

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ALUSTATUD 1893. a.

VIHİK 61 ВЫПУСК

ОСНОВАНЫ В 1893 г.

ÕIGUSTEADUSKONNA TÖID
ТРУДЫ ЮРИДИЧЕСКОГО
ФАКУЛЬТЕТА

TARTU 1959

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
VIINIK 61 ВЬПУСК

ÕIGUSTEADUSKONNA TÖID
ТРУДЫ ЮРИДИЧЕСКОГО
ФАКУЛЬТЕТА

TARTU 1959

•

Redaktsioonikolleegium:

J. Ananjeva, R. Hagelberg, H. Kadari, J. Mäll, K. Püss,
A. Uustal (vastutav toimetaja), P. Vihalem,
A. Pravdin, E. Uuspõld (sekretärid).

Редакционная коллегия:

Ж. Ананьева, П. Вихалем, Х. Кадари, И. Мялл, К. Пюсс,
А. Уусталь (ответственный редактор), Р. Хагельберг
А. Правдин, Э. Ууспыльд (секретари)

NÕUKOGUDE VÕIMU TAASKEHTESTAMISEST EESTIS 1940. A. SUVEL

Juriid. tead. kand. I. Sildmäe

Riigi- ja haldusõiguse kateeder

Eesti Nõukogude Sotsialistlikus Vabariigis on sõjajärgsete aastate jooksul mitmete autorite poolt ja sealjuures üksteisele vastu-rääkivalt käsitletud 1940. a. suvel Eestis toimunud revolutsiooni-liste sündmuste hinnangu küsimust. Et eriti palju erinevaid arvamusi on avaldatud juuni-juuli perioodi riigivõimu klassiise-loomu kohta, on alljärgnevalt pööratud peamist tähelepanu just sel-tele küsimusele. Ajaliselt on piirdutud perioodiga 16. juunist kuni 21. juulini, eeldusega, et Nõukogude Liidu 16. juuni 1940. a. noodile eelnenud sündmused ning olukord kodanlikus Eestis on varem ilmu- nud materjalide põhjal tuttavad. Olgu siinkohal märgitud vaid nii- palju, et fašistliku diktatuuri aastatel toimunud sündmused Eestis näitavad meile, kuidas eesti kodanlus, müües lõplikult maha rah- vusliku iseseisvuse ja suveräänsuse, kaotas pinna jalgade alt, kommunistlik partei aga, võideldes rahvusliku sõltumatus ja suve- räänsuse eest, muutus rahva juhtivaks jõuks.

*

1940. a. juunikuu esimese poole sündmused, mis ei jätnud min- git kahtlust, et Eesti fašistlik valitsus plaanitseb osavõttu impe- rialistlikust Nõukogude-vastasest sõjast, kutsus, EKP poolt prole- taarse internatsionalismi vaimus kasvatatud eesti töölisklassi hul- gas esile aktiivse tegevuse. EKP poolt organiseeriti 17.—20. juu- nini üle kogu maa kõigis suuremates käitistes ja vabrikutes tööliste koosolekud tekkinud olukorra läbiarutamiseks. Nendel koos- olekutel võeti kõikjal vastu EKP poolt esitatud resolutsioon, milles öeldakse, et Eesti tööliskonna olukorra parandamise eeltin- gimuseks on rahu ja Eesti eemalehoidumine imperialistlikust sõjast. Arvestades asjaolu, et Eesti senine valitsus ei täitnud lojaalselt Nõukogude Liidu ja Eesti vahelist vastastikuse abistamise pakti, vaid organiseeris ja laiendas Nõukogude Liidu vastast Balti Liitu, korraldas salajasi konverentse jne., nõuti niisuguse valitsuse kujundamist, kes oleks Nõukogude Liidu sõbralik ja kellel oleks

tööliskonna absoluutne usaldus. Resolutsioonides nõuti kõigi Nõukogude Liidule vaenulike elementide viivitamatut väljajuurimist riigiaparaadist, eriti aga Kaitseliidu laialisatmist, sest eriti seal õhutati Nõukogude Liidule vaenulikku meeleolu; nõuti riigiaparaadi puhastamist sõjaprovokaatoreist ja Eesti ning Nõukogude Liidu vaheliste sõbralike suhete arenemise takistajaist. Nõuti töölisliikumise tagakiusamise lõpetamist, üldist amnestiat töörahva huvide eest võidelnuile, poliitvangide vabastamist ja neile kõigi kodanikuõiguste tagasiandmist, töölisliikumise tegelaste väljasaatmise otsuste tühistamist, suletud töölisorganisatsioonide uuestiavamisest ja politseiasutuste poolt ellukutsutud politseiliste töölisorganisatsioonide (nagu Töövõtjate Kaitseühingute Keskliit jt.) tegevuse likvideerimist. Nõuti otsustavat võitlust liigkasuvõtjate, spekulantide ja igasuguste marodööride vastu jne.¹ Koos resolutsioonidega võeti vastu ka tervitused Punaarmeele.²

Fašistlik valitsus, kellele tööliskoosolekutel vastuvõetud resolutsioonid saadeti, võttis tööliste nõudmised küll «teadmiseks», nagu kõlab presidendi märkus tööliste poolt esitatud resolutsiooni nurgal, kuid keeldus neid täitmast.³ Uluotsa valitsus lahkus 16. juunil ametist, kuid mitte kuidagi ei «suutnud» K. Päts järgnevate päevade jooksul uut valitsust moodustada. Selle asemel esines «endine» peaminister J. Uluots raadiokõnega, kus ta teatas: «Lahkumispalve esitanud vabariigi valitsus ja tema iga liige täidavad iga päev oma kohuseid, kuni seaduslikus korras kutsutakse ametisse uus vabariigi valitsus.»⁴ Samal ajal (18. juunil) andis sõjavägede ülemjuhataja kaitseseisukorra alusel määruse, millega kuni 1. juulini 1940 keelati igasugused avalikud ja kinnised koosolekud, rahvakogunemised ja rongkäigud ning meelevaldused kui ka igasuguste otsuste ja resolutsioonide vastuvõtmine koosviibimistel.⁵

Nii kujunes faktiliselt olukord, kus lahkunuks kuulutatud fašistlik valitsus jätkas ka peale «lahkumist» endist Nõukogude Liidu ja töörahvavastast poliitikat. Oli ilmne, et fašistlik suurkodanlus püüab vägivalla ja pettuse abil oma võimu säilitada.

Oli tekkinud olukord, kus esinesid kõik kolm V. I. Lenini poolt esiletoodud revolutsioonilise situatsiooni peatunnust: 1) «Asjaolu, et valitsevad klassid ei suuda muutmatul kujul säilitada oma võimu; üks või teine «ülemkihtide» kriis, valitseva klassi poliitika kriis, mis tekitab prao, kuhu murrab sisse rõhutatud klasside rahulolematuse ja viha. Revolutsiooni saabumiseks harilikult ei piisa sellest, et «alamkihid ei taha», vaid on nõutav veel, et «ülemkihid ei saa» elada endist viisi. 2) Harilikult suurem rõhutatud klasside häda ja viletsuse teravnemine. 3) Tunduv aktiivsuse tõus, mille mainitud põhjused esile kutsuvad rahvahulkades, kes «rahulikul» ajastul lasevad endid

1 ENSV ORKA F-989; N-1; A-1799 (lk. 79, 80).

2 ENSV ORKA F-989; N-1; A-1799 (lk. 95).

3 ENSV ORKA F-989; N-1; A-1799 (lk. 78).

4 «Päevaleht» 19. 06. 1940, nr. 162.

5 Sealsamas.

riisuda vaikselt, keda aga tormilistel aegadel nii kogu kriisi olukord kui ka «ülemkihid» ise tõukavad iseseisvale ajaloolisele väljaastumisele.»⁶ Kuid, nagu õpetab V. I. Lenin: «mitte igast revolutsioonilisest situatsioonist ei teki revolutsioon, vaid ainult sellisest situatsioonist, kus ülemal loendatud objektiivsete muutustega liitub subjektiivne muutus, nimelt: kui nendega liitub revolutsioonilise klassi võime läbi viia massilisi revolutsioonilisi aktsioone, mis on küllalt jõulised selleks, et purustada (või murda) vana valitsus, kes kunagi, isegi kriiside ajastul, ei «kuku» muidu kui teda ei «kukutata.»⁷ Samuti vajalik on revolutsioonilise partei olemasolu, kes oleks suuteline mobiliseerima masse enda järele ning viima neid õiget teed mööda võidule. «Revolutsiooni võit ei saabu kunagi iseenesest. Teda on tarvis ette valmistada ja kätte võidelda. Kuid teda ette valmistada ja kätte võidelda võib ainult tugev proletaarne revolutsiooniline partei,»⁸ kirjutab J. V. Stalin. Ka need revolutsiooniks vajalikud subjektiivsed tegurid olid Eestis olemas.

Revolutsioonilise situatsiooni hindamisel ei tohi aga piirduda olukorra analüüsiga üksnes siseriigiliselt. 1940. a. suveks olid revolutsiooni objektiivsed tingimused imperialistlikus süsteemis tervikuna kujunenud revolutsiooni teostamiseks Eestis eriti soodsaks. Imperialistlik leer oli ebaühtlase arenemise tagajärjel tekkivatest lahendamatumest vastuoludest otsinud väljapääsu sõja abil. Euroopas möllas sõda. Nõukogude Liidu targa välispoliitika tulemusena lõhkus sõda imperialistliku süsteemi omavahel sõdivatesse osadesse. Eesti kodanlusele tähendas see, et temal ei olnud loota sõjalist abi oma peremeestelt läänes. Inglise ja prantsuse imperialistid olid seotud sõjategevusega hitlerliku Saksamaa vastu, viimane ei olnud aga veel valmis agressiooni laiendamiseks idas — reeturlikuks kallaletungiks Nõukogude Liidule.

Tekkinud sise- ja välispoliitilises olukorras otsustas kommunistlik partei viia eesti tööliklassi ülestõusule kodanluse kukutamiseks Eestis.

EKP juhtimisel kutsuti, fašistliku valitsuse rangest keelust hoolimata, 20. juuni õhtul Tallinnas Töölisvõimlas kokku suur töölis-esindajate koosolek, kus otsustati kindlaks jääda varem esitatud nõudmiste juurde ning nende saavutamiseks organiseerida järgmisel päeval tööliste revolutsioonilised meeleavaldused üle kogu maa.

21. juunil 1940. a. toimusidki võimsad revolutsioonilised meeleavaldused kõikides suuremates vabariigi keskustes. Katkestanud töö, kogunesid Tallinnas kümned tuhanded tööliselid loosungite alla: «Maha praegune sõjaprovokaatorite valitsus», «Nõuame valitsuse loomist, kes ausalt täidab Nõukogude Liiduga sõlmitud pakti», «Nõuame vabadust, tööd ja leiba», «Vabastatagu

⁶ V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 187.

⁷ V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 188.

⁸ J. V. Stalin, Leninismi küsimusi, 11. tr., lk. 383.

poliitilised vangid». ⁹ Lehviseid «Lutheri», «Fr. Krulli», «Põhja Puu-papi» ja teiste käitiste 1905. ja 1917. a. revolutsioonide ajaloolised pünased võitluslipud. Keda ei peatanud seintel ilutsevad vana valitsuse «käsini ja keelan» korraldused. Vabadusväljakule kogunes ligikaudu 30 000—40 000 inimest. Samas peeti miiting, kus võeti vastu eeltoodud EKP resolutsioon. Kommunistide juhtimisel suunduti miitingult valitsuse asukohta Toompeale, sealt edasi presidendi lossi Kadriorgu. Presidendilt nõuti poliitiliste vangide vabastamist. Tema keeldumisel aga suundus rongkäik Keskvanglasse ja vabastas poliitvangid. Võimutsev fašistlik kodanlus oli sunnitud taganema. Ta ei julgenud ka siis vahele astuda, kui tööliste poolt hõivati valitsuse hoone — Toompea loss. Valitsuse vahtkonnalt võeti ära relvad ning korralvalvet hakkasid seal pidama relvastatud töölisel.

Ka kõigis teistes suuremates keskustes üle maa — Tartus, Viljandis, Pärnus, Narvas, Petseris, Valgas jne. toimusid samal päeval EKP poolt organiseeritud tööliste revolutsioonilised meeleavaldused, kus esitati samad nõudmised, mis Tallinnas. Kõikjal tervitati kangelaslikku Punaarmee ja Nõukogude Liidu rahupoliitikat. Paljudes linnades, nagu Tartus, Valgas jne. vabastasid töölisel vanglatest poliitilised vangid.

Niisuguse ulatusliku ning otsustava revolutsioonilise väljaastumise tulemuseks oli, et juba 21. juuni õhtul asus ametisse kommunistliku partei juhtimisel loodud uus valitsus — nn. Rahvavalitsus eesotsas progressiivse ühiskonnategelase Johannes Vares-Barbarusega. ¹⁰

Fašistlik klikivalitsus oli kukutatud. Revolutsiooniline ülestõus oli võitnud. Oli alanud sotsialistlik revolutsioon Eestis. Mis puutub revolutsiooni põhiküsimusse — võimküsimusse, siis alates 21. juunist ei saa fašistlik kodanlus enam teostada oma tahet, võim riigis ei kuulu enam temale. Keskseks riigiorganiks on Rahvavalitsus. Rahvavalitsuse poolt teostatud riigivõimu klassiolemust iseloomustab kõige paremini aga tema tegevus järgneval juuni-juuli perioodil.

Et võimu ülevõtmine kodanluselt nii 21. juunil kui ka järgnevalt toimus ilma verise kodusõjata, selles oli määratu osa esimese sotsialismimaa olemasolul. Nõukogude Liidu tark välispoliitika, hoides ära Eesti okupeerimise hitlerlike sõjavägede poolt, likvideeris sellega eesti kodanluse lootused välisabile 1940. a. suvel. Välisabi ärajäämine kodanlusele tähendas aga tööliklassi kindlat võitu. Samuti nagu Oktoobrirevolutsiooni päevil, ei olnud ka nüüd eesti kodanlus suuteline tööliste revolutsioonilise liikumise ees omal jõul «ise seisma». Tähtsusi V. I. Lenini sõnad: « et üksikjuhtumel, erandina, näiteks mõnes väikeses riigis pärast seda, kui suur naaberriik on juba teostanud sotsiaalse revolutsiooni, on võim alik, et kodanlus loovutab rahulikult võimu, kui ta veendub vastu-panu lootusetuses ja eelistab säilitada oma päid.» ¹¹ Kuid see «võimu

⁹ «Rahva Hääli» nr. 1, 22. 06. 1940.

¹⁰ RT 1940, 54, 492.

¹¹ V. I. Lenin, Teosed, 23. kd., lk. 56—57.

rahulik loovutamine», s. t. ulatusliku relvastatud kokkupõrke ning verevalamise puudumine ei vähenda sugugi tööliste revolutsioonilise väljaastumise tähtsust 21. juunil, ilma milleta vana valitsus poleks «kukkunud».

Kõneldes võimu rahulikust üleminekust mõistame meie selle all ulatuslike relvastatud kokkupõrgete, kodusõja ja teiste taoliste klassivõitluse vormide puudumist Eestis 1940. a. suvel, mitte aga seda, nagu oleks siin tegemist olnud rahuliku arenguga kapitalismilt sotsialismile, s. o. nagu üldse ei oleks olnud proletariaadi klassivõitlust kodanluse vastu. 1940. a. suvel Eestis toimunud revolutsiooni kohta, nagu sotsialistlike revolutsioonide kohta kõikjal, on ja jääb põhitõeks see marksistlik-leninlik tees, et niisamuti kui kodanlus ise ei kuku, kui teda ei kukutata, tema võim ka ise ei likvideeru, kui seda teravas klassivõitluses ei likvideerita. Ja nagu näitavad järgnenud sündmused, toimus proletariaadi võimu kindlustamine vaid tänu tööliklassi poolt kommunistliku partei juhtimisel teostatud teravale klassivõitlusele kodanluse vastupanu mahasurumisel.

Rahvavalitsuse tegevus juuni-juuli perioodil 22. juunil 1940. a. toimus Rahvavalitsuse esimene istung, kus võeti vastu uue valitsuse tegevusprogramm. Selle puhul avaldatud deklaratsioon märkis, et Rahvavalitsus, vastandina lahkunud valitsusele, rajab oma töö ja tegevuse rahva teenimisele, lugeses sealjuures peamisteks ülesanneteks: välispoliitika alal kindlustada Nõukogude Liiduga sõlmitud vastastikuse abistamise pakti ausat ja tõelist täitmist ning temaga tiheda liidu alusel tõeliselt siiraste ja sõbralike suhete edasiarendamist; sisepoliitika alal kindlustada rahva õiguste täielikku maksmapanekut, rahva ainelise heaolu tõstmist ning rahvusliku kultuuri ja kodumaa hüvangu arendamist, milleks kindlustada rahva demokraatlike õiguste teostamine, hoolitseda poliitiliste vangide amnestia viivitamatul läbiviimise eest, saata laiali rahva tahet mitteesindavad Riigivolikogu ja Riiginõukogu ning tõelise rahvaesinduse moodustamiseks viia läbi uued valimised, saata laiali rahvavaenulised organisatsioonid jne. jne. Kõikide eesseisvate ülesannete edukaks täitmiseks kutsub valitsus töötavat rahvast igati kaasa aitama.¹² Tervikuna, nii välis- kui ka sisepoliitilistes küsimustes, rajanes Rahvavalitsuse deklaratsioon niisiis täielikult EKP poolt püstitatud ja kõikjal tööliiskosolekute poolt vastuvõetud nõudmistele.

On täiesti loomulik, et Rahvavalitsus deklaratsioonis avaldatud põhimõtete elluviimisel ei saanud lootma jääda vanale fašistlikule riigiparaadile. Marksistlikuks põhitõeks on, et tööliklass ei saa lihtsalt vallutada valmis riigimasinat ja lasta teda käiku omaenese eesmärkideks, vaid et iga tõelise rahvarevolutsiooni ülesandeks on vana bürokraatlik-sõjalise riigimasina lõhkumine ja uue loomine. Seejuures mõistetakse riigimasina lõhkumise all mitte ainult muu-

¹² «Rahva Hääl», nr. 2, 22. 06. 1940.

datusi riigi mehhanismi struktuuris, vaid ka töötava rahva hulgast pärinevate või tema huve teenivate inimeste rakendamist juhtivatel kohtadel riigiaparaadis, riigiaparaadi poolt täidetavate ülesannete-funktsioonide klassiolemuse muutmist (kodanluse huvide kaitsmise asemel töörahva huvide elluviimine) ja nende funktsioonide elluviimise meetodi muutmist.

Fašistliku riigiaparaadi lõhkumine ning uue, tööliste ja kõigi töötajate huvisid kaitsva riigiaparaadi loomine algas kohe teisel päeval peale Rahvavalitsuse ametisse astumist.

Esmane tähtsus oli sealjuures sõjaväe kui kodanliku riigi peamiste funktsioonide — siseriigiliselt ekspuateritavate mahasurumise, välisriigiliselt agressiooni teostamise vahendi ümberkujundamisel. Juba 22. juunil vabastati ametist ja tegelikust sõjaväeteenistusest senise fašistliku režiimi «teine pea», sõjavägede ülemjuhataja kindral Laidoner ja nimefati ametisse uus sõjavägede juhataja.¹³ Veel samal päeval avaldas uus sõjavägede juhataja käskkirja, milles kutsus sõjaväge korda pidama, õppust jätkama ja koostööd ning sõbralikke vahekordi arendama Nõukogude Liidu sõjaväelastega.¹⁴ Et sõjavägi oma suures enamikus koosnes töötava rahva poegadest ja ainult reaktsioonilise ohvitserkonna abil oli rakendatud fašistliku valitsuse teenistusse, siis tuli ta vabastada selle ohvitserkonna poliitilise mõju alt. See toimus ühelt poolt varakatest klassidest pärinevate ja marurahvuslikult meelestatud ohvitseride vabastamise abil sõjaväeteenistusest, teiselt poolt aga laiaulatusliku poliitilise selgitustöö organiseerimise teel. Esimesel päeval teostati seda kommunistide poolt juhitava Informatsioonikeskuse kaudu.¹⁵ 5. juulil ilmus «Sõjaväes ja Sõjamineisteriumis poliitiliste juhtide ametikohtade asutamise seadlus».¹⁶ Vastavalt seadlusele oli poliitiliste juhtide ülesandeks organiseerida armee isikulise koosseisu hulgas poliitilist ning kultuurilist selgitus- ja kasvatustööd. Sõjaväe poliitilise peajuhi kohale määrati kommunist ja ka poliitiliste juhtide kaader komplekteeriti kommunistidest ning parteitutest bolševikest. Revolutsiooniliste sündmuste arenedes tekkisid juulikuu algupäeval mitmel pool sõjaväeüksustes eesrindlike sõdurite algatusel sõdurite komiteed. 13. juulil ilmus «Väeosade komiteede seadlus»¹⁷ millega sõjaväelaste komiteed loodi kõikjal kogu armees. Nende komiteede peamiseks ülesandeks oli jällegi sõjaväelaste poliitilisele ja kultuurilisele selgitus- ning kasvatustööle kaasaaitamine. Sõjaväge kasvatati nägema töörahva poolt peetavas võitluses võitlust kogu rahva parema tuleviku eest, nägema Nõukogude Liidus mitte vaenlast, nii nagu seda seni kodanluse poolt oli püütud kujutada, vaid liitlast, kes vastastikuse abistamise pakti alusel tahab mõjukalt kaasa aidata eesti

¹³ RT 1940, 55, 499.

¹⁴ «Rahva Hää!» nr. 3, 25. 06. 1940.

¹⁵ ENSV ORKA F-31; N-2; A-956; lk. 10.

¹⁶ RT 1940, 63, 592.

¹⁷ RT 1940, 67, 648.

rahva vabaks arenguks, kaitstes teda igasuguste kallaletungide eest fašistliku agressori poolt. Tehtud ümberkorralduste ja poliitilise selgitustöö tulemusena muutus armee iga päevaga ikka kindlamalt revolutsiooni relvas.

Paralleelselt sõjaväega oli teiseks suuremaks kodanliku diktatuuri tööriistaks eksploateeritavate mahasurumisel olnud relvastatud organisatsioon Kaitseliit. See kodanliku riigi relvastatud tugi, kuhu kuulus umbes 43 000 meest, saadeti 28. juunil laiali,¹⁸ kusjuures organisatsiooni liikmetelt relvad ära korjati. Kogu Kaitseliidu kinnis- ja vallasvara läks üle riigile. Temale määratud suured toetussummad, nn. seltskondlikud summad, anti Sotsiaalministeeriumi käsutusse kultuuri- ja hoolekandeesutustele toetusteks. Koos Kaitseliiduga likvideeriti ka tema juhtimisel töötanud fašistlik naiste organisatsioon Naiskodukaitse ja noorte organisatsioonid Noorkotkad ja Kodutütred.

28. juunil saadeti sisekaitse ülema otsusega laiali ka fašistliku diktatuuri aegne valitsev ainupartei Isamaaliit ning terve rida teisi tagurlikke ning valgekaartlikke organisatsioone, nagu Eesti Rahvuslaste klubid ja nende klubide liit, Vene Vigastatud Sõjameeste-Emigrantide Ühing, Tallinna Ukraina Kodanike Klubi, Eestis asuvate Ukraina Emigrantide Raada jne.¹⁹

Likvideerimisele läksid ka kõik fašistliku valitsuse poolt loodud fašistlikud korporatsioonid — kojad — eesotsas sotsiaaldemokraatide juhtimisel tegutsenud Tööliskojaga.²⁰

Bürokraatlik-tsentralistlikus valitsemisaparaadis toimus ülalt kuni alla selle puhastamine kodanlik-fašistlikest elementidest. Juba 22. juuni keskpäevaks olid kõik ministeeriumid uute ministrite poolt üle võetud ja algas nende töö ümberkorraldamine.²¹ Kaader, kes ei sobinud või ei tahtnud ausalt rahvast teenida, vabastati. Et rahvavaenulike elementide poolt hakati sel puhul levitama kuri-tahtlikke kuuldusi, nagu kuuluksid kõik, ka väikesepalgalised riigiametnikud vallandamisele, siis ilmus 2. juuli «Rahva Hääles» juhtkiri «Riikliku aparaadi puhastamine», milles teatati: «Sahkerdajad, altkäemaksuvõtjad, mittetöötavad söödikud aparaadist välja. Ausaid ametnikke ei puudutata.»²² Järgneval päeval toimus Tallinnas ülelinnaline riigiteenijate koosolek, kus jällegi selgitati riigiaparaadi edasise puhastamise vajalikkust, riigiaparaadi töö lihtsustamise vajalikkust, ning kutsuti kõiki ausaid ametnikke selleks igati kaasa aitama.

Eriti ulatuslikud vallandamised leidsid aset Siseministeeriumis ja poliitilise politsei aparaadis, kus väheste eranditega kogu vana juhtiv kaader juuni- ja juulikuu jooksul vabastati.²³ Vabanenud

¹⁸ RT 1940, 55, 498.

¹⁹ «Rahva Hääle» nr. 10, 2. 07. 1940.

²⁰ RT 1940, 67, 645; RT 1940, 69, 676; RT 1940, 70, 680; RT 1940, 73, 725.

²¹ «Rahva Hääle» nr. 2, 22. 06. 1940.

²² «Rahva Hääle» nr. 10, 2. 07. 1940.

²³ Vt. juuni- ja juulikuu Riigi Teatajad.

juhtivatele kohtadele rakendati aktiivseid revolutsioonilisi võitlejaid tööliste, töötava talurahva ja progressiivse intelligentsi hulgast.

Ka kohalike omavalitsuste eesotsas seisnud, fašistliku režiimi poolt määratud isikud asendati kõikjal uutega, töötava rahva huvide eest võitlejatega.

Paralleelselt kodanliku riigiaparaadi peamiste osade lõhkumise ja toimuse juuni-juuli perioodil ka ulatuslik töörahva esindusorganite loomine, laiendamine ja kindlustamine.

Fašistliku valitsuse kukutamiseks 21. juunil 1940. a. algas Eestimaa Kommunistliku Partei töös uus periood. Põrandaalune võitlusperiood asendus mitte vähem vastustusriikka töörahva riikliku juhtimise suunamisega. Ühiskonna riikliku juhtimise suunamine Kommunistliku Partei poolt laienes, süvenes ja tugevnes päev-päevalt. Juba 28. juunil ilmus ajalehtedes EKP (III Kommunistliku Internatsionaali sektsiooni) Keskkomitee teadaanne «Kõigile Eesti maa Kommunistliku Partei kohalikele komiteedele»²⁴, milles kutsuti kõikidest kohapealsetest komiteedest esindajad Keskkomiteesse juhtnõõride saamiseks. Täites Keskkomitee direktiive asusid kohalikud parteikomiteed järk-järgult ikka sügavamalt kogu kohaliku elu juhtimisele. Toimus partei ridade tugevdamine, milleks viidi läbi partei liikmete üldine registreerimine ja võeti vastu uusi liikmeid revolutsioonile ustavate võitlejate hulgast.²⁵

Koos EKP formaalse legaliseerimisega, mis sisekaitse ülemas otsuse näol toimus 4. juulil, tühistati ka ajalehe «Kommunist» sulgemise otsus ja pärast rida aastaid põranda all ilmumist trükiti 4. juulil 1940 EKP Keskkomitee häälekandja esimene legaalne number.²⁶ Sel puhul saabus töötajatelt loendamatu tervitusi EK Parteile ja tema häälekandjale. «Kõikumatu järjekindlusega, üle iga-aastaste takistuste, läbi raskete pingutuste põranda all, üle võlla, läbi vangimajade lukustatud uste ja trellitatud akende on tööpartei kandnud töörahva võitluslippu. Vähe sellest, ehkki näiliselt väikesearvuline, on kompartei alaliselt juhtinud tööliste klassi, töötavat talurahvast ja töötavat intelligentsi, olles sidemes kõige laiemate rahvahulkadega, mida ka kujukalt näitas 21. juuni demonstratsioon. Kuid võitlus ei ole lõppenud, võitlus seisab ees. Tugevamini kui iialgi enne, peab kompartei koondama read, et juhtida võitlust, et teostada töötava rahva ammuigatsetud ideaalid, et hävitada inimese kurnamine teise inimese poolt.»²⁷ Kirjutasid oma tervituses Eesti Ametiühingute Keskliitu kuuluvad töölisorganisatsioonid.

Ühiskondlikuks massiorganisatsiooniks, mille kaudu kommu-

²⁴ «Rahva Hää!» nr. 6, 28. 06. 1940.

²⁵ Vt. «Kommunist» nr. 16, 19. 07. 1940.

²⁶ Faktiliselt tegutses EKP legaalselt alates 21. juunist 1940. a., ning väärib on «Eesti NSV ajaloo» maketi käsitus, kus, lähtudes formaal-juriidilisest, mitte aga tegelikust olukorrast, märgitakse EKP legaalse tegevuse alguseks 4. juuli. (Vt. lk. 490.)

²⁷ «Kommunist» nr. 2, 5. 07. 1940.

nistlik partei mobiliseeris kõige laiemaid töötajate hulki nii linnas kui ka maal, olid ametiühingud. Juba 22. juunil toimus ametiühingute esindajate nõupidamine, kus senisest nn. Töölisühingute Keskliidu juhatusest kõrvaldati töölisliikumise provokaatorid, kes olid fašistliku siseministri poolt sinna 1936. a. määratud, ja moodustati uus juhatuse, kus juhtiv osa kuulus kommunistidele. Uue juhatuse poolt likvideeriti ametiühingutesse fašistlikul perioodil sisseviidud direktorite diktaatorliku võimu põhimõte ja taastati ametiühingu liikmeskonna kui kollektiivi õigused.²⁸ Töölisühingute Keskliit nimetati juulikuu algul ümber Ametiühingute Keskliiduks, nagu oli olnud nimetus enne valitud juhatuse tagandamist fašistliku režiimi poolt 1936. a. Tööliskonna organiseerimise ning tema poliitilise kasvatamise kõrval tegelesid ametiühingud sellel perioodil eriti aktiivselt kõigi töötajate tööolude parandamise ja organiseeritud palgavõitluse küsimustega. Nimelt tegid kapitalistid mitmel pool katset majanduslike järeleandmistega nn. «valuraha» abil panna töölisi loobuma esitatud poliitilistest nõudmistest. Nii näiteks pakkusid Balti Puuvillavabriku peremehed tööliste vabriku ülejääkidest 12 miljonit senti tingimusele, et loobutaks muudest nõudmistest. Raha võeti vastu, kuid ametiühingu juhtimisel otsustati kindlaks jääda oma nõudmistele — «käitis puhastada rahvavaenulikest elementidest».²⁹ Kogu palgavõitluse koordineerimiseks anti valitsuse poolt 17. juulil «Töötülide lahendamise seadus»³⁰, mis ei kaitsenud mitte peremeest, nagu kodanluse võimu aegsed tööseadused, vaid töölisi. Ametiühingute juhtimisel läbiviidud organiseeritud palgavõitluse tulemusena saavutasid töötajad kõikjal palgaolude ja töötingimuste parandamise ja administratsiooni puhastamise tööliste vaenulikest elementidest.

Nähes, et ametiühingud on jälle kujunenud tõelisteks töörahva organisatsioonideks, astusid kümned tuhanded töötajad ametiühingute liikmeteks. Kõikjal üle maa avati kodanluse võimupäevil suletud vanu ja ka uusi ametiühinguid ning organiseeriti ametiühingute maakonnakeskusi. Juba juuli keskel ületas kommunistliku partei juhtimisel töötavate ametiühingute liikmete arv rohkem kui kahekordselt fašistliku diktatuuri perioodil kutseühingutesse organiseeritud tööliste arvu.³¹ See oli elavaks tunnistuseks kommunistliku partei juhtimisel organiseeritud proletariaadi ja töötavate masside liidu tugevnemisest ja tema suurest ulatusest.

Kommunistliku partei juhtimisel loodi ka ülemaaline töörahva relvastatud organisatsioon — Rahva Omakaitse (RO).³² Rahva Omakaitse oli see, kes juba 21. juunil võttis üle korrapidamise nii valitsuse hoonetes kui ka teistel tähtsamatel objektidel. Esimestel päevadel oli RO iseseisvaks organisatsiooniks, alludes RO üld-

²⁸ «Rahva Häälel» nr. 9, 1. 07. 1940.

²⁹ «Rahva Häälel» nr. 11, 3. 07. 1940.

³⁰ RT 1940, 70 683.

³¹ «Rahva Häälel» nr. 20, 12. 07. 1940.

³² Sealsamas.

juhile, kusjuures kohalike organite tegevust juhtisid kolmeliikmelised komisjonid.³³ 5. juulil ilmus Rahva Omakaitse korraldamise seadus, milles teatati, et Rahva Omakaitse on riiklike ülesannetega vabatahtlik töörahva relvastatud organisatsioon, mille kogu tegevus oli allutatud siseministrile.³⁴ Revolutsiooni käigus oli Rahva Omakaitse ülisuuri teeneid, eriti võitluses kontrrevolutsiooniliste elementidega.

Eriti tähtsaks sammuks fašistliku riigiaparaadi lõhkumisel juuni-juuli perioodil oli vana fašistliku parlamendi — Riigikogu laialisaatmine ja uue rahvaesinduse moodustamine.

Täites töötava rahva nõudmist, andis valitsus 5. juulil korralduse, millega rahvaesinduse — Riigivolikogu valimised määrati 14.—15. juulile 1940. a.³⁵ Sama korraldusega teatati, et valimised toimuvad senise Riigivolikogu valimiste seaduse (RT 1937, 71, 59) järgi, kusjuures aga sellesse valimisseadusse tehti rida väga olulisi muudatusi. Nii näiteks Valimiste Peakomitee (oli valimisi juhtivaks ja järelevalve organiks), mis varemalt koosnes kuuest ametikohtade järgi komplekteeritavast fašistliku riigiaparaadi ametnikust (§ 13), asendati nüüd valitsuse poolt määratava töörahva esindajaist koosseisuga. Tühistati senikehtinud kord, mis nägi ette, et valimisringkonnas ühe kandidaadi esitamisel valimisi ei toimu ning et sel puhul valimiste peakomitee tunnistab esitatud kandidaadi automaatselt valituks (§§ 40, 71). Muudeti ära varemalt valijail nõutud üheaastane elukoha tsensus (§ 22). Lühendati kandidaatide esitamise tähtaega 28 päevalt 5 päevale ja vähendati esitamiskirjal nõutavate allkirjade arvu 150-lt 50-le (§ 31). Kaotati nn. nimelised tunnistused, mis fašistliku valitsuse ajal toimunud hääletamisel «arvepidamiseks» olid sisse seatud (§ 59). Andes paljud valimiste Peakomitee ülesanded ringkonnakomiteede pädevusse, vähendati tunduvalt senist valimiste bürokraatlikku tsentraliseeritust ja lähendati nende läbiviimine laiematele rahvahulkadele. Kõigi nende muudatustega anti vanale vormile — valimisseadusele — tegelikult uus sisu: demokraatia töötavale rahvale. Kodanluse katsetele, kes lootis, et tegemist on demokraatiaga «üldse» ja tahtis seda kasutada oma huvides, esitades peaaegu kõigis ringkondades ka omad saadikukandidaadid, tehti otsustavalt lõpp. 9. juulil andis valitsus täiendava korralduse Riigivolikogu valimiste kohta, milles öeldi: «Et vältida Riigivolikogu valimiste kasutamist Eesti Vabariigile ja Eesti rahvale kahjulikkude eesmärkide huvides, tuleb kandidaatide esitamiskirjade esitajail esitada ringkondade-komiteedele hiljemalt 10. juuliks 1940 kell 14 vastava kandidaadi valimisplatvorm. Valimisplatvormi mitteesitamisel tühistatakse vastava kandidaadi esitamiskiri ringkondade komiteede poolt.»³⁶ Et kodanlike kandidaatide poolt esitatavad valimis-

³³ Vt. «Rahva Hääle» nr. 6, 28. 06. 1940.

³⁴ Vt. RT 1940, 62, 583.

³⁵ RT 1940, 60, 566.

³⁶ ENSV ORKA F-31; N-2; A-958 (lk. 2).

platvormid olid kas äärmiselt laialivalguvad või ei suutnud kandidaadid tõestada oma puhtust töörahvavaenulikust tegevusest, siis selle täiendava korralduse alusel tühistati praktiliselt kõikide töörahva vaenlaste — isamaaliitlastest kuni «demokraatlikku opositsiooni» kuulunud kodanlike kandidaatide esitamiskirjad.³⁷

Rahvavalitsuse nende valimisalaste korralduste näol on meil kõige selgemal kujul tegemist revolutsioonilise seadusandlusega, mis rajanes töörahva revolutsioonilisele tahtele ja oli suunatud ekspuataatorite mahasurumisele, ning mis siis, kui vana vorm — põhiseadus, valimisseadus jäid takistuseks, need kõrvale jättis.

Valimiste läbiviimisel organiseerus töötav rahvas kommunistliku partei juhtimisel Eesti Töötava Rahva Liidu nimelisse valimisblokki. Selgitades, kes kuulub sellesse blokki, kirjutas «Kommunist»: «Linna tööline, käsitööline, ametnik, väikeomanik, haritlane, kooliõpetaja peab vennalikult käe sirutama maainimesele, töötavale talunikule, maatamehele, metsatöölisele, maakooliõpetajale, vallasekretärile, popsile, kalamehele ja siis ühes minema, ühes minema o m a r õ h u j a v a s t u.»³⁸ See oli kommunistliku partei juhtimisel tegutsev kõige laialdasemate töötajate kihtide blokk ekspuateerijate vastu. Nii näeme meie siin selgesti, et tööliklass, olles revolutsiooni hegemooniks, oli liidus linna ja maa töötavate ja ekspuateeritavate massidega. Revolutsioon oli suunatud kõigi ekspuateerijate vastu, kandes seega mitte ainult fašismivastast, vaid selgelt kapitalismivastast iseloomu. Nii on meil siis klassijõudude paigutuselt ja eesmärkidelt tegemist sotsialistliku revolutsiooniga. See, et revolutsiooni käigus lahendati ka rida kodanlik-demokraatliku revolutsiooni ülesandeid, ei muuda tema sotsialistlikku iseloomu.

Kodanlus tegi katset seda töötava rahva liitu lõhkuda. Eriti püüdis ta taguda kiilu töölise ja töötava talupoja vahele, levitades sel eesmärgil maal igasuguseid kuritahtlikke kuulujutte, muuhulgas ka, nagu tahaksid kommunistid külas kohe sunniviisil kolhoose tegema hakata. Need kodanluse katsed ei saavutanud aga edu. Teolt tabatud kuulujuttude levitajaid karistati karmilt. Dokumentaalse materjali abil, mis kogu riigiaparaadi ülemineku tõttu Rahvavalitsusele sai kättesaadavaks, toodi avalikkuse ette, kuidas just fašistlik kodanlus kogu oma riigivalitsemise-aegses tegevuses ei lähtunud mitte töötava talupoja huvidest, vaid tema arvel isikliku kauka täitmise huvidest, põlgamata seejuures töötavate rahva kihtide ekspuateerimise kõrval ka rahva raha otsest vargust riigikassast.

Juba valimiseelne periood näitas, et Töötava Rahva Liidule kuulub rahva suur poolehoid. Iga päev teatasid kümned uued ühiskondlikud organisatsioonid ja töörahva koosolekud, et nad ühinevad Töötava Rahva Liidu valimisblokkiga.

³⁷ «Kommunist» nr. 9, 12. 07. 1940.

³⁸ «Kommunist» nr. 4, 7. 07. 1940.

Valimised toimusid ettenähtud ajal (14.—15. juulil) ning seni-
nägemata aktiivsusega. Valimistest võttis osa 84,1% hääleõiguslike
kodanike üldarvust ja nendest hääletas Töötava Rahva Liidu
kandidaatide poolt 92,8% (548 631 häält).³⁹ (Võrdluseks olgu
meelde tuletatud, et 1938. a. toimunud «valimistel» suutis fašistlik
suurkodanlus koguda vaid 209 000 häält.) Kõigis 80-s valimisring-
konnas osutusid Riigivolikogusse valituks Eesti Töötava Rahva
Liidu kandidaadid.⁴⁰

See oli kommunistliku partei poolt juhitava töötava rahva hiil-
gav võit. See võit valimistel, mille tulemusena kõrgemas riigi-
võimuorganis — Riigivolikogus — valdava enamuse moodustasid
töötava rahva esindajad, oli määratu tähtsusega sündmuseks revo-
lutsiooni arengu teel. Tähistades olulist etappi töötava rahva poliit-
tilise võimu kindlustamisel rajas see ühtlasi kindla aluse sotsia-
listliku revolutsiooni edasisele arengule.

Rahvavalitsus pööras juuni-juuli perioodil erilist tähelepanu ka
töötajate materiaalse olukorra parandamisele.

Rahvavalitsuse poolt viidi läbi kõiki töötajaid haaravad ulatus-
likud sotsiaalreformid, laiendati haiguskindlustust, eriti hoolitseti
töötavate emade ja väikeste laste eest («Hoolekande seaduse muut-
mise seadus» 17.07 1940).⁴¹ Jõuka rahva suvikuurordid muudeti
töötava rahva puhkekodudeks ning sanatooriumideks. Töölise keri-
eriolude parandamise eesmärgil määrati 4 miljonit krooni uute
tööliselamute ehitamiseks jne.⁴² Pöörates erilist tähelepanu töötava
talurahva olukorra parandamisele andis Rahvavalitsus sel eesmär-
gil terve rea dekreete ja otsuseid. 12. juulil ilmus «Sööti jäetud
maaomandite võõrandamise seadus»,⁴³ mille alusel kuulusid sund-
võõrandamisele riigi omandiks kõik maaomandid, mis olid sööti
jäetud või sedavõrd puudulikult majandatud, et nende jätmise
seniste omanike kätte osutus rahvamajanduslikult kahjulikuks.
Sundvõõrandamisele tulnud maid anti esmajärjekorras nendele, kes
olid rahvusvaheliste lepingute täitmisest või riigikaitse vajadus-
test tingitult lahkunud oma senistest majapidamistest, kui ka
juurdelõigeteks väikemaapidamistele ja uute majapidamiste loomi-
seks. Oma elukohtadest evakueeritavatele määrati 3,2 milj. kr. toet-
ust. Küla poolproletaarlastele — riigimõisate põllutööliste hakati
maksma lasteabiraha ja uudismaade asunikkuudele anti 45 000 kr.
preemiateks. Kehvtalurahva sõjaväeteenistuses olevatele poegadele
anti kuuajaline puhkus, et nad saaksid kodus aidata põllutööd
teha.⁴⁴ See seadus, andes maad ja igal muul viisil toetust tööta-
vale talurahvale, oli suunatud kulakluse võimaliku sabotaaži vastu,
pannes teda tahes tahtmata vilja külvama ja oma maad korralikult

³⁹ «Kommunist» nr. 15, 19. 07. 1940.

⁴⁰ Kodanliku Eesti fašistlikus põhiseaduses ettenähtud Riigikogu teine koda
Riiginõukogu moodustamisele ei tulnud.

⁴¹ RT 1940, 70, 684.

⁴² Vt. «Rahva Hääl» nr. 10, 2. 07. 1940, nr. 14, 6. 07. 1940.

⁴³ RT 1940, 67, 646.

⁴⁴ «Rahva Hääl» nr. 22. 14. 07. 1940.

harima, sest vastasel korral kuulutati talu seaduse alusel vedelvorsti taluks ja sundvõõrandati.

19. juulil anti «Põllupidajate ja kalurite võlgade korraldamise muutmise seadus»,⁴⁵ millega kergendati just töötava talupoja turjal lasuvat võlakoorimat ning päästeti nende talud seni ähvardanud oksjonihäämri alt.

Rahvavalitsus teostas ka linnakodanluse majanduslikku piiramist, mis sellel perioodil avaldus peaausjalikult kontrolli teostamises kapitalistide tegevuse üle tootmise ja vahetamise protsessis. Et ilmnos majandusliku sabotaaži katseid kapitalistide poolt, andis majandusminister juulikuu algul toor- ja tarbeainete müügi ja hindade korraldamise määruse. Määrusega kohustati kõiki asutusi ja ettevõtteid viima hinnad 15. juuni tasemele ja keelati kõrvaldada müügil või varjata toor- ja tarbeaineid ning kuritahtlikult vähendada toodangu väljalaset. Määruse rikkujaid karistati karmilt. Nii näiteks määrati A/S «Globuse» direktorile liiga kõrgete hindade võtmise eest 39 000 kr. rahatrahvi.⁴⁶ Valitsuse kontrolli kehtimapanek, mis tegi lõpu senisele töötava rahva elukalliduse tõusule, oli raskeks hoobiks kodanlusele, kes pideva hindade üleskrüvimise abil püüdis teostada riigielu majanduslikku sabotaaži.

Et vältida erakapitalide kuritahtlikku kõrvaldamist nende omanike poolt, moodustas valitsus juba 9. juulil välisvaluuta operatsioonide kontrollimiseks erikomisjoni, mille ülesandeks oli takistada kapitalide väljavoolamist välismaale. 18. juulil anti «Krediitasutiste seaduse täiendamise seadus»⁴⁷ ja «Väärtpaberite käibe korraldamise seadus»⁴⁸. Vastavalt nendele seadustele tuli kõik väärtpaberid majandusministeeriumis registreerida. Tehingud väärtpaberitega võisid toimuda nüüdsest peale vaid Majandusministeeriumi sellekohase loaga. Toimingud väärtpaberitega, mis ei olnud riigi huvides või olid teostatud varade kõrvaltoimetamise eesmärgil, tühistati tagasiulatuva jõuga 21. juunist. Majandusministri otsusega pandi (18. juulil) kehtima moratorium, mis lubas ühe isiku kohta pangatehinguid vaid 100 kr. ulatuses kuus. Piiramata jäid ainult pangatehingud töötasudeks ja toorainete muretsemiseks. Kohalikud ametiühinguorganisatsioonid teostasid kontrolli selle üle, et kapitalistid ei omastaks raha otse ettevõtte või kaupluse kassast. Nende sammudega kärbiti kapitalistide majanduslikku võimu sellel perioodil juba tunduvalt. Nad ei olnud enam oma kapitalide ja tootmis- ning vahetusprotsesside peremehed ega saanud enam ekspluateerimisest saadavaid sissetulekuid omastada. Niisuguse töölikontrolli sisseseadmine oli esimeseks sammuks kodanluse majandusliku võimu murdmise teel; mis põhiliselt teostati Riigivolikogu juulideklaratsioonide alusel.

Sisepoliitika kõrval täitis Rahvavalitsus deklaratsioonis antud

⁴⁵ RT 1940, 73, 726.

⁴⁶ «Rahva Hääli» nr. 13, 5. 07. 1940.

⁴⁷ RT 1940, 69, 677.

⁴⁸ RT 1940, 69, 678.

lubadused ka välispoliitilistes küsimustes. Ta tühistas 29. juunil Kaitseliidu lepingu Lätiga, samuti ka liidu korraldamise lepingu Lätiga ja Eesti—Läti—Leedu üksmeelse töö lepingu, demonstreerides sellega täielikku loobumist fašistliku valitsuse Nõukogudevastase Balti Liidu orientatsioonist.⁴⁹ Samal ajal tihendati sõprus-sidemeid Nõukogude Liiduga. 5. juulil toimus Eesti—Nõukogude Liidu Ühingu koosolek, kus senine juhatus asendati uuega ja ühing nimetati ümber Eesti—Nõukogude Liidu Sõprusühinguks.⁵⁰ Juulikuu algul nimetas valitsus delegatsiooni majanduslike läbi-rääkimiste pidamiseks Moskvas.⁵¹ Tänu Nõukogude valitsuse vastu-tulelikkusele leidsid Rahvalitsuse poolt püstitatud küsimused seal kiiret lahendamist. Tulemuseks oli kaubakäibe mitmekordistumine Nõukogude Liiduga juba järgnenud nädalate jooksul.⁵² Ulatuslike kaubanduslike suhete loomine Nõukogude Liiduga, andes veelkord-selt tunnistust sellest, et kaubakäibe piiratud ulatus kodanlike valitsuste ajal ei olnud tingitud mitte võimaluste, vaid tahte puu-dumisest kontaktiks ja koostööks, on määratu tähtsaks teguriks revolutsiooni käigule Eestis. Nende suhete loomine hoidis ära Eesti majanduse kokkuvarisemise saabumise, mida lääne orientatsiooni hoidev fašistlik valitsus juba maikuu paratamatuks pidas, ning kindlustas seni tööpuuduse tondist hirmutatud töölisi küllaldaselt nii töö kui ka leivaga. Eriti aga päästis see majanduslike suhete loomine sotsialistliku revolutsiooni Eestis imperialistlike suurrii-kide väliskaubandusliku sabotaaži rasketest tagajärgedest, mille vastu väikese Eesti igati sõltuval rahvamajandusel oluks ilma Nõukogude Liidu abistava käeta üksinda võimatu võidelda. Siin avaldus järjekordselt erilise selgusega Nõukogude Liidu kui esi-mese sotsialismimaa määratu suur abistav osa sotsialistliku revo-lutsiooni arengule teistes maades.

Nii näeme siis, et Rahvalitsus, olles saanud võimule töötava rahva revolutsioonilise väljaastumise tulemusel ning olles moodus-tatud kommunistliku partei juhtimisel, toetus kogu oma tegevuses juuni-juuli perioodil töötavatele ja ekspluateeritavatele massidele, piirates samal ajal kodanluse tegevust nii poliitiliselt kui ka majan-duslikult. Määravaks jõuks selle perioodi sündmuste arengus oii töötav rahvas, keda juhtis kommunistlik partei. Töötav rahvas oli see, kes alates 21. juunist korduvate revolutsiooniliste väljaastu-miste ning nõudmistega määras riigiaparaadi tegevuse suuna. Vastavalt ikka uute juhtivate positsioonide saavutamisele uues riigiaparaadis kindlustus järk-järgult kommunistliku partei poolne ainujuhtimine.⁵³ Rahvaesinduse valimiste läbiviimine kommunistliku partei ainujuhtimisel 14.—15. juulil ja partei otsus-

⁴⁹ Vt. RT 1940. a. juunis.

⁵⁰ «Rahva Hääli» nr. 14, 06. 07. 1940.

⁵¹ ENSV ORKA F-31; N-2, A-957 (lk. 32).

⁵² ENSV ORKA F-957; N-1; A-767 (lk. 184).

⁵³ Kõik kodanlikud parteid olid juuni-juuli perioodil keelatud ja kommu-nistlik partei oli ainuke legaalne poliitiline partei.

tav võit nendel valimistel oli tähtsaks sammuks kommunistliku partei poolse ainujuhtimise kindlustamisel. Nõukogude võimu väljakuulutamise Riigivolikogu esimesel istungil 21. juulil 1940 oli kokkuvõtteks töörahva poliitilise võimu kogu eelnevale arengule ja ei tähendanud mitte alles nüüd võimu üleminekut töölisklassi kätte, nii nagu seda püüab kujutada S. Zabrodskaja.⁵⁴

Et võimu ülevõtmine kodanluselt ja töörahva võimu kindlustamine juuni-juuli perioodil toimus ilma verise kodusõjata, ei tähenda mitte seda, et kodanlus vabatahtlikult riigivõimust loobus. Välisabi ärajäämine 1940. a. suvel tegi kodanlusele mõtteuks alustada kodusõda, igal muul viisil osutas fašistlik suurkodanlus aga ägedat vastupanu. Kommunistlikul parteil võimaldas tekkinud olukord kasutada taktikat, mille abil juuni-juuli perioodi jooksul hoiti ära teatava osa kodanluse aktiivne vastupanu ja tugevdati töötava rahva liitu. Samal ajal on täiesti selge, et sotsialistlik revolutsioon Eestis arenes juuni-juuli perioodil nii kiiresti ja ulatuslikult just sellepärast, et kehtiv riigivõim oli aigusest peale proletaarne demokraatia, ekspluateeritava enamiku demokraatia, mis rajanes ekspluateeritava vähemiku õiguste piiramisel ja oli suunatud selle vähemiku vastu, milline asjaolu tuli eriti selgelt esile Riigivolikogu valimistel, mitte aga demokraatia kõigile, nagu seda väidab S. Zabrodskaja oma brošüüris.⁵⁵

Kodanlike elementide säilimine riigiaparaadi üksikutes osades ei muuda selle perioodi riigivõimu klassiiseloomu, sest need riigiaparaadis esinenud kodanlikud elemendid ei olnud tekkinud olukorras enam tooniandjateks. Kõige ilmekamalt tuli see esile presidendi nimetuse ja koha formaalses säilitamises isegi kuni 23. juulini, kuigi temalt reaalne võim võeti ära juba 21. juunil. Ei tule ju ometi kellelegi meelde kinnitada, et president 21. juunil nõus oli poliitiliste vangide — kommunistide vabastamisega või kommunistliku partei avaliku tegevusega, kelle liikmeid ta seni igal võimalikul juhul oli hävitanud; või et president nõus oli tema enese poolt väljatöötatud fašistlikule põhiseadusele vasturääkivate, töötava rahva huvidele vastavate otsustega.

Mis puutub selle perioodi seadusandlusesse, siis ka sellistel juhtudel, kui kasutati kodanluse poolt väljatöötatud paragrahvi teksti, ei olnud siin tegemist ometi mitte tegudega «seaduse piires», vaid vastupidi, karmi, seni tööliste vastu kasutatud kodanlikku seadust kasutati nüüd töötajate huvides ekspluateerijate eneste vastu. Kus aga osutus tarvilikuks, seal, nagu nägime, anti uued, revolutsioonilised seadused, mis ei rajanenud ei senikehtinud põhiseadusel ega ka seadusandlusel, vaid olid tuletatud revolutsioonilisest vaja-

⁵⁴ Vt. S. Zabrodskaja, EKP fašistliku diktatuuri kukutamise ja nõukogude võimu taastamise ajajärgul, Tallinn 1954.

⁵⁵ Kõige selle juures on samuti vääri juunis-juulis aset leidnud nõukogude võimu taastamise protsessi nimetada parlamentaarseks teeks, nii nagu seda teeb «Eesti NSV ajaloo» makett (lk. 493)

dusest, töötava rahva tahtest. Revolutsioonilise seadusandluse puhul, mis, nagu öeldud, ei põhinenud fašistlikule põhiseadusele, vaid töörahva tahtele, endise ning juuni-juuli perioodil formaalselt säilinud presidendi K. Pätsi allkirja kasutamise, kelle «nimel» need seadused tihti anti, oli vaid revolutsiooni läbiviimise taktika küsimus ja ei midagi muud.⁵⁶

Tänapäeval, kus ajalooliste sündmuste areng on andnud meile Hiina ja rahvademokraatlike riikide näol veel terve rea konkreetseid näiteid kapitalismilt sotsialismile ülemineku teede ja vormide kohta, võime öelda, et igaüks neist tõi midagi uut sellesse küsimusse. On täiesti ebaõige samastada üks tee teisega, eriti aga samastada rahvademokraatia maade esimene arenguetapp sotsialistliku revolutsiooni esimese perioodiga Eestis ja teistes Balti riikides, nagu seda teeb S. Zabrodskaja.⁵⁷ Eraldada Eestis 1940. a. juunisi alanud sotsialistlik revolutsioonist vaevalt kuu aega ja ristida see rahvademokraatlikuks etapiks, samal ajal kui see periood nii ajalooliselt situatsioonilt kui ka sündmuste käigult oluliselt erines rahvademokraatlike riikide arengu alperioodist, on kunstlik ning väär. Täiesti arusaamatuks jääb ka, millised faktid võimaldavad ajalooteaduste kandidaadil K. Laignal⁵⁸ käsitleda juuni-juuli perioodi kui kodanlik-demokraatlikku revolutsiooni ja seda veel isegi 1953. aastal. Pealiskaudset viidet Varese valitsuse koosseisule (millele, nagu teada, Riigivolikogu ka 23. juulil usaldust avaldas ja mis ka edaspidi jäi koosseisult põhiliselt samasuguseks) ei saa võtta tõsise argumendina revolutsioonile üldhinnangu andmisel.

1940. a. juuni—juuli revolutsiooniliste sündmustega asus Eesti töötav rahvas sotsialismi teele. Märkides nõukogude võimu aastatel kõikjal meie rahvamajanduses ja kultuurielus suuri saavutusi, võime täie veendumusega öelda, et need sündmused jäävad säravaks leheküljeks eesti töötava rahva ajaloos. Need on sündmused, mis panid aluse eesti rahva õnnelikule tulevikule, olles ühtlasi veelkordseks näiteks marksismi-leninismi revolutsiooniliste ideede võitmatusest.

Saabunud 1. II 1957.

---

⁵⁶ «Eesti NSV ajaloo» maketi käsitus (lk. 491), kus on öeldud, et Varese valitsus lähtus olemasolevatest seadustest ja üksikjuhtudel taotles presidendilt dekreetide andmist, jätab täiesti väära mulje, nagu oleks Rahvavalitsus piiranud ennast vanade, fašistlike seadustega ning nagu oleks määrav olnud K. Pätsi kui presidendi tahe.

⁵⁷ Vt. brošüür, lk. 27 ja 34.

⁵⁸ Vt. «Tartu Riiklik Ülikool», nr. 22, 19. 06. 1953.

ВОССТАНОВЛЕНИЕ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В ЭСТОНИИ ЛЕТОМ 1940 ГОДА

Канд. юрид. наук И. Сильдмяэ

Кафедра государственного и административного права

Резюме

В сложившейся летом 1940 года революционной ситуации Коммунистическая партия Эстонии повела рабочий класс Эстонии на восстание с целью свержения буржуазной власти. 21 июня 1940 года во всей стране имели место революционные демонстрации, в результате чего правительство фашистской клики было низложено и к власти пришло созданное под руководством коммунистической партии Народное Правительство во главе с прогрессивным общественным деятелем Иоганнесом Варесом-Барбарусом.

Социалистическая революция в Эстонии началась.

Народное правительство во всей своей деятельности, как во внешнеполитических вопросах, так и в вопросах внутренней политики, в полной мере руководствовалось требованиями, выдвинутыми Коммунистической партией Эстонии. Так как в проведении своей политики Народное правительство не могло рассчитывать на старый фашистский государственный аппарат, оно тотчас же приступило к ломке этого аппарата и к созданию нового, защищающего интересы рабочих и всех трудящихся. Высшее военное командование было заменено новым. В армии были созданы посты политических руководителей, на которые были назначены члены партии и беспартийные коммунисты. 28 июня были распущены вооруженная организация «Кайтселийт», фашистские организации женщин и молодежи, политическая партия «Изамалийт», являвшаяся монопольной партией во время фашистской диктатуры, и целый ряд реакционных, белогвардейских и фашистских организаций и корпораций. В бюрократическом централизованном правительственном аппарате была сверху донизу проведена чистка от буржуазно-фашистских элементов.

Параллельно с ломкой фашистского государственного аппа-

рата происходило создание, расширение и упрочение представительных органов трудящихся. С низложением фашистского правительства 21 июня 1940 года период подпольной борьбы Коммунистической партии Эстонии сменился периодом направления государственного руководства трудящимися. Общественно-массовой организацией, через которую коммунистическая партия мобилизовала широчайшие массы трудящихся города и деревни, были профессиональные союзы, число членов которых уже к середине июля увеличилось больше чем в два раза. Под руководством коммунистической партии была создана вооруженная организация трудящихся — РО, которая уже 21 июня стала нести сторожевую службу на наиболее важных объектах. Эта организация имела особенно большие заслуги в борьбе с контрреволюционными элементами.

Исключительно важным событием в период июня-июля был роспуск фашистского парламента — Государственного Собрания и организация выборов нового народного представительства. В этой связи Народное Правительство издало ряд актов, которые в самом ярком виде представляют собою революционное законодательство, основывающееся на революционной воле народа и направленное на подавление эксплуататоров. Для проведения выборов коммунистическая партия организовала избирательный блок под названием «Союз трудового народа Эстонии», который был блоком широких слоев трудящихся против эксплуататоров. Во всех 80 избирательных округах были избраны кандидаты «Союза трудового народа Эстонии». Эта победа на выборах, в результате которого представители трудового народа получили подавляющее большинство в высшем органе государственной власти — в Государственной Думе, означает существенный шаг вперед на пути укрепления политической власти трудящихся.

В период июня-июля Народное правительство обращало особое внимание и на улучшение материального положения трудящихся, издавая соответствующие законы. В отношении буржуазии оно проводило политику экономического ограничения, которая в данный период выражалась главным образом в осуществлении контроля над деятельностью капиталистов в процессе производства и обмена.

Что касается внешней политики, то Народное Правительство аннулировало все заключенные фашистским правительством международные договоры, направленные против Советского Союза. В то же время оно всемерно укрепляло дружественные связи с Советским Союзом. Установление интенсивных торговых связей с Советским Союзом спасло социалистическую революцию в Эстонии от внешнеторгового саботажа империалистических держав, предотвратило крушение эстонской экономики, наступление которого фашистское правительство уже в мае месяце считало неизбежным.

Таким образом, мы видим, что Народное правительство, при-

шедшее к власти в результате революционного выступления трудящихся и созданное под руководством коммунистической партии, во всей своей деятельности в период июня-июля опиралось на трудящиеся и эксплуатируемые массы, в то же время ограничивая деятельность буржуазии как политически, так и экономически. Определяющей силой в развитии событий этого периода был трудовой народ, который начиная с 21 июня своими неоднократными революционными выступлениями и своими требованиями определял направление деятельности государственного аппарата. По мере завоевания все новых командных позиций в новом государственном аппарате укреплялось неделимое руководство со стороны коммунистической партии. Провозглашение советской власти на первом заседании Государственной Думы 21 июня 1940 года было итогом всего предшествующего развития и упрочения политической власти трудящихся.

WIEDERHERSTELLUNG DER SOWJETMACHT IN ESTLAND IM SOMMER 1940

I. Sildmäe

Zusammenfassung

In der im Sommer 1940 entstandenen revolutionären Situation führte die Kommunistische Partei Estlands die Arbeiterklasse zum offenen Aufstand zwecks Niederwerfung der Staatsmacht der Bourgeoisie. Am 21. Juni 1940 fanden im ganzen Lande revolutionäre Kundgebungen statt, infolge deren die faschistische Clique-Regierung gestürzt wurde und die unter der Leitung der Kommunistischen Partei gebildete Volksregierung mit dem fortschrittlichen Literaten und Arzt Johannes Wares-Barbarus an der Spitze zur Macht kam.

Die sozialistische Revolution hatte in Estland begonnen.

In ihrer Tätigkeit richtete sich die Volksregierung wie in aussen- so auch in innenpolitischen Fragen nach den von der Kommunistischen Partei aufgestellten Forderungen. Da die Volksregierung bei der Durchführung ihrer Politik sich nicht auf den alten bürgerlichen Apparat der Staatsverwaltung verlassen konnte, schritt sie zur Niederreissung des alten Staatsapparats und zum Aufbau eines neuen, der die Interessen der Arbeiter und Werktätigen wahrnehmen würde. Die höchste Heeresleitung wurde durch eine neue ersetzt. Im Heere wurden die Posten der politischen Leiter geschaffen, die mit Parteimitgliedern und parteilosen Bolschewiki besetzt wurden. Am 28. Juni wurden die bewaffnete Organisation «Kaitseliit», die faschistischen Frauen- und Jugendorganisationen, die politische Alleinpartei der Periode der faschistischen Diktatur «Isamaaliit» und eine Reihe anderer reaktionärer, weissgardistischer und faschistischer Organisationen und Korporationen aufgelöst. Im bürokratisch zentralistischen Staatsapparat wurde von oben bis unten eine Säuberung des Personals von bürgerlichen und faschistischen Elementen durchgeführt.

Gleichzeitig mit dem Prozess der Zerstörung des alten Apparats der Staatsmacht erfolgte die allmähliche Schaffung, Erweiterung und Kräftigung der Vertretungsorgane der Werktätigen. Mit

der Niederwerfung der faschistischen Regierung am 21. Juni 1940 wurde die Periode des illegalen Kampfes der Kommunistischen Partei durch die Periode des Lenkens der staatlichen Leitung der Werktätigen abgelöst. Die gesellschaftliche Massenorganisation, durch die die Kommunistische Partei weite Volksmassen sowohl in den Städten, als auch auf dem Lande mobil machte, waren die Gewerkschaften, deren Mitgliederzahl sich schon bis Mitte Juli mehr als verdoppelt hatte. Unter der Leitung der Kommunistischen Partei wurde eine bewaffnete Organisation der Werktätigen — RO (Volks-Selbstschutz) geschaffen, die schon am 21. Juni den Wachdienst an den wichtigsten Stellen übernahm und die mit ihrem Kampf gegen die konterrevolutionären Elemente Anerkennung verdient hat.

Ein besonders wichtiges Ereignis in der Periode von Juni-Juli war die Auflösung des faschistischen Parlaments, der Staatsversammlung, und die Errichtung einer neuen Volksvertretung. In diesem Zusammenhang erliess die Volksregierung eine Reihe von Anordnungen, die, indem sie den revolutionären Willen des Volkes ausdrückten und auf die Unterdrückung der Ausbeuter gerichtet waren, einen wahren Ausfluss der revolutionären Gesetzgebung darstellten.

Zur Durchführung der Wahlen schuf die Kommunistische Partei einen Wahlblock unter dem Namen der «Union des arbeitenden Volkes Estlands», welcher ein Block der breiten Schichten der Werktätigen gegen die Ausbeuter war. In allen 80 Wahlbezirken wurden Kandidaten der Union des arbeitenden Volkes Estlands in die Staatsabgeordnetenversammlung gewählt. Dieser Wahlsieg, infolge dessen die Vertreter des arbeitenden Volkes in dem höchsten Organ der Staatsgewalt eine überwältigende Mehrheit erhielten, bezeichnete einen bedeutenden Schritt vorwärts auf dem Wege der Konsolidierung der politischen Macht der Werktätigen.

In der Periode von Juni-Juli richtete die Volksregierung ihr Augenmerk besonders auf die Verbesserung der wirtschaftlichen Lage der Werktätigen, indem sie eine Reihe von entsprechenden Gesetzen erliess. In bezug auf die Bourgeoisie betrieb die Volksregierung eine Politik der Einschränkung, die in dieser Periode hauptsächlich in der Ausübung der Kontrolle über die Tätigkeit der Bourgeoisie im Produktions- und Umtauschprozess bestand.

In betreff der Aussenpolitik annullierte die Volksregierung alle von der faschistischen Regierung geschlossenen völkerrechtlichen Verträge, die gegen die Sowjetunion gerichtet waren. Gleichzeitig befestigte sie die freundschaftlichen Beziehungen zur Sowjetunion. Die Herstellung von regen Handelsbeziehungen zur Sowjetunion rettete die Revolution in Estland vor der Sabotage der kapitalistischen Grossmächte im Aussenhandel, bewahrte Estlands Wirtschaft vor dem Zusammenbruch, den die faschistische Regierung schon im Mai für unumgänglich gehalten hatte, und beschaffte den Arbeitern Arbeit und Brot.

Also sehen wir, dass die Volksregierung, die infolge der revolutionären Massenkundgebungen der Werktätigen zur Macht gekommen war und unter der Leitung der Kommunistischen Partei formiert worden war, in ihrer Tätigkeit in der Periode von Juni-Juli sich auf die arbeitenden Massen stützte, indem sie gleichzeitig die Handlungsfreiheit der Bourgeoisie sowohl politisch als auch wirtschaftlich allmählich einschränkte.

Die bestimmende Macht in der Entwicklung der Ereignisse dieser Periode war das arbeitende Volk, das von der Kommunistischen Partei geleitet wurde. Es war das arbeitende Volk, das vom 21. Juni an mit seinen revolutionären Demonstrationen und Forderungen die allgemeine Richtung der Tätigkeit des Staatsapparates bestimmt. Je mehr Schlüsselpositionen im neuen Staatsapparat erobert wurden, desto mehr befestigte sich die Alleinleitung des Staates durch die Kommunistische Partei. Der Ausruf der sowjetischen Staatsmacht auf der ersten Sitzung der neuen Staatsabgeordnetenversammlung (21. 07 1940) war das Ergebnis der ganzen vorhergegangenen Entwicklung und Konsolidierung der politischen Macht des arbeitenden Volkes.

ИСХОДНАЯ ЛИНИЯ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ВОД

Доц., канд. юрид. наук А. Уусталь

Кафедра государственного и административного права

Территориальные воды являются нераздельной частью государственной территории прибрежного государства. Законы и другие правовые нормы распространяются на них как и на сухопутную территорию.¹

В территориальных водах прибрежные государства, как правило, резервируют монопольное право на эксплуатацию естественных ресурсов вод, а также дна и недр лишь за своими гражданами и юридическими лицами.²

В связи с этим точное установление границ территориальных вод имеет большое практическое значение.

Несмотря на это, в доктрине и практике государств по многим основным вопросам при установлении границ территориальных вод существуют большие разногласия, что часто приводит к острым международным конфликтам.

При установлении границ территориальных вод самым важным и самым трудным, как мы увидим, является установление исходной линии этих вод, т. е. линии, с которой измеряются эти воды. После установления исходной линии мы можем легко найти внешнюю границу территориальных вод, проводя с установленной ширины этих вод к исходной линии параллельную линию.

Установлению исходной линии препятствуют однако весьма многие обстоятельства: на побережье постоянно имеют место прилив и отлив, ввиду чего уровень воды на берегу то повышается, то понижается, причем разница в расстоянии между при-

---

¹ Это положение общепризнано в доктрине и практике государств. Лишь некоторые буржуазные авторы не признают этого положения. Так, например, немецкий автор Харбургер совершенно неправильно утверждает, что законы действуют лишь тогда в территориальных водах, когда это прямо предусмотрено самим законом. См. H a r b u r g e r, *Der strafrechtliche Begriff Inlands, Nördlingen* 1882, стр. 20.

² Из прибрежных государств лишь Греция и Португалия признают на основе взаимности свободу рыболовства в своих территориальных водах.

ливом и отливом может доходить до десятков километров, если учитывать, что разница между высотой прилива и отлива, например, на побережье Шотландии составляет свыше 10 метров. Островки и рифы, расположенные вдоль побережья, отчасти постоянно находятся над водой, отчасти же поднимаются из воды во время отлива. В полярных районах побережье окружено льдом, который заходит далеко в море, покрывая территориальные воды. На берегу находятся бухты и заливы, устья рек, шхеры, часто разрезающие береговую линию. Все эти обстоятельства затрудняют определение исходной линии территориальных вод.

Ввиду таких затрудняющих обстоятельств в буржуазной литературе, равно как и на практике, возникло много споров по вопросу об установлении исходной линии территориальных вод.

Рассматривая исторические определения этой исходной линии, мы замечаем и здесь большие различия.

В древнем Риме граница моря определялась наиболее высоким уровнем воды. В институциях Юстиниана указано, что морским берегом считается «берег, полностью заливаемый бурными волнами»³. В дигестах указывается, что «морской берег является публичным до места, достигаемого самыми крупными волнами»⁴.

В позднейшей практике государства мало пользуются линией прилива при определении исходной линии территориальных вод. Это имело место еще в 1681 г. во Франции в изданном там морском ордонансе, а также в навязанном Германией Китаю договоре от 6 марта 1893 г. об «аренде» Киаучау.

В ордонансе Франции 1681 г. указано: «берегом моря считается все то, что покрывается и обнажается в продолжение новолуния и полнолуния до того, пока крупная морская волна разойдется на берегу»⁵.

Линия прилива как исходная линия территориальных вод совершенно исчезла из практики государств, ибо такое определение ее находилось в противоречии с интересами государств, уменьшая состав их территории. Из авторов ее признавали ранее Бинкерсгук и Мериньяк.⁶

Что касается других авторов, то Перельс и Штерк определяют исходную линию по местонахождению береговых сооружений.

Перельс принимает в качестве исходной линии линию, до которой могут быть сооружены береговые батареи, «не подвергаю-

---

³ Inst., 2, 1, 3.

⁴ Dig., 50, 16, 112.

⁵ Holzendorff, Handbuch des Völkerrechts, Bd. II, Hamburg 1887, стр. 411.

⁶ Bynkershoek, De dominio maris, New York 1923, стр. 364; A. Mérignac, Traité de droit public international, vol. II, Paris 1907, стр. 381.

щиеся опасности при наивысшем уровне воды быть застигнутыми морской волной».⁷

Штерк определяет исходную линию территориальных вод линией, начиная с которой «постоянные материковые учреждения государственного характера, созданные для порядка и контроля морских сообщений в примыкающих частях моря, могут быть сооружены и содержимы».⁸

Атлмайр рекомендует в качестве исходной линии линию, где море становится судоходным.⁹

В начале прошлого столетия Якобсон выступает с предложением принимать за исходную линию территориальных вод всякий раз состояние прилива и отлива.¹⁰ Такая позиция была принята в Северо-Германском таможенном уставе от 1 июня 1869 г., где в § 6, пункт 2, сказано: «Где союзная территория отграничена морем, всякий раз линия, отграничивающая поверхность воды от суши, образует таможенную линию.»

Ряд авторов рекомендует в качестве исходной линии территориальных вод среднюю линию отлива, например, Бустаманте и Жидель. Бустаманте утверждает: «Территориальные воды по отношению к материковому берегу и следуя его извилинам, начинаются с средней линии отлива .»¹¹

Однако подобные предложения являются слишком неопределенными при установлении исходной линии территориальных вод, как например, линия, с которой море становится судоходным, ибо имеются суда различного водоизмещения, вследствие чего названную линию еще труднее установить. Положение, согласно которому исходная линия территориальных вод определяется всякий раз состоянием воды, вызвало бы на практике большие затруднения, ибо при всяком конкретном случае необходимо было бы установить уровень воды и на этом основании вычислить пространство территориальных вод. Равным образом и проходящие суда имели бы большие затруднения при разрешении вопроса, находятся ли они в данный момент в территориальных водах прибрежного государства или в открытом море.

Ввиду этого все эти предложения практически неприемлемы. Предложения, рекомендующие в качестве исходной линии линию прилива, находятся в противоречии с интересами экономики и безопасности государства, ибо они уменьшают территорию государства и открывают для иностранцев возможность пользо-

---

⁷ F. Perels, *Das internationale öffentliche Seerecht der Gegenwart*, Berlin 1903, стр. 20.

⁸ Holzendorff, *op. cit.*, Bd. II, стр. 412.

⁹ F. Attlmayr, *Die Elemente des internationalen Seerechts*, Bd. I. Wien 1872, стр. 5.

¹⁰ F. I. Jacobsen, *Seerecht des Friedens und des Krieges*, Altona 1815.

¹¹ Bustamante, *Das Territorialmeer*, Berlin 1930, стр. 143; см. также Gilbert Gidel, *Le droit international public de la mer*, v. III, Paris 1934, стр. 518.

ваться богатствами прибрежного моря, имеющими большое экономическое значение для всякого прибрежного государства. Поэтому и эти предложения не нашли признания в современной практике.

Уже в прошлом столетии в практике государств выработался принцип, согласно которому исходная линия территориальных вод определяется линией наибольшего отлива.

Этот принцип был впервые выражен в договорах о рыболовстве между Англией и Францией в 1839 и 1867 гг. Английский акт о юрисдикции в территориальных водах от 1878 г (Territorial waters Jurisdiction Act) установил ширину территориальных вод в одну морскую лигу, считая от линии наибольшего отлива.¹²

Во Франции закон о рыболовстве от 1 марта 1888 г. воспрещает иностранным судам ловить рыбу в территориальных водах Франции и Алжира на пространстве в 3 морских мили, считая от линии наибольшего отлива.¹³

В России таможенный устав 1909 года считает таможенной зоной водное пространство в 12 морских миль с места пометки наиболее низкого уровня воды на морских берегах Российской Империи.

29 мая 1911 г. были изданы «Правила о рыбном промысле в Приамурском генерал-губернаторстве», в которых сказано, что эти «Правила» действуют «в прибрежной полосе моря шириною в три географических мили считая от линии наибольшего отлива или края береговых стоящих льдов».¹⁴

Выработанное в России «Положение о русских территориальных водах» также признает исходной линией территориальных вод линию наибольшего отлива.

Линия наибольшего отлива принята за исходную линию территориальных вод во многих международных договорах, из которых можно упомянуть конвенцию об урегулировании рыболовства в Северном море 1882 г (статья 2); конвенцию об охране подводных кабелей 1884 г.; англо-датскую конвенцию о рыболовстве от 24 июня 1902 г.; договор об Аландских островах от 20 октября 1920 г.; соглашения, заключенные в 1924 г Соединенными Штатами Америки с рядом государств с целью борьбы против контрабандной торговли алкоголем, и др.

Следует признать, что линия наибольшего отлива является в практике самым подходящим принципом для установления исходной линии территориальных вод. Используя линию наибольшего отлива, прибрежные государства расширяют зону своих территориальных вод, на основе чего и режим этих вод может

---

¹² Manley O. Hudson, Cases and other Materials on International Law, St. Paul 1929, стр. 631.

¹³ P. Jessup, The Law of Territorial Waters, New York 1927, стр. 19.

¹⁴ Известия Министерства иностранных дел, 1912, кн. 1, стр. 73.

наилучшим образом защитить безопасность и экономические интересы прибрежного государства.¹⁵

Конечную, линию наибольшего отлива на берегах весьма трудно уточнить. Это требует длительного наблюдения, результаты которого, как правило, принимаются во внимание при составлении официальных карт. Таким образом, для установления этой линии могут быть использованы карты крупного масштаба, официально признанные прибрежным государством.

Принятые на Гаагской конференции по кодификации международного права 1930 г. статьи по режиму территориальных вод не разрешают вопроса об исходной линии, так как этот вопрос связан непосредственно с вопросом о ширине территориальных вод, по каковому вопросу участники конференции не смогли договориться.

Все же II подкомитет в своем проекте (8 нумерованных статей) говорит о линии наибольшего отлива как об исходной линии территориальных вод, утверждая: «С соблюдением положений, касающихся бухт и островов, ширина территориальных вод исчисляется от линии наибольшего отлива вдоль всего побережья.»¹⁶ За линию отлива и здесь принимается линия, отмеченная на официальных картах.

Комиссия международного права ООН в выработанных на своей шестой сессии 1954 г. предварительных статьях по режиму территориальных вод также признала исходной линией линию наибольшего отлива, как она отмечена на картах «самого большого масштаба, официально признанных прибрежным государством». Если же соответствующие карты не составлены, то в предварительных статьях за исходную линию признана линия наибольшего прилива.¹⁷

Но признание линии прилива за исходную линию территориальных вод не отвечает интересам прибрежных государств, как это выше уже показано, так как оно уменьшает государственную территорию прибрежного государства.

Поэтому такая формулировка предварительных статей вызвала протесты со стороны ряда государств, которые послали свои мнения комиссии.

Женевская конвенция 1958 г. о режиме территориальных вод

---

¹⁵ Международное право, под ред. В. Н. Дурденевского и С. Б. Крылова, Москва 1947, стр. 253; Международное право, под ред. Е. А. Коровина, Москва 1951, стр. 301; А. Д. Кейлин, Советское морское право, Москва 1954, стр. 69; А. Н. Николаев, Проблема территориальных вод в Международном праве, Москва 1954, стр. 14; Л. Оппенгейм, Международное право, т. 1, полутом 2, Москва 1949, стр. 63; Ч. Ч. Хайд, Международное право, т. 2, Москва 1951, стр. 183; С. Rousseau, Droit international public, Paris 1953, стр. 433; М. P T a n d o n, International Law, Allahabad 1955, стр. 206.

¹⁶ Société des Nations, Actes de la conférence pour la codification du droit international, v. I, Genève 1930, стр. 131.

¹⁷ Объединенные нации, Доклад Комиссии Международного права о работе ее шестой сессии, 3 июня — 28 июля 1954 года, Нью-Йорк 1954, стр. 12—23.

признает за исходную линию линию наибольшего отлива, как она отмечена на картах крупного масштаба, официально признанных прибрежным государством.¹⁸

Советское законодательство также принимает за исходную линию территориальных вод линию наибольшего отлива.¹⁹

Но линию наибольшего отлива для установления исходной линии территориальных вод можно использовать лишь в том случае, если береговая линия прямая, не изрезана заливами, у берега нет островов, островков, скал и рифов. Если у берега находятся острова, островки, скалы и рифы, то для исходной линии территориальных вод могут быть использованы прямые линии, соединяющие эти скалы, острова, островки и рифы. Однако для того, чтобы этими островками, скалами и рифами можно было воспользоваться при установлении исходной линии территориальных вод, они должны постоянно находиться выше поверхности воды.²⁰

Прибрежные скалы и островки как исходная линия территориальных вод признаются в ряде договоров, заключенных между буржуазными государствами.

Рыболовная конвенция между Великобританией и Данией, заключенная 24 июня 1902 г., признает ширину датских территориальных вод в 3 морских мили, считая с линии отлива, а равно «от островков, скал и рифов».²¹

В договоре об Аландских островах от 20 октября 1920 г. ширина территориальных вод определяется в 3 морских мили, считая с линии отлива на побережье, а также «от островков и скал, не подверженных постоянному затоплению».²²

Советский Союз в своей практике признает этот принцип. В постановлении ЦИК и СНК СССР «О водном пространстве Финского залива, на которое распространяется власть органов Союза ССР и РСФСР» от 3 августа 1930 г. в примечании к ст. 2-ой было указано, что расстояние территориальных вод там,

---

¹⁸ Nations Unies, Conférence sur le droit de la mer, Convention sur la mer territoriale et le zone contigue, Dok. A/Conf. 13/L. 52. См. также. United Nations, Report of the International Law Commission covering the Work of its Eighth Session 23 april—4 july 1956, New York 1956, стр. 13.

¹⁹ См. Постановление ЦИК и СНК СССР от 15 июня 1927 г. «Положение об охране государственных границ Союза СССР» ст. 9 п. в., СЗ СССР 1927 г. № 62, ст. 625; см. также постановление СНК РСФСР от 28/15 мая 1918 г. «Об учреждении Пограничной Охраны», СУ РСФСР 1918 г. № 44, ст. 539.

²⁰ См. Статьи Комиссии Международного права ООН, ст. 11; в принятых на Гаагской конференции 1930 г. актах (проект 2-го подкомитета с 8-ю нумерованными статьями) признается, что и такие возвышения морского дна, которые выступают из воды только при отливе, принимаются во внимание при проведении исходной линии.

²¹ Хиггинс и Коломбос, Международное морское право, Москва 1951, стр. 70.

²² Там же.

где имеются шхеры, измеряется «от самых отдаленных, возвышающихся над поверхностью воды, островов и скал».²³

Хотя приведенное постановление утратило свою силу в связи с изменением наших государственных границ в Финском заливе, надо полагать, что принцип установления исходной линии территориальных вод действует и в современных условиях.

Англия в начале XVII столетия усвоила новый принцип для установления исходной линии территориальных вод. В 1604 г. прокламацией короля Якова внутренним морем Англии были признаны так называемые Королевские Камеры, то есть моря, находящиеся между берегом и прямыми линиями, соединяющими наиболее далеко выдающиеся в море мысы. Несмотря на протесты других государств, Англия подчинила иностранные суда в этих внутренних водах своей юрисдикции и контролю. Такую практику Англия применяла до конца XIX столетия, когда в связи с установлением в 1878 г. Акта о юрисдикции в территориальных водах (Territorial Waters Jurisdiction Act) названное внутреннее море больше не упоминается. Но, как отмечает английский автор Лоренс²⁴, Англия формально никогда не отказывалась от этих притязаний.

Американский автор Кент в начале XIX столетия признал и право Соединенных Штатов Америки, исходя из огромной протяженности береговой линии Америки, в фискальных интересах и в интересах безопасности установить в качестве исходной линии территориальных вод прямые линии, соединяющие наиболее далеко выдающиеся в море мысы.²⁵

Общепринятые принципы международного права не признают этой теории, и можно сказать, что она выражала экспансионистские стремления Великобритании и Соединенных Штатов Америки, направленные на подчинение морей их гегемонии.

Аргентина в постановлении 1907 года признает внутренними водами заливы Сан-Матиас, Сант-Джорж и Нуево, причем длина прямой линии через горло этих заливов, являющейся исходной линией территориальных вод, равна приблизительно 100 морским милям, и водное пространство, которое таким образом считается внутренними водами, простирается приблизительно на 70 миль от берега.²⁶ Такая практика напоминает теорию о мысах.

В буржуазной доктрине является спорным вопрос, принимать ли в расчет при определении линии отлива лишь естественную береговую линию или также искусственную морскую границу, образованную путем заполнения низменных частей моря или при помощи их осушки.

---

²³ СУ СССР 1930 г., отдел I, № 44, ст. 450; таким же принципом пользовались и в заключенном с Финляндией 14 октября 1920 г. мирном договоре.

²⁴ T. I. Lawrence, Principles of International Law, London 1923, стр. 142.

²⁵ I. Kent, Commentaries on American Law, Boston 1829, стр. 29.

²⁶ Gidel, op. cit., v., III, стр. 543.

В теории и практике Советского Союза названный вопрос не нашел разрешения. Все же следует предположить, что при установлении береговой линии для определения территориальных вод следует принимать в расчет также искусственные сооружения и образовавшуюся на основании их береговую линию, так как это отвечает интересам прибрежного государства. Этот принцип применяется при определении исходной линии территориальных вод у портов.

В тех случаях, когда берег глубоко изрезан заливами и у берега находятся шхеры, государства для установления исходной линии территориальных вод используют т. н. базисные линии, состоящие из прямых линий, которые соединяют выдающиеся наиболее далеко в море острова и шхеры.

Скандинавские государства, начиная уже с XVIII столетия, используют этот способ для установления исходной линии своих территориальных вод.

В изданной в Швеции 28 мая 1779 г. инструкции указывалось, что юрисдикция Швеции распространяется на «одну морскую милю или так называемую германскую милю от малых островов и рифов, не всегда находящихся под водой».²⁷

Шведский посол в Вашингтоне в своей ноте в 1915 г. государственному секретарю Соединенных Штатов Америки заявил: «согласно долголетней юрисдикции территориальные воды Швеции простираются на 4 морских мили. от берега или от крайних островков или утесов, расположенных перед берегом и не омываемых постоянно морской волной.»²⁸

В королевском декрете Норвегии 1812 г. было указано: «граница нашего территориального моря. распространяется на расстояние одной морской лиги от крайнего острова или островков, не погруженных в море.»

В инструкции, данной командирам военного флота Норвегии в 1906 г., значилось: «пространство норвежского территориального моря установлено в одну обыкновенную морскую лигу. от крайнего острова или островов, не погруженных в море.»²⁹

Этот же принцип выражен в новейших законодательных актах Норвегии, а именно в королевском декрете от 12 июля 1935 г. об урегулировании рыболовства в норвежских территориальных водах севернее полярной линии, дополненном декретом от 10 декабря 1937 г. В декрете Норвегии перечислены 48 пунктов, расположенных частью на материке, частью в шхерах у берега, соединенные прямыми линиями, служащими исходными границами территориальных вод. Наибольшее расстояние между пунктами через залив Лоппхав составляет 44 мили и через Вестфиорд 40 миль.

²⁷ Jessup, op. cit., стр. 36.

²⁸ Там же, стр. 35.

²⁹ Там же, стр. 32.

Великобритания неоднократно протестовала против установленной Норвегией 4-мильной ширины территориальных вод, равно как и против способа их определения от шхер.

После Второй Мировой войны в связи с задержанием норвежскими властями в 1948 г английских рыболовных судов за рыболовство в норвежских территориальных водах, Англия 28 сентября 1949 г обратилась в Международный суд для разрешения спора.³⁰

Великобритания в своих доводах утверждала, что изложенный в норвежском декрете 1935 г. способ установления исходной линии территориальных вод (базисные линии) находится в противоречии с международным правом. С точки зрения Великобритании международное право не предоставляет каждому государству свободы для установления исходной линии, но территориальные воды определяются в соответствии с действительной береговой линией от линии наибольшего отлива. Исключения из этого правила строго ограничены международным правом. Как исключения отмечаются заливы. В отношении заливов Великобритании признает принцип 10 морских миль, за исключением исторических заливов. Вместе с тем она считает установление базисной линии через залив Лоппхав и другие заливы противоречащим международному праву, так как ширина их составляет более 10 морских миль. По мнению Великобритании, лишь на основе исторической практики море, лежащее между берегом и окружающими берег шхерами, может быть признано за внутреннее море Норвегии, если шхеры не расположены далее 4 морских миль от берега.

Международный суд в своем решении от 18 декабря 1951 г. отметил, что территориальные воды считаются от линии отлива. Утверждая, что ни одна из скал, отмеченных в декрете 1935 г. и принятых за основание при определении базисной линии, не отстоит далее 4 морских миль от берега, Международный суд признал, что в конкретном случае ширину территориальных вод можно отсчитать от внешней цепи шхер, наиболее далеко отстоящих от берега, ибо они образуют одно целое с берегом.

В связи с этим Международный суд признал избранный в норвежском декрете 1935 г. способ определения исходной линии территориальных вод согласным с международным правом.³¹ Таким образом Международный суд признал также, что исходной линией территориальных вод могут быть находящиеся в береговом море островки и скалы, если они не лежат от берега дальше, чем простираются территориальные воды данного государства.

---

³⁰ Jens Evensen, The Anglo Norwegian fisheries Case and its legal consequences, «American Journal of International Law», 1952, october, стр. 609 и сл.

³¹ С. Борисов, Международный суд о территориальных водах, «Советское государство и право», 1952, № 8.

Принцип базисных линий для определения рыболовных зон применяет и Исландия в правилах от 19 марта 1952 года. В правилах также указаны 48 точек, которые соединяются базисными линиями, причем длина самой длинной базисной линии, проходящей через залив Фокса Флоуй, составляет 66 миль, т. е. эта линия на 18 миль длиннее, чем самая длинная линия в норвежском декрете.³²

В Женевской конвенции 1958 г. указывается, что в том случае, если берег извилист или глубоко изрезан, если имеются острова в непосредственной близости от берега или если этого требуют признанные многолетней практикой экономические интересы, то в качестве исходной линии могут быть приняты базисные линии. Никакой максимальной длины для базисных линий, а также никакого лимита для отдаленности исходных точек от берега в статьях не предусмотрено.

В дальнейшем мы остановимся на способах установления исходной линии территориальных вод в заливах в условиях островов, архипелага и при постоянных льдах.

1. Исходная линия территориальных вод в заливах.

В заливах, по общепризнанному принципу международного права, в том случае, если вход в залив не превышает определенной ширины, исходной линией территориальных вод служит прямая линия, соединяющая наиболее далеко простирающиеся в море точки берега. Воды залива между берегами и исходной линией территориальных вод в этом случае представляют внутренние воды.

Хотя этот принцип общепризнан в доктрине и в практике государств, однако нет единства мнений в вопросах, какова должна быть глубина извилины берега, чтобы его можно было назвать заливом, а также какова должна быть ширина залива, чтобы исходной линией территориальных вод могла служить прямая линия, проведенная через горло залива.

Оба вопроса имеют большое практическое значение. Если береговая извилина не считается заливом, то территориальные воды протекают параллельно с берегом и исходной линией служит линия наибольшего отлива. В последнем случае в береговых извилинах внутренние воды не образуются и общая площадь морской территории прибрежного государства сокращается.

На Гаагской конференции по кодификации международного права этот вопрос вызвал много споров. Делегация США представила весьма подробно разработанное предложение для разрешения вопроса о том, достаточна ли глубина извилины берега

---

³² The International and Comparative Law Quarterly 1952, v. 1, part 3, стр. 350, 351.

для того, чтобы ее считать внутренними морскими водами, или она образует территориальные воды.

По предложению США следует, во-первых, провести прямую линию через залив в том месте, где его ширина не превышает 10 миль, затем провести окружности с радиусом в $2\frac{1}{2}$ мили от всех точек берега, далее провести полуокружность радиусом в $2\frac{1}{2}$ мили от середины прямой линии, соединяющей берега залива, в сторону внутренности залива. Если последний полукруг больше, чем площадь моря, остающаяся между прямой линией и проведенными с точек берега окружностями, то залив считается территориальным морем, и территориальные воды протекают параллельно с берегом. В противном случае воды залива считаются внутренними водами, а исходной линией территориальных вод служит проведенная через залив прямая линия длиной в 10 миль.³³

Предложение Соединенных Штатов Америки имеет практическое значение для мореплавателей. Приближаясь к берегу иностранного государства, они могут по карте точно определить, представляет ли залив собой внутренние или территориальные воды, получая одновременно с этим также возможность определить границы территориальных вод прибрежного государства. Таким образом, в отдельных случаях это предложение достаточно практично, но как общий принцип для установления исходной линии территориальных вод в заливах оно неприемлемо. Предложение США не включает в себе общего принципа, который легко было бы применить в отношении всех заливов при решении вопроса, представляет ли собою данный залив внутренние воды или часть территориальных вод. Для получения ответа на указанный вопрос необходимо проделать чертежную работу для каждого залива отдельно, что займет довольно много времени и потребует немалой точности, ввиду чего осуществление означенного предложения на практике встретит большие затруднения.

Женевская конвенция 1958 г. по режиму территориальных вод (ст. 7) определяет залив, как хорошо очерченное углубление берега, вдающееся в сушу в такой мере в соотношении к ширине входа в него, что содержит замкнутые сушей воды и образует нечто большее, чем простую извилину берега. При этом указано, что углубление берега не признается «заливом, если площадь его не равна или не больше площади полукруга, диаметром которого служит линия, проведенная между точками, ограничивающими вход в это углубление.»³⁴

Определение, согласно которому залив должен представлять

³³ Actes de la conférence pour la codification du droit international, v. I, стр. 132; S. W. B o g g s, Delimitation of the Territorial Sea, «American Journal of International Law», 1930, стр. 541—555.

³⁴ См. также Report of the International Law Commission covering the Work of its Eighth Session, стр. 14.

«нечто большее, чем простая извилина берега», не отличается точностью, и его практическое применение связано с трудностями.

Юридическое определение залива в практике не преследует самостоятельных целей, как мы можем это вывести из приведенных определений залива, но производится для того, чтобы наметить, как мы уже видели, общий принцип для установления исходной линии территориальных вод в заливах. Поэтому между юридическим определением залива и шириной территориальных вод существует тесная связь.

Вышеприведенные предложения для определения залива не учитывают того факта, что в практике государств ширина территориальных вод бывает весьма различной. Если интересы обеспечения безопасности и экономические соображения требуют от государства расширения своих территориальных вод за пределы 3 миль, то мы должны учитывать и эти моменты при установлении юридического характера залива.

Поэтому следовало бы предоставить право каждому государству, в соответствии с шириной территориальных вод, установить внутренним законодательством, какие извилины его берегов считаются заливами в юридическом смысле. Такое положение дало бы каждому государству возможность учитывать при разрешении этого важного вопроса интересы экономики и обеспечения безопасности.

С подобным положением мы встречаемся уже в практике государств. В указе Болгарской Народной республики о территориальных и внутренних водах от 10 октября 1951 г., ст. 2, указано, какие заливы представляют внутренние воды республики.

В советском законодательстве этот вопрос не нашел разрешения. В заключенной с Японией 23 января 1928 года рыболовной конвенции для определения заливов, входящих в состав территории Советского Союза, применялся весьма своеобразный принцип (примененный уже в соглашении между Россией и Японией в 1907 г.), а именно: рыбная ловля была запрещена для японцев в тех заливах, длина которых по самому глубокому фарватеру в три раза шире входа.³⁵

Много разногласий вызывает и вопрос о ширине заливов, входящих в состав внутренних вод.

В начале настоящего столетия ряд авторов разрешал этот вопрос на основе дальнобойности пушек. Так, например, немецкий автор Ф. Лист считал заливы внутренними водами в том случае, если установленные на берегах у входа в них батареи способны были обстреливать весь вход в залив.³⁶ Такие взгляды в современных условиях совершенно неприемлемы в связи со значительным увеличением дальнобойности орудий.

³⁵ См. приложение А к ст. I конвенции.

³⁶ Ф. Лист, Международное право, Рига, 1923, стр. 115, 116.

Ряд буржуазных авторов, как Оппенгейм, Тандон, Састри³⁷ считают внутренними водами заливы, ширина входа которых не превышает 6 морских миль. Эти авторы в своих взглядах основываются на ширине территориальных вод в 3 мили. В современных условиях ширина территориальных вод в 3 мили не соответствует требованиям защиты безопасности и экономических интересов прибрежных государств. Это относится, впрочем, и к ширине залива в 6 миль.

Многие буржуазные авторы признают внутренними водами заливы, вход в которые не превышает 10 миль. Если ширина залива больше, чем 10 миль, то воды залива считаются внутренними водами, начиная с того места, где ширина залива, считая со стороны входа, уже не превышает 10 миль. Буржуазные авторы нередко утверждают, что правило о 10 морских милях является общепризнанной нормой международного права.³⁸ Принцип 10 морских миль применялся во многих международных договорах, как например, в конвенциях о рыболовстве между Великобританией и Францией 1839, 1843 и 1867 г.г.; в конвенции от 1882 г. об урегулировании рыболовства в Северном море и др.³⁹

Принцип 10 морских миль признал и второй подкомитет Гагской конференции по кодификации международного права в 1930 г. в своих нумерованных статьях.

Событием, которое способствовало дальнейшему распространению принципа 10 морских миль, как в законодательстве государств, так и в международных договорах, явился десятками лет продолжавшийся спор между Соединенными Штатами Америки и Великобританией о праве рыболовства в Северной Атлантике. Парижским договором 1783 г. Великобритания предоставила гражданам Соединенных Штатов Америки право рыболовства на принадлежащих ей побережьях Ньюфаундленда, Нью-Шотленда и Лабрадора. После окончания войны между обоими государствами, при заключении мирного договора в 1812 г., возник спорный вопрос, — ликвидировала ли война между обоими договаривавшимися сторонами предоставленное Парижским договором 1783 г. гражданам США право на рыболовство, или же война оставила в силе упомянутое право и американские граждане могут им пользоваться, занимаясь рыболовством в Северной Атлантике, в прибрежных владениях Великобритании? Заключенный в 1814 году мирный договор не разрешил данного спорного вопроса, и противоречия по поводу рыболовства между обоими странами продолжали иметь место.

³⁷ Оппенгейм, указ. соч., т. I, полутом 2, стр. 78; Tandon, op. cit., стр. 211; K. R. R. Sastry, Studies in International Law, Calcutta 1942, стр. 140.

³⁸ Perels, op. cit. стр. 33; Gidel, op. cit., v. III, стр. 544, 545; Rousseau, op. cit., стр. 444, 445; P. Guggenheim, Lehrbuch des Völkerrechts, Bd. I, стр. 354.

³⁹ См. Gidel, op. cit., III, стр. 547, 548.

Вопрос был разрешен в 1818 г. договором между Великобританией и Соединенными Штатами Америки. В соответствии с договором за гражданами США их прежнее право было утверждено лишь в определенных заливах. В остальных заливах Соединенные Штаты Америки навсегда отказались от предоставленного их гражданам права рыболовства и обработки рыбы в полосе в три морских мили вдоль берегов Канады,⁴⁰ а также в заливах и гаванях (bays, creeks or harbours).

Великобритания толковала договор 1818 г в таком смысле, что Соединенные Штаты Америки отказались от своего права на рыболовство во всех заливах, относительно которых права американских граждан не были особо поименованы, независимо от ширины входа в залив; при этом, согласно толкованию Великобритании, полосу в 3 морских мили, о которой говорилось в договоре 1818 г., следовало отсчитывать в отношении заливов, независимо от их ширины, от прямой линии, соединяющей наиболее выдающиеся в море пункты берегов залива.

Соединенные Штаты Америки не были согласны с таким толкованием договора Великобританией. В конце концов 27 января 1909 г оба государства заключили между собой соглашение о передаче вопроса на разрешение Гаагской Постоянной палате третейского суда. В соглашении были отмечены 7 спорных вопросов, из которых 5-ый вопрос непосредственно касался заливов. В вопросе было отмечено: «С какого места должны учитываться три морских мили, с какого-либо берега залива или бухты. .?»

Соединенные Штаты Америки при разрешении вопроса придерживались точки зрения, согласно которой полосу территориальных вод в 3 морских мили в заливах и бухтах следует измерять параллельно берегу с линии наибольшего отлива.⁴¹ Представитель Соединенных Штатов Америки в Третейском суде стремился убедить суд в том, будто договаривающиеся стороны придерживались этой точки зрения уже при заключении договора в 1818 г. Однако возражения Соединенных Штатов Америки в третейском суде противоречили их практике, ибо фактически уже в XVIII веке Соединенные Штаты Америки признавали внутренними морскими водами большие заливы Делаварский и Чесапикский и считали исходной линией территориальных вод в этих заливах прямую линию, соединяющую наиболее выдающиеся в море береговые пункты залива, а не линию наибольшего отлива.

---

⁴⁰ Хайд, указ. соч., т. 2, стр. 208; R. Lansing, The North Atlantic Fisheries Arbitration, «American Journal of International Law» v. V, 1911, стр. 1—32; T. W. Balch, La Décision de la cour permanente d'arbitrage, «Revue de droit international comparée», 2. ser., v. XIII, стр. 5.

⁴¹ Один из членов третейского суда, а именно Драго, в своем особом мнении, приложенном к решению Третейского суда, придерживался также этой точки зрения, см. Proceedings I, стр. 102, 104—106.

Представитель Великобритании утверждал, что в международном праве отсутствует общепризнанная точка зрения по вопросу исходной линии территориальных вод в отношении заливов и бухт. Исходя из практики государств, из интересов их безопасности и экономики, представитель Великобритании отстаивал взгляд, что государства имеют право внутренним законодательством признать внутренними морскими водами также заливы, ширина входа которых больше, чем двойная ширина территориальных вод.

Третейский суд в своем решении от 7 сентября 1910 г.⁴² пришел к заключению, что в заливах полосу в 3 морских мили измеряют от прямой линии, проведенной через означенное водное пространство в месте, где оно теряет конфигурацию и характер залива. В прочих местах территориальные воды протекают параллельно берегу. Третейский суд отметил также, что, хотя упомянутое решение в основном и правильно, оно практически не вполне применимо (*not entirely satisfactory as to its practical applicability*).

Поэтому Третейский суд рекомендовал спорящим государствам измерение территориальных вод в заливах от прямой линии, проведенной через залив в месте, где ширина залива впервые, считая со стороны входа в залив, не превышает 10 морских миль.

Далее в рекомендациях Третейского суда отмечается, что в специально названных заливах, где иностранные рыболовы, находясь при входе в залив, ввиду конфигурации берега и местных климатических условий вполне могут предполагать, что они находятся в открытом море, границы территориальных вод следует определять таким образом, чтобы рыболовы могли бы распознать залив (*such fishermen might be reasonably expected to recognise the bay under average conditions*).

Согласно рекомендации Третейского суда, спорящие стороны, договором от 20 июля 1912 г. для урегулирования рыболовства в районе Северной Атлантики, признали в отношении заливов принцип 10 морских миль. Хотя принцип 10 морских миль имел большое влияние на практику государств, он не был единственным принципом для определения ширины заливов, входящих в состав внутренних вод. Институт международного права на своей сессии 1894 г. признал принцип 12 миль; Италия в своем кодексе мореплавания от 31 марта 1942 г. признала внутренними водами заливы шириной в 20 морских миль.⁴³

Все это показывает, что принцип 10 морских миль не является общепризнанной нормой международного права.

К такому же выводу пришел Международный суд в англо-норвежском споре в своем решении от 18 декабря 1951 г.

⁴² E. Dickinson, *The Law of Nations*, New York 1929, стр. 387—395.

⁴³ United Nations, *Laws and Regulations on the Regime of The High Seas*, v. I, New York 1951, стр. 81.

⁴⁴ Борисов, указ. соч., стр. 53.

Комиссия международного права на своей седьмой сессии признала, что заливы шириною в 25 миль входят в состав внутренних вод; на восьмой сессии эта ширина была определена в 15 миль. Женевская конвенция 1958 г. (ст. 7) признает, что если ширина входа в залив не превышает двадцати четырех миль, исходной линией территориальных вод является прямая линия, проведенная через горло залива.

В современных условиях, когда необходимость защиты безопасности и экономических интересов требует увеличения ширины территориальных вод, 10 миль как максимальная ширина для заливов, входящих в состав внутренних вод, не отвечает этим требованиям. Ширина в 10 миль, а также признанная Комиссией международного права ширина в 25 и 15 миль, взята произвольно, не связана с шириной основной морской территории государства, т. е. с шириной территориальных вод, и не вытекает из этой ширины. Это правило не может быть признано приемлемым для установления исходной линии территориальных вод в заливах.

Основной частью морской территории государства являются территориальные воды, поэтому и исходная линия этих вод в заливах должна быть связана с шириной территориальных вод. Ввиду этого самым подходящим принципом для определения исходной линии территориальных вод в заливах является двойная ширина этих вод. Если залив шире, чем двойная ширина территориальных вод, тогда исходной линией является проведенная через залив прямая линия в том месте, считая со стороны входа, где ширина залива впервые не превышает двойную ширину территориальных вод.

Советское законодательство и договорная практика оставляют нерешенным вопрос об исходной линии советских территориальных вод в заливах. По-видимому, принцип двойной ширины является наиболее подходящим принципом также для установления исходной линии советских территориальных вод в заливах.

Буржуазная доктрина обыкновенно считает заливы, берега которых принадлежат двум или нескольким государствам, независимо от ширины входа, находящимися в составе территориальных вод прибрежных государств.⁴⁵

Все же следует считать, что и в том случае, когда берега залива принадлежат нескольким государствам и ширина входа в залив не превышает двойной ширины территориальных вод прибрежных государств, воды данного залива могут быть признаны внутренними водами на основании соглашения между государствами. Это право в полной мере относится к суверенным правам прибрежных государств и находится в согласии с их интересами.

---

⁴⁵ Rousseau, *op. cit.*, стр. 445; Bustamante, *op. cit.*, стр. 156; Оппенгейм, указ. соч., т. I, полутом 2, стр. 78.

В отношении устьев рек территориальными водами считаются воды, начиная с прямой линии, соединяющей наиболее далеко простирающиеся в море точки материка или островков.

Если река при впадении в море образует устья в виде залива, то здесь при установлении исходной линии территориальных вод применяются правила, которые действительны и в отношении заливов и которые уже рассмотрены нами выше.⁴⁶

Вышеприведенные правила не применяются к т. н. историческим заливам, которые на основе исторической практики считаются внутренними водами, независимо от ширины входа. Исходной линией территориальных вод в исторических заливах служит прямая линия, соединяющая наиболее далеко простирающиеся в море оконечности берега залива.⁴⁷

На основе практики историческими заливами Советского Союза следует признать: Рижский залив, Азовское море,⁴⁸ Белое море на юг от линии Канин нос до Святого носа;⁴⁹ залив Петра Великого до линии, соединяющей устье реки Тюмень-Ула с мысом Поворотный;⁵⁰ находящиеся в Северном Ледовитом океане моря типа заливов — Ческая губа⁵¹, Печерская губа, Чукотское море, Восточно-Сибирское море, Карское море и море Лаптевых. Эти арктические моря являются судоходными путями Советского Союза, которые открыты для судоходства на весьма короткий летний период. Использование этих морей для судоходства стало возможным благодаря огромной работе советских ученых и моряков, и оно может происходить только при постоянной, организованной советским государством, помощи плавающим в этих водах судам. Естественные ресурсы в этих водах используются советскими людьми.

⁴⁶ См. ст. 13 Комиссии международного права.

⁴⁷ Историческими заливами в буржуазной доктрине считаются Бристольский канал и заливы Солефт, Фирс-Клайд и Море-Фирс в Англии, залив Канкаль во Франции, залив Зюдер-Зее в Голландии, залив Лахольм в Швеции, Варангер фиорд в Норвегии, заливы Гудсон, Шалёри, Фанди, Консепцион и Мурамичи в Канаде; заливы Делаварский, Чезапикский, Лонг-Айленд и Монтерей в США; залив Фонзека в Средней Америке; залив Манзанита в Панаме; заливы Палкский и Манаарский в Индии. Jessup, *op. cit.*, стр. 383 и сл.

⁴⁸ Азовское море является внутренним морем и на основе того, что ширина его входа не превышает двойной ширины наших территориальных вод. Нельзя согласиться с мнением английского автора Хиггинса, утверждающего, что Советский Союз не имеет права закрыть указанное море для международного судоходства. См. Хиггинс и Коломбос, указ. соч., стр. 136.

⁴⁹ Декрет СНК РСФСР от 24 мая 1921 г. СУ РСФСР 1921 г. № 49, ст. 259; «Общая инструкция о взаимоотношениях органов власти СССР с иностранными военными и торговыми судами в мирное время» от 22 июня 1925 г. № 641, ст. 2; последний акт признал и Азовское море внутренним морем.

⁵⁰ Постановление СМ СССР от 4 июля 1957 г. См. А. Николаев, О заливе Петра Великого, «Международная жизнь», 1958, № 2, стр. 50—58.

⁵¹ Декрет СНК РСФСР «Об охране рыбных и звериных угодий в Северном Ледовитом океане и Белом море» от 24 мая 1921 г. признает исключительное право на Ческую губу на юг от линии мыс Микулина — мыс Святой нос.

Все это дает основание, как правильно отмечается в советской юридической литературе,⁵² считать вышеуказанные арктические моря внутренними водами Советского Союза. Исключительные права Советского государства на эти моря подтверждаются исторической практикой государств.

2. Исходная линия территориальных вод островов

Острова, расположенные вне территориальных вод, имеют свои собственные территориальные воды, определяемые по тем же принципам, как и на побережье материка. Существенным признаком острова является то обстоятельство, что он постоянно находится выше поверхности воды и его можно использовать в экономических целях. Возникает вопрос, можно ли принимать за острова также скалы, постоянно выдающиеся из воды, находящиеся вне территориальных вод, хотя в экономических целях ими пользоваться нельзя? По-видимому, такие скалы не могут быть рассматриваемы как острова. Существенным признаком острова надлежит считать наличие материка, способного быть объектом экономического использования. Острова могут быть естественными, или же искусственно построенными в море, причем однако необходимо, чтобы они имели прочную связь с морским дном, базировались на дне моря и не представляли собой пловучих островов.

Второй подкомитет Гаагской конференции 1930 г. в своем проекте формулировал понятие острова следующим образом: «Остров есть окруженное водой пространство земли, выступающее постоянно при приливе». При этом в примечании указывается, что термин не исключает искусственного острова при условии, что он имеет участок территории и не является пловучим сооружением, стоящим на якоре.

В подкомитет было внесено предложение, согласно которому под островом понимается «поверхность земли, скалистая или нет, покрытая или не покрытая водой, связанная или не связанная с континентом, через которую невозможно плавать судам».

Как видно, согласно этому предложению за острова принимались бы также мели в море, находящиеся над поверхностью воды лишь во время мелководья. Это предложение искажает понятие острова и потому оно было отвергнуто.

В практике государств бывают случаи, когда маяки строятся вне территориальных вод на подводных скалах или на мелях.

В теории и практике возникали споры по вопросу о том, окружены ли также маяки территориальными водами или нет.

---

⁵² Международное право, Москва, 1951, стр. 296; С. А. Вышнепольский, К проблеме правового режима арктических областей, «Советское государство и право», 1952, № 7 Николаев, Проблема территориальных вод в Международном праве, стр. 207, 208.

Англичанин Чарльз Рёссель, третейский судья в споре о рыболовстве в Беринговом море, утверждал, что маяк, построенный на скале, «становится составной частью территории государства, соорудившего его, и объектом всех прав, необходимых для защиты территории».⁵³

Все же большинство авторов отрицает эту позицию. В связи с этим английский автор Оппенгейм утверждает: «Маяки должны быть приравнены к судам, находящимся на якоре и служащим маяками. Поскольку государство не может претендовать на суверенитет на территориальные воды вокруг такого стоящего на якоре судна, постольку оно не может предъявлять таких претензий и в отношении маяка в открытом море.»⁵⁴

Буржуазные государства в своей практике не требуют в настоящее время окружения маяков территориальными водами. В Англии маяки находятся вне территориальных вод на скалах Эддистона, Бель-Рока и Севен Стон Рока, но во всех этих случаях Англия не требует, чтобы они были окружены территориальными водами, впрочем, уже потому, что эти скалы находятся постоянно под водой.⁵⁵

Не следует соглашаться с авторами, которые требуют окружения маяков, построенных в открытом море, хотя и на скалах, территориальными водами; такая практика представляет собой средство для аннексии открытого моря и противоречит принципу свободы открытого моря.

Равным образом следует признать, что искусственные сооружения (за исключением искусственных островов), возведенные в территориальных водах, как например, волнорезы, дамбы, знаки фарватера и т. п., не являются точками, от которых отсчитывается ширина территориальных вод.

Исключение из этого принципа составляют молы и другие искусственные сооружения, окружающие порты. В том случае, когда порт находится непосредственно на берегу территориальных вод, но не на внутренних водах, территориальные воды устанавливаются начиная с наиболее далеко простирающихся в море портовых сооружений.

Названная позиция является общепризнанной в практике государств и выражена также в Женевской конвенции 1958 г. (ст. 8)

3. Исходная линия территориальных вод архипелага

Относительно архипелага, где расстояние между отдельными островами не превышает двойной ширины территориальных вод, исходную линию территориальных вод должны были бы образовать берега самых крайних островов и соединяющие эти

⁵³ Хиггинс и Коломбос, указ. соч., стр. 86.

⁵⁴ Оппенгейм, указ. соч., т. 1, ч. 2, стр. 74.

⁵⁵ Хиггинс и Коломбос, указ. соч., стр. 86.

острова прямые линии. На побережье островов исходная линия территориальных вод определяется по тем же принципам, как и на берегу материка.

Однако по вопросу определения архипелага нет единогласия.

На Гаагской конференции по кодификации международного права 1930 г. не было достигнуто в этом вопросе соглашения. В проекте II подкомитета отмечается, что большинство членов подкомитета признало и здесь принцип 10 морских миль, как при установлении исходной линии в заливах.

Первоначальный проект конвенции, представленный на обсуждение Комиссии Международного права ООН, исходит из принципа 10 морских миль. Однако согласно измененному проекту, если расстояние между островами менее 5 морских миль, три или больше острова образуют архипелаг, в котором территориальные воды измеряются по прямым базисным линиям, соединяющим эти острова. Названный вопрос остался неразрешенным в Комиссии Международного права ООН и в Женевской конвенции 1958 г.

По-видимому, принцип двойной ширины территориальных вод является и здесь наиболее подходящим принципом для установления исходной линии. Если расстояние между отдельными островами не превышает двойной ширины территориальных вод, три или более острова образуют архипелаг, и исходной линией территориальных вод является прямая линия, соединяющая наиболее далеко выдающиеся в море точки берега островов. Море между островами является внутренним морем. Советское законодательство не разрешает этого вопроса, хотя в практике он имеет важное значение. Надо полагать, что и здесь принцип двойной ширины территориальных вод является наиболее подходящим принципом. Типичным архипелагом в границах ЭССР является море между Сааремаа, Хиумаа, Вормси и материком.

При определении формы архипелага и его правового режима практика государств принимает в расчет исторические традиции, а также конфигурацию и географическое положение архипелага, считая часто на практике архипелагом группы островов, хотя здесь расстояние между отдельными островами и больше, чем двойная ширина территориальных вод. Исходя из исторической практики, Великобритания требует признания своего суверенитета над морем, расположенным между южным берегом Новой Гвинеи и архипелагом Папуей, ширина которого около 100 морских миль.⁵⁶ Куба подчиняет своей юрисдикции моря между своим южным берегом и Канарскими островами на расстоянии более чем в 100 миль.

На основе исторической практики Японское внутреннее море, расположенное между Японскими островами, также признается внутренним морем.

⁵⁶ Хиггинс и Коломбос, указ. соч., стр. 83.

4. Пространства, постоянно покрытые льдом.

Затруднения при установлении исходной линии территориальных вод возникают в Арктике и Антарктике, где берег часто покрыт постоянным льдом. Здесь возникает вопрос, следует ли отсчитывать территориальные воды, несмотря на то, что берег никогда не освобождается от льда, все же с линии наибольшего отлива, или же их надлежит считать с края постоянного льда. Если воспользоваться первым способом при установлении границы территориальных вод в Арктике и Антарктике, то во многих случаях вокруг островов и материков не осталось бы свободной полосы территориальных вод, а острова и материк были бы окружены лишь полосой постоянных льдов.

В теории и практике здесь до сих пор не удалось достигнуть единой позиции.

В России 29 мая 1911 г., как указано выше, были изданы «Правила о рыбном промысле в Приамурском генерал-губернаторстве», согласно которым территориальные воды считаются «от линии наибольшего отлива или от края береговых стоячих льдов».⁵⁷

В проекте конвенции об архипелаге Шпицбергена, составленной в Осло в 1912 г., сказано, что в понятие Шпицбергена входят «воды и пространство льда, окружающие его на расстоянии 8 морских миль».⁵⁸

На конференции 1920 г., созванной для установления правового режима Шпицбергена, вышеприведенная позиция не была однако принята, ибо она не отвечала интересам империалистических великих держав, так как увеличивала ширину территориальных вод. Согласно статье 1-ой конвенции 1920 г материком считается вся территория «вместе со всеми островами и скалами, относящимися к ним».⁵⁹

Из буржуазных авторов Роллан и Фошиль относят постоянные льды к составу материка, ввиду чего при установлении территориальных вод надлежит иметь в виду пространство, занимаемое постоянным льдом.⁶⁰

Ряд буржуазных авторов все же признает постоянные льды частью моря. Так, Лист утверждает: «Свобода моря за преде-

⁵⁷ Известия Министерства иностранных дел, 1912 г., кн. I, стр. 73.

⁵⁸ *Revue générale de droit international public.*, v. 20, 1913, стр. 282.

⁵⁹ Международные конвенции и соглашения, относящиеся к торговому мореплаванью. Москва 1951, стр. 26.

⁶⁰ P. Fauchille, *Traité de droit international public*, T. I, deuxième partie, Paris 1925, стр. 203; Rolland, *Revue générale de droit international public*, v. XI, 1904, стр. 340.

Принцип, согласно которому постоянный лед считается частью территории государства, находит свое выражение в США. На побережье Аляски в 1904 г. был построен на постоянном льду вне пространства территориальных вод игорный дом для того, чтобы избежать действующих в США законов. Но, несмотря на то, что игорный дом находился на расстоянии более 3 морских миль от берега, власти США закрыли его.

лами береговых вод распространяется и на часть пространства, постоянно покрытого льдом.»⁶¹

Из русских авторов Мартенс утверждает, что «лед еще никем не приравнивался к суше.»⁶²

Многие буржуазные авторы настоящего времени признают также постоянный лед подчиненным правовому режиму морей соответственно тому, как далеко он отстоит от берега; если он находится в границах территориальных вод, он подчиняется правовому режиму этих вод, если же дальше, то правовому режиму открытого моря.⁶³

Докладчик на IV сессии Комиссии Международного права ООН отметил, что ряд актов причисляет пространства, постоянно покрытые льдом, к составу государственной территории, но в то же время он внес предложение, чтобы проект по режиму территориальных вод не содержал в себе постановления относительно этого. Докладчик опасался, что при обсуждении этого вопроса возникнут новые острые разногласия, которые еще более затруднили бы достижение соглашения в вопросе о правовом режиме территориальных вод. Таким образом статьи Комиссии Международного права ООН, а также Женевская конвенция 1958 г., не содержат правил по этому вопросу.

Постоянные льды, окружающие берега островов и материка в полярных районах, во многом можно использовать в таких же целях, как сушу; они являются как бы продолжением, нераздельной частью материка и островов.⁶⁴ Поэтому при определении исходной линии территориальных вод в этих районах надо принять во внимание постоянные льды и использовать край этих льдов как исходную линию территориальных вод.

Поступила 1 II 1957.

---

⁶¹ Лист, указ. соч., стр. 263. На той же позиции находятся Вотрэн, Балш, Джессеп, Жидель, Штрупп.

⁶² Ф. Мартенс, Современное международное право цивилизованных народов, том I, СПб. 1907, стр. 384.

⁶³ Хиггинс и Колумбос, указ. соч., стр. 87, 88; Хайд, указ. соч., т. 2, стр. 183.

⁶⁴ Е. А. Коровин, СССР и полярные земли, «Советское право», 1926. № 3; W. Lakhine, Rights over the Arctic, «American Journal of International Law», vol. 24, 1930, стр. 712.

TERRITORIAALVETE LÄHTEJOON

Dots., jurlid. tead. kand. A. Uustal

Riigi- ja haldusõiguse kateeder

Resümee

Territoriaalveed moodustavad kaldariigi territooriumi lahutamatu osa ja neil kehtivad kaldariigi seadused ja teised õigusnormid nagu teistelgi riigi territooriumi osadel.

Kaldariigid tavaliselt reserveerivad kalapüügi ja loodusvarade eksploateerimise territoriaalvetes ainult oma kodanikele. Sellega ühenduses omab territoriaalvete piiride kindlaksmääramine suurt praktilist tähtsust. Kõige vajalikum, aga ka kõige raskem on territoriaalvete lähtejoone, s. t. joone, millest algavad territoriaalveed, kindlaksmääramine. Territoriaalvete välispiiri leiame, kui tõmbame paralleeljoone lähtejoonele kaugusel, mis võrdub territoriaalvete laiussega.

Lähtejoone kindlaksmääramist raskendab asjaolu, et rannajoon on lõhestatud lahtedega; ranniku ees asuvad saared, saarestikud, kaljud; rannajoon on seoses tõusu ja mõönaga muutuv; polaarpiirkondades on rannik kaetud püsivjääga.

Territoriaalvete lähtejooneks mandri rannikul on madalaim mõönajoon. Kui ranniku ees meres, lähemal kui territoriaalvete laius, asuvad saared, kaljud, skäärid, siis on territoriaalvete lähtejooneks kõige kaugemale merre ulatuvaid saari, kaljusid ja skääre ühendav sirge.

Lahtedes, kus lahe suudme laius on väiksem kui kahekordne territoriaalvete laius, on lähtejooneks sirge, mis ühendab kõige kaugemale merre ulatuvaid lahe ranniku punkte. Kui lahe suue on laiem kui kahekordne territoriaalvete laius, moodustab lähtejoone neid lahe ranniku punkte ühendav sirge, kus lahe laius, arvestades suudme poolt, esmakordselt ei ületa kahekordset territoriaalvete laiust. Nimetatud nõue ei kehti nn. ajalooliste lahtede suhtes, mis ajaloolise praktika alusel, vaatamata suudme laiusele, tunnistatakse siseveteks. Lähtejooneks ajaloolistes lahtedes on kõige kaugemale merre ulatuvaid lahe ranniku punkte ühendav sirge. Nõukogude Liidu ajaloolisteks lahtedeks on Riia laht, Aasovi meri, Valge meri maaninasid Svjatõi Nos — Kanin Nos ühendava sir-

geni, Tšesskaja gubaa maaninasid Mikulin — Svjatõi Nos ühendava sirgeni, Petšorskaja gubaa ja Põhja-Jäämeres asuvad lahdedetaolised mered Kara meri, Laptevite meri, Ida-Siberi meri, Tšukotka meri ja Peeter Suure laht.

Saared, mis asuvad väljaspool territoriaalvete piire, omavad iseseisvaid territoriaalvesi. Saartega ei saa võrdsustada väljaspool territoriaalvete piire asuvaid kaljusid ja madalikke ning neile ehitatud tuletorne.

Saarestikus, kui saarte kaugus ei ületa kahekordset territoriaalvete laiust, on lähtejooneks kõige kaugemale merre ulatuvaid saarte ranniku punkte ühendavad sirged.

Polaarpiirkondades, kus rannik on kaetud püsivjäega, on lähtejooneks püsivjäe äär.

LA LIGNE INITIALE DE LA MER TERRITORIALE

A. Uustal

Résumé

La mer territoriale fait partie intégrante du territoire de l'Etat riverain. Les lois et règlements de ce dernier y sont en vigueur de la même manière que dans les autres parties de son territoire.

Le long de la côte du territoire continental de l'Etat riverain, la ligne initiale de la mer territoriale est déterminée par la ligne de la marée la plus basse.

Si dans la mer en face du rivage se trouvent des îlots, des rochers et des récifs qui ne sont pas situés plus loin que s'étend la largeur de la mer territoriale, la ligne initiale de la mer territoriale est marquée par la ligne droite qui lie les îlots, les rochers et les récifs les plus poussés en avant dans la mer.

Dans les golfes dont l'entrée est moins large que la double largeur de la mer territoriale, la ligne initiale de la mer territoriale est constituée par la ligne droite qui unit les points du rivage du golfe les plus avancés en mer.

Si l'entrée du golfe est plus large que la double largeur de la mer territoriale, la ligne initiale de la mer territoriale est marquée par la ligne droite qui unit les points du rivage du golfe à l'endroit où la largeur du golfe, en comptant du côté de l'entrée, la première fois ne dépasse pas la double largeur de la mer territoriale. La condition mentionnée n'a pas trait aux golfes dits golfes historiques lesquels en vertu d'une pratique historique sont reconnus pour mers intérieures, quelle que soit l'entrée du golfe. Les îles qui sont situées hors des limites de la mer territoriale ont leur mer territoriale spéciale. Les rochers et les récifs se trouvant hors des limites de la mer territoriale ainsi que les phares qui sont bâtis sur eux ne doivent pas être identifiés avec les îles.

En cas d'un archipel, si la distance entre les îles n'est pas supérieure à la double largeur de la mer territoriale, la ligne initiale de la mer territoriale est marquée par la ligne droite qui lie les points du rivage des îles les plus avancés en mer.

Dans les régions polaires où le rivage est couvert de glace permanente, la ligne initiale de la mer territoriale est formée par la lisière de l'extrémité des glaces permanentes.

TÖÖTAJA VALLANDAMINE KURITEO TOIMEPANEKU VÕI VAHI ALL VIIBIMISE TÖTTU

Dots., juriid. tead. kand. J. Mäll

Riigi- ja haldusõiguse kateeder

1. Töötaja vallandamine kuriteo toimepaneku tõttu

Nõukogude sotsialistlikus ühiskonnas on igale kodanikule kindlustatud õigus tööle. Selle õiguse juriidilise tagamise üheks põhiliseks viisiks on tööõiguslike suhete püsivuse kindlustamine, millega töötajale on tagatud võimalus kestvalt töötada kord valitud tööalal või ametikohal. Töötaja vallandamine administratsiooni algatusel on lubatud ainult seaduses ettenähtud korras ja alustel.¹

Nõukogude tööseadusandluse kehtivate eeskirjade kohaselt võib töötaja vallandamine administratsiooni algatusel toimuda juhtudel, kui ettevõtte või asutuse töös teostatud muudatuste tõttu on faktiliselt langenud ära võimalused antud töölise või teenistuja edasiseks rakendamiseks või kui töötaja ise oma kvalifikatsiooni või kehaliste võimete poolest ei ole suuteline toime tulema temale pandud ülesannete täitmisega. Samuti on lubatud töötaja vallandamine juhtudel, kui ta hooletu või kuritahtliku suhtumise tõttu oma tööülesannetes on sobimatu antud ettevõttes või asutuses töötamiseks. Sellise töötaja vallandamine võib toimuda kas töödistsipliini rikkumise või kuriteo toimepaneku tõttu.

Vallandamine kuriteo toimepaneku tõttu on töötaja seisukohalt üheks kõige halvemaks, tema isikut taunivaks vallandamise motiiviks. Seda silmas pidades on nõukogude tööseadusandlusega lubatud töötaja vallandamine kuriteo toimepaneku motiivil ainult sel juhul, kui see kuritegu on toime pandud otseses seoses tema tööga antud ettevõttes või asutuses, ja ainult siis, kui selle kohta on olemas seadusejõusse astunud süüdimõistev kohtuotsus.² Kuni süüdi-

¹ Vt. Vene NFSV TööK § 47. — NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 15. juuli 1958. a. seadlusega kinnitatud «Ametiühingu vabriku-, tehase- ja kohaliku komitee õiguste põhimääruse» p. 10 kohaselt võib administratsiooni algatusel tööliste ja teenistujate vallandamine toimuda ainult ametiühingu vabriku-, tehase- või kohaliku komitee eelneval nõusolekul, välja arvatud töötajad, kes töötavad eriloetelus ettenähtud juhtivatel ametikohtadel.

² Vt. Vene NFSV TööK § 47 p. «e».

mõistva kohtuotsuse jõustumiseni ei või administratsioon töötajat vallandada kuriteo toimepaneku motiivil, vaatamata sellele et teda selle toimepanekus kahtlustatakse või süüdistatakse.³

Kuid praktikas esineb juhte, kus töötaja vallandamine kuriteo toimepaneku motiivil Vene NFSV TööK § 47 p. «e» järgi on toimunud enne materjalide üleandmist või üheaegselt materjalide üleandmisega kriminaalasja algatamiseks. Samuti esineb juhte, kus vallandamine kuriteo toimepaneku motiivil on toimunud küll pärast kriminaalasja algatamist, kuid enne süüdimõistva kohtuotsuse jõustumist. Töötaja vallandamine TööK § 47 p. «e» järgi on sellistel juhtudel täiesti ebaõige ja vastuolus nõukogude tööseadusandluse kehtivate eeskirjadega, sest vallandamine kuriteo toimepaneku tõttu võib toimuda ainult siis, kui nõukogude kohus on kuriteo kindlaks teinud ja oma otsusega töötaja selle toimepanekus süüdi mõistnud.

Kui töötaja vallandamine kuriteo toimepaneku motiivil on toimunud ebaõigesti, siis on töötajal õigus nõuda enda tööle ennistamist rahvakohtu kaudu.⁴ Tööle ennistamise kohta esitatud avalduse läbivaatamisel ei tuleks neil juhtudel asja sisuliselt üldse mitte arutada, vaid konstateerides fakti, et töötaja vallandamine Vene NFSV TööK § 47 p. «e» järgi on toimunud enne kriminaalasja kohtulikku lahendamist, tuleks töötaja tööle ennistada ja temale välja mõista töötasu ebaõige vallandamise tõttu sunnitud töölt puudumise aja eest, kuid mitte rohkem kui 20 tööpäeva ulatuses. Kui rahvakohus aga leiab, et seoses kriminaalasja algatamisega ei saa lubada töötaja tööle ennistamist enne kriminaalasja lahendamist, siis kohus võib tunnistada vallandamise ebaõigeks ja lugeda ta töölt kõrvaldatuks rahvakohtu nõudmisel.

Kuid praktikas esineb ka selliseid juhte, kus kuriteo toimepaneku motiivil ebaõigesti vallandatud töötaja nõuab küll vallandamise ebaõigeaks tunnistamist, kuid ei taotle enda tööle ennistamist. Meie arvates võib töötaja seda nõuda ainult sel juhul, kui tema ebaõige vallandamine kuriteo toimepaneku motiivil ja sellega seoses tekkinud töötüli lahendamine toimub enne kriminaalasja algatamist. Sellistel juhtudel peab rahvakohus tunnistama vallandamise TööK § 47 p. «e» järgi ebaõigeks, kuid võttes arvesse, et töötaja ei soovi enda tööle ennistamist, peaks kohus oma otsuses ära näitama ka tööõigusliku suhte lõpetamise õigus-

---

³ Vt. NSV Liidu Ülemkohtu Tsviivlasjade Kohtukolleegiumi määrus 15. augustist 1953 Uljanova asjas. — «Судебная практика Верховного Суда СССР», 1953, nr. 6, lk. 26—27.

⁴ NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 31. jaanuari 1957. a. seadlusega kinnitatud «Töötülide läbivaatamise korra põhimääruse» p. 1 kohaselt on töötülisid lahendavateks organiteks töötülide komisjonid (TTK), ametiühingu vabriku-, tehase- või kohalikul komiteed ning rahvakohtud. Et töötaja vallandamine administratsiooni algatusel võib toimuda ainult ametiühingu vabriku-, tehase- või kohaliku komitee nõusolekul, siis seoses vallandamisega tekkinud töötülide lahendamiseks võib töötaja neil juhtudel pöörduda vahetult rahvakohtusse.

liku aluse, motiivi, mille alusel töötaja tuleks lugeda töölt lahkunuks.⁵

Rahvakohtud piirduvad neil juhtudel tavaliselt vallandamise ebaõigeks tunnistamise ning sunnitud töölt puudumise aja eest töötasu väljamõistmisega. Kuid see oleks ainult poolik lahendus, sest jättes töötaja tööle ennistamata, jääb ta faktiliselt ilma vallandamismotiivita vallandatud töötajaks. On tingimata vajalik, et kohus, tunnistades vallandamise ebaõigeks, näitaks ühtlasi ka motiivi, mille alusel töötaja tuleks lugeda töölt lahkunuks. Kuid millisel motiivil tuleks sel juhul töötaja lugeda töölt lahkunuks — kas omal soovil või poolte kokkuleppel?

Meie arvates tuleks eelnevas tähendatud juhtudel lugeda töötaja töölt lahkunuks mitte omal soovil, vaid poolte kokkuleppel (Vene NFSV TööK § 44 p. «a») Poolte kokkulepe aga väljendub siin selles, et töötaja, kes nõuab TööK § 47 p. «e» järgi enda vallandamise ebaõigeks tunnistamist, kuid ei taotle enda tööle ennistamist, tegelikult nõustub enda töölt vabastamisega. Järelikult on siin tööõigusliku suhte lõpetamise seisukohalt tegemist poolte tahteavalduste kokkulangemisega, mistõttu ka töötüli lahendavad organid võiksid neil juhtudel lugeda töötaja töölt lahkunuks poolte kokkuleppel, mille kohta administratsioon on kohustatud vastava sissekande tegema ka töötaja tööraamatusse.

Kui töötaja ebaõige vallandamine TööK § 47 p. «e» järgi või sellega seoses tekkinud töötüli lahendamine aga toimub pärast kriminaalasja algatamist, siis võib töötaja nõuda küll vallandamise ebaõigeks tunnistamist ja enda tööle ennistamist, kuid ta ei saa nõuda, et kohus loeks ta töölt lahkunuks poolte kokkuleppel, sest ühenduses kriminaalasja algatamisega ei saa me enam kõnelda tööõigusliku suhte lõpetamise võimalusest Vene NFSV TööK § 44 p. «a» alusel.

Vallandamis põhjuste formulatsiooni muutmist saaks töötaja sel juhul nõuda alles pärast kriminaalasja lõpetamist või õigeks mõistva kohtuotsuse jõustumist. Kui seejuures töötaja suudab tõendada, et tema tööraamatusse kantud vallandamis põhjuste sisuliselt ebaõige formulatsioon takistas uue töökoha leidmist, siis on töötüli lahendavad organid kohustatud talle välja mõistma töötasu ebaõige vallandamis põhjuste formulatsiooni tõttu sunnitud töölt puudumise aja eest, kuid mitte rohkem kui 20 päeva ulatuses. Tööle ennistamise korral ta võiks aga igal juhul nõuda töötasu ebaõige vallandamise tõttu sunnitud töölt puudumise aja eest, kuid samuti mitte rohkem kui 20 päeva ulatuses.

Seega nõukogude tööseadusandluse kehtivate eeskirjade kohaselt ei või administratsioon töötajat vallandada kriminaalselt karistatava teo toimepaneku tõttu Vene NFSV TööK § 47 p. «e» järgi

⁵ Käesolevas artiklis ei käsitleta töötaja vallandamise võimalusi enne kriminaalasja algatamist usalduse puudumise või töödistsipliini rikkumise motiividel.

enne süüdimõistva kohtuotsuse jõustumist.⁶ Sellega on nõukogude sotsialistlikus ühiskonnas töötajale tagatud täielik kaitse tema enneaegse või sisuliselt ebaõige vallandamise võimalike juhtude vastu motiividel, mille sisuline määratlemine ei kuulu mitte ettevõtte või asutuse administratsiooni, vaid uurimis- ja kohtuorganite pädevusse, mistõttu ka töötaja vallandamine tema tööga seoses oleva kuriteo toimepaneku motiivil on lubatud ainult sel juhul, kui töötaja kuritegelik käitumine on kindlaks tehtud kriminaal-kohtulikus korras. Töötaja kahtlustamine või süüdistamine kuriteo toimepanekus, ei saa veel olla tema vallandamise aluseks TööK § 47 p. «e» järgi.

Kuigi nõukogude tööseadusandlusega on keelatud kriminaalselt karistatava teo toimepaneku eest töötaja vallandamine enne süüdimõistva kohtuotsuse jõustumist, on ühiskonna huvide kaitse kindlustamise eesmärgil siiski lubatud selliste töötajate töölt kõrvaldamine.⁷

Töötaja töölt kõrvaldamine erineb oma juriidiliste tagajärgede poolest töötaja vallandamisest. Vallandamise korral on meil tegemist olemasoleva tööõigusliku suhte täieliku lõpetamisega, millega kaasneb vallandatud töötajaga lõpparvelduste tegemine ning tööraamatu ja töötajale väljaandmisele kuuluvate muude dokumentide kätteandmine.

Töölt kõrvaldamise puhul on meil tegemist aga töötaja eemaldamisega oma senise töö juurest või seniselt ametikohalt selleks, et võtta temalt võimalus ühiskonna huvide edasiseks kahjustamiseks antud ettevõttes või asutuses. Tööõiguslik suhe jääb sel juhul püsima, kuid sellest suhtest tulenevate õiguste ja kohustuste täitmine peatatakse kuni kriminaalasja sisulise lahendamiseni. Et töölt kõrvaldamisel tööõiguslik suhe ei lõpe, siis ka töötajaga sel puhul lõpparvet ei tehta, vaid peatatakse temal saadaolevate summade väljamaksmine. Töölt kõrvaldamise korral ei anta töötajale välja tema tööraamatut, mistõttu tal oma töökohalt eemaloleku ajal ei ole võimalik tööle astuda ka teise ettevõttesse või asutusse.

Kriminaalselt karistatava teo toimepannud töötaja töölt kõrvaldamine võib toimuda kas administratsiooni algatusel või kohtu- või uurimisorganite nõudmisel.

Administratsiooni algatusel ei või töötaja töölt kõrvaldamine toimuda mitte igasuguse kriminaalselt karistatava teo toimepanekul, vaid ainult sel juhul, kui see tegu on otseselt seotud temale pandud tööülesannete täitmisega ja ka sellistel juhtudel ainult siis,

---

⁶ Vt. ka Н. Г Александров, Я. Л. Киселев, А. И. Ставцева Трудовые права рабочих и служащих в СССР, Москва 1956, lk. 38; — А. Е. Пашерстник, Право на труд, Москва 1951, lk. 52.

⁷ Vt. ka Н. Г Александров; Советское трудовое право, Москва 1954, lk. 181—182.

kui see töötaja on tabatud kuriteolt või kui ta on võtnud omaks selle teo toimepanemise.⁸

Töötaja töölt kõrvaldamine administratsiooni algatusel võib üldreeglina toimuda ainult ametiühingu vabriku-, tehase- või kohaliku komitee eelneval nõusolekul.⁹ Ilma ametiühingu komitee eelneva nõusolekuta võib see toimuda ainult vastutavate töötajate osas, kes töötavad vastavas eriloendis ettenähtud ametikohtadel.¹⁰

Et nõukogude tööseadusandlusega kehtestatud korra kohaselt võib administratsiooni algatusel töötaja töölt kõrvaldamine üldreeglina toimuda ainult ametiühingu vabriku-, tehase- või kohaliku komitee eelneval nõusolekul, siis selle nõude rikkumise korral on töötajal õigus pöörduda töötulisid lahendava organi poole ja nõuda enda tööle lubamist.¹¹

Meie nõukogude erialases kirjanduses on J. Vakman asunud seisukohale, et sellistel juhtudel ei ole töötajal üldse mõtet pöörduda töötulisid lahendavate organite poole, sest asja sisuline lahendamine ei saaks ühelgi juhul toimuda enne kriminaalasja lõpetamist või selles asjas tehtud kohtuotsuse jõustumist.¹² See on meie arvates täiesti ebaõige seisukoht, sest töötajal on alati õigus nõuda, et töötüli lahendav organ tunnistaks ebaõigeks administratsiooni toimingud, mis on vastuolus nõukogude tööseadusandluse eeskirjadega. Vastupidisel juhul võiks kujuneda olukord, kus töötaja töölt kõrvaldamine võiks administratsiooni algatusel toimuda täiesti meelevaldselt ning mööda minnes nõukogude tööseadusandlusega kehtestatud korrast. Et seda praktikas üksikutel juhtudel ka esineb, siis seda enam tuleb rõhutada J. Vakmani seisukoha ekslikkust, sest see võiks viia sotsialistliku seaduslikkuse rikkumisele töötajate tööalaste õiguste ja huvide kaitse teostamisel. NSV Liidu Ülemkohus on korduvalt juhtinud tähelepanu sellele, et töötulisid lahendavad organid on kohustatud tagama sotsialistliku seaduslikkuse printsiibi järjekindla elluviimise kõigis tööasjadesse puutuvates küsimustes.¹³ Seda tuleb pidada silmas ka neil juhtudel, kui on tegemist töötaja ebaõige töölt kõrvaldamisega.

J. Vakmani eespooltoodud seisukoha ekslikkus on tingitud sellest, et ta töötüli lahendamise seob siin asja sisulise arutamisega.

---

⁸ Vt. Vene NFSV TöörK seletus 21. maist 1925. a., art. 2. — «ИHKТ», 1925 г., № 24.

⁹ Varem kehtinud korra kohaselt võis töötaja töölt kõrvaldamine üldreeglina toimuda ainult HVK eelneval nõusolekul. Käesoleval ajal teostavad HVK-de funktsioone küsimuste eelneva kooskõlastamise alal ametiühingute vabriku-, tehase- või kohaliku komiteed.

¹⁰ Vt. NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 31. jaanuari 1957. a. seadlusega kinnitatud «Töötülide läbivaatamise korra põhimääruse» lisa nr. 1.

¹¹ Vt. «Töötülide läbivaatamise korra põhimäärus», p. 10.

¹² Vt. E. В а к м а н, Иски о восстановлении на работе. — «Социалистическая законность», 1951, № 6, lk. 40—41.

¹³ Vt. NSV Liidu Ülemkohtu Pleenumi 13. septembri 1957. a. määrus nr. 13 «Kohtupraktikast tööasjades».

Kahtlemata on õige, et töötüli lahendav organ ei või neil juhtudel asja sisuliselt arutada enne kriminaalasja lõpetamist või selles asjas tehtud kohtuotsuse jõustumist, kuid see ei tähenda veel, et TTK, ametiühingu vabriku-, tehase- või kohalik komitee või rahvakohus ei võiks enne seda üldse arutada töölt ebaõige kõrvaldamise asju.

Sotsialistliku seaduslikkuse tagamise ning töötaja huvide kaitse kindlustamise eesmärgil peaks olema ka töölt ebaõige kõrvaldamise juhtudel töötajale tagatud võimalus töötulisid lahendavate organite kaudu nõuda enda töölt kõrvaldamise ebaõigeks tunnistamist ning tööle ennistamist. Seejuures töötüli lahendamisel ei tuleks asja sisuliselt arutada, vaid konstateerides, et töölt kõrvaldamine on toimunud ilma ametiühingu vabriku-, tehase- või kohaliku komitee eelneva nõusolekuta, tuleks tunnistada töölt kõrvaldamine ebaõigeks, töölaja ennistada tööle ning kohustada administratsiooni, et see lühistaks oma korralduse töötajale palga väljamaksmise peatamise kohta.¹⁴ Samuti tuleks asuda seisukohale, et sellistel juhtudel on töötajal õigus nõuda ka töötasu ebaõige töölt kõrvaldamise tõttu sunnitud töölt puudumise aja eest, kuid mitte rohkem kui 20 tööpäeva ulatuses.¹⁵

Töötasu nõudeõiguse piiramisega oleks ühtlasi tagatud, et töötaja, kelle töölt kõrvaldamine on toimunud seaduse eeskirjadest mööda minnes, õigeaegselt pöörduks töötüli lahendava organi poole ja nõuaks enda tööle ennistamist. Sellega väldiksime võimalikud administratsioonipoolsed liialdused töölt kõrvaldamise institiudi rakendamisel ning nn. «kerge teenimise» võimaluse neil juhtudel, kus töötaja on juba ette veendunud selles, et tema suhtes kriminaalasi lõpetatakse või tehakse õigeksmõistev kohtuotsus, mistõttu ta ei vaidle ka ebaõige töölt kõrvaldamise vastu, sest ilma töötasu nõudeõiguse piiramiseta tal oleks kriminaalasja lõpetamise või õigeksmõistmise korral õigus nõuda töötasu kogu sunnitud töölt puudumise aja eest.

Et töötaja töölt kõrvaldamine administratsiooni algatusel võib toimuda ka enne materjalide üleandmist kriminaalasja algatamiseks, siis materjalide üleandmisega viivitamise või üleandmata jätmise korral võib töötaja sattuda olukorda, kus temalt on võetud võimalused töötamiseks oma senisel tööl või ametikohal, aga samuti ka võimalused tööle asumiseks teise ettevõttesse või asutusse. Seetõttu tuleb pidada täiesti otstarbekohaseks meie erialases kirjanduses avaldatud seisukohta, mille kohaselt ametiühingu vabriku-, tehase- või kohalik komitee oma nõusoleku andmisel peaks ühtlasi määrama kindlaks ka aja, mille jooksul administratsioon on kohustatud materjalid üle andma kriminaalasja alga-

¹⁴ Vt. ka И. С. Вольберг, Отстранение от работы \ по советскому трудовому праву. — Таджикский Государственный Университет, «Ученые записки», том VIII, Труды юридического факультета, выпуск 3, Сталинабад 1955, lk. 101.

¹⁵ Vt. ka Д. Швейцер, Судебная практика по искам о восстановлении на работе. — «Социалистическая законность», 1950, № 12, lk. 24.

tamiseks.¹⁶ Kui ettenähtud tähtaja jooksul materjalide üleandmist toimunud ei ole, siis pärast selle tähtaja möödumist võiks töötaja nõuda enda tööle lubamist ning töötasu töölt kõrvaldamise tõttu sunnitud töölt puudumise aja eest, arvates töölt kõrvaldamisest kuni materjalide üleandmiseks ettenähtud tähtajani ja sellest arvates veel lisaks kuni 20 päeva ulatuses.

Kui töötaja töölt kõrvaldamine administratsiooni algatusel on toimunud aga kõigi seaduses ettenähtud nõuete kohaselt, siis ta on sunnitud töölt eemal olema kuni kriminaalasja lõpetamiseni või selles asjas tehtud õigeksmõistva kohtuotsuse jõustumiseni. Kriminaalasja lõpetamisel, samuti ka õigeksmõistva kohtuotsuse jõustumisel on töötajal õigus nõuda enda tööle ennistamist ja töötasu kogu sunnitud töölt puudumise aja eest.¹⁷

Administratsiooni algatusel töölt kõrvaldatud töötaja vallandamine kriminaalasja lõpetamisel või õigeksmõistva kohtuotsuse jõustumisel võib toimuda ainult neil juhtudel, kui asja lõpetamisel või õigeksmõistva kohtuotsuse tegemisel uurimisorganid või kohus on lähtunud Vene NFSV Kriminaalkoodeksi § 6 märkuses toodud asjaoludest või kui kriminaalasja lõpetamine on toimunud Vene NFSV Kriminaalkoodeksi § 8 või Vene NFSV Kriminaalprotsessi koodeksi § 204 lg. b alusel või kui õigeksmõistev kohtuotsus on tehtud Vene NFSV Kriminaalkoodeksi § 112 märkuse I või Vene NFSV Kriminaalprotsessi koodeksi § 326 p. 3 lg. b alusel.

Neil juhtudel võib töötaja vallandamine toimuda kas usalduse puudumise või töödistsipliini rikkumise tõttu. Usalduse puudumise motiivil võib tulla kõne alla ainult sellise töötaja vallandamine, kes teenindab rahalisi või kaubalisi väärtusi, ja ainult sel juhul, kui seoses kriminaalasjaga selgunud asjaolude tõttu ta osutub tööle kõlbmatuks antud ettevõttes või asutuses. Kui töötaja leiab, et ta vallandamine ka sel motiivil on ebaõige, siis ta võib nõuda enda tööle ennistamist töötulisid lahendavate organite kaudu.

Töödistsipliini rikkumise motiivil võib töötaja vallandamine eespoolmargitud asjaoludel toimuda ainult juhul, kui seoses kriminaalasjaga on selgunud, et tema poolt toimepändud tegu on juba korduvaks töödistsipliini rikkumiseks, mistõttu selle töötaja edasijätmine antud kollektiivi koosseisu oleks vastuolus ettevõtte või asutuse tootmise või töö huvidega.¹⁸

Kui administratsiooni algatusel töölt kõrvaldatud töötaja vallandamine pärast kriminaalasja lõpetamist või õigeksmõistva

¹⁶ Vt. И. С. Вольберг, sealsamas, lk. 101—102.

¹⁷ Vt. Vene NFSV TööRK seletus 21. maist 1925. a., art. 2. — «ИНКТ», 1925 г., № 24. — Vt. ka А. Эпштейн, Постановление Пленума Верховного Суда СССР по гражданским трудовым делам нуждается в уточнении. — «Социалистическая законность», 1958, № 2, lk. 16—17.

¹⁸ Vt. ka В. Чепегин, За строгое соблюдение закона при рассмотрении трудовых дел. — «Социалистическая законность», 1953, № 4, lk. 47.

kohtuotsuse jõustumist on toimunud kas töödistsipliini rikkumise või usalduse puudumise motiivil, siis sellega ühenduses tekib küsimus, kas töötajal on sel juhul õigus nõuda ka töötasu töölt kõrvaldamise tõttu sunnitud töölt puudumise aja eest või mitte?

Nõukogude tööseadusandluse kehtivate eeskirjade kohaselt on töötajal õigus nõuda töölt kõrvaldamise tõttu sunnitud töölt puudumise aja eest töötasu siis, kui tema suhtes kriminaalasi lõpetatakse või tehakse õigeismõistev kohtuotsus. Sellest järgneb, et kriminaalasia lõpetamisel või õigeismõistva kohtuotsuse jõustumisel võib töötaja nõuda töötasu töölt kõrvaldamise tõttu sunnitud töölt puudumise aja eest sõltumata sellest, kas ta võeti tööle tagasi või vallandati usalduse puudumise või töödistsipliini rikkumise tõttu.¹⁹ Töölt kõrvaldamise tõttu sunnitud töölt puudumise aja eest ei saa töötaja nõuda töötasu ainult sel juhul, kui tema kohta on tehtud süüdimõistev kohtuotsus, mille alusel ta on vallandatud Vene NFSV TööK § 47 p. «e» järgi.

Nagu eespool juba märgitud, võib töötaja töölt kõrvaldamine toimuda ka kohtu- või uurimisorganite nõudmisel. Tähendatud organite nõudmisel võib töölt kõrvaldamine toimuda sõltumata sellest, kas töötaja poolt toimepandud kriminaalselt karistatav tegu oli seotud tema tööga või mitte.²⁰

Kohtu- või uurimisorganite nõudmine töötaja töölt kõrvaldamise kohta on administratsioonile täitmiseks kohustuslik. Kui töötaja leiab, et tema töölt kõrvaldamine on sisuliselt ebaõige, siis ta võib kaebusega pöörduda ainult vastava nõudmise esitanud organist kõrgemalseisva instantsi poole.

Kohtu- või uurimisorganite nõudmisel töölt kõrvaldatud töötaja vallandamine võib toimuda kas pärast kahekuulist töölt eemalolekut või süüdimõistva kohtuotsuse jõustumisel.²¹ Et kohtu- või uurimisorganite nõudmisel töölt kõrvaldatud töötaja vallandamine võib administratsiooni algatusel toimuda pärast kahekuulist töölt eemalolekut, siis ühenduses sellega tekib küsimus, kas töötajal

---

¹⁹ Ei saaks nõustuda ka sellega, et töötaja loetakse sellistel juhtudel vallandatuks tema kõrvaldamise momendist arvates. Selline tagantjärele vormistamine oleks töötaja õiguste jämedaks rikkumiseks, mis kahjustaks tema huve. Töölt kõrvaldamise korral on töötaja sunnitud töölt puuduma, sest tööraamatut talle välja ei anta, mistõttu tal ei ole võimalik tööle asuda ka uues töökohas. Kuid ka sel juhul, kui tal osutus võimalikuks asuda uuele töökohale, peaks töötajal olema õigus nõuda töötasu oma endise ja uue töökoha järgse palga vahe ulatuses, kui uuel töökohal tema töötasu oli madalam tema endisest töötasust.

Administratsiooni algatusel töölt kõrvaldatud töötaja vallandamisel usalduse puudumise või töödistsipliini rikkumise tõttu tuleb sunnitud töölt puudumise aja eest maksta töötasu, arvates töölt kõrvaldamisest kuni vallandamise kohta käskkirja andmise momendini. Kui töölt kõrvaldamine oli toimunud aga kohtu- või uurimisorganite nõudmisel, siis on töötajal õigus nõuda töötasu kogu sunnitud töölt puudumise aja eest, kuid mitte rohkem kui kahe kuu ulatuses.

²⁰ Vt. Vene NFSV TööRK 21. mai 1925. a. seletus, art. 1—2. — «ИНКТ», 1925 r., № 24; Vene NFSV Kriminaalprotsessi koodeks, § 142.

²¹ Vt. Vene NFSV TööRK 21. mai 1925. a. seletus, art. 6. — «ИНКТ», 1925 r., № 24.

on õigus nõuda enda töölt vabastamist, kui administratsioon pärast kahekuulise tähtaja möödumist hoidub tema vallandamisest. Kui võtta arvesse, et kriminaalasja lõpetamisel või õigeksmõistva kohtuotsuse jõustumisel on töötajal õigus nõuda töötasu kohtu- või uurimisorganite nõudmisel töölt kõrvaldamise tõttu sunnitud töölt puudumise aja eest, kuid mitte rohkem kui kahe kuu ulatuses,²² siis tuleks asuda seisukohale, et töötajal peaks olema sel juhul õigus nõuda enda töölt vabastamist omal soovil. Tema töölt vabastamise korral tuleks talle välja anda tööraamat, kuid lõpparve tegemine tuleks peatada kuni kriminaalasja lõpetamise või õigeksmõistva kohtuotsuse jõustumiseni.

Kui kohtu- või uurimisorganite nõudmisel töölt kõrvaldatud töötaja vallandamine administratsiooni algatusel või töötaja omal soovil on toimunud pärast kahekuulist töölt eemalolekut, siis kriminaalasja lõpetamisel või õigeksmõistva kohtuotsuse jõustumisel võib töötaja nõuda küll töötasu töölt kõrvaldamise tõttu sunnitud töölt puudumise aja eest kahe kuu keskmise palga suurusel, kuid ta ei saa enam nõuda enda tööle ennistamist.

Praktikas on esinenud juhte, kus kohtu- või uurimisorganite nõudmisel töölt kõrvaldatud töötaja on üle kahe kuu töölt eemaloleku tõttu administratsiooni käskkirjaga vallandatud alles pärast kriminaalasja lõpetamist või õigeksmõistva kohtuotsuse jõustumist. Neil juhtudel peaks olema töötajal õigus nõuda enda tööle ennistamist ning töötasu kohtu- või uurimisorganite nõudmisel töölt kõrvaldamise tõttu sunnitud töölt puudumise aja eest kahe kuu keskmise palga suurusel ja lisaks sellele ka töötasu ebaõige vallandamise tõttu sunnitud töölt puudumise aja eest, arvates vallandamise päevast, kuid mitte rohkem kui 20 tööpäeva ulatuses.

Vastupidisele seisukohale on asunud nõukogude tööõigusteadlane D. Šveitser. Tema arvates ei saa eelnevas märgitud juhtudel töötajat tööle ennistada, sest pärast kahe kuu möödumist on ta kaotanud õiguse seda nõuda.²³ D. Šveitseri seisukohaga saaks nõustuda ainult sel juhul, kui töötaja vallandamine on toimunud pärast kahekuulist töölt eemalolekut, kuid enne kriminaalasja lõpetamist või õigeksmõistva kohtuotsuse jõustumist. Kui vallandamine on toimunud aga pärast kriminaalasja lõpetamist või õigeksmõistva kohtuotsuse jõustumist, siis peaks töötajal olema õigus nõuda enda tööle ennistamist, sest pärast kriminaalasja lõpetamist või õigeksmõistva kohtuotsuse jõustumist peaks administratsioon töölt kõrvaldatud töötaja taastama tema endisele tööle või ametikohale, aga mitte töölt vallandama.

Töölt kõrvaldamise instituuti kasutatakse meil praktikas harva, kuid vaatamata sellele võib see üksikutel juhtudel tuua endaga kaasa töötaja pikemaajalise väljalülitamise ühiskondlikust tootmisprotsessist. Ühenduses sellega on nõukogude erialases kirjan-

²² Vt. sealsamas, art. 3.

²³ Vt. Д. Швейцер, Судебная практика по искам о восстановлении на работе. — «Социалистическая законность», 1950, № 12, lk. 23.

duses väljendatud arvamust, mille kohaselt töölt kõrvaldamise korral peaks töötajale olema tagatud võimalus nõuda enda töölt vabastamist omal soovil ka enne kriminaalasja lõpetamist või kohtuotsuse tegemist.²⁴ Selle seisukoha põhistamiseks viidatakse tavaliselt sellele, et igale kodanikule on NSV Liidu Konstitutsiooniga tagatud õigus tööle, mistõttu ka töölt kõrvaldatud töötajal peaks olema õigus nõuda enda töökohalt vabastamist, selleks et ta saaks kasutada temale konstitutsiooniga tagatud õigusi. Ühenduses sellega on kirjanduses käsitletud ka vallandamis-põhjuste formulatsiooni ning sunnitud töölt puudumise aja eest töötasu maksmise küsimusi.

V Tšepegin on asunud seisukohale, et töölt kõrvaldatud töötaja vallandamine tema enda nõudmisel võiks toimuda kas Vene NFSV TööK § 47 p. «c», § 47 p. «d» või poolte kokkuleppel TööK § 44 p. «a» järgi.²⁵ Tema seisukohaga ei saa nõustuda, sest autor ei ole siin üldse arvestanud seda, et töötaja ei saa nõuda enda vabastamist motiividel, mis annavad ainult administratsioonile õiguse töötaja vallandamiseks. Ka töötüli lahendav organ ei saa administratsiooni kohustada töötajat vallandama tööle kõlbmatuse ega töödistsipliini rikkumise motiividel, kui administratsioon seda ise teinud ei ole. Pealegi oleks neil juhtudel töötaja vallandamine TööK § 47 p-de «c» või «d» järgi ebaõige ning töötaja tõelise vallandamismotiivi üheks varjamise viisiks. Ei saa nõustuda ka autori seisukohaga, mille kohaselt ta neil juhtudel peab võimalikuks tööõiguslike suhete lõpetamise poolte kokkuleppel Vene NFSV TööK § 44 p. «a» järgi. Meie arvates võib tööõiguslike suhete lõpetamine poolte kokkuleppel toimuda ainult administratsiooni algatusel. Kuid töölt kõrvaldamise puhul ei saa administratsioon seda enam teha, sest vastupidisel juhul ta asuks vallandamise tõeliste põhjuste varjamise teele.

Nõukogude tööõigusteadlane I. S. Volberg on selles küsimuses asunud mõnevõrra teistsugusele seisukohale.²⁶ Tema järgi tuleks töölt kõrvaldamise juhtudel tagada töötajale seadusandlikus korras õigus nõuda enda töölt vabastamist, kusjuures vallandamis-põhjuste formulatsioonis tuleks märkida, et töötaja töölt vallandamine on toimunud tema enda soovil seoses töölt kõrvaldamisega. Kuid sellist vallandamis-põhjuste formulatsiooni ta vaatab siiski ainult esialgse formulatsioonina, kuna kriminaalasja lõpetamisel või õigeksmõistva kohtuotsuse jõustumisel oleks töötajal õigus nõuda selle muutmist. Tema arvates peaks kohus sel juhul oma otsuses näitama ka vallandamise põhjuse selle täpses vastavuses kehtivale seadusandlusele.

²⁴ Vt. В. Чепегин, Спорные вопросы по гражданским трудовым делам. — «Социалистическая законность», 1954, № 11, lk. 52—53; И. С. Вольберг, Отстранение от работы по советскому трудовому праву. — Ученые записки Таджикского Гос. Университета, VIII, lk. 102—103.

²⁵ В. Чепегин, sealsamas, lk. 53.

²⁶ Vt. И. С. Вольберг, sealsamas lk. 103.

Lähtudes sellest, et töölt kõrvaldatud töötaja võib igal ajal nõuda enda töölt vabastamist omal soovil, on I. S. Volberg oma artiklis asunud seisukohale, et kriminaalasja lõpetamisel või õigeksmõistva kohtuotsuse tegemisel tuleks töötaja nõudmisel temale välja maksta ka töötasu sunnitud töölt puudumise aja eest, kuid mitte rohkem kui 20 tööpäeva ulatuses. Vastavalt sellele vajavad tema arvates muutmist ka eeskirjad, mille kohaselt töötaja on õigustatud nõudma neil juhtudel töötasu kogu sunnitud töölt puudumise aja eest.

Sellele seisukohale on nõukogude õigusteadlastest asunud ka M. P. Makogonov,²⁷ kes samuti leiab, et töölt kõrvaldamisest tingitud sunnitud töölt puudumise aja eest võib töötaja nõuda töötasu, kuid mitte rohkem kui 20 tööpäeva ulatuses, kusjuures ta ei sea seda isegi sõltuvusse töötajale omal soovil lahkumise võimaluse andmisest.

Kahtlemata on õige, et töölt kõrvaldamise tõttu sunnitud töölt eemalolek on vastuolus konstitutsioonilise põhiprintsiibiga, mille kohaselt igal NSV Liidu kodanikul on õigus tööle. Ainult selle asjaolu tõttu, et töötajat kahtlustatakse või süüdistatakse kriminaalselt karistatava teo toimepanekus, ei tohiks töötajat siiski asetada olukorda, kus temalt on võetud võimalused oma tööjõu rakendamiseks ühiskondlikus tootmisprotsessis, sest ühes sellega võetakse temalt ka võimalused elatusvahendite saamiseks. Kui võtta veel arvesse, et töötaja töölt kõrvaldamise tõttu võib mõningatel juhtudel töölt eemalolek kesta koguni pikemat aega, siis on täiesti ilmne, et töötaja töölt kõrvaldamise instituut selle praegusel kujul on vananenud ning vajab seadusandlikus korras täiendamist ja korrigeerimist, eriti just selles osas, mis reguleerib töötajate töölt kõrvaldamist administratsiooni algatusel.

Selle instituudi edaspidisel täiendamisel tuleks töölt kõrvaldamise juhtude ringi tunduvalt ahendada ning asendada see võimaluse korral töötaja ajutise üleviimisega teisele tööle. Sel teel me kõrvaldaksime küll töötaja tema seniselt töötamis- või ametikohalt, kuid väldiksime tema väljalülitamise ühiskondlikust tootmisprotsessist ning tagaksime talle ühtlasi võimaluse elatusvahendite saamiseks. Töötaja üleviimine teisele tööle võiks toimuda kas administratsiooni algatusel või kohtu- või uurimisorganite nõudmisel. Administratsiooni algatusel võiks töötaja üleviimine teisele tööle toimuda siis, kui töötaja on tabatud tema tööga seoses oleva kuriteo toimepanemiselt või kui ta ise on selle üles tunnistanud, kusjuures tema üleviimine ka neil juhtudel peaks olema eelnevalt kooskõlastatud ametiühingu vabriku-, tehase- või kohaliku komiteega.

Töötaja üleviimine teisele tööle võiks sellistel juhtudel toimuda kuni kriminaalasja lõpetamise või õigeksmõistva kohtuotsuse jõus-

²⁷ Vt. М. Г. Макогонов, Некоторые вопросы судебной практики по гражданским трудовым делам, — по отчету, опубликованному в журнале «Советское государство и право», 1954, № 4, lk. 134.

tumiseni. Töötasustamine peaks toimuma tehtava töö järgi, kuid kriminaalasja lõpetamisel või õigeksmõistva kohtuotsuse jõustumisel peaks töötajal olema õigus nõuda enda senisele tööle või ametikohale ennistamist ja kogu teisel tööl olemise aja eest tema endise keskmise palga ja uuel töötamiskohal saadud palga vahe väljamaksmist.

Töötaja töölt kõrvaldamine võiks olla lubatud ainult erandjuhtudel, kui ettevõtte või asutuse administratsioonil faktiliselt puuduvad võimalused töötaja üleviimiseks teisele tööle või kui see ei ole teostatav ettevõtte või asutuse töö iseloomu tõttu.

Ka neil juhtudel, kui puuduvad võimalused töötaja teisele tööle üleviimiseks, tuleks tema töölt kõrvaldamise korral tagada talle võimalus nõuda enda töölt vabastamist näiteks pärast kahekuulist töölt eemalolekut.²⁸ Vallandamis põhjuste formulatsioonis tuleks sellistel juhtudel märkida, et töötaja vallandamine on toimunud tema omal soovil seoses töölt kõrvaldamisega. Töötaja vabastamine peaks sel juhul toimuma hiljemalt ühe päeva jooksul, arvates omal soovil lahkumise kohta avalduse esitamisest.²⁹ Tema tööraamat tuleks talle välja anda vallandamise päeval, kuid lõpparve tegemine peaks toimuma pärast kriminaalasja lõpetamist või selles asjas tehtud kohtuotsuse jõustumist hiljemalt ühe päeva jooksul, arvates lõpparve tegemise kohta vastava nõude esitamisest. Kriminaalasja lõpetamise või õigeksmõistva kohtuotsuse jõustumisel peaks olema administratsiooni algatusel töölt kõrvaldatud, kuid omal soovil lahkunud töötajal õigus nõuda ka töötasu sunnitud töölt puudumise aja eest kuni omal soovil töölt vabastamise momendini.

Kuigi viimatitähendatud juhtudel võiks lulla kõne alla ka töötaja tööle ennistamine, ei osutu see meie arvates siiski vajalikuks ega otstarbekohaseks, mistõttu ka töötajale vastava nõudeõiguse omistamine oleks ilmselt ülearune.

---

²⁸ Kahekuulise tähtaja valikut võiksime põhistada sellega, et kriminaalasja uurimine peab olema lõpule viidud üldreeglina hiljemalt kahe kuu jooksul (Vene NFSV KrPK § 116). Kui selleks ajaks töötaja kriminaalkorras vastutusele võtmise küsimus ei ole veel lahendatud, siis lähtudes töötaja huvide kaitsest tuleks talle pärast kahekuulist töölt eemalolekut anda võimalus nõuda enda töölt vabastamist omal soovil.

²⁹ NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 25. aprilli 1956. a. seadluse p. 5 kohaselt on töölised ja teenistujad kohustatud omal soovil töölt lahkumise korral sellest administratsioonile ette teatama vähemalt kaks nädalat. See tähtaeg on ette nähtud selleks, et administratsioon võiks selle aja jooksul leida uue töötaja. Kuna töölt kõrvaldamise korral töötaja on juba tööprotsessist eemaldatud, siis ei ole ka põhjust tema lõplikku töölt vabastamist seada sõltuvusse uue töötaja leidmiseks ettenähtud kahenädalasest tähtajast. Töölt vabastamine peaks sel juhul toimuma hiljemalt ühe päeva jooksul, arvates omal soovil lahkumise kohta avalduse esitamisest.

2. Töötaja vallandamine vahi all viibimise tõttu

Vene NFSV TööK § 47 p. «e» järgi võib administratsiooni algatusel toimuda töötaja vallandamine ka vahi all viibimise tõttu. Selle paragrahvi ning vastavate erimääruste eeskirjade kohaselt võib administratsioon vallandada alatisi töötajaid nende vahi all viibimise tõttu üle kahe kuu, hooajalisi töötajaid aga siis, kui nad on viibinud vahi all üle kahe nädala,³⁰ määratud ajaks tööle võetud ajutisi töötajaid aga vahi all viibimise korral üle ühe nädala.³¹

Kui töötaja on vahi all viibinud üle seaduses ettenähtud tähtsaja, siis on administratsioon õigustatud, kuid ei ole kohustatud teda töölt vallandama. Vahi all viibimise tõttu vallandatud töötajal, kes hiljem oli vahi alt vabastatud kas kriminaalasja lõpetamise, õigeksmõistva kohtuotsuse jõustumise või kohtuotsuse tühistamise ja asja lõpetamise tõttu kõrgemalseisva kohtu poolt, on kehtiva õiguse eeskirjade kohaselt õigus nõuda töötasu sunnitud töölt puudumise aja eest, kuid mitte rohkem kui kahe kuu eest, seejuures olenemata sellest, kas tegu, mille eest ta võeti kriminaalvastutusele, oli või ei olnud seotud tema tööga.³² Ühenduses sellega on praktikas tekkinud küsimus, kas töötajal, kes oli vallandatud vahi all viibimise tõttu juba enne kriminaalasja lõpetamist või õigeksmõistva kohtuotsuse jõustumist, on õigus nõuda pärast vahi alt vabastamist enda tööle ennistamist või mitte.

NSV Liidu Ülemkohtu Tsiiviilasjade Kohtukolleegium oma määruses 31. oktoobrist 1953. a. Afanasjevi ja Kurlovi asjas on asunud seisukohale, et neil juhtudel on töötajal õigus nõuda ka tööle ennistamist. Afanasjev ja Kurlov olid mõlemad vallandatud üle kahe kuu kestnud vahi all viibimise tõttu. Et nad pärast vallandamist olid kohtuotsusega õigeks mõistetud, siis pöördusid mõlemad rahvakohtusse ja nõudsid tööle ennistamist ning töötasu sunnitud töölt puudumise aja eest. Rahvakohus ennistas nad tööle, kuid oblastikohus tühistas rahvakohtu otsuse Afanasjevi osas.

NSV Liidu Ülemkohtu Tsiiviilasjade Kohtukolleegium leidis, et ka Afanasjevil on õigus nõuda enda tööle ennistamist, sõltumata sellest kas ta oli töölt kõrvaldatud administratsiooni algatusel või kohtu- või uurimisorganite nõudmisel, sest ta oli kohtuotsusega mõistetud õigeks.³³

³⁰ Vt. NSV Liidu KTK ja RKN-i 4. juuni 1926. a. määrus, art. 7, p. «e».

³¹ Vt. NSV Liidu KTK ja RKN-i 14. jaanuari 1927. a. määrus, art. 6, p. «e».

³² Vt. NSV Liidu Ülemkohtu Pleenumi 13. septembri 1957. a. määrus p. 18, lg. 1.

Töötaja ei saa nõuda vahi all viibimise tõttu sunnitud töölt puudumise aja eest töötasu ainult sel juhul, kui pärast süüdimõistva kohtuotsuse jõustumist tema vahi alt vabastamine on toimunud amnestia korras.

³³ Vt. «Судебная практика Верховного Суда СССР», 1954, № 2, lk. 29—30.

See on kahtlemata õige, et kohtuotsusega õigeksmõistetud töötajal on õigus nõuda enda tööle ennistamist, sõltumata sellest kas ta oli töölt kõrvaldatud administratsiooni algatusel või kohtu- või uurimisorganite nõudmisel. Kuid antud konkreetses asjas oli tegemist mitte töölt kõrvaldamise, vaid töötaja vallandamisega tema vahi all viibimise tõttu. Vahi all viibimise tõttu, aga samuti ka neil juhtudel, kui meil on tegemist töötaja töölt kõrvaldamisega kohtu- või uurimisorganite nõudmisel, on administratsioonil õigus töötaja vallandada, kui vahi all viibimise või kõrvaldamise tõttu töölt eemalolek on kestnud üle kahe kuu.³⁴ Kohtukolleegiumi määru- ses aga ongi otseselt öeldud, et Afanasjevi vallandamine oli toimunud pärast kahekuulist vahi all viibimist. Järelikult tema vallandamine oli toimunud täiesti õigesti, mistõttu ei saa nõustuda ka NSV Liidu Ülemkohtu Tsviilasjade Kohtukolleegiumi seisukohaga antud konkreetses asjas. Tuleb pidada silmas, et töötaja vahi all viibimise tõttu tema pikemaajaline eemalolek tööprotsessist kahjustab ettevõtte või asutuse huve. Seetõttu on ka nõukogude tööseadusandlusega administratsioonile antud õigus vahi all viibiva töötaja vallandamiseks, millega ettevõtte või asutuse tootmishuvidest lähtudes on tagatud võimalus sellise töötaja asendamiseks uue töötajaga.

Eespooltoodud NSV Liidu Ülemkohtu Tsviilasjade Kohtukolleegiumi ekslik seisukoht on leidnud toetamist ka meie erialases kirjanduses.³⁵ Vaatamata selle seisukoha põhistamiseks toodud väidetele ei saa sellega siiski nõustuda. Vene NFSV TööK § 47 p. «e» all on otseselt öeldud, et administratsioonil on õigus vallandada töötajaid nende vahi all viibimise tõttu, mis on kestnud üle kahe kuu. Kui vahi all viibiv töötaja ka hiljem vabastatakse tema suhtes kriminaalasja lõpetamise, õigeksmõistva kohtuotsuse jõustumise või kohtuotsuse tühistamise ning asja lõpetamise tõttu kõrgemalseisva kohtu poolt, siis see asjaolu ei tee veel olematuks seda, et töötaja viibis vahi all üle kahe kuu. Järelikult pole ka mingit põhjust väita, et sellise töötaja vallandamine on toimunud ebaõigesti. Kui see on toimunud aga õigesti, siis pole ka mingit põhjust töötaja tööle ennistamiseks, kui administratsioon seda ei soovi ja vaidleb sellele vastu.

NSV Liidu Ülemkohtu Tsviilasjade Kohtukolleegiumi eespool toodud määruses on öeldud, et töötaja õigeksmõistmisega on langenud ära need alused, mille kohaselt töötaja oli vallandatud TööK § 47 p. «e» järgi. See järeldus on ilmselt ebaõige. TööK § 47 p. «e» järgi võib töötaja vallandamine toimuda kas kuriteo toimepanemise või vahi all viibimise tõttu. Töötaja õigeksmõistmisega langes küll ära tema vallandamise võimalus kuriteo toimepaneku tõttu, kuid administratsioon oli vallandanud töötaja mitte

³⁴ Vt. A. E. Пашерстник, Рассмотрение трудовых споров, Москва 1956, lk. 74.

³⁵ Vt. В. Панюгин, Основания к расторжению трудового договора. — «Социалистическая законность», 1954, № 5, lk. 46.

kuriteo toimepaneku, vaid tema vahi all viibimise tõttu. Vahi all viibimise fakt jääb püsima ka töötaja õigeksmõistmise korral, mistõttu ei saa siin kõnelda ka vallandamise aluseks olnud asjaolude äralangemisest.

Samas määruses on samastatud ka vahi all viibimise mõiste töölt kõrvaldamise mõistega. Nende mõistete vahel tuleks meie arvates siiski vahet teha, sest need on erineva tähenduse ja erineva juriidilise sisuga mõisted. Tuleb nõustuda sellega, et analüüsitava määruse sisuks oleva kaasuse puhul vallandamis põhjuste formulatsioon oli mõnevõrra ebatäpne, sest selles viidati ainult TööK § 47 p-le «e», mis ei peegelda küllaldase selgusega vallandamise põhjuseks olnud asjaolusid. Seetõttu oleks sellistel juhtudel alati vaja vallandamis põhjuste formulatsioonis täpsustavalt märkida, kas vallandamine on toimunud tööga seoses olnud kuriteo toimepaneku või vahi all viibimise tõttu. Antud juhul oluks töötajal õigus nõuda küll vallandamisformulatsiooni täpsustamist tema tööraamatus, kuid mitte enda tööle ennistamist.³⁶

Vastupidisele seisukohale tuleks meie arvates asuda aga neil juhtudel, kui üle kahe kuu vahi all viibinud töötaja vallandamine on toimunud alles pärast kriminaalasja lõpetamist või õigeksmõistva kohtuotsuse jõustumist. Praktikas on esinenud juhte, kus üle kahe kuu vahi all viibinud töötaja vallandatakse alles siis, kui ta pärast vahi alt vabastamist on avaldanud soovi jätkata tööd oma endisel töökohal. Meie arvates oleks sel juhul töötaja vallandamine täiesti ebaõige, sest seaduse mõtte kohaselt võib vallandamine üle kahe kuu vahi all viibimise tõttu toimuda ainult vahi all viibimise ajal. Kui töötaja on aga vahi alt juba vabastatud, siis see asjaolu, et ta on vahi all viibinud, ei saa enam olla töötaja vallandamise aluseks, sest kedagi ei saa vallandada seepärast, et ta on vahi all viibinud, vaid seetõttu, et vahi all viibimise korral ta ei saa võtta osa ettevõtte või asutuse tööprotsessist.

Saabunud 1. II 1957.

---

³⁶ Vt. ka A. E. Пашерстник, Рассмотрение трудовых споров, Москва 1956, lk. 85.

УВОЛЬНЕНИЕ РАБОТНИКА ВСЛЕДСТВИЕ СОВЕРШЕНИЯ УГОЛОВНОГО ПРЕСТУПЛЕНИЯ ИЛИ ПРЕБЫВАНИЯ ПОД СТРАЖЕЙ

Доц., канд. юрид. наук И. Мялл
Кафедра государственного и административного права

Резюме

В советском социалистическом обществе каждому гражданину обеспечено право на труд. Из этого, закрепленного в Конституции основного права граждан СССР, вытекает принцип устойчивости трудового правоотношения, согласно которому увольнение работника в советском обществе может иметь место только на основании закона.

В статье рассматриваются некоторые вопросы, связанные с увольнением работников вследствие совершения преступления или пребывания под стражей.

Согласно действующим нормам советского законодательства, увольнение работника вследствие совершения им преступления может происходить лишь в том случае, если преступление совершено в непосредственной связи с его работой и при условии, что совершение преступления установлено вошедшим в силу приговором суда. Если работник уволен до вступления в силу обвинительного приговора суда, он имеет право требовать в порядке рассмотрения трудовых споров, без рассмотрения дела по существу, восстановления его на работе и взыскания заработной платы за время вынужденного прогула по причине неправильного увольнения, но не более чем за 20 рабочих дней. В связи с неправильным увольнением работника, в статье рассматриваются и случаи, когда работник требует признания увольнения неправильным, но не ходатайствует о своем восстановлении на работе.

Хотя в случае совершения работником уголовно-наказуемого деяния советское трудовое законодательство запрещает увольнение его до вступления в силу обвинительного приговора суда, в целях обеспечения защиты общественных интересов оно допускает отстранение его от работы.

В случае отстранения от работы мы имеем дело с удалением

работника от работы для лишения его возможности в дальнейшем вредить общественным интересам. В этом случае трудовое правоотношение остается в силе, но осуществление вытекающих из него прав и обязанностей приостанавливается до разрешения уголовного дела по существу.

Отстранение от работы может производиться или по инициативе администрации или по требованию судебно-следственных органов.

В случае отстранения работника от работы по инициативе администрации работник должен остаться в стороне от своей работы до прекращения уголовного дела или вступления в силу оправдательного приговора суда. В случае прекращения уголовного дела или вступления в силу оправдательного приговора суда работник вправе требовать допущения его к работе и взыскания заработной платы за все время вынужденного прогула.

Если же работник отстранен от работы по инициативе администрации с нарушением закона, он имеет право требовать через органы по рассмотрению трудовых споров, без рассмотрения дела по существу, своего допущения к работе еще до прекращения уголовного дела или до вступления в силу оправдательного приговора суда. При этом он имеет право на заработную плату за время вынужденного прогула, но не более чем за 20 дней.

Отстранение от работы по требованию судебно-следственных органов может происходить независимо от того, связано ли совершенное работником преступление с его работой, или нет.

Увольнение работника, отстраненного от работы по требованию судебно-следственных органов, может иметь место или по истечению двух месяцев со времени отстранения от работы или при вступлении в силу обвинительного приговора суда. В случае прекращения уголовного дела или вступления в силу оправдательного приговора суда, работник вправе требовать заработной платы за время вынужденного отсутствия на работе вследствие отстранения от работы по требованию судебно-следственных органов, но не более чем за два месяца.

В статье показывается, что институт отстранения от работы в некоторых частях устарел, и делаются предложения для внесения в него некоторых уточнений и дополнений.

Наконец, в работе рассматривается вопрос об увольнении трудящегося в случае его продолжительного нахождения под стражей.

DIE KÜNDIGUNG DER WERKTÄTIGEN WEGEN VERÜBUNG EINER STRAFBAREN HANDLUNG ODER INFOLGE DER VERHAFTUNG

J. Mäil

Zusammenfassung

In der sowjetischen sozialistischen Gesellschaft ist jedem Bürger das Recht auf Arbeit gesichert. Daraus geht das Prinzip der Beständigkeit eines arbeitsrechtlichen Verhältnisses hervor, dementsprechend die Kündigung eines Werktätigen in der sozialistischen Gesellschaft nur auf Grund der Gesetze erfolgen darf.

Im vorliegenden Aufsätze werden einige Fragen erörtert, die zu der Kündigung der Werktätigen wegen Verübung einer strafbaren Handlung oder infolge der Verhaftung in Beziehung stehen.

Nach den geltenden Vorschriften der sowjetischen Arbeitsgesetzgebung darf die Kündigung des Werktätigen wegen Verübung einer strafbaren Handlung nur in dem Falle stattfinden, wenn die strafbare Handlung in unmittelbarer Beziehung zu seiner Arbeit steht und nur unter der Bedingung, dass das rechtskräftige verurteilende Gerichtsurteil vorhanden ist. Ist der Werktätige früher gekündigt worden, als das Gerichtsurteil rechtskräftig geworden ist, steht ihm das Recht zu, seine Wiedereinsetzung zu verlangen.

In Anknüpfung an die unrichtige Kündigung werden im Aufsatz auch die Fälle behandelt, wo der Werktätige zwar anstrebt, dass man seine Kündigung für unrichtig erklärt, seine Wiedereinsetzung aber nicht verlangt.

Ogleich das sowjetische Arbeitsrecht im Falle der Verübung einer strafbaren Handlung seitens des Werktätigen seine Kündigung vor dem Inkrafttreten des verurteilenden Gerichtsurteils nicht gestattet, wird zur Sicherung des Allgemeininteresses erlaubt, einen solchen Werktätigen von seiner Arbeit provisorisch abzusetzen.

Im Falle der Absetzung haben wir mit der Beseitigung des

Werkstätigen von seiner Arbeit zu tun, um ihm die Möglichkeit zur weiteren Benachteiligung des Allgemeininteresses zu nehmen. In solchem Falle bleibt das arbeitsrechtliche Verhältnis bestehen, nur die Verwirklichung der daraus entstandenen Rechte und Verpflichtungen wird bis zur inhaltlichen Erledigung der Strafsache ausgesetzt.

Die Absetzung des Werkstätigen kann aus eigenem Antrieb der Betriebs- oder Anstaltsadministration erfolgen oder auf Antrag der Gerichts- oder Staatsanwaltschaftsorgane.

Im Falle der Absetzung aus eigener Initiative der Administration muss der Werkstätige bis zum Inkrafttreten des freisprechenden Gerichtsurteils oder bis zur Aufhebung der Strafverfolgung von seiner Arbeit fernbleiben. Im Falle der Aufhebung der Strafverfolgung oder des Inkrafttretens des freisprechenden Gerichtsurteils hat der Werkstätige das Recht, seine Zulassung zur Arbeit zu fordern und den Lohn für die ganze Zeit des erzwungenen Fernbleibens von der Arbeit zu verlangen.

Die Absetzung von der Arbeit aus der Initiative der Administration kann nur in den Fällen erfolgen, wo die strafbare Handlung zur Arbeit in Beziehung steht, wogegen die Absetzung auf Antrag der Gerichts- oder Staatsanwaltschaftsorgane unabhängig davon erfolgen kann.

Im vorliegenden Aufsatz wird gezeigt, dass das Institut der provisorischen Absetzung von der Arbeit in seiner jetzigen Gestalt in gewissen Teilen veraltet ist, und es werden Vorschläge zu seiner Änderung und Vervollständigung vorgebracht.

Zum Schluss wird im Aufsatz die Frage behandelt, die die Kündigung des Werkstätigen im Falle seines längeren Verbleibens in der Haft betrifft.

О ДИСЦИПЛИНАРНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ КОЛХОЗНИКОВ

Канд. юрид. наук В. Кельдер

Кафедра гражданского права и процесса

1. Ответственность колхозников на основании устава колхоза

По требованиям устава колхоза каждый колхозник обязан активно включаться в процесс колхозного производства, работать честно, строго беречь колхозную собственность и государственные машины, работающие на колхозных полях, подчиняться требованиям устава, постановлениям общего собрания и правления, аккуратно выполнять возлагаемые на него правлением колхоза и бригадиром работы и общественные обязанности, строго соблюдать трудовую дисциплину.

За нарушение этих требований устава на виновных налагаются дисциплинарные взыскания. В ст. 17 Примерного устава сельскохозяйственной артели 1935 года были перечислены случаи, когда на колхозника налагались дисциплинарные взыскания. Так, в уставе было указано, что на колхозника налагается дисциплинарное взыскание за бесхозяйственное и нерадивое отношение к общественному имуществу, за невыход на работу без уважительных причин, за недоброкачественное выполнение работы и за другие нарушения трудовой дисциплины.

В уставе 1935 г. содержится лишь примерный перечень видов нарушения трудовой дисциплины, и сам устав констатирует, что дисциплинарные взыскания на колхозника можно налагать за любые нарушения трудовой дисциплины. Дать полный перечень случаев нарушений трудовой дисциплины невозможно и нецелесообразно. В настоящее время колхозы могут в своих уставах указывать только самые важные и чаще всего повторяющиеся виды нарушения трудовой дисциплины в конкретных условиях. Это не исключает возможности применения меры дисциплинарного взыскания и за другие виды нарушения трудовой дисциплины. Нарушение трудовой дисциплины уже само по себе предполагает, что поведение колхозника является противоправным, виновным и не содержит признаков уголовного преступ-

ления. Для применения мер дисциплинарного взыскания колхозник должен совершить такой проступок, который запрещен правилами организации труда. Нет нарушения трудовой дисциплины, если поведение колхозника не противоречит уставу колхоза, правилам внутреннего трудового распорядка или другим нормативным актам.

В ст. 17 Примерного устава 1935 года были также перечислены виды дисциплинарных взысканий, а именно: обязанность переделать недоброкачественную работу без начисления трудодней, предупреждение, выговор, порицание на общем собрании, занесение на черную доску, штраф в размере до 5 трудодней, перемещение на низшую работу, временное отстранение от работы и, в крайних случаях, исключение из колхоза.

Ст. 17 также дает только примерный перечень дисциплинарных взысканий. Но, несмотря на это, практика Верховного суда СССР в свое время признала этот перечень исчерпывающим. Так, например, Судебная коллегия по гражданским делам Верховного суда СССР по одному конкретному делу писала: «Лишение члена колхоза права пользоваться пастбищем для скота как мера воздействия Уставом или другим законом не предусмотрена и, следовательно, не могла быть применена...»¹

По другому пути пошла практика колхозов. Практика колхозов не признает перечня дисциплинарных взысканий, приведенных в ст. 17 Устава 1935 года, исчерпывающим и часто применяет такие меры дисциплинарного взыскания, которые не указаны в ст. 17 Устава 1935 г. Так, например, правление колхоза имени А. А. Жданова Тартуского района Эстонской ССР 11 января 1955 г. приняло решение, которым обязало колхозника И. немедленно приступить к работе в колхозе и за каждый пропущенный день решил списать с него один трудодень. Решением от 9 апреля 1954 г. правление того же колхоза списало с пастуха 10% трудодней, выработанных в марте месяце; 16 января приняло решение не давать лошадь тем колхозным дворам, трудоспособные члены которых не работают в колхозе и т. д.² Подобного рода решения правлений колхозов можно встретить в практике почти каждого колхоза. Так, например, правление колхоза «Рандлане» Ориссаареского района Эстонской ССР решило списать с колхозника П. 48,4 трудодня за невыход на работу без уважительных причин.³ Подобными решениями установлены новые виды дисциплинарных взысканий, не содержащиеся в ст. 17 Устава 1935 года.

Такая практика колхозов во многом объясняется тем, что дисциплинарные взыскания, перечисленные в ст. 17 Пример-

¹ «Судебная практика Верховного суда СССР», 1955, № 2, стр. 38.

² См. протокол собрания правления колхоза им. А. А. Жданова Тартуского района Эстонской ССР от 9, 16 января 1954 г. и от 11 января 1955 г.

³ См. решение правления колхоза «Рандлане» Ориссаареского района Эстонской ССР от 31 июля 1954 г.

ного устава, слишком однообразны, и местными условиями иногда вызывается необходимость применения более серьезных мер дисциплинарных взысканий.

Тем не менее нам представляется, что применение мер дисциплинарных взысканий не может полностью переходить на усмотрение правления колхоза. Так, например, трудовое право строго придерживается принципа применения только таких мер дисциплинарных взысканий, которые предусмотрены законом. Это гарантирует права рабочих и служащих против возможных случаев самоуправства администрации предприятия или учреждения. Таким же образом должны защищаться и интересы колхозников. Поэтому права колхоза в области применения мер дисциплинарных взысканий должны определяться или специальным законодательным актом, или актами органов колхоза. Таким актом в колхозе является устав колхоза, в котором должны быть определены как виды дисциплинарных взысканий и порядок их применения, так и порядок обжалования колхозников. В настоящее время колхозам дано право дополнять при принятии устава отдельные его статьи; колхозы могут внести соответствующие изменения также в статью, определяющую дисциплинарные взыскания и, если этого требуют интересы колхоза и конкретные обстоятельства, включить в перечень мер дисциплинарных взысканий более строгие меры. Так и обстоит дело в практике многих колхозов. Общее собрание колхоза «Уус элу» Раплаского района Эстонской ССР при принятии своего устава решило внести в статью 17 следующее дополнение: «В целях укрепления трудовой дисциплины в колхозе с каждого колхозника за каждый самовольно пропущенный день списать 1,5 трудодня».⁴ Многие колхозы Эстонской ССР включили в свои уставы такую меру воздействия, как право колхоза не давать пастбища для скота колхозников.

После того как устав колхоза в предусмотренном законом порядке принят и зарегистрирован в райисполкоме, он становится обязательным для всех членов колхоза, а также органов внутриколхозного управления. Правление колхоза имеет право применять только те меры дисциплинарного взыскания, которые перечислены в уставе данного колхоза. Если правление колхоза применяет меры, не указанные в уставе, решение правления следует считать противоречащим уставу и колхозник имеет право обжаловать решение правления общему собранию колхоза. Такой порядок применения дисциплинарных взысканий в колхозе обеспечивает соблюдение принципа социалистической законности, является гарантией защиты уставных прав колхозников и обеспечивает возможность применения контроля со стороны ревизионной комиссии, общего собрания, а также районного

---

⁴ См. Протокол общего собрания колхоза «Уус элу» Раплаского района Эстонской ССР от 15 апреля 1956 года.

исполнительного комитета над деятельностью правления колхоза.

Так определяется порядок применения мер дисциплинарных взысканий в уставах многих колхозов Эстонии.

По нашему мнению, практика применения мер дисциплинарных взысканий в колхозах одним лишь правлением нецелесообразна. Для того, чтобы меры дисциплинарного взыскания оказывали эффективное влияние на нарушителя трудовой дисциплины, необходимо их применение сразу же после обнаружения проступка. Но практика применения их правлением колхоза не обеспечивает подобной эффективности. Существующий порядок не гарантирует также право колхозника обжаловать решение правления. Колхозник может обжаловать решение собранию уполномоченных или общему собранию. Но в настоящее время общее собрание в колхозе собирается всего лишь несколько раз в год. Рассмотрение жалобы колхозника на общем собрании через несколько месяцев никак нельзя считать целесообразным. К этому времени как сам проступок, так и факт применения взыскания уже потеряли свою актуальность.

По действующим нормам колхозного права председатель, как руководитель колхоза, не имеет права единолично применять меры дисциплинарного взыскания. Но в настоящее время, когда председатель колхоза имеет большие права в деле руководства колхозом и когда он несет полную ответственность за состояние дел в колхозе, следовало бы дать ему и право применения мер дисциплинарного взыскания. В настоящее время председатель, как ответственное руководящее лицо в колхозе, не имеет возможности эффективно бороться с нарушителями трудовой дисциплины в колхозе. Председателю колхоза не следовало бы давать право применения всех видов дисциплинарного взыскания, но лишь право применения так называемых чистых мер дисциплинарного взыскания (предупреждение, выговор и др.). Право применения так называемых штрафных санкций следовало бы оставить в компетенции правления колхоза (списание трудодней).

В условиях, когда председатель колхоза имеет право применения мер дисциплинарного воздействия, обеспечено применение их непосредственно по обнаружении проступка, а также право колхозника обжаловать неправильное их применение правлению колхоза.

Наделение председателя колхоза правом применения взысканий, по нашему мнению, не противоречит принципу коллегиального руководства в колхозе. Для колхозного руководства характерна не только коллегиальность, но и сочетание коллегиальности с единоначалием,⁵ при котором деятельность председателя поверяется правлением.

⁵ См. А. И. Королев, Правовое положение председателя колхоза. Ленинград 1954, стр. 27.

На практике некоторые колхозы и пошли по этому пути. Так, например, в уставе колхоза имени Сталина Отепяэского района Эстонской ССР право применения дисциплинарных взысканий дано председателю колхоза, бригадирам, заведующим фермами, правлению, собранию уполномоченных и общему собранию. В уставе также перечислены виды дисциплинарных взысканий, применяемых указанными органами или должностными лицами колхоза.

Хотя мы считаем правильным наделение председателя колхоза правом применения взысканий, все же, по нашему мнению, нецелесообразно давать право применения взысканий остальным должностным лицам колхоза и всем органам внутриколхозного управления. Такая практика слишком раздробила бы порядок применения дисциплинарных взысканий в колхозе. Правом применения взысканий должны быть наделены только председатель колхоза и правление.

Наряду с этим в настоящее время мы считаем крайне необходимым регулировать и порядок применения дисциплинарных взысканий в колхозах. В уставах колхозов, а также в правилах внутреннего распорядка в данное время не установлены сроки применения мер дисциплинарных взысканий, не требуется объяснение колхозника, иногда он даже не присутствует на собрании правления, его не извещают о применении взыскания и т. д. Но в интересах социалистической законности, защиты прав колхозников и единства практики необходимо в дальнейшем урегулировать эти вопросы или в уставах колхозов, или республиканским законодательным актом.

По нашему мнению, в колхозном праве, по примеру трудового права, следовало бы установить сроки применения мер дисциплинарных взысканий. Как нам кажется, целесообразно допускать наложение взысканий председателем колхоза по истечении двух недель со дня обнаружения проступка. Указанный срок является достаточным для выяснения требуемых обстоятельств, а более продолжительный срок уже снижает эффективность применения мер взысканий. Для применения взысканий правлением колхоза следовало бы установить месячный срок, поскольку мы имеем здесь дело с работой коллегиального органа.

Следовало бы также установить, что до наложения взыскания от колхозника должны быть затребованы председателем колхоза объяснения. Такой порядок безусловно уменьшит число возможных случаев неправильного и неосновательного применения взысканий.

Желательно также установить порядок объявления взысканий. В государственных предприятиях взыскания объявляются приказом директора. Но права издания приказов председатель колхоза в настоящее время не имеет. Необходимость установления такого права председателя колхоза на практике давно назрела. Председатель колхоза единолично решает целый ряд

важных вопросов, хотя они и не получают юридического оформления. Как нам кажется, председатель колхоза должен иметь право издания приказов, в том числе и право объявления взысканий.

Если же дисциплинарные взыскания в колхозе будут наложены по установленному законом порядку, они, безусловно, могут сыграть большую воспитательную роль, чем в настоящее время, когда их применяет правление без участия самого нарушителя дисциплины и без сообщения об этом широким кругам колхозников.

Интерес представляет также вопрос о правовой природе отдельных видов дисциплинарных взысканий.

Уже после поверхностного рассмотрения можно сказать, что применяющиеся в колхозах дисциплинарные взыскания разделяются на две группы. В первую группу входят взыскания, носящие так называемый чисто дисциплинарный характер и преследующие цель одного лишь морального воздействия на нарушителя трудовой дисциплины. Такими мерами являются, например, предупреждение, выговор или порицание на общем собрании.

Другую группу составляют такие взыскания, которые, кроме характера морального воздействия, носят еще характер материального воздействия. Сюда относятся, например, такие взыскания, как обязанность переделать недоброкачественную работу без начисления трудодней, штраф в размере до 5 трудодней, временное отстранение от работы и др. Эти меры дисциплинарного взыскания действуют не только морально на нарушителя трудовой дисциплины, но одновременно с этим оказывают и некоторое влияние на его материальное положение. Так, при списании с колхозника трудодней уменьшаются его доходы при их распределении в колхозе. Наряду с первой группой, чистыми дисциплинарными взысканиями, мы могли бы вторую группу дисциплинарных взысканий называть штрафными санкциями.

При анализе правовой природы указанных двух групп дисциплинарных взысканий возникает вопрос, являются ли меры, относящиеся ко второй группе, только мерами дисциплинарного взыскания, или же они одновременно содержат элемент возмещения вреда. Правильное решение последнего вопроса имеет исключительно большое практическое значение.

Постановлением Пленума Верховного суда СССР от 5 мая 1950 г. «О судебной практике по гражданским колхозным делам» дано указание, что применение к колхознику взыскания в порядке ст. 17 Устава сельскохозяйственной артели не освобождает колхозника от материальной ответственности за ущерб, причиненный колхозу бесхозяйственным и нерадивым отношением к колхозному имуществу, небрежностью в работе или иным нарушением трудовой дисциплины. Таким образом, применение мер дисциплинарного взыскания не исключает материальной

ответственности колхозника. Если считать, что перечисленные в уставе колхоза меры воздействия являются только дисциплинарными, то при наличии установленных оснований колхозник обязан еще возместить ущерб колхозу или на основании ст. 403 ГК, или на основании специальных норм. Если же считать, что такие меры воздействия, как списание трудодней, являются одновременно и возмещением ущерба, то ст. 403 ГК совсем неприменима в таких случаях, когда списанное количество трудодней, или, вернее, доходы, падающие на эти трудодни, полностью возмещают причиненный ущерб, или же она применима только в отношении той части ущерба, которая осталась невозмещенной. В последнем случае причиненный ущерб является большим, чем полученная колхозом компенсация в порядке списания трудодней.

В нашей юридической литературе по этому вопросу нет окончательного и единодушного решения. Одни авторы утверждают, что меры воздействия, перечисленные в уставе колхоза, являются только мерами дисциплинарного воздействия, и убытки их применением не возмещаются.⁶

Другие же авторы, наоборот, утверждают, что некоторые виды дисциплинарного взыскания, указанные в уставе колхоза, являются одновременно и мерами возмещения причиненного ущерба.⁷

Сторонники второй концепции имеют прежде всего в виду то обстоятельство, что списанием трудодней уменьшаются доходы колхозника, которые идут таким образом в пользу колхоза. По этому поводу А. В. Венедиктов пишет: «При условии неуклонного повышения стоимости трудодня ущерб, причиненный колхозником имуществу колхоза, в ряде случаев частично может быть покрыт за счет штрафа в порядке ст. 17 Устава».⁸ Хотя он и заявляет, что оставляет открытым вопрос, может ли этот штраф засчитываться в общую сумму убытков, присужденных с колхозника на основании ст. ст. 403 и 410 ГК, но, по нашему мнению, свое основное положение он все же высказывает. Возмещение ущерба следует понимать только в едином мысле это-

⁶ См. О. А. Кичатова, Особенности материальной ответственности за ущерб, причиненный правонарушением по действующему колхозному праву. «Ученые записки» ЛГУ, серия юридических наук, выпуск 187, 1955 г., стр. 135; А. А. Рускол, Судебное рассмотрение имущественных споров колхозов, Москва 1949, стр. 40; Я. Пулк, Правовая организация труда в колхозах (по материалам Эстонской ССР), автореферат кандидатской диссертации, Тарту 1956, стр. 24; см. также «Социалистическая законность», 1952, № 5, стр. 94.

⁷ См. Б. А. Лисковец, Возмещение вреда, причиненного имуществу колхозов, Москва 1948, стр. 13; Его же, Имущественная ответственность колхозников за ущерб, причиненный колхозу нарушением трудовой дисциплины, Москва 1954, стр. 39; А. В. Венедиктов, Гражданско-правовая охрана социалистической собственности в СССР, Москва-Ленинград 1954, стр. 209; Иерофеев, Охрана колхозной собственности, Москва 1954, стр. 39; Kolhoosi õigus, Tallinn 1950, lk. 142.

⁸ А. В. Венедиктов, Указан. произвед., стр. 209.

го понятия, независимо от того, на основании каких норм права происходит такое возмещение.

На первый взгляд указанный вывод действительно представляется правильным и обоснованным. Однако более глубокий анализ данного вопроса позволяет нам утверждать обратное.

Допустим, что списание трудодней является одновременно и возмещением ущерба. К каким практическим последствиям привел бы нас такой вывод?

Во-первых, на основании постановления Пленума Верховного суда СССР от 5 мая 1950 г. «О судебной практике по гражданским колхозным делам» по общему правилу возмещению подлежит только прямой ущерб, причиненный имуществу колхоза, а не упущенная выгода. Нарушением трудовой дисциплины не всегда и во многих случаях вообще не причиняется прямой ущерб имуществу колхоза. Но, несмотря на это, основания для применения дисциплинарных взысканий имеются налицо. Законодатель не ставит применение дисциплинарных взысканий (в том числе штрафных) в зависимость от причинения прямого ущерба имуществу колхоза. Меры дисциплинарного взыскания налагаются уже за самый факт нарушения трудовой дисциплины. Если же считать, что списание трудодней является возмещением ущерба, то эту функцию оно должно выполнить во всех случаях его применения. В таких случаях, когда нарушение трудовой дисциплины не повлекло за собой прямого ущерба, но трудодни списаны, мы вынуждены признать, что колхозу возместили упущенную выгоду, что, однако, противоречило бы общим принципам возмещения ущерба в колхозном праве. Следовательно, для выхода из такого положения мы должны были бы установить принцип, что штрафные санкции следует применять лишь в том случае, когда нарушением трудовой дисциплины причинен прямой ущерб имуществу колхоза, и только в размерах причиненного ущерба. Но это в свою очередь, как нам кажется, противоречит принципам, сложившимся в колхозном праве, принципам применения мер дисциплинарного воздействия.

Во-вторых, применение принципа, согласно которому списание трудодней является одновременно и возмещением ущерба, на практике очень сложно. В момент причинения ущерба и применения мер штрафных санкций правлению колхоза не всегда известно, в каком количестве возмещается ущерб списанием трудодней и в каком количестве следует взыскать ущерб в судебном порядке. Если размер ущерба можно установить в любой момент, то стоимость трудодня в колхозе выясняется лишь в конце хозяйственного года при окончательном распределении доходов колхоза. Следовательно, только в конце хозяйственного года выясняется, в каком размере возмещен ущерб списанием 5 или больше трудодней. Если же, несмотря на это, предъявить иск в народный суд для взыскания в судебном порядке той части ущерба, которая осталась невозмещенной, то необходимо

иметь в виду, что и народному суду неизвестно, насколько уже возмещен причиненный ущерб, и невозможно установить размер ущерба, подлежащего взысканию в судебном порядке, до окончания хозяйственного года в колхозе.

Мы полагаем, что и в теоретическом отношении неправильно считать штрафные санкции способом возмещения ущерба. Применяемая мера не может одновременно служить целям морального воздействия и возмещения ущерба. Основная цель применения ст. 403 ГК состоит не столько в получении денежной компенсации, сколько в восстановлении прежнего состояния. Но применение мер дисциплинарного взыскания иногда не служит целью восстановления прежнего состояния. Считая списание трудодней лишь мерой дисциплинарного воздействия, А. А. Рускол и Б. А. Лисковец правильно указывают, что «поскольку применение мер дисциплинарного воздействия является видом наказания, а не способом возмещения вреда, применение к колхознику мер дисциплинарного воздействия не освобождает колхозника от материальной ответственности».⁹ Совершенно прав Я. Пулк, когда он утверждает, что «дисциплинарные мероприятия уже принципиально не могут одновременно служить способом возмещения ущерба».¹⁰ Однако неправильны, по нашему мнению, его доводы о том, что списание трудодней в порядке ст. 17 Устава не является возмещением ущерба, так как стоимость трудодней, списанных с колхозника, не идет в пользу колхоза, а доля дохода штрафующего колхозника уменьшается за счет соответствующего увеличения доли дохода других колхозников. Неправильно противопоставлять доходы колхоза и доходы колхозников. В момент списания трудодней вообще неизвестно, в пользу кого идет стоимость списанных трудодней — в пользу колхоза или в пользу колхозников. Колхознику, с которого списаны трудодни, в конце года не выдается соответствующее количество продуктов и денег, и они идут в распоряжение колхоза.

Но теоретическим отграничением дисциплинарной ответственности от материальной вопрос их применения еще не решен. По нашему мнению, требуют некоторого уточнения принципы, приведенные в постановлении Пленума Верховного суда СССР от 5 мая 1950 г. Указанное постановление допускает материальную ответственность наряду с дисциплинарной, не обращая внимания на то, какие меры дисциплинарной ответственности были применены. Как нам кажется, нецелесообразно и несправедливо в настоящее время допускать применение штрафных санкций наряду с материальной ответственностью. В настоящее время, когда стоимость трудодня, по сравнению с 1950 годом, значи-

⁹ А. А. Рускол, Б. А. Лисковец, Судебное рассмотрение дел о возмещении ущерба, причиненного колхозам увечьем или гибелью скота, «Социалистическая законность», 1951, № 12, стр. 51.

¹⁰ Я. Пулк, указан. произвед., стр. 24.

тельно увеличилась, списание трудодней с колхозника оказывает существенное влияние на его материальное положение.

По нашему мнению, в законодательстве о материальной и дисциплинарной ответственности колхозников следовало бы установить следующие правила: 1) применение мер дисциплинарных взысканий не освобождает колхозника от материальной ответственности; 2) штрафные санкции применимы только в указанных законом случаях и лишь тогда, когда указанное в законе нарушение трудовой дисциплины не причинило прямого ущерба имуществу колхоза; 3) прямой ущерб взыскивается в судебном порядке, и колхоз имеет право наряду с этим применить только чистые меры дисциплинарных взысканий, но не имеет права применения штрафных санкций.

Таким образом можно придти к выводу, что меры воздействия, предусмотренные в уставах колхозов или в правилах внутреннего трудового распорядка и применяемые органами внутриколхозного управления, в случаях нарушения трудовой дисциплины колхозниками являются лишь мерами дисциплинарного взыскания и служат целям морального воздействия за нарушение трудовой дисциплины. По своей сущности эти меры носят или характер чистых мер дисциплинарных взысканий, или характер штрафных санкций. Применение мер дисциплинарных взысканий не является способом возмещения ущерба, и если налицо все другие основания возмещения, колхозник должен возместить этот ущерб колхозу. Материальная ответственность кумулирует только так называемыми чистыми мерами дисциплинарных взысканий, но не штрафными санкциями.

2. Ответственность колхозников на основании специальных законодательных актов

Кроме устава колхоза, вопросы дисциплинарной и материальной ответственности колхозников регулируются и некоторыми специальными законодательными актами. Так, за некоторые виды нарушения трудовой дисциплины ответственность установлена не в уставе колхоза, а другими специальными нормами колхозного права.

Говоря об ответственности колхозников на основании специальных законодательных актов, авторы обычно ссылаются только на постановление СНК СССР и ЦК ВКП (б) от 12 мая 1943 г. «О мерах по улучшению поголовья лошадей, улучшению за ними ухода и содержания в колхозах и совхозах». ¹¹ Однако

¹¹ См. О. А. Кичатова, Указан. произвед., стр. 139; А. А. Рускол, Б. А. Лисковец, Колхозное право, изд. III, Москва 1955, стр. 39.

Следует указать, что в статье О. А. Кичатовой содержится неточная дата опубликования названного там постановления. Указанное в статье постановление опубликовано 12 мая, а не 13 апреля 1943 г., как сказано в статье.

указанное постановление является не единственным, регулирующим вопросы ответственности колхозников.

Постановлением СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 12 мая 1943 г.¹² установлено, что за простой лошади, вызванный потерей работоспособности лошади вследствие неправильного кормления, поения, побоев, повреждений, происшедших по вине конюха или колхозника, работающего на этой лошади, с виновного в колхозах удерживается 2 трудодня за каждый день простоя до выздоровления лошади.

Пункт 22 того же постановления устанавливает в известных случаях и ответственность конюха. В постановлении указано, что если конюх принял лошадь с повреждением и не сообщил об этом председателю колхоза, он несет ответственность вместе с виновным колхозником.

Постановлением СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 4 апреля 1945 г. «О государственном плане развития животноводства в колхозах и совхозах на 1945 год»¹³ рекомендуется колхозам по решению общего собрания производить вычет трудодней у колхозников, допустивших вследствие небрежного ухода истощение, травматическое повреждение лошадей, а также аборт у кобыл, в размере от 5 до 10% от общего количества выработанных ими трудодней.

Пунктом 28 постановления СМ СССР от 19 апреля 1948 г. «О мерах по улучшению организации, повышению производительности и упорядочению оплаты труда в колхозах»¹⁴ установлено, что за лобой или причинение повреждений лошадям с виновных списывается за каждый день простоя лошадь вплоть до ее выздоровления по 2 трудодня, а за аборт кобыл — 20 трудодней.

Прежде всего возникает вопрос, имеем ли мы в указанных случаях вообще дело с мерами принудительного воздействия и не являются ли указанные меры способами оплаты труда животноводов, поскольку указанные постановления устанавливают порядок оплаты труда конюхов и других колхозников, работающих на лошадях, и ставят его в зависимость от результатов их работы. Результаты работы конюха безусловно определяются упитанностью лошадей, их трудоспособностью, а также приростом поголовья. Постановлением СМ СССР от 19 апреля 1948 г. установлено, например, что с конюха списывается 0,5 трудодня за каждую лошадь ниже средней упитанности. Здесь мы действительно имеем дело с формой оплаты труда. Разница заключается в том, что последняя форма списывания трудодней не ставится в зависимость от виновного и противоправного поведения ко-

¹² См. Справочник по законодательству для судебно-прокурорских работников, т. II, Москва 1948, стр. 382.

¹³ См. там же, стр. 276.

¹⁴ См. Справочник по законодательству для судебно-прокурорских работников, т. II, Москва 1948, стр. 202.

нюха. Наоборот, все другие пункты, приведенные выше, указывают и вину колхозника, и они применяются только при противоправном и виновном поведении конюха или другого колхозника. Указанные пункты (за исключением п. 22 постановления СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 12 мая 1943 г.) регулируют вопрос ответственности колхозников, работающих на лошадях. Трудодни за уход за лошадьми начисляются только конюхам, а колхозникам, работающим на лошадях, за уход за ними трудодней не начисляют. Все это позволяет утверждать, что мы здесь имеем дело не с формами оплаты труда колхозников, работающих в коневодстве, а со специальными видами ответственности колхозников, совершивших нарушение трудовой дисциплины, так называемыми штрафными санкциями.

Как видно из приведенных выдержек, ответственность колхозников за увечье лошадей различными постановлениями регулируется неодинаково. Поэтому возникает вопрос: указания какого постановления следует считать действующими?

Поскольку единственное указание, регулирующее вопросы ответственности конюха, содержится в постановлении СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 12 мая 1943 г., следует это указание считать действующим и устанавливающим ответственность конюха за нарушение им трудовой дисциплины.

Ответственность колхозников, работающих на лошадях, установлена во всех трех постановлениях. Постановления СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 12 мая 1943 г. и СМ СССР от 19 апреля 1948 г. ставят ответственность колхозников в зависимость от того, привели ли увечье или другие повреждения к простоя лошадей или нет, и устанавливают одинаковые меры взыскания. Но постановление СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 4 апреля 1945 года ничего не говорит о простое лошади, а упоминает лишь об истощении или травматических повреждениях лошадей, предусматривая вычет трудодней в количестве от 5 до 10% из общего числа трудодней, выработанных виновным колхозником.

Безусловно, установленный постановлением от 4 апреля 1945 года вид ответственности является более строгим, чем вычет двух трудодней за каждый день простоя лошади и тем более в тех случаях, когда простой лошади является кратковременным. Поскольку постановление СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 4 апреля 1945 года установило плановые задания и соответствующие мероприятия, способствующие их выполнению, лишь на 1945 год, постольку можно полагать, что и меры дисциплинарного воздействия, указанные в постановлении, были установлены также на 1945 год. Необходимость установления более строгих мер была вызвана усложнившимся положением в сельском хозяйстве во время войны. Итак, следует считать действующими меры, установленные постановлением СМ СССР от 19 апреля 1948 года, как более поздние.

То же самое можно сказать и об ответственности за аборт

кобыл. Установленную постановлением от 4 апреля 1945 г. форму ответственности следует считать утратившей силу, а требования, выдвинутые в постановлении СМ СССР от 19 апреля 1948 г., т. е. списание с виновного 20 трудодней, считать действующими.

Требует уточнения также вопрос об ответственности конюха. Постановление СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 12 мая 1943 г. указывает только на то, что в некоторых случаях, указанных в постановлении, конюх несет ответственность вместе с виновным колхозником. Однако постановление ничего не говорит о формах и размерах этой ответственности. Также неясен вопрос, имеет ли постановление в виду судебную материальную ответственность конюха, или же указанную в самом постановлении форму ответственности.

А. А. Рускол и Б. А. Лисковец приходят к выводу, что с конюха также высчитываются трудодни.¹⁵ Ответственность конюха они считают самостоятельной, независимой от ответственности колхозника. Если считать, что постановление имеет в виду дисциплинарную ответственность конюха, то безусловно она является самостоятельной, так как совместная или солидарная дисциплинарная ответственность чужда советскому праву.

Некоторый интерес представляет и вопрос о максимальном количестве трудодней, подлежащих вычету с колхозника, виновного в простое лошади. Хотя в постановлении дословно сказано, что с колхозника удерживается 2 трудодня за каждый день простоя лошади до ее выздоровления, все же, по нашему мнению, такое положение недостаточно конкретно. Возможны случаи, когда лошадь по вине колхозника стоит продолжительное время. Один такой пример приведен А. А. Русколом и Б. А. Лисковцом из судебной практики,¹⁶ где с колхозника высчитано 60 трудодней.

Такой неопределенности не допускает трудовое право. Нормами трудового права строго определен порядок удержания с заработной платы и максимальный размер вычета — 20% из суммы причитающейся работнику заработной платы. Только в определенных случаях может быть удержано до 50% из суммы заработной платы.¹⁷

В интересах защиты права колхозников на оплату труда следовало бы установить предельные размеры вычета трудодней. Едва ли этот размер может совпадать с размером, установленным нормами трудового права. Поскольку вычет трудодней является видом дисциплинарного взыскания, то следовало бы

¹⁵ См. А. А. Рускол и Б. А. Лисковец, Колхозное право, изд. III, Москва 1955, стр. 39; Б. А. Лисковец, Возмещение вреда, причиненного имуществу колхозов, Москва 1948, стр. 19.

¹⁶ См. А. А. Рускол и Б. А. Лисковец, Колхозное право, Москва 1955, стр. 39.

¹⁷ См. Законодательство о труде, Комментарии, Изд. II, Москва 1954, стр. 200—201.

установить в качестве размера трудодней, которые могут быть списаны с колхозников, не свыше 25% из общего количества трудодней, выработанных колхозником. В постановлении СМ СССР от 19 апреля 1948 г. также установлен принцип, что при невыполнении плана урожайности с колхозника нельзя списать свыше 25% трудодней.

Как видно, меры воздействия, установленные специальными законодательными актами, сравнительно строже, чем меры дисциплинарного воздействия, установленные уставами колхозов. Это и понятно. Специальные меры ответственности установлены законом за более опасные виды нарушения трудовой дисциплины. Поэтому следует придти к выводу, что за такие виды нарушения трудовой дисциплины, которые предусмотрены в специальном законодательстве, следует применить и указанную в акте штрафную санкцию, а не меру дисциплинарного взыскания, предусмотренного в уставе колхоза.

При анализе правовой природы мер воздействия, указанных в специальных законодательных актах, возникает вопрос, являются ли они лишь мерами дисциплинарного взыскания или же одновременно и способом возмещения ущерба. В данном случае этот вопрос имеет еще большее значение, так как количество трудодней, подлежащее вычету по специальным нормам, может в несколько раз превышать количество тех трудодней, которые списываются по уставу колхоза. Это и позволило некоторым авторам придти к выводу, что возможный весьма значительный размер такого взыскания говорит за то, «что здесь в едином акте совмещаются дисциплинарное взыскание и возмещение за вред».¹⁸ Для подкрепления своего вывода они приводят еще тот аргумент, что взыскания, предусмотренные, например, в постановлении от 4 апреля 1945 г., применяются не правлением колхоза, в компетенцию которого, по общему правилу, входит применение дисциплинарных взысканий, а общим собранием членов колхоза.

Следует отметить, что порядок применения мер правового принуждения, в том числе и мер дисциплинарного воздействия, не может являться критерием для определения их правовой природы, но, как мы раньше уже указали, правовая природа должна определять порядок применения мер взысканий.

В установлении определенных процентов вычета трудодней

---

¹⁸ Советское право в период Великой Отечественной войны, часть I, под ред. И. Т. Голякова, Москва 1948, стр. 251; И. В. Павлов, Правовые формы управления делами в колхозах, Москва 1955, стр. 219; С. С. Каринский, рассматривая то же положение в отношении работников совхоза, также находит, что здесь имеет место специальный способ исчисления положительного ущерба совхоза, складывающегося из расходов на лечение, содержание лошади, ухода за нею в течение времени, когда она по вине причинителя ущерба не может быть использована по назначению. См. С. С. Каринский, Материальная ответственность рабочих и служащих по советскому трудовому праву, Москва 1955, стр. 115.

специальными нормами колхозного права И. Т. Голяков видит шаг в сторону того ограничения, которое существует в трудовом праве.

Проф. И. В. Павлов также считает вычет из трудовой должностных лиц колхоза видом материальной ответственности, причем еще ограниченной материальной ответственности. Полной материальной ответственностью он считает взыскание ущерба в судебном порядке.¹⁹

Проф. Павлов безусловно прав, разделяя ответственность должностных лиц колхоза по порядку применения на дисциплинарную, применяемую органами внутриколхозного управления, административную, применяемую органами государственного управления, и судебную, когда лицо привлекается к ответственности по суду и к нему применяются меры гражданско-правового или уголовно-правового характера.²⁰ Такое разделение мер правового воздействия действительно существует, однако порядок применения мер правового воздействия еще не определяет их правовой природы. Как мы видели уже раньше, вычет трудовой вообще не зависит от размера ущерба и в некоторых случаях может также превышать размер ущерба. О какой ограниченной ответственности здесь может быть речь? Мы, конечно, не против определения размеров материальной ответственности колхозников в законодательном порядке, но до сих пор нашим законодательством, к сожалению, такие размеры не установлены.

Мы присоединяемся к мнению тех авторов, которые ответственность колхозников на основании специальных норм права считают также видом дисциплинарной ответственности.

Особый интерес представляет точка зрения Я. Пулка. Он полагает, что при вычете трудовой имеет место специальный вид ответственности — так называемая карательно-материальная ответственность, отличающаяся как от дисциплинарной, так и от судебно-материальной ответственности.²¹ По его мнению, карательно-материальная ответственность (списание трудовой) не может быть способом возмещения ущерба,²² но в то же время не сочетается также с судебной материальной ответственностью.²³ По нашему мнению, такое решение вопроса невозможно. Если не считать карательно-материальную ответственность способом возмещения ущерба, то должно быть допущено возмещение ущерба в судебном порядке. Если не допускать возмещения ущерба в судебном порядке, то, следовательно, уже применением карательно-материальной ответственности возмещается ущерб.

---

¹⁹ См. И. В. Павлов, Правовые формы управления делами в колхозах, Москва 1955, стр. 227—228.

²⁰ См. там же, стр. 219.

²¹ См. Я. Пулк, Указан. произвед., стр. 24.

²² См. Я. Пулк, Указан. произвед., стр. 24.

²³ См. Я. Пулк, Указан. произвед., стр. 25.

Нельзя согласиться с мнением Я. Пулка, согласно которому ответственность колхозников является дисциплинарной и материальной, а материальная ответственность в свою очередь разделяется на судебную-материальную и карательно-материальную ответственность. По нашему мнению, материальная ответственность является единой и никаких видов не имеет. Но дисциплинарная ответственность является двойкой, т. е. чисто дисциплинарной ответственностью и так называемой штрафной дисциплинарной ответственностью.

Неудачны также приведенные Я. Пулком признаки, отличающие, по его мнению, карательно-материальную ответственность от дисциплинарной. Он приводит три таких признака. Первый состоит в том, что дисциплинарная ответственность применяется на основании ст. 17 Устава в случае нарушения колхозником трудовой дисциплины или Устава артели, или в случае невыполнения колхозником своих обязанностей по охране социалистической собственности, тогда как карательно-материальные санкции применяются либо за причиненный ущерб, либо за невыполнение должностного задания (в отношении должностных лиц).

Второй отличающий признак, по его мнению, заключается в том, что применение или неприменение дисциплинарных взысканий зависит от усмотрения правления, применение же карательных санкций, как правило, обязательно для колхоза.

Третий признак состоит в том, что для применения дисциплинарных взысканий принципиально не требуется наличие вредных последствий, а для применения карательных санкций необходима наличность конкретных вредных последствий или убытков.²⁴

Прежде всего, из приведенных признаков первый и третий по существу совпадают.

Не совсем ясно, какие убытки или вредные последствия имеет в виду Я. Пулк для применения так называемых карательно-материальных санкций. Прежде всего следует указать, что всякое нарушение трудовой дисциплины влечет за собой вредные последствия, поскольку для правонарушения всегда характерна большая или меньшая общественная опасность. Поэтому неправильно утверждать, что для применения дисциплинарных взысканий не требуется наличия вредных последствий. Другое дело, что не требуется наличия прямого ущерба. Остается также неясным, наличие каких убытков для применения карательно-материальной ответственности требует Я. Пулк. Если имеется в виду прямой ущерб в имуществе, то для применения так называемых карательно-материальных санкций совсем не обязательно наличие прямого ущерба. Карательно-материальные санкции могут применяться и без всякого прямого ущерба. Так, например, простой лошади не всегда влечет за собой на-

---

²⁴ См. Я. Пулк, Указан. произвед., стр. 24—25.

несение прямого ущерба имуществу колхоза. Однако правление колхоза имеет право и за такой вид простоя лошади списать трудодни с виновного колхозника, и, как мы уже указывали, карательно-материальные санкции следовало бы применять только в таких случаях.

Таким образом, Я. Пулк не нашел достаточно убедительных признаков, отличающих так называемую карательно-материальную ответственность от дисциплинарной и доказывающих, что первая является специальным видом материальной ответственности.

Подводя итоги нашего обсуждения, можно придти к выводу, что приведенные в специальных законодательных актах виды ответственности колхозников не являются способом возмещения ущерба и вместе с тем и видом материальной ответственности. Они являются лишь мерами дисциплинарного воздействия, носящими штрафной характер и подлежащими применению лишь в случаях, указанных в акте.

По нашему мнению, правильно предложение Я. Пулка, что указанный вид ответственности не должен сочетаться с судебно-материальной ответственностью. Мы предложили бы применять указанные санкции только тогда, когда данное нарушение трудовой дисциплины не повлекло за собой прямого ущерба, но имеет довольно серьезный характер. Но если данное нарушение трудовой дисциплины причиняет еще и прямой ущерб имуществу колхоза, то он должен взыскиваться в судебном порядке, если колхозник добровольно его не возмещает. Меры дисциплинарного взыскания штрафного характера наряду с возмещением ущерба неприменимы, но применимы меры воздействия чисто дисциплинарного характера. Мотивы здесь те же самые, которые мы привели уже при рассмотрении штрафных санкций, содержащихся в уставе колхоза.

Поступила 1 II 1957

KOLHOOSNIKUTE DISTSIPLINAARVASTUTUSEST

Juriid. tead. kand. V. Kelder

Tsiviilõiguse ja -protsessi kateeder

Resümee

1. Kolhoosnikute distsiplinaarvastutust käesoleval ajal reguleerivad 1935. a. põllumajandusliku artelli tüüpõhikirja § 17 ja selle alusel täiendatud üksikute kolhooside põhikirjad. Oma põhikirjade vastuvõtmisel võivad kolhoosid, kui seda nõuavad kohalikud tingimused, täiendada selles ka distsiplinaarkaristuste loetelu. Kolhoos ei tohi aga oma põhikirja sisse võtta karistust, mis oma juriidiliselt loomuselt pole enam distsiplinaarkaristus (näit. rahatrahv). Konkreetsetes põhikirjas sisalduv distsiplinaarkaristuste loetelu on kolhoosi juhatusele rakendamiseks ammendav ja viimane võib rakendada ainult neid distsiplinaarkaristusi, mis sisalduvad põhikirjas.

2. Põllumajanduslike artellide põhikirjades sisalduvad distsiplinaarkaristused on oma iseloomult kaheksugused: nn. puhtakujulised distsiplinaarkaristused (laitus, noomitus, hoiatus jt.) ja nn. trahvi iseloomu kandvad distsiplinaarkaristused (madalamale tööle ümberpaigutamine, normipäevade mahaarvestamine jt.).

3. Tuleb järjekindlalt teha vahet distsiplinaarkaristuste ja kahjude heastamise viiside vahel. Trahviiseloому kandvad distsiplinaarkaristused ei ole kahjude heastamise viisiks järgmistel põhjustel: 1) nende distsiplinaarkaristuste rakendamine ei sõltu kolhooslikule omandile kahju tekitamisest või mittekitekimisest ja kuuluvad rakendamisele ka materiaalse kahju (lauskahju) puudumise korral ainuüksi töödistsipliini rikkumise fakti puhul; 2) töödistsipliini rikkumine võib aga tuua kaasa ka lauskahju ja isegi suurema, kui on normipäevade mahaarvestusega saadud hüvitus. Sellisel juhul osa lauskahjust jääks kas heastamata või tuleks lubada ühe ja sama lauskahju heastamist mitmesugusel teel; 3) distsiplinaarkaristuste rakendamise momendil pole kolhoosil teada, kui suures ulatuses heastab see tekitatud lauskahju. Seepärast heastamata jäänud kahjude sissenõudmine saaks toimuda alles majandusaasta lõpul; 4) üks ja sama õiguslik mõjutusvahend ei saa üheaeg-

selt täita kaht ülesannet — olla distsiplinaarkaristuseks ja samal ajal heastada ka kahjud.

4. Peale põllumajanduslike artellide põhikirjade reguleerivad kolhoosnikute distsiplinaarvastutuse küsimusi veel spetsiaalsed õigusaktid. Neist käesoleval ajal kehtivateks tuleb lugeda: 12. mai 1943. a. NSV Liidu RKN-i ja ÜK(b)P KK määruse punkt 22 tallimeeste vastutusest vigastustega hobuste vastuvõtmise ja sellest kolhoosi esimehele mitteteatamise eest; 19. aprilli 1948. a. NSV Liidu MN määrus kolhoosnikute vastutusest hobuste vigastamise ja selle tagajärjel nende seismise põhjustamise eest ning ebaõige käitumisega määrade abordi põhjustamise eest.

5. Edaspidises seadusandluses oleks vaja teha järgmised muudatused ja täiendused: 1) anda distsiplinaarkaristuste rakendamise õigus ka kolhoosi esimehele (puhtakujuviste distsiplinaarkaristuste osas); 2) reguleerida täpselt distsiplinaarkaristuste määramise kord (määramise tähtajad, seletuse võtmine, teatavaks tegemine jne.).

6. Nii põllumajandusliku artelli põhikirjas kui ka teistes seadusandlikes aktides sisalduvad karistused on ainult distsiplinaarseteks mõjutusvahenditeks ja tekitatud kahju ei heasta.

7. Distsiplinaarkaristuste ja materiaalse vastutuse koosrakendamise küsimuses nõuab tegelik elu 5. mai 1950. a. NSVL Ülemkohtu Pleenumi määruse muutmist. Võiks lubada ainult puhtakujuviste distsiplinaarkaristuste ja materiaalse vastutuse koosrakendamisele ei peaks kuuluma. Neid võiks rakendada vaid raskemate töödistsipliini rikkumise juhtumite korral juhul, kui viimased ei too kaasa lauskahju. Lauskahju kuuluks aga heastamisele kohtu korras.

ÜBER DIE DISZIPLINARVERANTWORTUNG DER KOLLEKTIVBAUERN

V. Kelder

Zusammenfassung

1. Gegenwärtig wird die Disziplinarverantwortung der Kollektivbauern durch § 17 des Statuts des landwirtschaftlichen Artels von 1935 und der auf Grund dessen vervollständigten Statuten der einzelnen Kollektivwirtschaften reguliert. Bei der Annahme der Statuten sind die Kollektivwirtschaften befugt, wenn es die örtlichen Umstände verlangen, die Zahl und Arten der Disziplinarstrafen zu vervollständigen. Dagegen ist die Kollektivwirtschaft nicht berechtigt in ihrem Statut Strafen vorzusehen, die ihrem rechtlichen Wesen nach mehr keine Disziplinarstrafen sind (z. B. eine Geldstrafe). Die in dem Statut vorgesehenen Disziplinarstrafen sind für den Vorstand der Kollektivwirtschaft als erschöpfend anzusehen, und es dürfen bloss die in der Ordnung vorgesehenen Disziplinarstrafen angewandt werden.

2. Die im Statut des landwirtschaftlichen Artels vorgesehenen Disziplinarstrafen sind zweierlei Art: a) sog. reine Disziplinarstrafen (Tadel, Verweis, Warnung u. a.) und b) die einen Charakter von wirklichen Strafen tragenden Disziplinarstrafen (Herabsetzung auf eine niedrigere Stellung, Streichen von Arbeitseinheiten usw.).

3. Es soll ein konsequenter Unterschied zwischen den Arten der Disziplinarstrafen und der Entschädigung des Schadens gemacht werden. Die einen Charakter von wirklichen Strafen tragenden Disziplinarstrafen sind nicht als eine Art von Schadenentschädigung anzusehen, und zwar aus folgenden Gründen nicht: 1) die Anwendung von Disziplinarstrafen hängt nicht von dem dem Eigentum der Kollektivwirtschaft zugefügten Schaden ab; sie werden auch im Fall, wenn es am direkten Schaden fehlt, bloss als Folge eines Verstosses gegen die Arbeitsdisziplin angewandt; 2) die Verletzung der Arbeitsdisziplin kann jedoch einen direkten Schaden mit sich ziehen und sogar einen grösseren, als es die durch eine Herabsetzung von Arbeitseinheiten erhaltene Genug-

tuung ist. In diesem Fall würde ein Teil vom direkten Schaden unentschädigt bleiben, oder es müsste gestattet werden, ein und denselben Schaden auf verschiedenem Wege zu vergüten; 3) im Augenblick der Anwendung von Disziplinarstrafen ist der Kollektivwirtschaft nicht bekannt, in wie grossem Umfang die Herabsetzung von Arbeitseinheiten den zugefügten Schaden entschädigt. Deswegen kann die Betreibung des unersetz gebliebenen Schadens erst am Ende des Wirtschaftjahres erfolgen; 4) ein und dasselbe Rechtsmittel kann zur gleichen Zeit nicht zwei Aufgaben verfolgen: eine Disziplinarstrafe und zugleich eine Entschädigung des Schadens sein.

4. De lege ferenda sind folgende Änderungen und Erweiterungen von der Gesetzgebung vorzunehmen: 1) es müsste der Vorsitzende der Kollektivwirtschaft das Recht erhalten, selbständig Disziplinarstrafen anzuwenden; 2) die Anwendungsordnung von Disziplinarstrafen müsste aufs Genaueste geregelt werden (Fristen, Verhör, Bekanntmachung)

5. Die in einer Ordnung des landwirtschaftlichen Artels, so wie in anderen Akten der Gesetzgebung vorgesehenen Strafen sind bloss als Disziplinarstrafen anzusehen und entschädigen in keinem Fall den verursachten Schaden.

6. In der Frage der gemeinschaftlichen Anwendung von Disziplinarstrafen und materieller Verantwortung verlangt das Alltagsleben eine Änderung der Verordnung des Plenums des Obersten Gerichtshofes der Ud SSR vom 5. Mai 1950. Es müsste gestattet werden, nur reine Disziplinarstrafen und materielle Verantwortung zusammen anzuwenden. Die einen Charakter von wirklichen Strafen tragenden Disziplinarstrafen dürften nicht mit materieller Verantwortung zusammen angewandt werden. Sie müssten angewandt werden bloss bei schwereren Verletzungen der Arbeitsdisziplin und zwar im Fall, wenn sie keinen direkten Schaden mit sich bringen. Die Entschädigung des direkten Schadens dürfte nur auf gerichtlichem Wege erfolgen.

KAS ISADUSE KOHTA KEHTIVATE ÕIGUSNORMIDE MUUTMINE ON VAJALIK

E. Salumaa

Tsiviilõiguse ja -protsessi kateeder

Õigusnormide ülesandeks, mis reguleerivad perekondlikke suhteid NSV Liidus, on kindlustada nõukogude perekonda, kaitsta eelkõige naiste ja laste huvisid, kasvatada kõigis nõukogude inimestes austust sotsialistliku ühiselu reeglite vastu perekondlikes suhetes, pidada aktiivset võitlust vanast ekspluataatorlikust ühiskonnast pärinevate igandite, kahjulike tõekspidamiste ning eelarvamuste vastu.

Nõukogude õiguse osa uute sotsialistlike perekondlike suhete edasise kindlustumise protsessis võib olla efektiivne üksnes sel tingimusel, kui õigusnormid arvestavad õigesti perekondlike suhete arengu objektiivseid seaduspärasusi antud konkreetses ajaloolises olukorras.

Ajalooline olukord on aga muutuv.

Muudatused ühiskonna majandus-, poliitilises ja kultuurilises elus, mis on toimunud teatava ajaloolise perioodi vältel, avaldavad mõju ka perekondlike suhete kujunemisele ja tingivad vajaduse reguleerida viimaseid teisiti, kui see oli vajalik varem.

Nimetatud asjaolu sunnib meid alati kriitilise pilguga lähenema neile kehtivaile perekonnaõiguse normidele, mille kehtestamisest on möödunud pikem ajavahemik, ja hindama nende vastavust abielulis-perekondlike suhete reguleerimise eesmärkidele antud momendil.

Pidades silmas ülalöeldut, võtame lähema vaatluse alla kehtiva perekonnaõiguse normid, mis sätivad isaduse küsimust.

Nii nõukogude avalikkuses kui ka erialases juriidilises kirjanduses on viimasel ajal väga teravalt tõstetud üles küsimus nimetatud sätete õigsuse kohta ja tehtud ettepanekuid nende muutmiseks.¹

Kuivõrd antud küsimus on väga olulise tähendusega perekond-

¹ Vt. И. С. Гуревич, О некоторых вопросах семейного права, «Советское государство и право», 1956, № 9, lk. 55—64; А. И. Пергамент, Правовое положение внебрачных детей должно быть изменено, «Советское государство и право», 1956, № 9, lk. 65—72; В. Бильшай, Решение женского вопроса в СССР, Москва 1956, lk. 214—216.

like suhete reguleerimise seisukohalt, siis arvamuste vahetamine võib ainult kasu tuua küsimuse õigele lahendamisele.

Peatume kõigepealt sellel, kuidas kehtiv õigus lahendab isaduse tekkimise aluste küsimusi.

Oluline on siin NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 8. juuli 1944. a. seadlus «Riikliku abi suurendamisest rasedatele naistele, lasterikastele ja vallasemadele, emade- ja lastekaitse tugevdamisest, aunime «Sangar-ema» sisseseadmisest ja ordeni «Ema au» ning medali «Emamedal» asutamisest» (§ 20), mis, tuues sisse varem kehtinud seadusega võrreldes olulisi muudatusi, fikseeris isaduse tekkimise õiguslikud alused järgmises formulatsioonis: «Tühistada ema õigus pöörduda hagiavaldusega kohtusse isaduse kindlaksmääramiseks ja alimentide nõudmiseks lapse ülalpidamiseks isikult, kellelt laps sündinud ja kellega ema ei ole registreeritud abielus.»²

Nagu me siit näeme, printsiipiaalne muudatus isaduse tekkimise alustes, mille varem kehtinud seadusega võrreldes tõi sisse NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 8. juuli 1944. a. seadlus, seisneb selles, et veresugulus muutus ainsast isa ja lapse õiguslike vahekordade tekkimise alusest vaid üheks faktilise koosseisu elemendiks teise, temaga täiesti samaväärse faktilise koosseisu elemendi — registreeritud abielu kõrval.

Registreeritud abielu esiletõstmine isa ja lapse õiguslike vahekordade tekkimiseks vajaliku faktilise koosseisu elemendina on väga ilmeka väljenduse leidnud NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 8. juuli 1944. a. seadluse alusel ja selle arendamiseks väljaantud NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 14. märtsi 1945. a. seadluses «NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi 8. juuli 1944. a. seadluse rakendamise korrast laste suhtes, kelle vanemad ei ole omavahel registreeritud abielus».

Viimatimainitud seadluses (§ 3), kus antakse isaduse tekkimise aluste erijuhtum, öeldakse: «Juhtumil, kui ema astub registreeritud abiellu isikuga, kellelt tal oli varem laps ja kes tunnistab end lapse isaks, laps võrdsustatakse igas suhtes registreeritud abielust sündinud lastega, talle antakse isanimeks isa nimi ja, mõlema vanema vastastikusel kokkuleppel, ka isa perekonnanimi.»³

Me näeme, et esitatud õigusnormi hüpoteesis on isa ja lapse õiguslike vahekordade tekkimise aluseid tähistavas juriidiliste faktide loetelus registreeritud abielu toodud ühe faktilise koosseisu elemendina teiste elementide — veresuguluse ja viimase omaksvõtu kõrval.⁴

² Ведомости Верховного Совета СССР, 1944, № 37.

³ Ведомости Верховного Совета СССР, 1945, № 15.

⁴ Juba tutvumine viimatikäsitletud seadluse sättega näitab ilmekalt, kui-võrd alusetud ja ühtlasi ka kohtupraktikat desorienteerivad on G. M. Sverdlovi seisukohad, kes faktide kiuste kinnitab, et ka pärast NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 8. juuli 1944. a. seadluse väljaandmist jäi vaieldamatu veresugulus ainsaks vanemate ja laste õiguslike vahekordade tekkimise aluseks (vt.

NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 8. juuli 1944. a. seadlus, reguleerides isaduse tekkimise õiguslikke aluseid nimetatud viisil, püstitas ühes sellega põhimõtte, et väljaspool abielulisi suhteid isadus ei teki, ja isegi siis mitte, kui isa seda tahab. Ühtlasi nägi nimetatud seadlus ette võimaluse vallaslaste paigutamiseks lasteasutusse kasvatamiseks täielikult riigi kulul (§ 4) kui ka riiklikud abirahad vallasemadele, kui viimased soovivad oma last ise kasvatada (§ 3).

Seoses nimetatud oluliste muudatuste sisseviimisega isaduse tekkimise õiguslikesse alustesse, mille tagajärjeks oli kahesuguse perekonnaõigusliku seisundiga laste kategooriate tekkimine, kerhib muidugi küsimus, kas see oli kooskõlas vallaslaste ja -emade huvidega ning üldse nõukogude perekonna edasise kindlustamise ülesandega, mida ka 8. juuli 1944. a. seadlus alla kriipsutas.

Selleks et nimetatud küsimustele vastust leida, tuleb tagasi minna selle konkreetse olukorra juurde, milles 8. juuli 1944. a. seadlus välja anti.

Teatavasti tekitas sõjaolukord paljudele perekondadele tavalisest suuremaid materiaalseid raskusi, sealhulgas ka vallasemadele ja nende lastele. Kuigi kehtiva seadusandluse kohaselt vallasemal oli õigus nõuda lapse isalt ülalpidamist, polnud seda sõjaolukorrast tingitult praktiliselt võimalik teostada juba lihtsalt sellepärast, et faktilised isad viibisid rindel ning võisid seal isegi langenud

---

Г. М. Свердлов, Брак и развод, Москва-Ленинград 1949, lk. 68). Sisuliselt ei muuda asja ka hilisem autoripoolne täpsustus, et 8. juuli 1944. a. seadluse kohaselt uus vanemate ja laste õiguslike vahekordade tekkimise alustes, võrreldes eelneva perioodiga, seisneb selles, et nüüd arvestab seadus põlvnemist üksnes siis, kui viimane on tõendatud sissekandega perekonnaseisuaktide gaamatuis (vt. Г. М. Свердлов, Охрана интересов детей в советском семейном и гражданском праве, Москва 1955, lk. 35). Viimatinäidatud töös (lk. 28) autor ühtlasi väidab, et vanemate ja laste õiguslike vahekordade tekkimise alused on ühesugused, sõltumata sellest, kas me räägime isast või emast, sõltumata sellest, kas jutt on lastest, kes on sündinud enne või pärast 8. juuli 1944. a. seadlust, või lastest, kes on sündinud kehtivast või kehtetuks tunnistatud abielust. Kuivõrd autor kõige selle juures registreeritud abielule tähenduse andmisest mööda ei pääse, siis märgitakse, et see seisnevat vaid veresugulusele usutavuse andmises. Et näidata autori seisukoha põhistamatus, tarvitseb esitada vaid järgmine küsimus. Nimelt: miks siis isal ei teki mingisuguseid õiguslikke vahekordi lastega, kelle emaga ta ei ole registreeritud abielus, kui tema ise ja ka ema kinnitavad kategooriliselt veresuguluse olemasolu lastega? Kas sellepärast, et veresuguluse omaksvõtt isa poolt on mittekvaliteetne vahend veresugulusele usutavuse andmiseks võrreldes registreeritud abieluga? Asi pole mitte, nagu näeme, veresuguluse tõendamisevahendi kvaliteetsuses, vaid selles, et seadus näeb ette ühe vajaliku faktilise koosseisu elemendina registreeritud abielu. Mis puutub väitesse, et vanemate ja laste õiguslike vahekordade alused on kõikidel juhtudel ühesugused, siis see võib ainult eksitada ja tuua kahju siiski oluliselt erinevate faktiliste koosseisude kohtulikult tuvastamisel. Autori seisukoha ekslikkust kinnitavad ka NSV Liidu Ülemkohtu Pleenumi 4. augusti 1950. a. määruses nr. 14/10/U p. 1 antud juhtnõõrid, kus hagi aluses esinevate ülalpidamise õigussuhete tekkimiseks vajalike juriidiliste faktide tõendamiseks nõutakse mitte üksnes lapse sünnitunnistuse, vaid ka eraldi dokumendi esitamist, mis kinnitaks registreeritud abielu olemasolu poolte vahel.

olla. On täielik alus arvata, et ka sõja lõppedes ja isegi mõni aeg pärast seda ei olnud isaduse tuvastamine ja alimentide väljamõistmine paljudel juhtudel üldse reaalselt läbiviidav kas siis faktiliste isade langemise, nende elu- ja töökoha mitteteadmise kui ka kunagi olemas olnud suhete tuvastamise võimatuse tõttu vajalike tõendite puudumise pärast.

Lühidalt, väga mitmesugustel põhjustel oli paljude vallasemade ees perspektiiv lapse faktiliselt isalt alimente mitte saada.

Lapsed aga vajasid materiaalselt kindlustamist.

Lähtudes eeltoodust tuleb 8. juuli 1944. a. seadluse sätteid sel perioodil lugeda täiesti kooskõlas olevaiks laste huvide kaitsmise põhimõttega. Isaduse tuvastamise ärakeelamine ja vallasemaðele toetuse määramine väljendas riigi hoolitsust vallaslaste eest.

Järgnevalt kerkib aga küsimus, kas käesoleval ajal uues ajaloolises olukorras, uutes ajaloolistes tingimustes, mis põhjalikult erinevad neist, mis olid olemas 8. juuli 1944. a. seadluse kehtestamise ajal, isaduse kohta käivad sätted on kooskõlas vallasemade ja -laste huvidega ning üldse nõukogude perekonna edasise kindlustamise ülesandega. Selguse saamiseks osutub vajalikuks käsitleda küsimust väga mitmest seisukohast, sest nagu näitab nõukogude perekonnaõiguse ajalugu, evib isaduse õiguslike aluste küsimus otseseid kokkupuutepunkte nõukogude perekonna edasise kindlustamise küsimuse kõigi oluliste aspektidega.

Kõigepealt vaatleme, kas 8. juuli 1944. a. seadlusega isaduse aluste suhtes kehtestatud eeskirjad on käesoleval ajal kooskõlas vallasemade ja -laste huvidega.

Nimetatud küsimus on eelkõige küsimus sellest, kas ja kuivõrd 8. juuli 1944. a. seadlusega ettenähtud riikliku toetuse vormid kompenseerivad isa osavõtu puudumist vallaslapse kasvatamisel.

Me peatume siin peamiselt küsimuse materiaalsel küljel, sest on pikematagi selge, et lapse kasvatamise pearaskus lasub muidugi vallasemal.

Mis puutub vallasemale antud võimalusse paigutada oma laps täielikule ülalpidamisele riiklikku lasteasutusse, siis selle realiseerimine vabastab vallasema kahtlemata igasugustest materiaalsest raskustest. Päril selge on ka see, et sõjajärgsel perioodil pole nimetatud võimaluse kasutamine mitte kõikidele vallasemadele, kes seda on soovinud, alati reaalne olnud nii seetõttu, et sõjategevuse läbi lasteasutuste võrk osaliselt hävines, kui ka tingituna sellest, et esimeses järjekorras tuli lasteasutustesse paigutada paljud tuhanded sõja läbi orvustunud lapsed. Neid võimalusi muidugi järjest laiendatakse. Seda näitavad eriti ilmekalt NLKP XX kongressi otsustes ettenähtud abinõud lasteasutuste võrgu edasise laiendamise kohta.

Kuid nõukogude riigi poolt vallasemadele järjest lahedamate võimaluste loomine laste paigutamiseks riiklikesse lasteasutustesse täielikule ülalpidamisele ei lahenda veel iseenesest vallasemade ja -laste materiaalse kindlustatuse küsimust. Asi seisab selles, et

rõhuv enamik vallasemasid eelistab kasvatada oma lapsi ise. Kui vallasema kasvatab last ise, siis ta satub paljudel juhtudel tavaliste perekondadega võrreldes ebavõrdsesse olukorda.

Vallasema ebavõrdsus ei torka eriti silma lapse eelkooliea perioodis, sest lastesõimede ja lasteaedade kasutamise korral on talle loodud lapse kasvatamiseks siiski suhteliselt lahedad võimalused.

Muidugi võib ka siin esineda raskusi lapse paigutamisel lasteasutusse.

Esinevaid raskusi iseloomustab näiteks fakt, et lastesõimedes olevate kohtade sõjajärgne arv taastati mõningase ületamisega alles 1954. a., lasteaedades pisut varem, nimelt 1950. a.⁵ Tuleb märkida, et ka praegu olemasolev lasteasutuste võrk ei rahulda veel vajadusi.⁶

Kui nüüd vallaslaps jõuab kooliikka, siis ühes sellega langevad ära ka riiklike lasteasutuste kaudu saadavad olulised soodustused. Vallasemale jääb kooliealise lapse vajaduste rahuldamiseks, mis on kahtlemata suuremad kui väikelapsel, väljastpoolt saadavate summade osas vaid 50-rublane riiklik toetus. Viimane on kahtlemata mitu korda väiksem neist vahendeist, mida eraldatakse lapse kasvatamiseks tavalises perekonnas teise vanema poolt. Loomulik, et vallasema peab puudujääva osa katma oma, mõnikord ka lapse vajaduste piiramise arvel.

Lapse 12-aastaseks saamisel, kui lõpeb ka riikliku toetuse maksmine, hakkab vallasema kandma harilikult mõlemale (vanemale) langevat lapse täieliku ülalpidamise koormat üksinda ja teeb seda kuni lapse täisealiseks saamiseni. Just nimetatud perioodil on vallasema raskused lapse ülalpidamisel kõige tunduvamad, sest lapse vajadused oluliselt kasvavad.

Niisiis, eelöeldu alusel võime konstateerida, et juhtumil, kui vallasema kasvatab last ise, ei kompenseeri riigi poolt eraldatavad materiaalsed vahendid täielikult neid vahendeid, mis laekuksid lapse ülalpidamiseks lapse faktiliselt isalt alimentide näol. Kui lisaks eelnevale võtta arvesse, et ka lapse kasvatamisega seotud kohustused lasuvad peamiselt vallasema õlul, siis kokkuvõttes võime antud küsimuses öelda, et vallasema kui kodaniku, naise ja ema huvid osutuvad rikutuks. Kui arvestada seda, et faktiline isa on vabastatud igasugustest lapse ülalpidamise ja kasvatamisega seotud kohustustest, siis on ilmne, et antud juhtumil on toimunud mehe ja naise võrdõiguslikkuse konstitutsioonilise printsiibi oluline rikkumine.

Vallasema sattumine majanduslikult kitsasse seisundisse riivab kahtlemata ka lapse huvisid.

⁵ Vt. NSV Liidu rahvamajandus, Statistiline kogumik, Tallinn 1956, lk. 248.

⁶ Vt. М. Д. Ковригина, Речь на XX съезде КПСС. XX съезд Коммунистической Партии Советского Союза, Стенографический отчет, т. II, М. 1956, lk. 343.

Tekkinud olukord vajab ilmselt likvideerimist. Vallasemade materiaalse olukorra parandamiseks on olemas kaks võimalust: kas riikliku abi suurendamise näol või siis laste ülalpidamise kohustuse paneku teel ka faktilistele isadele.

Mis puutub neist esimesse, siis meie arvates see ei tule arvesse järgmistel kaalutlustel. On päris selge, et vallasema materiaalse olukorra parandamine nõuab, kui seda teha riigi arvel, mitte üksnes igakuiste väljamaksete, vaid ka nende maksete kestuse tunduvalt suurendamist. Meie arvates ei üks ega teine pole otstarbekohane. Nimelt, kui võrrelda proportsiooni lasterikastele perekondadele ja vallasemadele antava riikliku toetuse vahel, siis on see niigi tunduvalt vallaslaste kasuks. Nii näiteks eraldab riik vallaslapsele, juhul kui vallasema teda ise kasvatab, üksnes rahalise toetuse näol 7200 rubla. Samal ajal perekond, kus on 5 last, saab riigilt rahalise toetuse näol vaid 6500 rubla.

Taolise proportsiooni olemasolu ei õigusta meid antud olukorras suurendama vallasemadele makstavat toetust, sest niigi, rääkimata toetuse suurendamisest vallasemadele, tõusetub küsimus, millisel kaalutlusel me eraldame vallasemale ühe lapse kasvatamiseks rohkem kui viis korda suuremaid rahalisi vahendeid, kui neid langeb ühele lapsele viit last omavas perekonnas ja kus perekonnaliikmete kohta tulevate materiaalsete vahendite hulk pole tavaliselt sugugi suurem kui vallasema perekonnas.

Et esimene võimalus langeb meie arvates ära, vallasema seisundit on aga tarvis parandada, siis praktiliselt jääb üle vaid teine — laste ülalpidamise kohustuse panek faktilistele isadele. Viimane eeldab muidugi isaduse õiguslikke aluseid reguleerivas seadusandluses vastavate muudatuste tegemist.

Esialgu märgime toodud seisukoha põhistamiseks vaid niipalju, et me ei näe perekondlike suhete edasise kindlustamise aspektist vaadatuna ühtki tegurit, mis riigi arvel lubaks tavaliselt noore töövõimelise mehe täielikult vabastada lapse ülalpidamise kohustusest, iseäranis silmas pidades veel seda asjaolu, et sotsialistlikus ühiskonnas lasub laste ülalpidamise kohustus peamiselt veel vanematel.

Kuid vallaslaste ülalpidamise kohustuse panekut faktilistele isadele tingib meie arvates ka rida teisi kaalutlusi, mille käsitlemisele me järgnevalt asumegi.

Põhiline eesmärk, mille saavutamise vajadust NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 8. juuli 1944. a. seadlus reljeefselt esile tõstab, on nõukogude perekonna ja selle aluse — abielu — edasine kindlustamine üksnes registreerimise teel ühiskondliku tunnustuse leidnud suhete alusel.

Seoses sellega on erialases juriidilises kirjanduses isaduse kohta käivate sätete õigsuse põhistamiseks väidetud, et need tee-

nivat sama eesmärki, sest nad õhutavat pooli vormistama oma suhteid registreeritud abieluna.⁷

On kinnitatud ka vastupidist.⁸

Et autorid oma seisukohti ei põhista, siis tuleb meil küsimuses jõuda selgusele sisuliselt.

Esimest seisukohta võidakse argumenteerida sellega, et alimentide saamise õiguse kaotamine juba ise on teguriks, mis tõstab naise vastutustunnet, väldib tema astumist kergemeelseisse sidemisse ja ühes sellega loob stiimuli suhete rajamiseks üksnes registreeritud abielu alusel.

Juba vallaslaste olemasolu kinnitab, et selline argument ei pea paika.

Asi on selles, et naise vastutustunnet võidakse paljudel juhtudel mehe ebaausa käitumisega oluliselt nõrgendada. Nimelt naisel võib vahekordadesse astumisel olla tõsine soov luua perekonda ja ka usk mehe samalaadsete kavatsuste siirusesse, mis on tekkinud mehe väliselt korrektselt, ausa inimese muljet jätva, sisuliselt aga võltsi ja tegelikke kavatsusi varjava käitumise alusel.

Edasi kerkib küsimus, kas isaduse tuvastamise korra muutmine on meestele stiimuliks suhete vormistamiseks registreeritud abielu näol.

Juba üksnes asjaolu, et faktilised isad harilikult ei ilmuta mingit soovi oma suhete vormistamiseks vallasemaga registreeritud abielu näol, õigustab vastama küsimusele eitavalt.⁹

Küsimine: missugused võivad siis olla need põhjused, mis ajendavad taolist meeskodanikku suhtlema naistega ilma mingi kavatsuseta perekonna loomiseks ja laste kasvatamiseks, kellele ta ikkagi on isaks?

Niisuguse käitumise põhjused peituvad meie arvates eelkõige sellise meeskodaniku mahajäänud teadvuses, mis sisuliselt väljendab kodanliku ühiskonna majanduslike tingimuste alusel väljakujunenud kodanlase suhtumist naisesse kui saaki, kui ühiskondliku himu rahuldamise vahendisse.¹⁰

Et sotsialistliku ühiskonna tingimustes naisesse sellise suhtumise sotsiaalsed juured on läbi lõigatud, siis kujutab säärane vaade endast ohtlikku kodanlikku igandit.

On loomulik, et niisuguste igandite väljajuurimisel peab nõukogude õigus etendama aktiivset osa.

⁷ Vt. Н. В. Рабинович, Личные и имущественные отношения в советской семье, Л. 1952, lk. 80—87.

⁸ Vt. И. С. Гуревич, О некоторых вопросах советского семейного права, «Советское государство и право», 1956, № 9, lk. 56.

⁹ Meie ei pea siin silmas neid õiguslikult faktilise isa seisundis olevaid isikuid, kes tegelikult on loonud küll perekonna, kuid kes pole vormistanud oma suhteid laste emaga registreeritud abielu näol üksnes sellepärast, et registreeritud abielu teise naisega on lahutamata.

¹⁰ Iseloomustades kodanlase suhtumist naisesse, К. Маркс ja Fr. Енгелс kirjutasid: «В отношении к женщине, как к добыче и объекту, служащему для удовлетворения общественной похоти, выражена бесконечная деградация человека.» К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. III, lk. 621.

Mis puutub isaduse õiguslikke aluseid reguleerivaisse sätetesse, siis viimased pole üldse suunatud võitlusele nimetatud ohtliku ja kahjuliku igandi vastu. Veel enam, isaduse aluseid reguleerivad sätted hoopis soodustavad moraalselt ebakindlate meeste edasist moraalselt laostumist, nende vastutustundetuse arengut suhtlemises vallaliste naistega ja ühes sellega ka nimetatud igandi edasist püsimist.

Et see nii on, seda kinnitab meid ümbritsev igapäevane elu, kus selle igandi kahjulik mõju avaldub mitte üksnes püsivalt suhetes vallaliste naistega, vaid kandub siit teatud juhtudel üle ka registreeritud abielul põhinevate perekondlike suhete pinnale, olles siin sageli mitte ainult abielutruuduse rikkumise otseseks põhjuseks, vaid tingides ka vastutustundetust ja hoolimatust laste kasvatamisel ja nende eest hoolitsemisel.

Viimatiöelduga seoses on päris kohane küsida: miks me siiski kuni viimase ajani pole saanud lahti laste ülalpidamise nõudmise asjust või saavutanud nende nimetamisväärsset vähenemist?

Meie arvates küllaltki olulist osa etendavad siin just kehtiva õiguse sätted isaduse kohta, mis soodustades teatud osa meeste juures vastutustundetu suhtumise arenemist naisesse abielueelseis vahekordades, aitavad üheaegselt sellega kaasa lastesse hoolimatu, vastutustundetu ja ükskõikse suhtumise kujunemisele.

Ja nii üks kui teine tuuakse hiljem kaasa ka abiellu.

Lähtudes sellest on meil täielik alus arvata, et väga suur osa isadest, kes registreeritud abielus olles tavaliselt peale lapse sünni, mõnikord ka enne, perekonnad maha jätavad ja lapsele ülalpidamise andmisest kõrvale hoiavad, on enamikus just needsamad mehed, kes enne abiellumist isaduse kohta käivaid sätteid kuritarvitavad ja moraalselt laostusid. Ja seda sellepärast, et nii ühel kui teisel juhtumil torkab taoliste meeskodanike juures peale ühesuguse suhtumise naisesse ühise joonena silma täielik vastutustunde puudumine laste ülalpidamise kui ka kasvatamise osas.

Seega näeme, et isaduse kohta käivad sätted ei stimuleeri rajama abielulisi suhteid registreeritud abielu alusele, vaid satuvad pealegi vastuollu nii abielu kui ka laste ja vanemate vastastikuste suhete edasise tugevdamise ülesandega. Seega nimetatud sätted pole mitte üksnes ebaefektiivsed võitluseks siin esinevate kodanlike iganditega, vaid isegi loovad viimaseile soodsaid tingimusi edasiseks püsimiseks.¹¹

Viimatinimetatu on meie arvates ühtlasi kõige kaaluvam argument selle väite kinnitamiseks, et kehtivas õiguses isaduse kohta käivad sätted ei ole kooskõlas nõukogude perekonna edasise kindlustamise ülesandega. Eelnev lubab meid ühtlasi väita, et isaduse

¹¹ Ühtlasi ei saa jätta märkimata, et 8. juuli 1944. a. seadluses satuvad isaduse aluseid reguleerivad sätted sisulisse vastuollu sama seadluse nende sätetega, mis on suunatud võitlusele kergemeelse suhtumise vastu perekondlikes suhetesse, mis on suunatud perekonna aluse — abielu — tugevdamisele (§§ 19, 23—27).

õiguslike aluste viimine põlvnemise, veresuguluse pinnale on käesoleval ajal kõige õigem isaduse aluste küsimuse lahendamise moodus, sest see võimaldab likvideerida vallasema kui ka -lapse õiguslikus seisundis tekkinud ebakõlad ja omistab ka isaduse kohta käivaile õigusnormidele aktiivse osa võitluses kodanlike igandite väljatõrjumiseks perekondlikest suhetest, tagades lõppkokkuvõttes nõukogude perekonna edasise kindlustumise.

On päris selge, et isaduse õiguslike aluste viimine üksnes põlvnemise alusele toob endaga paratamatult kaasa isaduse tuvastamismenetluse.

Seoses sellega on mõnikord väidetud, et juba nimetatud menetluse iseloom ise on selline, mis ei õigusta isaduse õiguslike aluste viimist veresuguluse alusele, eriti aga sellepärast, et see toovad kaasa alandust naisele.

Meie arvates ei pea selline väide hoopiski paika,

Kõigepealt on meie arvates sisuliselt ebaõige rääkida antud juhtumil vallasema alandamisest. Vallasema kui naise ja ema alandamisest, mõnitamisest ja solvamisest me võime rääkida üksnes kapitalistlikus ühiskonnas, kus teatud hulk naisi mitte kerge-meelsuse, vaid kapitalistliku ühiskonna majanduslike elutingimuste tõttu on objektiivse paratatusena sunnitud suhtlema meestega väljaspool abielulisi vahekordi. Kodanlik silmakirjalik moraal mõistab hukka üksnes selliseid naisi. Seda aga, et taoline nähtus on tingitud sotsiaalseist põhjustest, ei meenutatagi.

Et meil, sotsialistlikus ühiskonnas, abieluväliste suhete tekkimise sotsiaalsed juured on läbi lõigatud, siis on päris selge, et käesoleval ajal väljaspool registreeritud abielu kujunevaid suhteid tuleb hinnata ja ka hinnatakse kommunistliku moraali normide rikkumisena. Meie erialast kirjandust lugedes me aga ei leia isegi viidet sellele. Räägitakse üksnes sellest, et vallasema ei tohi alavääristada, et nõukogude seadused kaitsevad teda solvangute eest jms. See on kahtlemata õige. Vallasema kui ema pole kellelgi õigust alavääristada, solvata, kuid see ei tähenda sugugi seda, et me ei võiks tema käitumisele, kui see on olnud ilmselt kerge-meelne, mingit hinnangut anda kommunistliku moraali reeglite seisukohalt. Selle eitamine oleks kergemeelsuse soosimine.

Kui rääkida väljaspool abielu kujunenud suhetele kommunistliku moraali seisukohalt hinnangu andmisest, siis ei saa märkimata jätta, et isaduse õiguslike aluste reguleerimise praegune kord suunab selle hinnangu teraviku üksnes emale, ühe sõnaga paneb teda üksi maksma nii materiaalselt kui ka moraalset lõivu — ka siis, kui tema kõige vähem oli süüdi suhete kujunemisel selliseks, mida ühiskonna seisukohalt ei saa heaks kiita. See on tingitud sellest, et kehtiv seadusandlus jätab isa kõrvale.

Mis puutub isaduse tuvastamise kohtulikku korda, siis see annab tegeliku võimaluse sellise, ema suhtes ebaõiglase olukorra likvideerimiseks. Avalikkuse ette tuuakse ka senini n. ö. varjus olnud isik — faktiline isa. Seejuures on loomulik, et kohtulik

asjaarutamine peab kujunema eelkõige isa käitumise hukkamõistmiseks, sest tema on ju see, kes oma kohustuste täitmisest lapse ees kõrvale hoiab, tema on see, kelle vastu osutub vajalikuks rakendada riigi sunnijõudu.

Loomulikult, kui kohtulikul asjaarutamisel selgub ka ema kergemeelne käitumine, siis tuleb ka sellele anda hinnang vastavalt kommunistliku moraali normidele. Oluline on siin märkida, et niisugusel korral antav hinnang ei puuduta mitte üksnes vallasema, vaid ikkagi ka isa käitumist.

Samaaegselt tuleb aga tähendada, et hinnangu andmine nii faktilise isa kui ka vallasema käitumisele ei tähenda nende, eelkõige aga ema alandamist. Nõukogude kohus ei alanda kodanikke, vaid annab nende käitumisele üksnes õiglase, kui tarvis, ka karmi hinnangu ja ühes sellega kasvatab neis lugupidamist sotsialistliku ühiselu reeglite vastu.

Seega me näeme, et nii isaduse õiguslike aluste viimine üksnes põlvnemise pinnale kui ka sellest tulenev isaduse kohtuliku tuvastamise vajadus teenivad lõppkokkuvõttes nõukogude perekonna edasise tugevdamise eesmärke.

Saabunud 1. II 1957.

НЕОБХОДИМО ЛИ ИЗМЕНЕНИЕ ДЕЙСТВУЮЩИХ НОРМ ОБ ОТЦОВСТВЕ

Э. Салуаа

Кафедра гражданского права и процесса

Резюме

Правовое регулирование семейных отношений в СССР имеет своей целью дальнейшее укрепление советской семьи.

Роль советского права в процессе дальнейшего укрепления новых социалистических семейных отношений может быть эффективной лишь в том случае, если правовые нормы исходят из объективных закономерностей развития семейных отношений в данной исторической обстановке.

Историческая обстановка постоянно меняется. Изменения, происходящие в экономической, политической и культурной жизни общества, влияют на образование семейных отношений и обуславливают необходимость изменений в их правовом регулировании.

Это обстоятельство требует критической оценки с точки зрения соответствия задачам укрепления семьи тех норм семейного права, с момента установления которых прошел длительный период.

Исходя из вышесказанного, в статье анализируются нормы об отцовстве, установленные Указом Президиума Верховного Совета СССР от 8 июля 1944 г., и показывается, что принципиальное изменение, внесенное названным указом в основания отцовства, по сравнению с ранее действовавшим законом, заключается в том, что кровное родство вместо единственного основания возникновения правовых отношений между ребенком и отцом стало одним из элементов фактического состава, наряду с другим элементом — зарегистрированным браком. Следствием этого было возникновение двух категорий детей, с различным семейно-правовым положением.

Далее, исходя из анализа конкретной исторической обстановки, делается вывод, что нормы Указа от 8 июля 1944 г. об отцовстве в период их установления не противоречили интересам

одиноким матерям и их детям, но в настоящее время, в новых исторических условиях, коренным образом отличающихся от условий, существовавших во время издания указа, вступили в противоречие с ними.

В статье показывается, что действующие нормы об отцовстве противоречат задаче дальнейшего укрепления брака, как основы семьи, а также и укреплению связей между родителями и детьми, что указанные нормы являются неэффективными в борьбе с сохранившимися в сознании людей и проявляющимися в семейных отношениях пережитками капитализма.

Вместе с тем нормы Указа от 8 июля 1944 г. об отцовстве противоречат тем нормам этого же указа, которые направлены на ликвидацию легкомысленного отношения к семейным обязанностям, и на укрепление основы семьи — брака.

Исходя из изложенного, делается вывод, что в целях дальнейшего укрепления советской семьи необходимо изменение действующих норм об отцовстве.

В новом семейном законодательстве возникновение правовых отношений между отцом и детьми следует связать только с фактом происхождения, независимо от регистрации брака между родителями.

IST ES NOTWENDIG, EINE ÄNDERUNG DES GELTENDEN RECHTS IN BEZUG DER VATERSCHAFT VORZUNEHMEN?

E. Salumaa

Zusammenfassung

Die rechtliche Regelung der Beziehungen innerhalb der Familie hat die fernere Stärkung der sowjetischen Familie zum Ziel.

Die Rolle des sowjetischen Rechts im Laufe der ferneren Festigung der neuen sozialistischen Familienbeziehungen kann eine effektive Wirkung bloss in dem Fall erzielen, wenn die Rechtsnormen von den objektiven Gesetzmässigkeiten der Entwicklung der Familienbeziehungen der gegebenen geschichtlichen Umgebung ausgehen.

Die geschichtlichen Verhältnisse sind einer stetigen Änderung unterworfen. Die im wirtschaftlichen, politischen und kulturellen Leben der Gesellschaft vorgehenden Änderungen üben einen Einfluss auf die Gestaltung der Familienbeziehungen aus und verursachen die Notwendigkeit, ihre Regelung vorzunehmen.

Dieser Umstand verlangt eine kritische Stellungnahme, ausgehend vom Standpunkt, ob die Bestimmungen des Familienrechts, von dessen Geltungsmoment schon eine geraume Zeit verflossen ist, den Aufgaben der Stärkung der Familie entsprechen.

Davon ausgehend, werden hier die Bestimmungen in betreff der Vaterschaft untersucht, welche durch den Ukas des Präsidiums des Obersten Sowjets der Ud SSR vom 8. Juli 1944 angeordnet sind. Es wird im folgenden erörtert, dass die prinzipielle Änderung, die durch den genannten Ukas in den Grundlagen der Vaterschaft im Vergleich mit dem vorher geltenden Gesetz entstanden ist, darin besteht, dass die Blutsverwandtschaft, die früher als einzige Entstehungsgrundlage der Rechtsverhältnisse zwischen Kind und Vater war, jetzt zu einem Element des faktischen Bestandes, zugleich mit einem anderen Element — der registrierten Ehe, wurde. Als Folgerung ergab sich die Entstehung von zwei Arten Kindern mit verschiedenem Familienstand.

Ferner wird, ausgehend von der Untersuchung der gegebenen geschichtlichen Umgebung, die Folgerung gezogen, dass die Bestimmungen des Ukas vom 8. Juli 1944 über die Vaterschaft während der Zeit ihrer Einführung den Interessen der Mütter und ihrer Kinder nicht widersprachen. Heutzutage, bei veränderten Umständen, die sich grundsätzlich von den während des Inkrafttretens des Ukas abweichenden Verhältnissen unterscheiden, widersprechen diese Normen den Interessen der ledigen Mütter und ihrer Kinder.

Ferner wird gezeigt, dass die geltenden Rechtsnormen hinsichtlich der Vaterschaft im Gegensatz wie mit der Aufgabe der weiteren Festigung der Ehe, als Grundlage der Familie, so auch mit der Kräftigung der Beziehungen zwischen Eltern und Kindern stehen, und somit ineffektiv im Kampf gegen die im Bewusstsein der Menschen gebliebenen und sich in Familienbeziehungen äussernden Überbleibsel des Kapitalismus sind.

Zugleich widersprechen die Rechtsnormen des Ukas vom 8. Juli 1944 über die Vaterschaft denjenigen Bestimmungen derselben Verordnung, die auf die Abschaffung des leichtsinnigen Verhaltens zu den Familienbeziehungen und auf die Festigung der Grundlage der Familie — die Ehe — gerichtet sind.

Hiervon ausgehend wird die Folgerung gezogen, dass zwecks der ferneren Festigung der sowjetischen Familie eine Änderung der geltenden Rechtsnormen über die Vaterschaft vorgenommen werden muss.

In der bevorstehenden Gesetzgebung inbetreff der Familie müsste die Entstehung von Rechtsverhältnissen zwischen Vater und Kind bloss mit der Tatsache der Entstammung verbunden werden, unabhängig von der Registrierung der Ehe zwischen den Eltern.

KAASOMANDI OSA KONSTRUKTSIOON NÕUKOGUDE TSIVIILÕIGUSES

H. Rink

Tsiviilõiguse ja -protsessi kateeder

Nõukogude tsiviilõigusteaduslikus kirjanduses ei ole küsimus kaasomandiõiguse osa konstruktsioonist senini leidnud spetsiaalset käsitlemist.

Selle probleemi lahendamine on praktiliselt tähtis kaasaomandi suhtes nõukogude tsiviilõiguses kehtivate normide rakendamise seisukohalt nii kaasomandiõiguse tekkimise, tema sisu kui ka lõppemise ja kaitse küsimustes. Eriti kerkib kaasomandiõiguse osa mõiste küsimus üles seoses meil sageli esineva kodanike kaasomandiõigusega elamutele.

Kaasomandiõiguse küsimusi nõukogude tsiviilõiguses reguleerivad liiduvabariikide tsiviilkoodeksi §-d 61—65.

Vene NFSV Tsiviilkoodeksi §-s 61 määratletakse kaasomandiõiguse mõiste järgmiselt: «Omandiõigus võib kuuluda kahele või mitmele isikule ühiselt, osade viisi (kaasaomand).»¹ Samasuguse määratluse annavad kaasomandile ka teiste liiduvabariikide tsiviilkoodeksid. VNFSV Tsiviilkoodeksi eestikeelses ametlikus tõlkes, nagu see on kehtestatud Eesti NSV territooriumil, on koodeksi § 61 sõnastatud järgmiselt: «Omandiõigus võib kuuluda kahele või mitmele isikule ühiselt, mõttelistes osades (kaasomand).»

Lähtudes VNFSV TsK² §-s 61 antud määratlusest, näeme, et kaasomandiõiguse all tuleb mõista omandiõigust, mis kuulub ühe ja sama objekti või samade objektide suhtes kahele või mitmele isikule ühiselt, kuid seejuures osade viisi.

Kaasomandiõigust iseloomustab sellega esiteks see, et omandiõiguse kandjaks on sel puhul mitu subjekti, ja teiseks see, et ta kuulub neile subjektidele ühiselt, kuid osade viisi.

Mis puutub kaasomandiõiguse esimesesse iseloomustavasse tunnusesse, see on subjektide ehk omanike paljusesse, siis tuleb tähendada, et kaasomanikena võivad esineda nii kodanikud kui ka

¹ Vene keeles: «Право собственности может принадлежать двум или нескольким лицам сообща, по долям (общая собственность).».

² Edaspidi tarvitatakse VNFSV TsK asemel lühendatult TsK.

kooperatiivsed ja ühiskondlikud organisatsioonid juriidiliste isikuna ning mõningail juhtudel ka Nõukogude riik. Kõige sagedamini leiab kaasomandiõiguse instituut rakendamist kodanikevahelise kaasomandiõigusena, mispuhul ta esineb kodanike isikliku omandiõiguse näol. Kuid esineb ka neid juhtumeid, kus ühed ja samad omandi objektid kuuluvad kaasomandina kooperatiivsetele organisatsioonidele sotsialistliku omandiõiguse kujul. Mõningatel kordadel esineb kaasomanikuna kodanike või kooperatiivsete organisatsioonide kõrval ühe ja sama objekti suhtes ka Nõukogude riik, nn. segaomandi juhtudel.

Teiseks kaasomandiõiguse iseloomustavaks jooneks, mis teda eristab üksiksubjektidele kuuluvast omandiõigusest, on see, et ta kuulub kaasomanikele ühiselt, kuid seejuures teatavates osades.

Kaasomandiõiguse mõiste täielikumaks avamiseks on vaja välja selgitada, mis nimelt on kaasomandi puhul jaotatud osadesse, s. o. milles seisneb kaasomanikele kuuluv osa. Tsiviilkoodeksi § 61 tekst ei anna meile selle peale otsest vastust, mistõttu on vajalik selle probleemi lähem analüüsimine. Selleks püstitame osa konstruktsiooni kohta kaasomandiõiguses neli küsimust: 1) kas on kaasomandiõiguse puhul osadeks jaotatud kaasomandiõiguse objekt; 2) või on osadeks jaotatud kaasomanikele kuuluv omandiõigus; 3) või on osadeks jaotatud kaasomandiõiguse objekti väärtus; 4) kas võib kaasomanikele kuuluvat osa nimetada «mõtteliseks» osaks. Nende nelja küsimuse läbiarutamise alusel saame teha järeldused selle kohta, mida mõista kaasomanikele kaasomandiõiguse puhul kuuluva osa all.

I

Mis puutub esimesesse küsimusesse, kas on kaasomandiõiguse puhul osadeks jaotatud kaasomandiõiguse objekt, siis tuleb märkida, et nõukogude tsiviilõigusteaduslikus literatuuris on selles küsimuses asutud ühtsele seisukohale, et kaasomanikule kuuluv osa ei seisne mitte kaasomandiõiguse objekti materiaalses, füüsilises osas.³ Nii märgib M. Zimeleva: «Osa ühises asjas ei või milgi viisil segada ära asja füüsilise osaga — ta ei ole eraldatud natuuras; tema reaalne väljaeraldamine tähendaks kaasomandi lõppemist, s. o. jaotamist.»⁴

Nimetatud seisukohta tuleb pidada õigeaks. Et viidatud autorid on sellel küsimusel aga peatunud ainult mõne lausega, siis olgu püstitatud küsimuses võetud seisukoha põhjendamiseks märgitud järgmist.

«Kõigepealt peame silmas pidama seda, et asjade jaotatavusest

³ Vt. M. Зимелева, Общая собственность в советском гражданском праве, «Ученые записки» ВИЮН, вып. II, Москва 1941, lk. 5; Советское гражданское право, Учебник для юрид. школ, под ред. С. Н. Братуся, Москва 1950, lk. 180; Советское гражданское право, Учебник для вузов, том I, под ред. Д. М. Генкина, Москва 1950, lk. 337.

⁴ М. Зимелева, sealsamas, lk. 5.

osadesse võime kõnelda kahes mõttes: esiteks asjade füüsilise jaotatavuse mõttes ja teiseks asjade juriidilise, õigusliku jaotatavuse mõttes.

Iga materiaalne objekt, asi on füüsilises mõttes jaotatav, tükeldalav üksikutesse osadesse, sest füüsiline jaotatavus on materiaali omadus. Iga asi kui tervik koosneb osadest.

Juriidilises ehk õiguslikus mõttes aga võivad omandiõiguse objektid, asjad olla kas jaotatavad või jaotamatud. Jaotatavaiks õiguslikus mõttes loetakse niisugused asjad, millede reaalne jaotamine, füüsiline jaotamine ei tekita kahju nende asjade majanduslikule või kultuurilisele otstarbele, nende tarbimis- või vahetusväärtusele. Iga sellise asja osa säilitab oma otstarbe ka peale asja jaotamist. Õiguslikus mõttes jaotamatud on aga asjad, millede osad asja füüsilise jaotamise korral kaotavad oma otstarbe, tarbimis- või vahetusväärtuse, või millede otstarve väheneb üleliia.

Olgu kaasomanikele kaasomandiõiguse alusel kuuluv objekt kas õiguslikult jaotatav või jaotamatu asi või koosnegu ta mitmest asjast, ta kuulub kaasomanikele ühisena, terviklikuna ja kaasomanike osad selles ei ole mitte natuuras, ruumiliselt eraldatud. Naturaalse, reaalse osa eraldamine kaasomandis igale kaasomanikule omandina tähendaks kaasomandiõiguse lõppemist antud objektide suhtes ja iseseisvate omandiõiguse objektide ning üksiksubjektidele kuuluva omandiõiguse tekkimist.

Samale seisukohale jõuame ka, kui analüüsime TsK §-s 65 antud eeskirja. Selles öeldakse, et «iga kaasomanik on õigustatud nõudma oma osa kaasomandist eraldamist». See eraldatakse kaasomandist välja «natuuras, kuivõrd see on võimalik ilma vara majanduslikule otstarbele ebavõrdset kahju tekitamata, vastasel korral saab eralduv omanik rahalise kompensatsiooni». Tähendab, alles kaasomandi lõpetamise puhul jaotamise teel või ühe kaasomaniku eraldumisel kaasomanike ringist toimub objekti naturaalsesse osadesse jaotamine, kui ta on õiguslikult jaotatav asi. Kaasomandiõiguse kestmise ajal aga ei esine kaasomanike osa omandiõiguse objekti reaalses osas.

Niisiis võime konstateerida, et kaasomandiõiguse puhul ei ole kaasomandiõiguse objekt reaalselt osadeks jaotatud ja kaasomanikele kuuluvaid osi ei või samastada asja füüsiliste osadega.

Muidugi, see ei tähenda seda, et kaasomanikud ei võiks üldse neile kuuluvat kaasomandiõiguse objekti jaotada füüsilistesse osadesse või et see ei võiks esineda mitme eraldi asja näol. Omanikud võivad kaasomandi näiteks selle kasutamise käigus, kui see osutub vajalikuks, jaotada reaalsesse osadesse. Nii võivad kaasomanikud neile kuuluva elamu kapitaalremondi korral lahutada reaalselt osadeks. See toimub TsK § 62 kohaselt kaasomanike üldisel kokkuleppel, lahkarvamuste korral aga hääletamusega. Samuti võivad kaasomanikud TsK § 62 kohaselt üksikutele kaasomanikele eraldada valdamiseks ja kasutamiseks reaalseid osi õiguslikult jaotatavuse mõttes.

tatavatest objektidest, näiteks elamuvaldusest.⁵ Kaasomandiõiguse objektina võib loomulikult esineda ka mitu eraldi asja, näiteks kaasomandiõiguse tekkimisel isikliku omandi pärimise korral. Kuid kõigil neil juhtudel ei tähenda selliste reaalsete osade või eraldi asjade olemasolu seda, et need osad või asjad oleksid samastata-
vad kaasomanikele kuuluva osaga.

Vastupidisel seisukohal kaasomanikele kuuluvate osade suhtes asub siiski oma kirjutises S. Korovkin.⁶ Ta leiab, et TsK § 61 ei keela seda, et kaasomandiõiguse objekt ei võiks kuuluda kaasomanikele reaalsetes osades, s. t. kaasomaniku osa võib seisneda objekti füüsilises osas, eriti elamukaasomandi puhul. Asudes sellisele seisukohale ei ole artikli autor silmas pidanud TsK §-s 65 antud eeskirju, nagu õigesti oma kriitikas selle artikli kohta mär-
gib F. Možara.⁷ Nagu oli eespool tähendatud, selgub TsK §-st 65, et kaasomandiõiguse objekti naturaalseks osadesse jaotamine toimub alles omandiõiguse lõpetamisel või ühe kaasomaniku eraldumisel kaasomanike ringist. Sellepärast on ka S. Korovkini poolt esitatud lahendus sisuliselt juba osade väljaeraldamine kaasomandi-
dist, kusjuures osanike vahel jääb püsima erilaadiline kaasomandiõigus ehitise ühiste osade suhtes (vundament, katus jne.). Kaasomandiõigus nende ehitise ühiste osade suhtes peab erinema tavalisest kaasomandiõigusest sellega, et kaasomanik ei saa nõuda oma osa eraldamist ühistest ehitusdetailidest, mida tavalise kaasomandiõiguse suhtes näeb ette TsK § 65. Sellise kaasomandiõiguse osa võõrandamine on aga mõeldav ainult koos üksikomandina antud subjektile kuuluvate ruumide võõrandamisega. Oma ülesehituse poolest läheneb S. Korovkini lahendus elamuomandiõiguse eriinstituudile, nn. korruseomandile, nagu see esineb näiteks Bulgaaria «Seaduses omandist»⁸ §-des 37—49. Et korruse- ehk korteriomandi küsimus ulatub väljapoole käesoleva artikli raame, siis me siinkohal sellel pikemalt ei peatu.

Kaasomanikele kuuluva osa konstruktsiooni küsimuses nägime järelikult, et kaasomanike osa ei seisne mitte ruumiliselt piiritletud, ruumiliselt eraldatud või muul viisil märgistatud osas omandiõiguse objektidest. Omandiõiguse objekt ei ole seega mitte tõeliselt kaasomanike vahel osade viisi neile omandiks jaotatud.

Meie eesmärgiks aga on välja selgitada, mis kaasomandiõiguse puhul on tõeliselt jaotatud osadesse, sellepärast peale eitava vas-

---

⁵ Vt. И. Л. Брауде, Право на строение и сделки по строениям, Москва 1954, lk. 110; В. Ф. Маслов, Право личной собственности на жилой дом в городе и рабочем поселке, Москва 1954, lk. 85.

⁶ Vt. С. Коровкин, Против формального понимания закона, «Социалистическая законность», 1955, № 10, lk. 35—39.

⁷ Vt. Ф. Можара, По поводу предложения тов. Коровкина, «Социалистическая законность», 1956, № 4, lk. 35.

⁸ Vt. Гражданское законодательство Народной Республики Болгарии, Москва 1952, lk. 17—21.

tuse andmist esimesele küsimusele objekti jagunemise suhtes osadesse läheme üle järgmise võimaluse analüüsimisele.

II

Kaasomanikele kuuluva osa konstruktsiooni kohta püstitasime teise võimalusena küsimuse, kas ei ole osadeks jaotatud kaasomanikele omandi suhtes kuuluv omandiõigus.

Nõukogude tsiviilõigusteaduslikus literatuuris on mitmed autorid asunud seisukohale, et osa all kaasomandiõiguses tuleb mõista osa omandiõigusest enesest. Kahjuks ei ole aga ükski nendest autoritest, kes sellel seisukohal asuvad, küsimust pikemalt analüüsinud, vaid on piirdunud ainult mõnesõnalise või paarilauselise seisukoha esitamisega ilma seda argumenteerimata.

Nii näiteks ütleb M. Zimeleva eespool esitatud teoses, käsitledes TsK §-s 61 antud kaasomandiõiguse mõistet: «Selle paragrahvi tekstist järeldub, et kaasomandisuhete puhul on teostatud omandiõiguse jaotamine.»⁹ Samasugusel seisukohal on ka juriidilistele koolidele määratud tsiviilõiguse õpiku vastava peatüki autorid S. N. Bratus ja M. Zimeleva.¹⁰ Kõrgematele juriidilistele õppeasutustele määratud tsiviilõiguse õpiku vastava peatüki autor D. M. Genkin ütleb: «Omaniku õigust tuleb vaadelda kui õigust osale omandiõigusest enesest . . .»¹¹

Erilaadiliselt väljendab kaasomaniku osa omandiõiguses V. F. Maslov, kes ütleb kaasomanike kohta, et «. igapähele neist kuulub teatav osa (pool, üks kolmandik, üks neljandik jne.) omandiõigusest ühisele asjale».¹²

Riikliku notariaadi töotajatele määratud õppeabinõus, mis on välja antud Üleliidulise Juriidiliste Teaduste Instituudi ja NSV Liidu Kohtuministeeriumi Notariaadi Osakonna poolt, öeldakse: «Iga kaasomandi osanik omab niinimetatud «ideaalse» ehk aritmeetilise osa omandiõigusest ehitisele: $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{5}$ jne.»¹³

E. Laasiku seisukoht on: «Kaasomanikule ei kuulu mõtteline ega ka ideaalne osa esemest, vaid teatud reaalne osa omandiõigusest esemele.»¹⁴

Kuidas aga aru saada sellest, et kaasomanikele kuulub osa omandiõigusest enesest, mida mõista omandiõiguse jaotamise all osadesse ja kas on mõeldav omandiõiguse jaotamine koguni aritmeetiliselt, nii et tema osad esineksid murruna või protsendiliselt?

Alustame sellest, et märgime kõigepealt ära, mida mõista kaasomandiõiguse all.

⁹ М. Зимелева, sealsamas, lk. 9.

¹⁰ Vt. Советское гражданское право, Учебник для юрид. школ, Москва 1950, lk. 180.

¹¹ Vt. Советское гражданское право, Учебник для вузов, том I, Москва 1950, lk. 337.

¹² В. Ф. Маслов, sealsamas, lk. 76.

¹³ Нотариальные действия, Москва 1954, lk. 34.

¹⁴ E. Laasik, Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik nr. 39, Õigusteaduskonna töid, 1955, lk. 163.

Kaasomandiõiguse all mõistame meie objektiivse õiguse normide alusel kaasomanikele ühe ja sama objekti suhtes kuuluvat õigustuste kogumit valdusõiguse, kasutusõiguse ja käsutusõiguse näol.

Kui me asume seisukohal, et kaasomanike vahel on osadesse jaotatud omandiõigus ise, siis peaks see tähendama eelneva alusel seda, et igale kaasomanikule kuulub õigustuste kogumist valdusõiguse, kasutusõiguse ja käsutusõiguse näol teatud osa. See võiks toimuda ühel alljärgneval viisil: 1) omanike õigustused oleksid kaasomanike vahel jaotatud selliselt, et ühele neist kuuluks valdusõigus, teisele kasutusõigus, kolmandale käsutusõigus; 2) õigustused oleks jaotatud selliselt, et igale kaasomanikule kuuluvad õigustused oleksid iga kaasomaniku puhul erineva mahuga; 3) igale kaasomanikule kuulub kõigist õigustustest teatud osa.

Esimene õigustuste jaotamise viis kaasomanike osa äranäitamiseks ei ole mõeldav. Omanikuks saame pidada ainult seda isikut, kes on õigustatud oma nimel teostama täies mahus kõiki nimetatud kolme õigustust. Isikut, kellele kuulub ainult asja valdamise ja kasutamise õigustus, ei saa me pidada omanikuks. Kaasomanikud peavad omama kõik kvalitatiivselt ühesuguseid õigustusi.

Teist õigustuste jaotamise viisi nimetab A. V. Venediktov «vertikaalseks» õiguse jaotamiseks, mispuhul üksikutele subjektidele kuuluvad oma iseloomult ja mahult erinevad õigustused.¹⁵ Selline õiguste jaotus esineb kodanlikus õiguses juba varasematest aegadest tuntud nn. jaotatud omandiõiguse puhul selle jagamisega otseseks omandiõiguseks ja kasutusomandiõiguseks. Kaasomanike suhtes selline õiguste jaotamine loomulikult arvesse ei tule, sest siin on iga kaasomaniku õigus kvalitatiivselt sarnane teiste kaasomanike õigustega.

Kolmandal juhul oleks kaasomanike õigustuste jaotus niisugune, et igale kaasomanikule kuuluvad kõik õigustused, kuid mitte tervikuna, vaid teatud osa nendest. Võib arvata, et sellist õigustuste jaotust peab silmas A. V. Venediktov ja nimetab seda «horisontaalseks».¹⁶ Ta ütleb, et selline «horisontaalne» omandiõiguse jaotus esineb nii kaasomandi puhul (kindlaksmääratud suuruses) kui ka ühisomandi puhul (kindlaksmääramatus suuruses).¹⁷ Kuidas aga sellisest jaotusest aru saada, seda ei ole autor oma töös käsitlenud.

Tuleb küsida, kas kaasomandiõiguse puhul võivad kaasomanikud omada õigustustest igaüks teatud kvantitatiivset osa? Sel korral võiksime kõnelda tõesti selliselt, et üksikud kaasomanikud omavad teatava osa ($\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ jne.) omandiõigusest ja nende osad kokku moodustavad koguna kaasomandiõiguse.

Tundub, et selline omandiõiguse jaotamine ei ole võimalik ega

¹⁵ Vt. A. B. В е н е д и к т о в, Государственная социалистическая собственность, Москва—Ленинград 1948, lk. 65.

¹⁶ Vt. sealsamas, lk. 65.

¹⁷ Vt. sealsamas.

tõeline. Mõistes kaasomandiõiguse all kaasomanikele kuuluvat võimalikkust vallata, kasutada ja käsutada kaasomandi objekti, arvame, et see käitumise võimalikkus peab iga kaasomaniku jaoks olema terviklik ja mitte kvantitatiivne osa sellest.

Kaasomandiõiguse erisuseks võrreldes üksikomandiõigusega on see, et igale kaasomanikule kuuluv omandiõigus on siin piiratud teiste kaasomanike identsete õigustega. Need kõigi kaasomanike identsed; TsK §-de 62—65 sätete kohaselt paralleelselt kulgevad õigused oma kogumis moodustavadki ühtse kaasomandiõiguse.

See kaasomandiõiguse erisus näitab küll seda, et omandiõigus oma kogumis ei kuulu siin ühele kaasomanikule, vaid jaotub kõigi kaasomanike vahel, kuid see õiguse jaotumine ei ole õiguse jaotumine kvantitatiivseks murdosadeks.

III

Kaasomandi osa konstruktsiooni probleemi vaatlemisel käsitleme järgnevalt kolmandat küsimust: mis toimub kaasomandiõiguse objekti väärtusega, kas objekti väärtus on jaotatud osadesse.

M. Zimeleva asub oma eespool tsiteeritud teoses kaasomandi väärtuse jaotamise teooria suhtes eitavale seisukohale, leides, et see on vastuvõetav ainult kodanlikule õigusteadusele, mille seisukohalt asjade juures omab peatähtsust nende väärtus.¹⁸

Peab aga märkima, et väärtusseadusel on omandiküsimuste puhul hoopis suurem tähtsus ja me ei või temast mööda minna ühe lausega, nagu seda teeb äsjanimetatud autor. Väärtusseadus aitab meil lahendada ka mõningaid omandiõiguse probleeme, nagu seda veenvalt näitab V. Knapp.¹⁹

Väärtusseadus eksisteerib ja toimib ka sotsialistliku korra tingimustes, kuigi piiratud mõjusfääriga. Ta hõlmab meil nii isiklikuks tarbimiseks määratud kaupade vahetamist (isiklik omand) kui ka sotsialistlikku tootmist (sotsialistlik omand) ja püsib, kuni vahetus toimub ekvivalentisuse põhimõtte alusel.

Asja väärtuse all mõistame meie asjas kehastunud ühiskondlikku tööd.²⁰ Asja kasulikkus, tema omadused, mille tõttu ta võib rahuldada inimeste üht või teist tarvet, teeb teda tarbimisväärtuseks.²¹ Vahetusväärtuse all mõistame tarbimisväärtuste suhet, mille alusel ühe asja tarbimisväärtus vahetatakse teise asja tarbimisväärtuse vastu. «Vahetusväärtus esineb kõigepealt kvantitatiivse suhtena, milles üht liiki tarbimisväärtus vahetatakse teist liiki tarbimisväärtuse vastu.»²²

Kõigi kaupade ühiseks väärtuse vormiks on rahavorm.²³

¹⁸ Vt. M. Зимелева, sealsamas, lk. 8.

¹⁹ Vt. В. Кнапп, *Собственность в странах народной демократии*, Москва 1954, lk. 83.

²⁰ Vt. *Политическая экономия*, Учебник, Москва 1954, lk. 66.

²¹ Vt. К. Магх, *Капитал*, I, Tallinn 1953, lk. 40.

²² Sealsamas.

²³ Vt. sealsamas, lk. 50.

Omandiõiguse objektideks ongi ainult asjad, mis omavad väärtust.

Kui me eespool käsitlesime omandiõigusest tulenevaid õigus-tusi vallata, kasutada ja käsutada asja, siis võime öelda, et omanik on asja tarbimis- ja vahetusväärtuse omanik, ta võib kasutada asja tarbimiväärtust ja realiseerida tema vahetusväärtust. Omanikule kuuluvatest õigustustest tähendab asja valdamise ja kasutamise õigustus kõigepealt omaniku õigust asja tarbimisväärtusele. Asja käsutamiseõigus aga väljendab omanikule kuuluvat õigust realiseerida asja väärtus, see on tema vahetusväärtus.²⁴

Mis puutub kaasomandisse, siis nägime eespool, et kaasomandiõiguse objekt kui materiaalne ese kuulub kaasomanikele ühiselt ega ole jaotatud osadesse. Kuid selle objekti väärtus, mis väljendab objekti kehatatud ühiskondlikku tööd, on kaasomanike vahel alati jaotatud kindlateks, rangelt piiritletud aritmeetilisteks osadeks ja väljendatav raha vormis, rahalises väärtuses, sest «raha täidab eelkõige kaupade väärtuse mõõdupuu funktsiooni, s. t. on neisse paigutatud ühiskondliku töö mõõdupuuks».²⁵

Neile kaasomanike vahel jaotatud objekti väärtuse murdosadele vastavalt toimub ka omanikele kuuluvate õigustuste — valdamise, kasutamise ja käsutamise — tegelik teostamine.

Terminite «osa» tarvitab meie seadusandlus ka kaasomandiinstituudile lähedaste teiste omandivormide puhul. Nii tarvitab terminite «osa» VNFSV APEK § 10, kõneldes abikaasade ühisomandi puhul kummalegi abikaasale kuuluva osa suuruse kindlaksmääramisest. Ka kolhoosipere ühisomandi puhul tarvitab seadusandlus (VNFSV Maakoodeks §§ 65—89) terminite «osa». Samuti tarvitab seadusandlus terminite «osa» ka lihtseltlingu liikmetele kuuluva kaasomandi puhul (TsK § 287). Kõigil nimetatud juhtudel mõeldakse selle all osa objekti väärtusest.

Objekt kui materiaalne ese ja tema väärtus on tihedas seoses. Asi, mis ei oma väärtust, ei ole omandiõiguse objekt. Kui kaasomandiõiguse objekt ei ole loomulikus jaotatud isikute vahel, siis on tema väärtus ometi alati jaotatud.

IV

Lõpuks peatume lühidalt neljandal küsimusel, mille meie osa konstruktsiooni käsitlemise algul püstitasime — nimelt küsimusel, kas võib kaasomanikule kuuluvat osa nimetada «mõtteliseks» osaks, nagu seda teeb eestikeelse tsiviilkoodeksi ametlik tekst.

Eelnevas käsitluses nägime, et kaasomandiõiguse puhul ei esine õiguse objekti, asja tõelist jaotamist osadesse, vaid see kuulub kaasomanikele terviklikuna.

Samuti nägime, et kaasomandiõiguse suhete puhul ei esine omandiõiguse tõelist ja täielikku jaotamist osadesse. Omandiõiguse

²⁴ Vt. В. К н а п п, sealsamas, lk. 83.

²⁵ Vt. Политическая экономия, Учебник, Москва 1954, lk. 449.

täielik jaotamine saaks esineda siis, kui õiguse objekt oleks reaalsesse osadesse jaotatud.

Tegelikult on kaasomandi puhul murdosadeks jaotatud omandi objekti, asja väärtus.

Objekti väärtus on aga tihedas seoses objekti enda kui materiaalse esemega ning ka omandiõigusega, mis selle objekti suhtes kuulub õiguse subjektidele.

Sellest tihedast seosest tingitult tekibki kujutlus, et objekti väärtuse tõelisele murdosale, mis kuulub kaasomanikule, vastab ja kuulub kaasomanikule ka osa objektist endast ja osa õigusest. Selline kujutlus objekti ja õiguse arvestuslikesse osadesse jaotumisest on aga ainult nende mõtteline, mitte tõeline jaotamine.

Viimase asjaoluga tulebki seletada kaasomandiõiguse puhul kaasomanikele kuuluva osa nimetamist mõtteliseks ehk ideaalseks osaks. Mõtteline osa ei tähenda seejuures aga mitte seda, et ta oleks illusioon ehk fantastika, vaid ta põhineb olemasoleval konkreetsel objektil.

Sellisel aru saades nende terminite tähendusest on nende tarvitamine kaasomandi puhul lubatud.

Meie tsiviilõiguslik literatuur, nii üksikud teosed kui ka perioodika, samuti ka kohtu- ja notariaalpraktika ei ole loobunud kaasomanikele kuuluva osa nimetamisest mõtteliseks ehk ideaalseks.²⁶

Kokku võttes ülaltoodud käsitlust TsK §-s 61 ettenähtud kaasomandi osa konstruktsiooni kohta, näeme, et kaasomanikule kuuluva osa all ei saa mõista materiaalselt osa omandiõiguse objektist endast. Osa ei seisne ka õiguse kvalitatiivses või kvantitatiivses jaotamises osadesse. Kvantitatiivselt piiritletud osadesse on kaasomandi puhul jaotatud objekti väärtus. Objekti, tema väärtuse ja selle objekti suhtes kaasomanikele kuuluva õiguse tihedas seoses, ühtsuses esinemise tõttu kujutletakse, et peale väärtuse on kaasomandi puhul arvestuslikesse murdosadesse jaotatud ka objekt ja õigus ning nimetatakse kaasomandi osa sellepärast mõtteliseks osaks.

Saabunud 1. II 1957.

---

²⁶ Vt. Советское гражданское право, Учебное пособие, ч. I, ВЮЗИ, Москва, 1955, lk. 162; И. Л. Брауде, viidatud teos, lk. 108—110; Нотариальные действия, Москва 1954, lk. 34; «Социалистическая законность», 1954, № 9, lk. 88; № 4, lk. 35; «Судебная практика Верховного суда СССР», 1956, № 1, lk. 44.

КОНСТРУКЦИЯ ДОЛИ ОБЩЕЙ СОБСТВЕННОСТИ В СОВЕТСКОМ ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ

Х. Ринк

Кафедра гражданского права и процесса

Резюме

В статье рассматривается вопрос конструкции доли общей долевой собственности и делается попытка определить понятие доли в советском гражданском праве на основании законодательства (Ст. 61—65 ГК РСФСР) и теории.

Для разрешения проблемы автор исследует следующие вопросы: 1) направлено ли деление при общей долевой собственности на объект права собственности (вещь) или 2) является само право разделенным, 3) или разделена стоимость объекта (вещи), и 4) можно ли называть долю общей собственности умственной или идеальной долей.

В первой части статьи рассматривается первый вариант конструкции доли и делается вывод, что доля в общей собственности не состоит в пространственно ограниченной, обособленной части объекта (вещи).

Во второй части статьи ставится вопрос о доле как о делении самого права на части. Понимая под правом общей собственности в субъективном смысле принадлежащую собственникам возможность владеть, пользоваться и распоряжаться вещью, автор утверждает, что эта возможность поведения является для каждого сособственника целостной; действительного же деления права на части при общей собственности не происходит.

В третьей части статьи рассматривается вопрос о том, разделена ли стоимость объекта (вещи) на части. Автор поддерживает и отстаивает точку зрения, что деление при общей долевой собственности направлено именно на стоимость вещи.

Наконец рассматривается вопрос о том, можно ли назвать долю общей собственности умственной или идеальной долей. Стоимость объекта права собственности, которая разделена между сособственниками, тесно связана с вещью и с правом на вещь. Поэтому создается представление, что каждому сособ-

ственнику принадлежит и соответствующая часть вещи и часть права на вещь.

В таком смысле доля является умственной или идеальной долей. Но это не значит, что идеальная доля является иллюзией. Употребление выражения идеальная доля в названном смысле оправдывается.

DIE KONSTRUKTION DES ANTEILS IM MITEIGENTUM NACH SOWJETISCHEM ZIVILRECHT

H. Rink

Zusammenfassung

Im vorliegenden Artikel wird ein umstrittenes Problem in der Theorie des Zivilrechts, nämlich die Frage der Konstruktion des Anteils im Miteigentum, behandelt. Es wird versucht, den Begriff des Anteils im sowjetischen Zivilrecht sowohl vom Standpunkt der Gesetzgebung als auch vom Standpunkte der Doktrin, aufzubauen.

Bei der Untersuchung dieses Problems werden vier Fragen behandelt: 1) ob im Miteigentum das Objekt des Miteigentums geteilt ist; 2) ob das Recht des Miteigentums selbst geteilt ist; 3) ob der Wert des Objekts geteilt ist; 4) ob wir dazu berechtigt sind, den Anteil des Miteigentums als einen abstrakten oder einen ideellen Teil zu bezeichnen.

Im ersten Teil des Artikels behandelt der Verfasser die erste Möglichkeit der Konstruktion des Anteils, und kommt dabei zur Schlussfolgerung, dass der Anteil im Miteigentum nicht in einem räumlich begrenzten, abgesonderten oder gekennzeichneten Anteil des Objekts besteht.

Im zweiten Teil des Artikels wird die Frage behandelt, ob beim Miteigentum das Miteigentumsrecht in Anteile geteilt ist. Auf letzterem Standpunkt beruht die traditionelle Theorie des sowjetischen Zivilrechts. Wenn man unter dem Miteigentumsrecht im subjektiven Sinn die Möglichkeit der Befugnis das Objekt des Miteigentums zu besitzen, zu nutzen und darüber zu verfügen versteht, so meint der Autor, dass es nicht richtig sei, von der Teilung des Miteigentumsrechts zu reden. Eine jede Möglichkeit des Miteigentums zum freien Verhalten in betreff der Ausübung des Besitz-, Nutzungs- und Verfügungsrechts über das Objekt ist quantitativ und qualitativ unteilbar.

Im dritten Teil des Artikels behandelt der Autor die dritte Möglichkeit der Konstruktion des Anteils im Miteigentum: der Anteil als ein Teil des Wertes des Objekts. Der Verfasser stimmt dieser Ansicht zu und begründet seinen Standpunkt, indem er zeigt, dass sie den Bestimmungen der Gesetzgebung und der tatsächlichen Praxis entspricht.

Im vierten Teil seines Artikels befasst sich der Verfasser vorübergehend mit der Frage, inwiefern es richtig sei, den Anteil im Miteigentum als ideellen Teil zu bezeichnen. Der Wert des Objekts des Miteigentumsrechts, der im Miteigentum zwischen den Miteigentümern quantitativ in Teile geteilt ist, steht im nahen Zusammenhang mit dem Objekt selbst und mit dem Eigentumsrecht. Deswegen gelangt man zur Vorstellung, dass einem jeden Miteigentümer auch ein bestimmter Teil des Objekts und Eigentumsrechts gehöre. Die Vorstellung über den Anteil im Miteigentum ist abstrakt. Dabei ist ein solcher ideeller Teil keine Illusion oder Phantasie, sondern stützt sich auf das konkrete Miteigentumsobjekt als etwas Unteilbares. Der Autor des Artikels gelangt zur Meinung, dass man in einem solchen berechtigt ist, den Anteil des Miteigentums als einen abstrakten oder ideellen Teil zu nennen.

KAUSAALSE SEOSE KÜSIMUSEST NÕUKOGUDE KRIMINAALÕIGUSES

Prof. H. Kadari

Kriminaalõiguse ja -protsessi kateeder

Kausaalse seose probleem nõukogude kriminaalõiguses on küsimus sellest, missuguste kriteeriumide alusel tuleb lahendada kausaalse seose esinemine kuriteo tunnusena.

Eriliselt diskuteeritav on küsimus, kas nõukogude kriminaalõiguse järgi on kuriteo tunnusena arvestatavad üksnes teatavate omaduste läbi eristuvad või aga iga laadi kausaalsed seosed teo ja tagajärje vahel. Selle küsimuse nii või teisiti lahendamisest sõltuvad olulisel määral kriminaalvastutuse põhjendatus ja piirid. See küsimus on keskseks küsimuseks ka järgnevas käsitluses.¹

Et üksikutel erialadel ei saa olla mingit «oma» õpetust kausaalsusest ja kausaalse seose küsimused tuleb ka kõigil õigusosaladel lahendada ühtsetel marksistlikel alustel, siis on viimasel ajal nõukogude juriidilises kirjanduses õigesti märgitud, et kausaalse seose probleemid õiguses peaksid olema õiguse üldteooria uurimise objektiks.² Kuid muidugi ei saa see tähendada kausaalse seose küsimuse kustutamist eridistsipliinide probleemistikust, sest selle küsimuse uurimine õiguse teooria ja eridistsipliinide poolt on vastastikku tingitud.³

I

1. Põhjus ja tagajärg on teineteisega lahutamatus seoses: mingi nähtus on põhjus üksnes niivõrd, kui tal on tagajärg, ja

¹ Käesolevas artiklis ei vaadelda teist diskuteeritavat küsimust — tegevusetusega (tegematusega) põhjustamise probleemi.

² Vt. A. A. Пионтковский, Некоторые вопросы общей теории государства и права, «Советское государство и право», 1956, № 1, lk. 24; М. Д. Шаргородский, Некоторые вопросы причинной связи в теории права, «Советское государство и право», 1956, № 7, lk. 38.

³ M. D. Sargorodski märgib õigesti, et marksistlik-leninliku filosoofia üldiste teeside rakendamine ükskõik millisel konkreetsel alal nõuab spetsiaalset uurimist. Sealsamas, lk. 43.

Seepärast tuleb juba algusest peale vältida ka ühe eriala, näiteks kriminaalõiguse spetsiifikast tingitud lahenduste mehhaanilist ülekandmist olgu õiguse üldteooriasse või teistesse õigusharudesse.

vastupidi. Teatava nähtuse kui tagajärje põhjus on ise teatava temale eelnenud nähtuse tagajärjeks ja esimene nähtus-tagajärg on omakorda teatava temale järgneva nähtuse põhjus jne. Selles avaldub nähtustevaheline kausaalne ahel.⁴

Järgnevalt vaatleme kõigepealt kausaalsuse marksistlik-leninliku õpetuse põhijooni ning neist tulenevaid meetodilisi nõudeid kausaalse seose kui kuriteo tunnuse tuvastamisel, täpsustades sellega ühtlasi käesolevas kirjutises käsitletavat probleemi.

2. Dialektiline materialism õpetab, et kõik nähtused on üks-teisega vastastikusel seoses ja tingituses.⁵ Selles universaalses vastastikusel tingituses «põhjused ja tagajärjed vahetavad alatasa oma kohta; see, mis siin või praegu on põhjus, muutub seal või siis tagajärjeks ja ümberpöörduks». Seepärast, õpetab dialektiline materialism, on «põhjused ja tagajärjed kujutlused, mis omavad tähtsust kui niisugused ainult antud üksikjuhtumile rakendatuna...»⁶ Sel viisil lihtsustab «põhjuse ja tagajärje inimlik käsitlus», kirjutab Lenin, «alati mõnevõrra loodusnähtuste objektiivset seost, peegeldades seda vaid ligikaudselt, kunstlikult isoleerides ühtse maailmaprotsessi neid või teisi külgi».⁷

Nõukogude kriminaalõiguse praktikale ja teooriale järeldub eeltoodust meetodilise nõudena, et seades kausaalse seose esinemise küsimuse, tuleb täpselt näidata need konkreetsed üksiknähtused, millede suhtes see küsimus asetatakse. Vastupidisel korral on üksteisest möödakõnelemised ja objektiivset tegelikkust peegeldavate järelduste asendumine huupi tehtud oletustega välditamatud. Teatavasti kujutab kogu tegu endast kausaalset protsessi⁸ ja sellena omakorda üht momenti nähtuste üldises kausaalses tingituses. Kuid see iseendast õige ja vajalik tunnetus ei võimalda veel vastuse saamist kriminaalõiguse seisukohalt tõusetuvatele eriküsimustele. Selleks tulebki täpselt näidata, missuguste üksiknähtuste suhtes on mõeldud lahendada kausaalsuse küsimus. Ja ei ole ükskõik, kas on ülesandeks tuvastada kausaalse seose esinemine, resp. puudumine välises maailmas toimunud kahjuliku muutuse (kuritegeliku tagajärje) ja sellele eelnenud teo (täpsemalt: teo välise külje, välise akti) vahel või on ülesandeks selgitada näiteks teo enda sooritamist tinginud nähtusi, nagu kuriteo toimepanemise motiive,

⁴ Vt. Логика, под ред. Д. П. Горского и П. В. Таванца, Москва, 1956, lk. 183, ja SDV autoritest J. Lekschas, Die Kausalität bei der verbrecherischen Handlung, Berlin 1952, lk. 37—38.

⁵ Vt. Фридрих Энгельс, Дialeктика природы, 1948, lk. 184.

⁶ Friedrich Engels, Anti-Dühring, Tallinn 1951, lk. 21.

⁷ V. I. Lenin, Materialism ja empiriokrititsism, Teosed, kd. 14, lk. 139.

⁸ Vt. ka J. Lekschas, Kausalität, lk. 62. Selles töös (vt. eriti lk. 62—64, 65 jj.) vaatleb J. Lekschas kuritegu kui tegu kausaalse protsessina. Ta seab aga selle ülesande liiga kitsalt, analüüsides kausaalse protsessina ainult eesmärgipäraselt tegu, mis kriminaalõiguses vastab vaid otsese tahtlusega sooritatud kuriteole.

kuritegeliku otsustuse kujunemist soodustanud asjaolusid jne.

Kriminaalõiguse teorial ja praktilal tuleb seejuures juhendada nõukogude kriminaalseadusest, sest enne kõike just kriminaalseadus isoleerib ja näitab nähtuste üldisest seosest need, millede puhul tuleb seada ja lahendada kausaalsuse küsimus. Kausaalse seose kui kuriteo tunnuse kindlakstegemine on nõukogude kriminaalõiguse kohaselt vajalik järgmistel juhtudel. Esiteks nn. materiaalsete kuritegude puhul. Erinevalt nn. formaalsetest kuritegudest ja nn. kärbitud koosseisudest on nende kui lõpuleviidud kuritegude obligatoorseid, s. o. seaduses ettenähtud koosseisulisi tunnuseid teatava, sotsialistlikule ühiskonnale kahjuliku tagajärje põhjustamine.⁹ Siin tuleb kausaalsest seost tuvastada seosena teatava kuritegeliku tagajärje ja täideviija teo välise külje vahel. Teiseks kuriteost osavõtu korral.¹⁰ Siin kihutamise, kaasaaitamise ja organiseerimise koosseisulise tunnusega: kausaalse seosena kihutamises, kaasaaitamises või organiseerimises seisnevate tegude välise külje ja kuriteo täideviimise (või katse või ettevalmistuse) vahel. Kolmandaks tagajärje kui vastutust raskendava asjaolu puhul;¹¹ sedavõrd võib kausaalse seose tuvastamine osutada vajalikuks ka nn. formaalsete kuritegude ja nn. kärbitud koosseisude korral. Nõukogude kriminaalõiguses eraldab, seega üldisest seosest üksiknähtustena teatavad sotsialistlikule ühiskonnale kahjulikud nähtused kui tagajärjed (osavõtu korral sellistena ühtlasi kuriteo täideviimise, resp. kuriteo katse ja ettevalmistuse täideviija poolt, samuti kihutamise ja kaasaaitamise teise isiku poolt) ja neid esilekutsunud tingimuste kogumist inimese teo välise külje, välise akti. Sellega seab kriminaalseadus praktilale ülesande — tuvastada konkreetsel juhul kausaalse seose esinemine nende nähtuste vahel. Ent see ülesanne ei oleks üldse täidetav, kui uurimine piirduks ainult kahjuliku tagajärje ja sellele eelnenud teo või tegude vaatlemisega, sest tunnetamise eesmärgil üldisest seosest kunstlikult eraldatavaid üksiknähtusi tuleb samal ajal uurida nende seostes neid ümbritsevate nähtustega.¹²

⁹ T. V. Tsereteli märgib oma doktoridissertatsiooni autoreferaadis Причинная связь в уголовном праве, Москва, 1949, lk. 2, 3 õigesti, et reas kuritegudes esineb kuritegeliku tagajärjena mitte kahjuliku tagajärje tegelik põhjustamine, vaid tema tekkimise reaalse ohu loomine. Need on nn. ohustamiskuriteod, vt. näit. KrK § 80, aga ka §§ 59^{3v}, 59^{3g}, 109 jt; viimastes on kahjuliku tagajärje reaalne oht ette nähtud alternatiivselt kahjuliku tagajärje tekitamisega. Nn. materiaalsete kuritegude ühe liigina vaatleb ohustamiskuritegusid ka М. Д. Шаргородский, Вопросы общей части уголовного права, Ленинград, 1955, lk. 25.

¹⁰ Välja arvatud KrK § 17 lg. 3 ettenähtud kaasaaitamine varjamisena, milleks anti nõusolek pärast kuriteo toimepanemist. Teatavasti esineb sel juhul kausaalne seos — ajalises järjestuses — mitte varjamise ja kuriteo toimepanemise, vaid kuriteo toimepanemise ja varjamise vahel. Vt. ka E. Raal, Kuriteoga puutumus nõukogude kriminaalõiguses, TRU Toimetised nr. 49, Tartu 1957, lk. 28.

¹¹ Kausaalse seose tuvastamine on muidugi nõutav ka tagajärje kui vastutust kergendava, resp. kõrvaldava asjaolu, näiteks tegeva kahetsuse korral.

¹² Vt. Fr. Engels, Anti-Dühring, lk. 19.

3. Dialektiline materialism õpetab, et kausaalsus on väljaspool inimese teadvust ja sellest sõltumatult olev, inimese teadvuse poolt vaid peegeldatav objektiivne seos nähtuste vahel.¹³ Ka sellest dialektilise materialismi põhiteesist tuleneb oluline metoodiline nõue kriminaalõiguse teooriale ja praktikale.

Kuritegu on nõukogude kriminaalõiguse järgi inimese teata- vaid tunnuseid omava teo objektiivse ja subjektiivse külje, s. t. käitumise välise akti ja tegija teadvuse ühtsus. Kuriteo objektiivne külg seisneb aktiivse teo puhul välistes liigutustes või liigutuste sarjas, mida iseloomustavad teatavad nõukogude kriminaalseaduses ettenähtud tunnused, s. o. elemendid, omadused, suhted. Kausaalne seos kuriteo tunnusena on, nagu näidatud, seos välise akti ja välises maailmas¹⁴ tekkinud kahjuliku nähtuse vahel, ta on seega kuriteo objektiivse külje tunnuseid.¹⁵ Kausaalse seose käsitusest objektiivse seosena järeldub, et kuriteo tunnusena tuleb kausaalset seost uurida seosena väljaspool tegija teadvust ja sõltumata sellest. Seepärast oleks vääri kausaalse seose esinemise või puudumise küsimust lahendada selle järgi, mida subjekt välise akti sooritamisel soovis või ei soovinud, kās ta nägi ette tagajärje põhjustamist või ei näinud jne. Selline lahendusviis tähendaks kausaalse seose eba- teadusliku, subjektivistliku käsituse pinnale asumist, mille kohaselt tuleks eitada kausaalset seost näiteks siis, kui tegija ei näinud ette tema poolt kahjuliku tagajärje põhjustamist objektiivses tegelikkuses, ja vastupidi — tunnustada kausaalse seose esinemist siis, kui subjekt ekslikult kujutles, et ta põhjustab kahjuliku tagajärje.¹⁶

Eespoolvaadeldud teesidest järeldub, et kausaalse seose tuvastamine kuriteo välise külje ja kuritegeliku tagajärje vahel tähendab selgitada nende objektiivsete, olgu mehhaaniliste, füüsikaliste, keemiliste, psüühiliste või muude seaduspärasuste avaldumine, mis sellel üksikjuhul välise aktiga esile kutsuti¹⁷ ja mis lõpuks viis kuritegeliku tagajärje tekkimisele. Järelikult on tarvis täpselt uurida kausaalset ahelat, mis ühendab

¹³ Vt. V. I. Lenin, Materialism ja empiriokrititsism, Teosed, kd. 14, lk. 136 jj.

¹⁴ Kaasa arvatud ka teise inimese psüühika, näit. KrK § 142 lg. 1 ettenähtud kuriteo puhul.

¹⁵ Objektiivset külge konstitueerivaid tunnuseid on ta nn. materiaalsete kuritegude ja osavõtu korral; objektiivsele küljele lisanduda võivaid tunnuseid — vastutust raskendava, kergendava või kõrvaldava asjoluna kõigi, ka nn. formaalsete kuritegude ja nn. kärbitud koosseisude puhul.

¹⁶ Eelnevast ilmneb ühtlasi nõukogude kriminaalõiguse teoorias üldtunnustatud tõsiasi, et kausaalse seose tuvastamisega ei ole veel jaatavas mõttes lahendatud kriminaalvastutuse küsimus, ses: kausaalne seos välise akti ja kuritegeliku tagajärje vahel on vaid kuriteo objektiivse külje üks tunnuseid.

¹⁷ Vrd. K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn 1953, lk. 160—161; vt. ka J. Renneberg, Die objektive Seite des Verbrechens, Berlin 1955, lk. 39, 42—43.

kuritegeliku tagajärje välise aktiga ja mis koosneb vähemaist või rohkemaist üksiklülidest. Näiteks löögi puhul pähe, millele järgnes löödu surm: verevalang ajju, sellele eelnevalt (retrospektiivselt): veresoonte lõhkemine,aju põrutus, koljuluu murd, löök tõmbi esemega pähe jne. Peale selle on tarvis selgitada ja arvestada neid mitmesuguseid konkreetseid tingimusi, mis sel või teisel viisil kaastingisid kausaalse ahela kulgu. Näiteks rahhiidi põdemine löödu poolt, tema organismi resistentsuse aste jmt.

4. Nähtuste universaalses vastastikusel tingituses vahetavad «põhjused ja tagajärjed alatas oma kohta: see mis siin või praegu on põhjus, muutub seal või siis tagajärjeks ja ümberpöörduks».¹⁸ Ent üksiknähtuste üldisest seosest isoleerival vaatlusel siin ja nüüd antud nähtustena esinevad põhjus ja tagajärg kindlas ajalises järjestuses: põhjus eelneb alati tagajärjele ja tagajärg järgneb alati põhjusele.

Ka sellel teesil on kriminaalõiguse teooriale ja praktikale oluline meetodiline tähendus: põhjuseks saab olla üksnes tegu (väline akt), mis ajalisel eelnes kuritegelikule tagajärjele (näit. surma saabumisele, materiaalse kahju tekkimisele jne.). Erilist hoolikust ja täpsust nõuab faktide ajalise järgnevuse selgitamine neil juhtudel, kus uuritava kuriteoga on sel või teisel viisil seotud palju isikuid või tegusid.

Ent tuleb rangelt hoiduda ka vastupidisest veast: nähtuste ajalise järgnevuse käsitlemisest nende kausaalse tingitusestena. Ajaline järgnevus ei ole veel kausaalne seos: mingi nähtuse põhjus eelneb alati sellele nähtusele, kuid mitte iga temale ajalisel eelnenud nähtus pole veel tema põhjus. *Post hoc* ei ole veel *propter hoc*. Ka selle tõsiasja vastu eksimine võib viia rasketele vigadele õigusemõistmisel.¹⁹

5. Ajaliselt eelnenud nähtuste hulgast eristub põhjus seeläbi, et ta on *conditio sine qua non*, on tingimus, ilma milleta antud nähtus poleks tekkinud.²⁰ Nõukogude kriminaalõiguslikus kirjanduses suhtub rida autoreid täiesti eitavalt ja terava kriitikaga väitesse, et põhjus on *conditio sine qua non*, nähes selles kas meh-

¹⁸ Fr. Engels, Anti-Dühring, lk. 21.

¹⁹ Vt. M. С. Строгович, Логика, Москва, 1946, lk. 197—198 ja sama autori Логика, Москва, 1949, lk. 294. M. S. Strogovič iseloomustab *post hoc, ergo propter hoc* viga väga ohtliku veana, mis avaldub selles, et otsides mingi sündmuse põhjust, me teinekord pöördume sellele sündmusele ajalisel eelnenud nähtusest esimese silmahakanu poole ja kuulutame ta põhjuseks, olgugi et selleks pole mingit alust (vt. Логика, 1946, lk. 196—198).

²⁰ Nii ka T. V. Tsereteli, op. cit., lk. 8; T. Л. Сергеева, Вопросы причинной связи в судебной практике по уголовным делам Верховного суда СССР, «Светское государство и право», 1950, nr. 3, lk. 27; idem, Вопросы виновности и вины в практике Верховного суда СССР по уголовным делам, Москва—Ленинград, 1950, lk. 72; В. Н. Кудрявцев, Основные вопросы причинной связи в советском уголовном праве, Автореферат на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Москва, 1952, lk. 9.

hanistliku kausaalsuse käsituse või koguni idealistliku ekvivalent-
suse teooria pinnale laskumist. Nende väidete alusetuse juures
peatutakse hiljem. Selle eitava suhtumisega seondub tavaliselt ka
eitav suhtumine põhjuse kui *conditio sine qua non* muudest näh-
tustest eristamise teatavasse metoodilisse võttesse. See võte seis-
neb järgmises:²¹ kui nähtus B-le ajaliselt eelnenud nähtuse A ära-
jäämise korral oleks ära jäänud ka nähtus B, siis A on B suhtes
conditio sine qua non, ja vastupidi: kui A ärajäämise korral B ei
oleks ära jäänud, siis A ei ole B suhtes *conditio sine qua non* ja
nende vahel ei ole ega saa olla kausaalset seost.²²

On soovitatud loobuda sellest võttest kui tühisest mõtiskelust
selle üle, mis oleks toimunud, kui see või teine asjaolu ei oleks
aset leidnud, ja selle asemel uurida, mis tegelikult asetleidnud
asjaoludel tegelikult toimus.²³ Kuid kõnesolev metoodiline printsiip
ei eita faktide uurimist ega sea ülesandeks tarbetut mõistatamist.²⁴
Vastupidi: õigesti mõistetuna ta just eeldab faktide hoolikat uuri-
mist ja, väljendades ise üht kausaalse seose tuvastamise metoo-
dilist võtet, kohustab nähtustevaheliste põhjuslike seoste uurimisel
rakendama vastavaid metoodilisi võtteid.²⁵

6. Dialektiline materialism õpetab, et kausaalsed seo-

²¹ Seda võtet rakendavad näit. T. V. Tsereteli, op. cit., lk. 8; T. Л. Сергеева, Вопросы причинной связи, lk. 27—28; idem, Вопросы виновности и вины, lk. 76.

²² Tuleb hoiduda kausaalse seose puudumise samastamisest objektiivselt juhuslike seostega. Kausaalse seose puudumisel pole üldse mingit tingivat seost kahe nähtuse vahel. Selline samastamine võib põhjustada arusaamatusi ja vigu praktikas, näit. objektiivselt paratamatute seoste otsimist seal, kus esineb mitte objektiivselt juhuslik seos, vaid kausaalse seose puudumine.

Mõned saksa kodanlikud autorid kõnelesid kausaalse seose puudumise korral kausaalse seose katkemisest — «Unterbrechung des Kausalzusammenhanges», mis on väär. Vt. Lekschas, Kausalität, lk. 39—40. J. Lekschasi ettepanekut kasutada väljendit «Abbruch der Kausalkette» ei saa pidada õnnestunuks, sest «Abbruch der Kausalkette» hõlmab ka J. Lekschasi käsituses vaid osakese kausaalse seose puudumise juhte, nimelt need, kus «die vom Täter gesetzte Kausalkette, bevor sie das vorgestellte Ziel erreichen konnte, abbrach», näiteks kurjategijat takistati kuritegu täide viimast (ibid., lk. 40).

²³ Vt. О. С. Иоффе, Ответственность по советскому гражданскому праву, Ленинград, 1955, lk. 220.

²⁴ Paljude põhjuste-tingimuste, eriti nende puhul, millede tuvastamist tuleb juristidel teostada ilma eksperdi abita, aga ka eksperdi järelduste kontrollimisel on see metoodiline võte välditamatu, näiteks küsimuse lahendamisel, kas kannatanu teatavaks ajaks teatavasse kohta (sündmuspaigale) suunamine oli põhjus-tingimus tagajärje saabumisele. О. С. Иоффе rõhutab, et on tarvis selgitada kõik asjaolud, kõik tingimused, millistel saabus antud tagajärg. Aga kuidas tuvastada tingimusi? Teatud fakti tegeliku esinemise tuvastamine ei ole veel selle fakti kui teatud tagajärje tingimuse tuvastamine. Mitte kõik, mis toimus, mitte kõik, mis ajaliselt eelnes, pole veel antud nähtuse tekkimise tingimus.

²⁵ Kausaalse seose tuvastamise meetodite kohta vt. В. Ф. Глаголов, Простейшие логические приемы установления причинной зависимости явлений, «Философские записки», том VI, Москва, 1953, lk. 94 jj., ja sama autori poolt kirjutatud peatükk teoses Логика, под ред. Д. П. Горского и П. В. Таганца, lk. 182 jj.

sed nähtuste vahel ei ole oma objektiivselt iseloomult ühetaolised, ei ole võrdväärtuslikud tagajärje tekkimise suhtes, nagu seda ekslikult püüavad näidata mehaanilise materialismi ja idealistliku ekvivalentsuse teooria (teise nimetusega: tingimusteooria) esindajad kodanlikus kirjanduses. Dialektiline materialism näitab, et kausaalsed seosed on oma objektiivselt loomuselt ühtaegu paratamatud ja juhuslikud seosed. Vastavalt sellele eristab dialektiline materialism paratamatuid tagajärge ja juhuslikke tagajärge, vajalikke tingimusi aga määravateks, peamisteks põhjusteks ja teisejärgulisteks, põhjusteks-tingimusteks.

Nende erinevuste pinnal ongi arenenud diskussioon küsimuses, kas nõukogude kriminaalõiguse järgi võivad kuriteo tunnuseks esineda vaid teatud iseloomuga või aga iga laadi kausaalsed seosed.

Diskussiooni põhjuseks ei ole mitte niivõrd teoreetilised lahk-
arvamused, kui just teatav praktiline kaalutlus: arvamus, et nn. keerukatel juhtudel viib kausaalse seose kui kuriteo tunnuse sel või teisel viisil mittepääramine kriminaalvastutuse alusetule laienemisele. Kausaalse seose nn. komplitseeritud juhtude näidetena tuuakse tavaliselt järgmisi koolinäiteid: A, tahtes tappa B-d, tulistab viimast, tekitab aga B-le mittesurmava haava, B hukub haiglasse transportimisel autoavarii läbi; A tungib tapmise eesmärgil kallale B-le, B pääseb ilma vähimagi vigastusega, kuid hilineb kallale tungi tõttu rongile ja, sõites järgmise rongiga, saab surma rongionnetuse läbi; A, tahtes tappa B-d, lööb viimast maast haaratud kiviga, tekitab elule mittekardetava haava, kuid B sureb kivist haavandisse sattunud teetanuspisikute poolt tekitatud kangestuskrampi, jmt.

Kausaalse seose kui kuriteo tunnuse piiramist pooldavaid seisukohti võib üldiselt eristada kahte gruppi: ühed püüavad piiramiseks kohaseid kriteeriume leida kausaalse seose objektiivselt loomusest endast, teised arvavad objektiivseid «kausaalsuse kriteeriume» leidvat ka väljastpoolt kausaalset seost.²⁶

II

1. Esimestest on kõige tunnustatum ja levinum seisukoht, mis lähtub paratamatute ja objektiivselt juhuslike kausaalsete seoste marksistlik-leninlikust käsitusest.

Dialektiline materialism näitab,²⁷ et paratamatus ja juhus ei välista teineteist, nad ei eksisteeri objektiivses tegelikkuses teineteise kõrval, vaid on dialektilises seoses. Mingi nähtus ei ole kas juhuslik või paratamatu, vaid on ühtaegu nii üht kui ka teist:

²⁶ Käesolevas artiklis ei vaadelda diskussiooni ja selle arengut üksikasjus ega analüüsita kõiki selle käigus esitatud arvamusi ning *pro* ja *contra* argumente, vaid piirduakse üksnes olulisemate momentide esitamisega.

²⁷ Vt. Фр. Энгельс, Дialeктика природы, 1948, lk. 174 jj.

üks ja sama tagajärg on ühtede teda tinginud nähtuste suhtes paratamatu, igaga neist paratamatus seoses, teiste teda tinginud nähtuste suhtes juhuslik, igaga neist objektiivselt juhuslikus seoses, kusjuures aga ka viimases väljendub teatav paratamatus.

Seisukoha järgi, mis kausaalse seose kui kuriteo tunnuse küsimuses lähtub paratamatuse ja juhususe marksistlikust eristamisest, on kriminaalvastutuse küsimus seатов üksnes teo paratamatute tagajärgede suhtes, kuriteo objektiivse külje tunnuseks saavat olla üksnes paratamatu seos välise akti ja tagajärje vahel; objektiivselt juhuslikud seosed ja tagajärjed asuvad väljaspool kriminaalõiguse huvivälja. Seepärast tulevat igas konkreetsetes asjas ennekõike kindlaks teha, kas üldse esineb objektiivne seos antud isiku teatava teo ja välises maailmas asetleidnud ühiskonnaohtliku tagajärje vahel, ja kui esineb, siis tulevat lahendada küsimus, kas on see seos objektiivselt juhuslik või paratamatu. Ainult viimase alternatiivi jaataval lahendamisel olevat mõtet seada küsimust tahtluse ja ettevaatamatuse esinemise või puudumise, nagu üldse kriminaalvastutuse kohta.²⁸

2. Seda seisukohta põhistatakse ennekõike metodoloogiliste argumentidega.

Nii lähtub A. A. Piontkovski selle seisukoha põhistamisel õigest teesist, et nõukogude kriminaalõigusteadus peab oma teoreetiliste probleemide lahendamisel võtma aluseks dialektilise materialismi metodoloogia. Sellest lähtudes me pidavat maailma objektiivsetes seostes eristama olulisi ja ebaolulisi, s. t. kausaalselt paratamatuid ja kausaalselt juhuslikke seoseid ning viima dialektilise materialismi käsituse paratamatusest teaduse kõigisse valdkonda. Õigusegi valdkonnas ei olevat mingit alust keelduda dialektilise materialismi paratamatuse mõistest ja võtta meie töö aluseks objektiivset juhuslikkust mittetundev mehhanistlik käsituse paratamatusest. Eelnevast tehaksegi vahetult järeldus, et krimi-

---

²⁸ Уголовное право, Общая часть, Москва, 1948 (VIJuN-i õpik), lk. 300 jj. Vt. ka sama õpiku 1943. a. trükki (lk. 119 jj.). Mõtte, et kriminaalõiguslikult oluliste kausaalsete seostena esinevad üksnes paratamatud seosed, esitas vaadeldava seisukoha peamine esindaja A. A. Piontkovski juba nimetatud õpiku 1939 a. trükis. Professor A. A. Piontkovski teistest tööddest vt. näiteks Уголовно-правовая теория Гегеля в связи с его учением о праве и государстве, Москва, 1948, lk. 192—198, Проблема причинной связи в праве, koguteoses «Ученые записки» ВИЮН и ВЮА, 1949 (=Записки), lk. 70jj., Вопросы общей части уголовного права в практике судебно-прокурорских органов, Москва, 1954, lk. 42 jj. Teistest seda seisukohta esindavaist autoreist vt. Н. Д. Дурманов, Общие основания учения о причинной связи в уголовном праве, koguteoses Вопросы уголовного права, Сборник, I, Москва, 1945, lk. 34 jj., vt. eriti lk. 52—54; М. Шаргородский, Причинная связь в уголовном праве, koguteoses «Ученые труды», ВИЮН, Москва, 1947, lk. 176 jj.; idem, Преступления против жизни и здоровья, Москва, 1948, lk. 119 jj.; idem, Некоторые вопросы причинной связи, lk. 44 jj.; Т. Л. Сергеева eespool nimetatud tööd.

naalvastutuse küsimus olevat seatav ainult teo paratamatute tagajärgede suhtes.²⁹

Eeltoodu sisaldab põhiliselt kaks väidet: esiteks — dialektilise materialismi seisukohalt tuleb olulistena arvestada igal juhul ainult kausaalselt paratamatuid seoseid, seepärast on kriminaalvastutuse küsimus seatav ainult siis, kui tagajärg esineb teo suhtes paratamatuna; teiseks — kui paratamatuid seoseid ei arvestata ainuolulistena, siis tähendab see kausaalsuse mehhanistliku käsituse positsioonile asumist.

Mis puutub esimesse väitesse, siis ei saa nõustuda järeldusega, nagu oleks kriminaalvastutuse küsimus seatav ainult siis, kui tagajärg esineb teo (s. o. välise akti) suhtes paratamatuna. Iseendast õigest teesist, et nähtustevahelistes objektiivsetes seostes tuleb eristada kausaalselt paratamatuid ja kausaalselt juhuslikke seoseid, ei järeldu veel, et ka kuriteo objektiivse külje tunnusena on arvestatavad ainult kausaalselt paratamatud seosed. Küsimus, kas sellena on käsitletavad üksnes kausaalselt paratamatud või ka kausaalselt juhuslikud seosed, pole lahendatav, arvestamata kriminaalvastutuse olemust nõukogude kriminaalõiguse järgi.

Ka teine ülaltoodud väiteist ei ole paikapidav. Mõnel korral on seda väidet esitatud veel üldisemal kujul, nimelt väitena, et objektiivselt juhuslike tagajärgede arvestamine tähendavat *conditio sine qua non* teooria (ehk: vajaliku tingimuse teooria, теория необходимых условий) seisukohale asumist, mõeldes selle teooriaga mitte ainult kausaalsuse mehhanistlikku käsitust, vaid ka idealistlikku ekvivalentsuse teooriat kodanlikus kirjanduses.³⁰

Conditio sine qua non teesi tunnustamine ei tähenda veel ei mehhaanilise kausaalsuse käsituse, ei ka ekvivalentsuse teooria pinnale sattumist. See väljend väidab, et põhjus on tingimusi, ilma milleta antud nähtus poleks tekkinud. A. N. Trainin märgib õigesti, et mitte selles teesis ei seisne *conditio sine qua non* «teooria» tõeline olemus ega ka spetsiifika. «Tuleb tunnustada», kirjutab A. N. Trainin, «et iga põhjus, olenemata tema käsitusest ja konstruktsioonist, esineb ikka ja alati ühe faktorina, mis eelneb tagajärje tekkimisele, faktorina, ilma milleta tagajärg poleks tekkinud.»³¹ Igaüks, kes tunnustab kausaalsust, peab tunnustama ka

²⁹ A. A. Piontkovski, VIJuN-i õpik, 1948, lk. 302, 303; idem, Записки, lk. 83; vt. ka М. Д. Шаргородский, Некоторые вопросы причинной связи, lk. 44—45.

³⁰ Vt. A. A. Пионтковский, Записки, lk. 74—77. Kui mehhaanilisele materialismile on kausaalne seos objektiivne seos, siis idealistlikule ekvivalentsusteooriale on kausaalsus mõtlemise vorme, millele vastavalt põhjus on iga eelnev nähtus, ilma milleta antud nähtuse saabumine pole mõeldav. Ekvivalentsuse teooria kohta vt. J. Lekschas, Kausalität, lk. 24 jj., kes tabavalt märgib, et kohtunik, nagu näitab praktika, võib niipalju kui tahab «hinzu- bzw. hinwegdenken», sündmuste reaalselt kausaalset arengut see ei puuduta.

³¹ А. Н. Трайнин, Вопросы о причинной связи в социалистическом уголовном праве, «Советское государство и право», № 5, lk. 28.

conditio sine qua non teesi, sest väljaspool seda tunnust ei ole üldse põhjuse mõistet. «Vajaliku tingimuse teooriaga» mõeldud kausaalsuse käsituse spetsiifika ja ekslikkus ei seisne *conditio sine qua non* teesis, vaid hoopiski muus. Selleks on tagajärje saabumise kõigi tingimuste tunnustamine võrdväertuslikeks tagajärje tekkimise suhtes ning sellega ühtlasi juhuslikkuse ja võimaluse mittetunnustamine objektiivsete kategooriatena.³² *Conditio sine qua non* tees ise aga ei anna veel mingit teoreetilist alust ega pidepunkti vajalike tingimuste võrdsustamiseks.³³

Tuleb märkida, et ka marksismi-leninismi klassikud iseloomustavad põhjusi, nii põhjusi-tingimusi kui ka määravaid põhjusi, *conditio sine qua non* tunnusega.³⁴ Näiteks VSDTP Keskkomitee ettekande instruktiivsetes juhendites «Keskkomitee delegatsioonile Brüsseli nõupidamisel, kirjutades võitlusest likvidaatorite desorganiseeriva tegevusega, ütleb I. V. Lenin: «me nõuame oma kongresside, nõupidamiste ja Keskkomitee otsuste põhjal likvidaatorite tegevuse lõpetamist, kui «rahu» *conditio sine qua non*.»³⁵

Mõte, et paratamatute seoste mittearvestamine ainuolulistena tähendab asumist mehhaanilise kausaalsuse käsituse (või koguni ekvivalentsuse teooria) seisukohtadele, on ekslik. On kaks isesaja: paratamatute, resp. objektiivselt juhuslike seoste mittetunnustamine ja paratamatute seoste mittearvestamine ainuolulistena. Esimene tähendab vajalike tingimuste võrdsustamist, teine aga eeldab objektiivselt juhuslike seoste jaatamist, väljendades seega objektiivsete erisuste tunnustamist seoste loomuses. Seevastu objektiivselt juhuslike seoste elimineerimine ja ainult paratamatute seoste nägemine kuriteo tunnusena just viibki omamoodi võrdsustamisele, võttes võimaluse tegelikkuses esinevate erinevuste arvestamiseks.

Järelikult on küsimuse asetamine, kas kuriteo objektiivse külje olulise tunnusena võivad esineda ainult kausaalselt paratamatud seosed või võivad sellisena esineda ka kausaalselt juhuslikud seosed, täiesti õigustatud. Ja kui selgub, et nõukogude kriminaalõiguses ettenähtud kriminaalvastutuse seisukohalt võivad kuriteo objektiivse külje oluliste tunnustena esineda nii ühed kui teised, siis oleks ebaõige tõlgendada seda kausaalsuse mehhanistliku käsituse või koguni ekvivalentsuse teooria aktsepteerimisena.

3. Vaadeldavat seisukohta põhistatakse mitte ainult metodoloogilisest, vaid ka kriminaalvastutuse põhjendatuse ja ulatuse seisukohast. Väidetakse, et objektiivselt juhuslike seoste käsitlemine kuriteo objektiivse külje tunnusena viivat kriminaalvastutuse ulatuse põhjendamatu laienemisele. Seda pidavatki vältima üksnes kausaalselt paratamatute seoste

³² A. N. Trainin, *ibid.*

³³ Vt. J. Lekschas, *Kausalität*, lk. 24—26, 28 jj.

³⁴ Vt. selle kohta ka J. Lekschas, *Kausalität*, lk. 24—25.

³⁵ I. V. Lenin, *Teosed*, kd. 20, lk. 492; vt. ka kd. 21, lk. 143.

käsitamine kuriteo objektiivse külje tunnusena.³⁶ Kui sellena arvestada üksnes paratamatuid seoseid, siis puudub eespooltoodud keerukate juhtude näidetes (haavatu hukkumine autoavarii läbi jne.) tapmise objektiivne külg ja sellega tapmise koosseis, sest A teo ja B surma vahel esineb objektiivselt juhuslik kausaalne seos. Seevastu ka viimast liiki seoste arvestamisel kuriteo objektiivse külje tunnusena esineks neil juhtudel, nii väidetakse, lõpuleviidud tapmise mitte ainult subjektiivne, vaid ka objektiivne külg ja seega lõpuleviidud tahtliku tapmise koosseis.

Paratamatuid seoseid kirjeldavad selle vaate esindajad seostena, mis väljendavad nähtuste olemust, nende seaduspärasest arengut, paratamatuid tagajärgi sellistena, mis teatavatele eelnevatele nähtustele on seesmiselt omased, mis neist tulenevad seaduspäraselt, juhuslikke tagajärgi sellistena, mis ei tulene neist seaduspärasusega, vaid seetõttu, et nende nähtuste toime põimub muude, neile kõrvaliste asjaolude toimega. See paratamatuse ja objektiivse juhuse iseloomustus on olnud ja on peamiseks aluseks kriminaalõiguslikult oluliste kausaalsete seoste eristamisel.³⁷

Tees, et vastavalt dialektilisele materialismile kuuluvad nõukogude kriminaalõiguse huviväljendi kuriteo tunnusena ainult paratamatud kausaalsed seosed, ei luba erandeid: kui see tees on õige, siis nõuab ta enda rakendamist kõigil juhtudel, kus nõukogude kriminaalõiguse kohaselt tuleb tuvastada kausaalse seose kui kuritegeliku käitumise tunnuse esinemine,³⁸ ja kohustab kausaalse

³⁶ Vt. eriti A. A. Пионтковский, Записки, lk. 73—74, 77—78, ja М. Д. Шаргородский, Некоторые вопросы причинной связи, kus lk. 43 öeldakse: «установление ответственности во всех случаях связи действий участников общественных отношений с общественно-опасным или иным объективно вредным последствием без каких-либо ограничений с неизбежностью привело бы к установлению ответственности за самые отдаленные условия.»

Mõned selle seisukoha esindajad olid varem arvamusel, et objektiivselt juhuslikud tagajärjed ei olevat üldse ettenähtavad (vt. näit. A. A. Пионтковский, VIJuN-i õpikus, 1946 (e. k.), lk. 161, 1948. a. tr., lk. 306, 349, ja Записки, lk. 87; М. Д. Шаргородский, Преступления против жизни и здоровья, lk. 306 ja passim). Mõlemad autorid on sellest seisukohast, mille raikapidamatust näitas nõukogude kriminaalõiguslikus kirjanduses V. N. Kudrjavitsev (К вопросу о причинной связи в уголовном праве, «Советское государство и право», 1950, № 1, lk. 40) loobunud (vt. М. Д. Шаргородский, Некоторые вопросы причинной связи, lk. 48; А. А. Пионтковский, Вопросы общей части уголовного права, lk. 42 jj., kus A. A. Piontkovski seda teesi enam ei esita).

³⁷ Vt. A. A. Piontkovski, VIJuN-i õpik, 1948, lk. 303, 308; idem, Записки, lk. 83; М. Д. Шаргородский, Некоторые вопросы причинной связи, lk. 45.

³⁸ Та nõuab enda rakendamist mitte ainult täideviimise nn. keerukatel juhtudel. Vastupidiselt mõnede autorite arvamusele (vt. näit. J. Renneberg, op. cit., lk. 36, 42) on kausaalse seose esinemise hoolikas ja igakülgne uurimine ja selleks kausaalsuse olemusest ja tuvastamise kriteeriumidest õige käsituse omamine vajalik mitte ainult kausaalsuse nn. keerukatel (raskesti tuvastatavatel), vaid ka lihtsatel, nn. «ilmsedel» juhtudel, ja nii ühtedel kui teistel juhtudel peab ta toimuma ühtsetel alustel. Ei saa olla mingeid erilisi kausaalsuse kriteeriume nn. keerukate juhtude jaoks.

seose kui sellise tunnuse eitamisele kõigil neil juhtudel, kus kuritegeliku tagajärje ja välise akti vahel on objektiivselt juhuslik seos.

Seda silmas pidades ilmnebki selle teesi mittevastavus nõukogude kriminaalõigusele: kausaalse seose kui kuriteo objektiivse külje tunnuse kriteeriumina on ta ühelt poolt liiga avar, sest ta lülitab objektiivselt juhuslikud seosed välja seal, kus seadus neid arvestab,³⁹ teiselt poolt aga liiga kitsas, sest ta pole rakendatav kõigil nn. keerukatel juhtudel.

Tegelikult on vaadeldav kriteerium rakendatav üksnes kuriteo täideviimise objektiivse külje tuvastamisel. Aga ka selles ulatuses viib ta tulemustele, mis ei vasta täiel määral seaduse mõttele. Nõukogude kriminaalõigus tunnustab ainult süülist vastutust, lähtudes seejuures vastutuse marksistlik-leninlikest eeldustest. Nagu on näidatud alamal,⁴⁰ tuleneb neist eeldustest, et niivõrd, kui kuriteo subjekt võib ette näha või näeb ette oma teo objektiivselt juhuslike tagajärgede võimalust, on kriminaalvastutus lõpuleviidud kuriteo eest (tingimusel, et esinevad ka kõik teised vastava kuriteo tunnused) samal määral põhjendatud kui paratamatutegi seoste korral. Vaadeldava kriteeriumi järgi tuleks aga neil juhtudel eitada kriminaalvastutust ja seejuures, järjekindel olles, mitte ainult lõpuleviidud kuriteo eest. Sest kui A (= välise akti) ja R (= resultaadi) vahel on objektiivselt juhuslik seos, siis tähendab selle seose väljalülitamine mitte ainult R, vaid ka A väljalülitamist vastava kuriteo objektiivselt küljest. See tähendab seda, et eespooltoodud näiteis ei ole ka teisele isikule haava tekitamine (A) või kallalolev tungimine ilma üldse mingi kahjuliku tagajärje põhjustamiseta (A) käsitatavad tapmise objektiivse külje elementidena, seega ka mitte tapmiskatse objektiivse küljena. Sellest järeldub, et esimese näite puhul oleks isik vastutav mitte tapmiskatse, vaid tahtliku kehavigastuse tekitamise eest, teisel juhul poleks ta aga üldse mitte vastutav — tema teos puuduks isegi katse koosseis.

Vastuvõetamatu on vaadeldav tees ka kuriteost osavõtu kausaalsuse kriteeriumina, sest osavõtu objektiivse külje vahel ühelt ja kuriteo toimepanemise vahel teiselt poolt ei esine kausaalselt paratamatut seost. Kihutamise ja kaasaaitamine loovad alles tingimusi, alles sellel või teisel määral võimalust kuriteo toimepanemisele asumiseks.⁴¹ See võimalus muudetakse aga tegelikkuseks täideviija

³⁹ Printsibiis jõuavad samale järeldusele В. Н. Кудрявцев, К вопросу о причинной связи, lk. 41; J. Renneberg, op. cit., lk. 45—46.

⁴⁰ Vt. infra III osa.

⁴¹ Vt. KrK § 17. — Olgu rõhutatud, et ka siin, niivõrd kui kausaalselt seost vaadeldakse kihutamise ja kaasaaitamise objektiivse külje tunnusena, tuleb küsimus lahendada, arvestamata kihutamise ja kaasaaitamise subjektiivset külge, s. o. kihutaja, resp. kaasaaitaja tahtlust ja selle sisu. Väites, et kihutamise (nagu kaasaaitaminegi) esineb vaid põhjuse-tingimusena, on kihutamist mõeldud ühekordse käitumisaktina, mitte aga teise isiku psüühika kestva süstemaatilise mõjutamisena. Asjaolu, et kihutaja asetab objektiivselt vaid tingimuse kuriteo toimepanemisele asumiseks, ei lülita välja võimalust, et tema

poolt tema teadvuse vahendusel. Seetõttu osavõtu ja kuriteo toimepanemise vahel ei saa olla kausaalset paratamatut seost.⁴² Vaadeldava kriteeriumi esindajail tuleks paratamatu seose puudumise tõttu kas üldse eitada kuritegelikku kihutamist ja kaasaaitamist, mis tähendaks seaduse eitamist, või siis eitada kausaalset seost osavõtu tunnuseks, mis tähendaks mitte kriminaalvastutuse õigete piiride tagamist, vaid selle lubamatut, seadusega vastuolus olévat laiendamist.

Paratamatut kausaalset seost ei ole ka kuriteoks ettevalmistamise ja täideviimise vahel. Kehtiva KrK § 19 kohaselt seisneb ettevalmistamine «riistade ja vahendite otsimises ja kohandamises ning kuriteo toimepanemise tingimuste loomises...» See tähendab, nagu õigesti märgib ka A. A. Piontkovski ise, «vaid tingimuste loomist võimaluseks hiljem kuritegu toime panna».⁴³ Järelikult, kui tees, et kehtiv nõukogude kriminaalõigus arvestab kuriteo tunnuseks ainult paratamatuid seoseid, oleks õige, siis ei oleks seletatav ega põhistatav ettevalmistuse ühiskonnaohtlikkus ega karistatavus, sest ettevalmistavates tegudes endis ei puudu mitte ainult kuritegeliku tagajärje, vaid ka täideviimisele vahetult suunatud teo kui paratamatu tagajärje tekkimise võimalus.⁴⁴ Õeldu kehtib printsibiis kõigi juhtude suhtes, kus nõukogude kriminaalseadus lähtub mitte ainult tagajärje kui paratamatu, vaid ka tagajärje kui objektiivselt juhusliku võimalusest (näiteks formaalsed kuriteod). Peale selle on kuritegusid, millele seaduses antud iseloomustusest otseselt nähtub, et nende objektiivse külje koosseisulise tunnuseks võib esineda mitte ainult paratamatu, vaid ka objektiivselt juhuslik seos (näiteks KrK § 81 lg. 1).

Lähtudes sellest, et inimene näeb ette ja võib ette näha ka objektiivselt juhuslike seoste võimalust, arvestab seadus kausaalse seose esinemist nii objektiivselt paratamatu kui ka objektiivselt juhusliku seosena. Analüüsitava tees tahab seevastu näha ainult ühesuguseid seoseid! See ongi omamoodi võrdsustamine, mis nagu iga objektiivsete tingimuste võrdsustamine võtab võimaluse mitte ainult osavõtu liikide ning kuriteo arengustaadiumide, vaid ka täideviimise vormide eristamiseks objektiivsete tunnuste alusel.

Et ületada neid ulatuslikke vastuolusid seadusega, võidakse objektiivselt juhuslikud seosed, niivõrd kui tegija neid ette näeb

---

ohtlikkus ja osatähtsus kuriteo toimepanemisel on üksikudel juhtudel suurem kui täideviijal, sest need olenevad ju kihutatava teo, nagu üldse teo kui terviku (objektiivse ja subjektiivse külje) iseloomust ja tähendusest ning kihutaja, nagu üldse tegija isiksusest.

⁴² Tegu, mille täideviija toime paneb, võib kujutada endast vastava kuriteo kas ettevalmistamist või katsset või lõpuleviimist. Seejuures võib täideviija oma tegudega asetada tagajärje tekkimiseks kas määrava põhjuse või põhjuse-tingimuse.

⁴³ A. A. Пionтковскый, Записки, lk. 58; idem, VIJuN-i õpik, 1948, lk. 395; vt. ka T. V Tsereteli, op. cit., lk. 17.

⁴⁴ Kuritegeliku tagajärje tekkimise reaalset võimalust ei ole alati ka katse puhul.

või ette näha võib, tunnistada paratamatuiks. Kuid see oleks sügavalt ekslik subjektivistlik arusaamine, sest et kausaalse seose objektiivne iseloom ei saa muutuda olenevalt inimese kujutlustest.⁴⁵ Tegelikult oleks see varjatud loobumine ebakohaseks osutunud teesist ja objektiivselt juhusliku seose aktsepteerimine kuriteo objektiivse külje tunnusena.

Nagu tähendatud, on paratamatute seoste tees kui kriteerium mitte ainult liiga avar, vaid ta on ühtlasi ka kitsas. Nn. keerukad juhud võivad esineda ja esinevad ka siis, kui teo ja tagajärje vahel on paratamatu seos, näiteks surma saabumine mitte tapmise eesmärgil terariistaga tekitatud haavast, vaid terariista küljes olnud mürgist, millest tegija ei olnud teadlik. On mõisteta, et sellistel juhtudel objektiivselt juhuslike seoste väljalülitamise kriteerium ei ole kasutatav.

4. Peab arvama, et vaadeldava kriteeriumi piiratud vastavus kehtivale õigusele ajendas A. A. Piontkovskit esitama paratamatuse iseloomustamiseks täiendavat kriteeriumi tagajärje tekkimise reaalse võimaluse näol. Paratamatust tulevat vaadelda tema arengus, saamisprotsessis. Paratamatud tagajärjed, enne kui nad saavad tegelikkuseks, esinevat reaalselt võimalikena. «Saabunud resultaat,» kirjutab A. A. Piontkovski, «on sooritatud teo paratamatu tagajärg siis, kui juba teo sooritamise konkreetsetes tingimustes oli reaalne võimalus tagajärje tekkimiseks, kui selle tekkimine oli seaduspärane . . .», ja teo tagajärg on juhuslik, «kui teo sooritamise konkreetsetes tingimustes objektiivselt ei sisaldunud tagajärje reaalselt võimalust, kui tagajärg ei saanud seaduspärasusega. . .»⁴⁶ Ent tegelikult tähendas see paratamatuse kriteeriumi asendamist reaalse võimaluse kui uue ja mõnevõrra avarama kriteeriumiga.⁴⁷ Selle kriteeriumi alusel on lõpuleviidud materiaalse kuriteo objektiivse külje tunnusena käsitatavad mõningal määral ka objektiivselt juhuslikud seosed. Reaalne võimalus sisaldab mitte ainult paratamatute, vaid ka objektiivselt juhuslike nähtuste võimaluse.⁴⁸ Sellepärast teo suhtes, mille sooritamise konkreetsetes tingimustes oli reaalne võimalus tagajärje tekkimiseks, võib see tagajärg esineda ka objektiivselt juhuslikuna.⁴⁹

⁴⁵ Vt. ka B. H. Кудрявцев, К вопросу о причинной связи, lk. 41.

⁴⁶ A. A. Piontkovski, VIJuN-i õpik, 1948, lk. 304, 305; idem, Записки, lk. 84.

⁴⁷ Vt. ka Т. Л. Сергеева, Вопросы виновности и вины, lk. 77—78; O. С. Иоффе, Ответственность, lk. 228.

⁴⁸ Vt. B. H. Кудрявцев, К вопросу о причинной связи, lk. 40.

⁴⁹ Selle kriteeriumi kohaselt on kuriteo katse tunnustele vastav tegu käsitatav katsena vaid siis, kui ta loob reaalse võimaluse kuritegeliku tagajärje tekkimiseks (vt. A. A. Piontkovski, VIJuN-i õpik, 1948, lk. 395). Nõukogude kriminaalõiguse teooria ja praktika järgi võib katse esineda aga ka siis, kui juba teo algusest peale ei olnud reaalselt võimalust tagajärje tekkimiseks, näiteks kõlbmatu või mitteküllaldase vahendi puhul. Vt. selle kohta uematest töödest Н. Д. Дурманов, Стадии совершения преступления по советскому уголовному праву, Москва, 1955, lk. 18—19. Ettevalmistus on ka A. A. Piontkovski järgi vaid tingimuste loomine kuriteo toimepanemiseks (vt. VIJuN-i õpik, 1948, lk. 395).

Reaalse võimaluse kriteerium pidi ühtlasi näitama, et ka osavõtu ja kuriteo toimepanemise vahel esineb paratamatu seos. Üksikute osavõtjate teod nende kogumis loovat täideviijale reaalse võimaluse kuriteo toimepanemisele asumiseks. See reaalne võimalus muudetakse kuriteo tegelikuks toimepanemiseks vaid kuriteo täideviija teadlike tegudega. Sellega loodavatki kausaalselt paratamatu seos osavõtjate tegude ja kuriteo toimepanemise vahel.⁵⁰ Ent juba tees, et reaalne võimalus luuakse kõigi osavõtjate tegevusega nende kogumis, sisaldab mõõnduse, et üksiku osavõtja (näiteks kihutaja) tegevus ei loo veel reaalselt võimalust kuriteo täideviimisele asumiseks. Kriminaalvastutuse kui individuaalse vastutuse seisukohalt on aga oluline selgitada ning hinnata just iga üksiku osavõtja tegevust. Ja niivõrd kui üksiku osavõtja tegevus erandina loobki selle reaalse võimaluse, puudub ikkagi osavõtja tegevuse ja täideviimisele asumise vahel kausaalselt paratamatu seos; seda just seepärast, et selle võimaluse muudab tegelikkuseks täideviija oma teadliku tegevusega. Lõpuks tees, et osavõtjate tegevus oma kogumis loob reaalse võimaluse täideviimisele asumiseks, on ise sellisel üldisel kujul ebaõige. Osavõtt ei tarvitse seda alati teha: vaatamata kihutamisele ja kaasaaitamisele võib täideviimisele asumiseks veel vajalikuks osutuda ettevõtmise tegevus täideviija enda poolt. Kokku võttes: reaalse võimaluse abil ei ole põhjustatav kausaalselt paratamatu seos osavõtu ja täideviimise vahel, ta ei ole kasutatav ka kausaalse seose kui osavõtu objektiivse külje tunnuse iseseisva kriteeriumina.

Teisest küljest kutsus uus kriteerium esile etteheiteid kriminaalvastutuse liigses laiendamises. Nii märkis T. L. Sergejeva, et tagajärje tekkimise reaalne võimalus, olles küll eelduseks paratamatusele, ei olevat midagi püsivat, muutumatut: reaalselt võimalik tagajärjed võivad saada paratamatuks, võivad aga selleks ka mitte saada ning reaalne võimalus, mis on loodud ühe isiku poolt, võidakse tegelikkuseks muuta teise poolt.⁵¹ Oma hilisemates töedes loobuski A. A. Piontkovski reaalse võimaluse kriteeriumist.⁵²

Leides, et tagajärg on paratamatu siis, kui ta vastavates konkreetsetes tingimustes on süüaluse poolt tegelikult põhjustatud, arendab T. L. Sergejeva järgmise kriteeriumi kriminaalõiguslikult relevantse kausaalse seose määramiseks: tegelik põhjustamine

⁵⁰ A. A. Piontkovski, VIJuN-i õpik, 1948, lk. 410—411; idem, Записки, lk. 87—88. — Ka siinkohal vaadeldakse kausaalselt seost osavõtu objektiivse külje tunnuseks (vt. selle kohta supra lk. 128—129 ja lk. 128, viide 41 öeldut).

⁵¹ Т. Л. Сергеева, Вопросы виновности и вины, lk. 78—82.

⁵² А. А. Пионтковский, О некоторых вопросах теории советского уголовного права, «Социалистическая законность» 1950, № 11, lk. 10; idem, Вопросы общей части, lk. 42. Esimeses töös iseloomustab A. A. Piontkovski kriminaalõiguslikult olulist tagajärje lihtsalt paratamatu seaduspärase tagajärjena, teises käsitab ta inimese tegu põhjusena siis, kui see «производит такие изменения во внешнем мире, которые порождают, вызывают данное событие, когда последнее в данных конкретных условиях является необходимым последствием совершенного действия».

(s. o. paratamatu seos) esineb siis, kui isiku käitumine muudab tegelikkuseks tagajärje saabumise reaalse võimaluse, mis on loodud tema enda või teiste isikute või muude jõudude poolt, või kui ta koos teiste isikute või muude jõududega võtab aktiivselt osa sellest reaalse võimaluse muutmisest tegelikkuseks.⁵³ Selle kriteeriumi järgi on põhjusena käsitatav ainult viimane tagajärje tekkimisele eelnenud tegu (resp. viimased mitme isiku poolt üheaegselt sooritatud teod). Järjekindel olles tuleks selle kriteeriumi kohaselt eitada kausaalset seost inimese teo ja tagajärje vahel kõigil neil juhtudel, kui tagajärje tekkimise reaalse võimaluse muudab tegelikkuseks mitte inimese tegu, vaid mingi tegur, mis sekkub arengusse pärast viimase teo sooritamist ja sõltumatult sellest.

5. Mitte ainult kausaalse seose teatava objektiivse omaduse, vaid sellise omaduse vahekorra alusel kuriteo spetsiifikaga ja nimelt ühiskonnaohtlikkusega püüab leida lahendust A. N. Trainin. A. N. Trainin, nagu nägime, tunnustab, et *conditio sine qua non* on põhjuse omadus ja eitab põhjuste ekvivalentsust tagajärje suhtes. Toetudes kvalitatiivsele vahetegemisele määravate põhjuste ja põhjuste-tingimuste vahel, väidab ta, et tegu võib olla põhjuseks erinevas määras, astmes.⁵⁴ Põhjustamise, nagu kuriteo koosseisu

⁵³ Т. Л. Сергеева, Вопросы виновности и вины, lk. 90.

⁵⁴ Teatud määral sünteesi tekstis toodud A. A. Piontkovski, T. L. Sergejeva ja A. N. Trainini käsitustest kujutab endast O. S. Joffe poolt esitatud lahenduskatse (op. cit., lk. 228 jj.). Kausaalset seost, mis koos süüga ja seaduses ettenähtud juhtudel ka ilma süüta toob kaasa õigusliku vastutuse, iseloomustavat põhjustamise teatavat aste. Paratamatus ja juhus ei väljendavat põhjustamise eri astmeid. Seepärast tulevat rakendada võimaluse ja tegelikkuse kategooriaid. Põhjustamise aste olevat maksimaalne siis, kui õigusvastane tegu muudab resultaadi võimaluse tegelikkuseks. Seepärast niisugune õigusevastane tegu olevat vieldamatult käsitatav põhjusena (lk. 228). Ent O. S. Joffe ei korda T. L. Sergejevat täielikult: põhjusena käsitab ta siiski mitte viimast tegu, vaid sellist, mis tingib resultaadi individuaalse isepära (seda näiteks, et luumurd on luumurd ja ei midagi muud). Küll kordab ta sellega A. A. Piontkovskit (VIJuN-i õpik 1943, 1948 ja Записки), sest ka A. A. Piontkovski mõistab põhjusena seda nähtust, mis tingib tagajärje kvaliteedi. Teiseks võib O. S. Joffe järgi õiguslikku tähendust omava põhjusena esineda ka selline asjaolu, resp. õigusevastane tegu, mis loob vaid tagajärje võimaluse, seejuures mitte abstraktse, vaid konkreetse võimaluse (lk. 230). Võimalus olevat konkreetne, kui määrava (võimalust tegelikkuseks muutva) põhjusena esinev nähtus on antud situatsioonis korduv, ja võimalus on abstraktne, kui see nähtus antud situatsioonis ei ole korduv (lk. 231–232). Kuid ka seda täiendust ei saa tunnistada paikapidavaks. Esiteks jääb täiesti lahtiseks, kuidas mõista nähtuse korduvust ja mittekorduvust antud situatsioonis; selgusetas selles küsimuses pole see kriteerium praktiliselt kasutatav. Teiseks ei ole õige küsimust, kas tegu löi konkreetse või abstraktse võimaluse tagajärje tekkimiseks, seada sõltuvusse sellest, kas nähtusele, mis siin ja nüüd esineb määrava põhjusena, järgneb samas situatsioonis veel teine (või kolmas?), missuguse ajavahemiku järel?) samaliigiline nähtus, sest küsimuses on ju teatava konkreetse tagajärje põhjustamine ja konkreetsete tingimuste osatähtsus selle tagajärje tekkimise suhtes. Kolmandaks on täiesti põhjendamatu O. S. Joffe arvamus, et süüks ei piisavat määrava põhjusena esineva, kuid antud situatsioonis mittekorduva nähtuse ettenägemisest, et süüks olevat nõutav antud situatsioonis korduva nähtuse ettenägemine korduvana (lk. 232).

iga elemendi astmelisus mõjustavat mitte ainult teo ühiskonna-
ohtlikkuse astel, vaid võivat tingida ka ühiskonnaohtlikkuse puu-
dumist. Nagu näiteks materiaalne kahju KrK § 109 mõttes võib
esineda nii minimaalsena, et puudub ühiskonnaohtlikkus, nii voi-
vat ka tegu esineda põhjusena mikroskoopilises osas.⁵⁵ Seepärast:
«доведение до еле уловимого уровня роли причиняющего резуль-
тат действия неизбежно ставит «под удар» соответственный со-
став.»⁵⁶ Eelnevast ilmneb, et A. N. Trainin mõtleb põhjustamise
astmelisust mitte kvalitatiivselt, vaid kvantitatiivselt. Seetõttu on
see kriteerium väga ebamäärane.⁵⁷ Mõningat praktilist tähtsust
võib ta omada niivõrd, kui põhjustamise minimaalsusega mõel-
dakse juhte, kus tegu on väga kauge põhjus-tingimus, kus teo ja
tagajärje vahel on lüliderohke kausaalahel. Kuid oma mõttelt
tahab A. N. Trainini astmelisuse kriteerium eristada kriminaal-
õiguslikult olulisi ja ebaolulisi kausaalseid seoseid selle järgi, kas
põhjustamine tingib või ei tingi ühiskonnaohtlikkuse. Kuid on üld-
tunnustatud tõsiasi, et teo ühiskonnaohtlikkuse tingib mitte ühe
tunnuse n. ö. kogus, vaid teo tunnuste kogum.⁵⁸

6. Kausaalse seose piiramise objektiivset kriteeriumi väljaspool
kausaalset seost ennast püüab leida V. N. Kudrjajtsev, kes aren-
dab edasi A. N. Trainini ülalesitatud lahenduskatset. V. N. Kudr-
jajtsev asub seisukohal, et erinevused kausaalsete seoste iseloo-
mus (paratamatud ja juhuslikud seosed jne.) ei oma määravat
tähtsust ühete tegude tunnistamisel karistatavaiks ja teiste mitte-
tunnistamisel. Seega esindab V. N. Kudrjajtsev juba vaadet, mille
kohaselt kuriteo objektiivse külje tunnusena võivad esineda mitte
ainult paratamatud, vaid ka objektiivselt juhuslikud kausaalsed
seosed. Ta seab endale ülesandeks välja töötada praktiliselt rahul-
dav objektiivne kriteerium («kausaalse seose kriteerium») krimi-
naalvastutuseks küllaldaste kausaalsete seoste eristamiseks vastu-
tuseks mitteküllaldastest.⁵⁹ V. N. Kudrjajtsev jõuab järeldusele, et
otsustavaks kriteeriumiks «для разграничения причинных связей,
влекущих и не влекущих уголовную ответственность, служит для
советского законодателя не разновидность причинной связи дея-
ния с результатом, а характер самого деяния его объективная
опасность для интересов советского социалистического общест-
ва, его собственная опасность».⁶⁰ Seejuures teo ühiskonnaohtlikku-
sel, mis täidab sellise kriteeriumi ülesannet, olevat «значение
объективного основания ответственности по советскому уголов-
ному праву».⁶¹ Ei ole muidugi õige kuriteo määravat tunnust, mis
ka V. N. Kudrjajtsevi järgi iseloomustab kogu tegu ja mida ta

⁵⁵ А. Н. Трайнин, Состав преступления, lk. 114—117.

⁵⁶ Ibid., lk. 118.

⁵⁷ В. М. Д. Шаргородский, Некоторые вопросы причинной связи, lk. 44.

⁵⁸ Seda märgib kriitiliselt ka M. D. Sargorodski, ibid.

⁵⁹ В. Н. Кудрявцев, Автореферат, lk. 5, 6, 9, 10.

⁶⁰ Ibid., lk. 12.

⁶¹ Ibid., lk. 13.

käsitab kriminaalvastutuse objektiivse alusena, redutseerida kausaalse seose kui kuriteo ühe tunnuse kriteeriumiks. Samal ajal väide, et eristades kausaalseid seoseid juhindub seaduseandja mitte erinevustest kausaalsete seoste iseloomus, vaid teo enda iseloomust, nimelt ühiskonnaohtlikkusest, tähendab seda, et V. N. Kudrjajtsev oma töös tegelikult ei järgigi ülesannet leida praktiliselt sobivat kausaalsete seoste kriteeriumi. Tegelikult näitab ta, et kriminaalvastutuse õigete piiride määramiseks pole tarviski ette piirata kausaalset seost kui kuriteo tunnust nende või teiste liikidega, resp. tagajärje või põhjuse objektiivsete tunnustega, sest kuriteo olulised omadused, autori järgi küll ainult ühiskonnaohtlikkus, määravad ise kuriteo õiged piirid ja tagavad sellega kriminaalvastutuse põhjendatud ulatuse.⁶² See töös objektiivselt väljenduv mõte on printsiibis õige. Seepärast pole ka vajadust mingisuguste eriliste kriminaalõiguslike kausaalsuse kriteeriumide kujundamiseks. Ühtlasi on selge, et ainult ühiskonnaohtlikkuse kui kuriteo ühe olulise omaduse läbi ei saa täielikult toimuda kuriteo objektiivsesse külge kuuluvate, resp. mittekuuluvate kausaalsete seoste eristumine. Seetõttu ei oleks ka tulemused alati rahuldavad. Näiteks juhul, kui kivi küljes, millega teist inimest löödi, oli lööja teadmata teetanuse pisikuid, mis haavandisse sattudes põhjustasid surma, tuleb tunnistada löögi ühiskonnaohtlikkust, järelikult ka konkreetse kausaalse seose kuuluvust objektiivse külje tunnuste hulka. Omeli poleks selline tulemus alati põhjendatud.

7. Lõpuks veel nn. keerukate ehk raskesti tuvastatavate kausaalsete seoste iseloomust. Ei ole õige rääkida keerukaist ehk raskesti tuvastatavatest kausaalsetest seostest. Üldreeglina pole neil juhtudel kausaalse seose iseloomus mitte midagi keerukat ega tuvastamisel mingeid raskusi. Tegelikult peitub nende juhtude keerukus kausaalse seose ja selle ettenägemise vahekorras, avaldades tavaliselt selles, et tegija näeb küll ette tagajärje põhjustamise võimaluse, kuid tema kujutus kausaalse seose arengust erineb selle tegelikust arengust.

III

1. Vaateist, mis *a principio* eitavad kausaalse seose kui kuriteo ühe faktilise tunnuse ette piiramist, on kõige tuntum ja levi-

⁶² Kõrvuti kausaalsete seoste kriteeriumi piiritlemisega seadusandluses peab V. M. Kudrjajtsev vajalikuks anda veel praktikas rakendatav kriteerium (lk. 14–15). Seadusandluse ja praktika printsiipide ühtsus tingivat ka vaadeldavate kriteeriumide ühtsuse. Praktikas olevat kriteeriumiks konkreetse teo ühiskonnaohtlikkus (lk. 15). Ent V. N. Kudrjajtsevi käsituses asendub see kriteerium teo ühiskonnaohtlikkuse ühe tunnusega: konkreetse teo ühiskonnaohtlikkus on V. N. Kudrjajtsevi käsituses «объективная опасность деяния . в момент его совершения для того охраняемого законом объекта, который фактически пострадал в результате деяния», teisiti öeldes, ohtlikkus «в отношении фактически наступивших последствий» (lk. 15). Esiteks: see ei ole mitte midagi muud kui tagajärje reaalse võimaluse kui kausaalsuse kriteeriumi üks variante. Teiseks: teo ohtlikkus tagajärje tekkimise suhtes on üks tunnuseid, mis alles koos teistega tingib teo ühiskonnaohtlikkuse.

num see, mille järgi süü määravad, kas ja missuguses ulatuses on isik vastutav tema poolt objektiivses tegelikkuses põhjustatud tagajärgede eest: tahtluse korral on isik vastutav nende tagajärgede eest, millede põhjustamist ta ette nägi, ettevaatamatuse korral — tagajärgede eest, millede põhjustamist ta võis ette näha.

Kuid ka see seisukoht, nagu hiljem näidatud,⁶³ ei võimalda alati rahuldavaid lahendusi. Samuti märgitakse selle vaate vastuvõetamatust tsiviilõiguse seisukohalt, viidates nn. objektiivsele vastutusele tsiviilõiguses,⁶⁴ millele see vaade muidugi ei sea ega saagi seada mingeid piire.⁶⁵

Ometi väljendab ka see seisukoht õigeid mõtteid: esiteks, lahendust ei tule otsida kausaalse seose ette piiramisest temale omaste nende või teiste objektiivsete tunnuste abil, ja teiseks, põhjustamise ettenägemine ja ettenägemise võimalus omavad kaheldamatult olulist tähtsust kuriteo ja kriminaalvastutuse piiride määramisel, sest nad on eelduseks objektiivsete seoste ärakasutamise võimalusele.

Selles suunas tuleb jätkata kausaalse seose kui kuriteo tunnuse probleemi uurimist. Tuleb toonitada, et seejuures ei ole ega saa olla ülesandeks kausaalse seose või selle objektiivsete omaduste mingi kriminaalõiguslik piiritlemine või selle seose esinemise eriliste kriminaalõiguslike kriteeriumide leidmine. Ülesandeks on küsimuse selgitamine, missugustes oma vormides ja missuguses ulatuses võib kausaalne seos kui välise akti ja kahjuliku (kuritegeliku) tagajärje vaheline objektiivne seos esineda kuriteo tunnusena. Ka siin tuleb juhinduda nõudest, et üksikut nähtust on võimalik mõista ainult siis, kui seda vaadelda seoses ümbritsevate nähtustega. Siin tähendab see nõue seda, et kausaalset seost on tarvis vaadelda seoses kuriteo muude tunnustega, mis omakorda eeldab ka kuriteo põhielementide ja eriomaduste käsitlemist nendevahelistes seostes. Järgnevalt esitatav käsitlus kujutab endast sellesuunalist lahenduskatset.

Kuriteo tunnusena kuulub kausaalne seos, nagu on näidatud eespool, kuriteo objektiivsesse külge. Väljaspool seda ei ole kausaalset seost kuriteo siinvaadeldava tunnusena. Ent tema esinemine kuriteo objektiivse külje tunnusena on omakorda sõltuv sellest, kas esinevad ka teised kuriteo objektiivse külje olulised

⁶³ Vt. infra, lk. 143—144 ja lk. 143, viide 89.

⁶⁴ Nii märgib näit. A. A. Пионтковский, Записки, lk. 74: «Если криминалисты выход из затруднительного положения находят в ограничении пределов ответственности путем требования установления субъективной виновности лица, то цивилисты часто оказываются лишёнными этой возможности, ибо в области гражданского права в целом ряде случаев ответственность за причинение наступает и без наличия вины.»

Nõukogude kriminaalõiguse seisukohalt ei puuduta vaadeldavat seisukohta etteheide, et kahjuliku tagajärje kui kvalifitseeriva või ka vastutust raskendava asjaolu puhul võib ta viia vastutuse lubamatule laienemisele, sest nõukogude kriminaalõiguses ei tunne süüst mittehõlmatud tagajärgi ei kvalifitseeriva ega ka vastutust raskendava asjaoluna.

⁶⁵ Vt. selle kohta infra, lk. 147

tunnused, eriti aga need, mis väljenduvad suhetes kuriteo teiste elementide ja omadustega. Siit tuleneb ülesanne vaadelda kuriteo objektiivset külge neis temale olulistes suhetes.

Kuriteo objektiivne külg on teo objektiivne külg, sest kuritegu nõukogude kriminaalõiguse järgi on kõigepealt teatavaid tunnuseid omav inimese tegu. Seepärast pole kuriteo objektiivne külg mõistetav ilma vastuseta küsimusele, mida kujutab endast tegu kuriteo substraadina nõukogude kriminaalõiguse järgi. Sellest ilmneb ühtlasi, et küsimus, mis laadi kausaalsed seosed ja missuguses ulatuses võivad esineda kuriteo siinvaadeldava tunnusenähtena, on kõigepealt kuriteo kui teo küsimusi.

2. Teo kui kuriteo substraadi uurimise ja piiritlemise aluseks on marksistlik õpetus inimese tegude kvalitatiivsetest erisustest ja kriminaalvastutuse kui süülise vastutuse eeldustest ning nõukogude kriminaalõiguse sättest, mis väljendavad selle õpetuse vastavaid teese.

Marksism-leninism õpetab, et kõik nähtused, ka inimese teadvus ja teod, on kausaalselt tingitud. Ometi erineb inimese kui teadvusega olendi tegevus kvalitatiivselt elutu looduse protsessidest ja muude elusolendite tegevusest: teadvuse tõttu on inimene võimeline tunnetama välismaailma ja teda ennast valitsevaid objektiivseid seaduspärasusi ning õigesti neist juhindudes muutma objektiivset tegelikkust, teostama selles oma eesmärgi.⁶⁶

Õpetusega inimese tegevuse spetsiifilisest annab marksism-leninism ühtlasi lahenduse inimese tahtevabaduse probleemile, mis on süülise vastutuse seletamise ja põhistamise aluseid nõukogude kriminaalõiguse järgi. Et inimese teadvus ja tahe on kausaalselt tingitud, siis vabadus «ei seisa mitte kujuteldavas sõltumatuses loodusseadustest, vaid nende seaduste tunnetamises ja sellele teadmusele rajatud võimaluses plaanikindlalt sundida loodusseadusi tegutsema teatavate eesmärkide huvides. Tahtevabadus ei tähenda seega midagi muud kui võimet asjatundlikult otsuseid teha».⁶⁷ Vastavalt sellele seisneb vabadus «looduse paratamatuste (Naturnotwendigkeiten) tunnetamisele rajatud valitsemises meie endi ja välislooduse üle...» Seega inimese tegude kausaalne determineeritus «ei hävita sugugi ei inimese mõistust ja südame-tunnistust ega tema tegevuse hindamist».⁶⁸

Võime ja võimalus valitsemiseks oma tegude üle ei ole mingid absoluutsed suurused; kriteeriumid nende täpsemaks piiritlemiseks annab kehtiv õigus.

Nõukogude kriminaalõiguses sisaldab kuriteo spetsiifiliste tun-

⁶⁶ Vt. К. Маркс, Капитал, I, lk. 159—161; В. И. Ленин, Философские тетради, 1947, lk. 161—164, 184—185, 189—190.

⁶⁷ Fr. Engels, Anti-Dühring, lk. 101.

⁶⁸ V. I. Lenin, Teosed, kd. I, lk. 138.

Inimese eesmärgipärase tegutsemise kui vaba tegutsemise marksistlik-leninliku käsituse kohta vt. М. Д. Дурманов, Общие основания учения о причинной связи, lk. 46 jj.

nuste aluseks oleva teo olulised tunnused ja vormid. Kuritegu kui tegu on füüsilise, kriminaalõiguslikult vastutusvõimelise isiku tegu; konkretiseerides jooni, mis iseloomustavad asjatundlikuks otsustuseks võimelist inimest, sätib nõukogude kriminaalseadus kriminaalõiguslikult vastutusvõimelise isiku üldtunnused. Edasi kujutab endast kuriteo substraadina esinev tegu mitte ainult välist akti ja ka mitte ainult teatavaid psüühilisi protsesse, vaid objektiivse ja subjektiivse külje ühtsus.⁶⁹ Ta on esiteks eranditult alati väline akt, sest see on ainus vorm, milles inimene saab end ühiskondlikult kasulikult või kahjulikult väljendada,⁷⁰ mõtteil, mis ei ole objektiviseerunud, mida ei ole väljendatud ei välises käitumisaktis ega sõnas, ei ole ühiskondlikku toimet.⁷¹ Teiseks seetõttu, et nõukogude kriminaalõigus tunnustab ainult süülist ja mitte nn. objektiivset vastutust, on teole kui kuriteo substraadile oluline subjektiivne külg, s. t. teatud psüühilised nähtused, mis väljendavad välise akti seost subjekti teadvusega. Subjektiivse küljeta oleks väline akt võrdne loodusprotsessidega.⁷²

Teole on seega oluline objektiivse ja subjektiivse külje ühtsus. Ent teatavatel põhjustel, millede analüüsimine pole siinkohal ei võimalik ega vajalik, esineb see ühtsus nõukogude kriminaalõiguse järgi mitte alles ja ainult siis, kui subjekt oli teadlik oma välise akti olulistest tunnustest, sealhulgas ka kausaalsetest seostest (nägi neid ette), vaid ka siis ja niivõrd, kui ta omas selleks reaalselt võimalust (võis ette näha). Seega teoks kui objektiivse ja subjektiivse külje ühtsuseks ja sellega valitsemise võimaluseks oma käitumise ja selle tagajärgede üle on nõukogude kriminaalõiguse mõttes küllaldane, kuid ühtlasi nõutav välise akti ja selle objektiivsete tunnuste ettenägemise (teadmise) reaalne võimalus. Sel juhul puudub, võiks öelda, otsene võimalus valitsemiseks oma käitumisakti üle, esineb aga kaudne võimalus selleks, võimalus väiksemas astmes, kuid siiski võimalus. Peale kriminaalõiguslikult vastutusvõimelise inimese subjektina eeldab tegu kui objektiivse ja subjektiivse külje ühtsus ka vääramatu jõu ja füüsilise sunni puudumist, sest viimastega esilekutsutud väline akt ei ole üldse mingis sõltuvuses subjekti teadvusest.⁷³

⁶⁹ Vt. näit. VIJuN-i õpik, 1952, lk. 168.

⁷⁰ V. I. Lenin, Teosed, kd. 1, lk. 367.

⁷¹ Vt. H. Д. Дурманов, Понятие преступления, Москва, 1948, lk. 51; J. Lekschas, Die Schuld als subjektive Seite der verbrecherischen Handlung, Berlin 1955, lk. 5.

⁷² Vt. J. Lekschas, ibid.

⁷³ Tekstis toodud käsitus teost kuriteo substraadina erineb seni nõukogude kriminaalõiguslikus kirjanduses esitatust. Viimases rõhutatakse küll kuriteo kui inimese teo objektiivse ja subjektiivse külje ühtsus, nii näiteks VIJuN-i õpiku väljaannetes, kuid selleks ühtsuseks peetakse küllaldaseks vääramatu jõu ja füüsilise sunni puudumist. Sellest aga ei piisa ühtsuseks. Vaadeldava käsituse kohaselt võib teo toimepanijaks olla kriminaalõiguslikult vastutusvõimetu isik ja välise akti ning selle objektiivsete omaduste ja seoste suhtes ei ole nõutav isegi ettenägemise (teadmise) võimalus. Objektiivse ja subjektiivse külje ühtsuseks on selle käsituse kohaselt oluline ja küllaldane, et väline

Eespoolvaadeldavad tunnused tingivad kuriteo kui teo.

3. Et välise akti ja kahjuliku tagajärje vahel esinev kausaalne seos oleks arvestatav kuriteo tunnusena, peab väline akt moodustama teatava kuriteo objektiivse külje. Selleks on muidugi nõutav, et see akt omaks teatava kuriteo objektiivse külje seaduses ettenähtud faktilisi tunnuseid.⁷⁴ Kuid see pole veel küllaldane. Peale selle on nõutav, et ta esineks kõigis teo objektiivset külge iseloomustavates seostes (s. t. et ta oleks sooritatud vastutusvõimelise isiku poolt sõltumatult vääramatust jõust ja füüsilisest sunnist ning nii, et toimepanija oleks näinud või võinud ette näha kõiki tema olulisi tunnuseid) ja et ta oleks ühiskonnaohtliku ja süülise teo objektiivne külje.

Kui puudub ükski neist kuriteo objektiivsele küljele olulistest seostest kuriteo teiste elementide ja omadustega, siis väline akt, mis omab teatava kuriteo objektiivse külje kriminaalseaduses ette-

akt (ning selle kaudu ka tagajärjed objektiivses tegelikkuses) oleksid põhjustatud tahteaktist, kusjuures on aga ükskõik, mis oli tahte sisuks. Niisugune arusaamine ühtsusest võimaldab arvata teo tagajärgedeks kõiki välise aktiga esilekutsutud tagajärgi, arvestamata seda, kas tegija nende põhjustamist nägi või ei näinud ette, võis või ei võinud ette näha. See käsitus teost kui kuriteo substraadist tahab ühelt poolt veenda, et iga kuritegu on teadlik eesmärgipärane tegu, mis aga ei vasta faktidele, sest väline käitumisakt ei ole alati põhjustatud tahteaktist (näit. unustamise kordadel, ka paljud automatiseerunud liigutused), ja niivõrd kui väline akt põhjustatakse tahteaktist, kuid seejuures teatava tagajärje põhjustamine selle välise akti läbi ei olnud hõlmatud ettenägemisest, niivõrd ei ole see tagajärje põhjustamine teadlik eesmärgipärane tegu. Teiselt poolt peab see teo käsitus andma aluse ühiskonnaohtlikkuse ja õigusevastasuse kui objektiivse õigusevastasuse teravaks lahushoidmiseks süüst: esimeste substraadiks on tegu vaadeldavas käsituses, süü aga kujutab endast psüühilist suhtumist ühiskonnaohtlikkusesse, objektiivselt õigusevastasusse teosse. Kuid ka kuriteo sellise konstruktsiooni seisukohalt ei ole vaadeldav käsitus teost hädavajalik. Põhiliselt samasugune on ka N. D. Durmanovi käsitus teost, kes oma töödes on osutanud erilist tähelepanu kuriteo kui teo küsimuse uurimisele. Lähtudes inimese tegevuse spetsiifiliste isepärasuste marksistlikust käsitusest, jõuab ta järeldusele, et tegu võib pidada antud isiku poolt teadlikult sooritatuks, kui tal oli võimalus otsustuse valikuks ja teostamiseks. See võimalus esinevat aga siis, kui isik on süüdiv ja kui ta käitumisakti sooritab sõltumatult vääramatust jõust ja füüsilisest sunnist (Понятие преступления, lk. 38—40). Nii hõlmab ka see teokäsitus selliste tagajärgede põhjustamise, mida isik käitumisakti sooritamise ajal ei näinud ette ega võinudki ette näha. Ent niisuguse tagajärgede põhjustamise suhtes puudub igasugune objektiivne ja subjektiivne külje ühtsus ja igasugune valitsemisvõimalus. Töös Общие основания о причинной связи seab N. D. Durmanov küsimuse, millistel juhtudel «Человек может считаться причиной наступившего поступка, о каких... последствиях можно сказать, что они принадлежат ему», ning tuleb järeldusele, et «из самой природы вещей вытекает ограничение причинного ряда предельными... сознательной деятельностью» (vt. lk. 50—51). Ent kriminaalõiguse osas väidab ta omelt vastupidist. Viidates tõsiasi järele, et ka teadlik tegu kutsub esile tagajärgi, milliseid subjekt mitte ainult ei näinud ette, vaid ei võinudki ette näha, kinnitab ta põhjendamatult: «Тем не менее эти последствия как порожденные сознательным поступком принадлежат ему» (lk. 52).

⁷⁴ Kuriteo objektiivse külje seaduses ettenähtud faktiliste tunnuste (elementide, omaduste, seoste) all on mõeldud ka välise akti seost kuriteo objektiga ja kuriteo subjekti spetsiaalsete tunnustega.

nähtud faktilisi tunnuseid, on käsitatav küll juriidilise faktina, ennekõike kriminaalprotsessiõigusliku faktina, mitte aga kuriteo objektiivse küljena⁷⁵ (näiteks hoone süütamine vaimuhaige poolt, teisele isikule kehavigastuse tekitamine, mida vigastaja ei näinud ette ega võinudki ette näha, KrK § 6-nda märkuse tingimustele vastava teo väline külg jne.). Mõistagi, et kõigil neil juhtudel ka välise akti ja kahjuliku tagajärje vaheline kausaalne seos ei kujuta endast kuriteo objektiivse külje tunnust.

Et väline akt esineks just kuriteo kui teo objektiivse küljena, omab erilist tähtsust välise akti seaduses ettenähtud faktiliste tunnuste, materiaalsete kuritegude ja osavõtu korral sealhulgas ka kausaalse seose ettenägemise võimalus (resp. ettenägemine, millest hiljem).

Kausaalne seos avaldub erisugustes vormides ning sageli väga üksikasjaderohke protsessina. Seadus ise — peale mõningate erandjuhtude — ei iseloomusta kausaalset seost kuriteo tunnusena. Seepärast tekib küsimus, missuguste kausaalse seose vormide ja üksikasjade suhtes peab esinema ettenägemise võimalus, selleks et konkreetsel juhul see seos oleks arvatav vastava kuriteo kui teo objektiivse külje tunnuste hulka. Selle küsimuse lahendamisel tuleb juhinduda just ettenägemise võimalusest endast,⁷⁶ sest, nagu näidatud, teoks kuriteo substraadina on peale muu nõutav vähemalt reaalne võimalus välise akti ja selle objektiivsete tunnuste ettenägemiseks; see on küllaldaseks ja ühtlasi minimaalseks tingimuseks objektiivsete seoste ärakasutamise ja sellega välise akti üle valitsemise võimalusele.⁷⁷

4. Ettenägemise võimaluse alusel on lahendatav kõigepealt küsimus, kas objektiivselt juhuslik kausaalne seos välise akti ja kahjuliku tagajärje vahel võib esineda teo objektiivse külje tunnusena. Objektiivselt juhuslike seoste väljalülitamine objektiivse külje võimalike tunnuste hulgast oleks vajalik ja põhjendatud siis, kui teo objektiivselt juhuslikud tagajärjed, nagu seda väljalülitamise pooldajad varem väitsid, tõepoolest poleks üldse ettenähtavad. Kuid see pole nii. Inimene võib ette näha mitte ainult oma teo paratamatuid tagajärgi, vaid ka objektiivselt juhuslike tagajärgede võimalust, seetõttu võib ta ära kasutada mitte ainult paratamatuid, vaid ka objektiivselt juhuslikke seoseid

⁷⁵ Kui praktikas ja teoorias välisest käitumisaktist, mis omab teatava kuriteo objektiivse külje seaduses ettenähtud faktilisi tunnuseid, kõneldakse kui kuriteo objektiivsest küljest, siis toimub see tingimuslikult, eeldades, et ta selleks osutub või et ta omab kõiki kuriteo objektiivsele küljele olulisi jooni.

⁷⁶ See ei tähenda kausaalse seose kui objektiivse seose olemuse ja omaduste, samuti mitte kausaalse seose esinemise või mitteesinemise sõltuvusse seadmist subjekti kujutlustest. Ettenägemise võimaluse abil siin vaid eristatakse objektiivsest tegelikkusest need nähtused, mis konkreetsel juhul võivad esineda kuriteo tunnusena. Üldreeglina juhindutakse kuriteo faktiliste tunnuste eristamisel vastava tunnuse (elementide, omaduste, seoste) tähendusest ühiskonnaohtlikkuse seisukohalt. See kriteerium pole aga alati piisav (vt. supra, lk. 133—134).

⁷⁷ Vt. supra, lk. 136, 137.

ja mõjutada oma ümbrust mitte ainult määravate põhjuste, vaid ka põhjuste-tingimuste asetamise teel. Kui neil juhtudel, kus isikul konkreetsetes tingimustes oli tegelik võimalus ette näha oma teo objektiivselt juhusliku tagajärje saabumise võimalust, esinevad ka kõik teised teatavale kuriteole olulised tunnused, siis on kõigiti põhjendatud objektiivselt juhusliku kausaalse seose arvestamine objektiivse külje tunnusena ja on põhjendatud ka kriminaalvastutus objektiivselt juhusliku tagajärje põhjustamise eest.⁷⁸ Järelikult ka objektiivselt juhuslik kausaalne seos võib esineda kuriteo objektiivse külje tunnusena.

5. Kausaalne seos kahe nähtuse vahel avaldub üksikasjade-rohké ja sageli paljudest lülidest koosneva kausaalse ahelana. Missugusel määral peavad need üksikasjad olema ettenähtavad, selleks et kausaalne seos oleks konkreetsetel juhtudel arvestatav kuriteo kui teo objektiivse külje faktilise tunnusena? Ka selle küsimuse lahendamisel tuleb juhinduda ettenägemise võimalusest. Kausaalse seose ettenägemise võimalus on objektiivselt tegelikkuses esinenud kausaalse ahela ettenägemise võimalus. See võimalus peab põhinema tegelikkuse faktidel, n. ö. juurduma neis. Selle kriteeriumiks aga, missuguste üksikasjadeni peab olema võimalus ette näha kausaalse seose arengut, on võimaliku ettenägemise sisu praktiline tähendus. Seepärast ettenägemise võimalus võib, kuid ei tarvitse esineda kausaalse seose arengu detailide suhtes, nõutav aga on, et see võimalus esineks kausaalse seose arengu põhiliste lülid ja momentide suhtes. Nendena võivad esineda nii paratamatud kui ka objektiivselt juhuslikud seosed, nii määravad põhjused kui ka põhjused-tingimused. Võimaliku ettenägemise vähem-konkreetse sisu küllaldaseks tunnistamine viiks valitsemisvõimaluse ahenemisele ja lõpptulemuses süülise vastutuse asendumisele nn. objektiivse vastutusega. Kui näiteks laskeharjutusel lõhkeb püssitoru ja läheduses viibiv isik saab killust vigastada, siis ei ole nõutav, et laskja oleks võinud ette näha, kui paljudeks kildudeks puruneb püssitoru, missugune kild ja missuguseid kudesid purustades tabab lähedalseisjat jmt. Nõutav on, et laskja oleks võinud teadlik olla sellistest faktidest, nagu relva või padrundi defekt, mis kaastingis lõhkemise, teise inimese läheduses viibimine jmt.⁷⁹

Ülaltoodud seisukoht on leidnud väljenduse ka NSV Liidu Ülemkohtu praktikas, nii näiteks KrKK 13. juuli 1949. a. määruses Botsvadze asjas.⁸⁰ Botsvadze oli süüdi mõistetud ettevaatamatus tapmises seepärast, et ta «. . . nähes, et kannatanu Grigolia istub tema hobusele ja hakkab sellega ära sõitma, püüdis Grigolia kinni

⁷⁸ Samale järeldusele jõuavad В. Н. Кудрявцев, К вопросу о причинной связи в уголовном праве, «Советское государство и право», 1950, nr. 1, lk. 40 jj.; J. Renneberg, op. cit., lk. 51.

⁷⁹ Selgitades konkreetsetel juhtudel ettenägemise võimalust, tuleb peale väliste objektiivsete asjaolude selgitada ja arvestada ka antud isiku teadmisi, kogemusi ja vilumusi vastaval alal, toodud näite puhul relva käsitlemise alal (vt. näiteks VIJuN-i õpik, 1952, lk. 237).

⁸⁰ «Судебная практика Верховного суда СССР», 1949, № 11, lk. 42.

ja lõi. Grigolia kokkus ära ja pistis jooksma. Hüpates üle tara, Grigolia murdis endal jala ja suri seejärel veremürgitusse». NSV Liidu Ülemkohtu KrKK, tühistades otsuse, märgib: «Kuna Botsvadze ei võinud ette näha, et Grigolia, tulnud maha hobuselt, ära jookseb ja endal jala murrab, saab veremürgituse, millesse ta sureb,⁸¹ siis Botsvadze teod ei sisalda endas kuriteo koosseisu.»⁸² Toome veel ühe näite NSV Liidu Ülemkohtu praktikast. Makešin mõisteti süüdi raske, elukardetava kehavigastuse tekitamises (VNFSV KrK § 142 lg. 1) NSV Liidu Ülemkohtu KrKK, tühistades otsuse, leidis, et Makešinil, kes väikese ja kerge kohvriga tõukas endast eemale kallalekippuva jooanud Ivanovi, ei olnud kehavigastuse tekitamise tahtlust. Eitades Makešini tegudes ka ettevaatamatust, märgib KrKK: «Lähtudes asjaoludest, Kolleegium leiab, et Makešin ei võinud eeldada, et Ivanov väikesest tõukest, kaotades tasakaalu, kukub kõnniteele ja purustab pea. Järelikult Makešin ei võinud ega pidanud ette nägema oma tegude nisugust tagajärge, mis saabus.»⁸³ Neist määrustest nähtub, et NSV Liidu Ülemkohtu KrKK peab vajalikuks mitte kausaalse seose detailide, vaid põhiliste lülide ja asjaolude ettenägemise võimalust. Seejuures KrKK, seades küsimuse tagajärje põhjustamise ettenägemise võimaluse kohta, lähub just objektiivses tegelikkuses toimunud kausaalse seose arengu analüüsist, eristades selles need momendid, mille suhtes on nõutav ettenägemise võimalus.⁸⁴

Eespoolestatud printsiipide kohaselt on lahendatavad ka teised nn. keerukad juhud, niivõrd kui neis puudub kausaalse seose arengu tegelik ettenägemine. Nii näiteks ka *aberratio ictus* juhul: A, kes tülitsetes oma vennaga, viskas viimase suunas kiviga, tabas aga hemofiiliat põdevat möödujat, kes, olgugi et haav oli haavana tähtsusetu, suri verekaotusesse.⁸⁵ Siin esineb küll kausaalne seos

⁸¹ Minu sõrendus. — H. K.

⁸² Rahvakohus, kes mõistis Botsvadze süüdi ettevaatamatus tapmises ja kelle otsuse NSV Liidu Ülemkohtu Kriminaal-asjade Kohtukolleegium tühistas, arvestas nähtavasti ka tagajärje teatavat ettenägemise võimalust: Botsvadze oleks võinud ette näha, et Grigolia tema käitumise tagajärjel võib hobuselt kukkuda ja kukkudes surma saada. Kuid võimaliku ettenägemise selline sisu oleks vaid oletus, objektiivses tegelikkuses taolist kausaalse seose arengut ei esinenud.

⁸³ «Судебная практика Верховного суда СССР», 1955, № 4, lk. 9—10.

⁸⁴ Makešini asjas on ühtlasi oluline, et KrKK ei eita kausaalse seose esinemist, olgugi et antud juhul tagajärg, elule ohtlik pea purustamine, on välise akti, väikese tõuke suhtes objektiivselt juhuslik tagajärg (paratamatu seos esineb Ivanovi enda jooanud olekust tingitud kõnniteele kukkumise ja tagajärje vahel).

⁸⁵ Näide on võetud M. Д. Шаргородский, Некоторые вопросы причинной связи, lk. 44. M. D. Sargorodski leiab, et antud juhul, kui kriminaal-õiguslikult olulisi kausaalseid seoseid mitte piirata paratamatute seostega, tuleks tunnistada ettevaatamatut tapmist. Selline järeldus oleks õige ainult siis, kui mitte pida vajalikuks objektiivses tegelikkuses asetleidnud kausaalse arengu põhiliste tingimuste ja lülide ettenägemise võimalust. Peale selle: M. D. Sargorodski näib asuvat seisukohal, et antud näites esineb haava

kiviga viskamise ja surma vahel, kuid puudub lõpuleviidud tapmise objektiivne külg, muidugi eeldusel, et A antud konkreetsetes tingimustes (mööduja asukoht viske hetkel, A teadmatus sellest, et mööduja põeb hemofiiliat jne. jne.) ei võinud ette näha kausaalse ahela kõiki põhilisi lülisid ja tingimusi.

Olgu märgitud, et ettenägemise võimaluse puudumise korral puudub neil juhtudel tegelikult mitte ainult ettevaatamatuse (kuritegeliku hooletuse või kuritegeliku kergemeelsuse) üks eeldusi, vaid juba tegu kui objektiivse ja subjektiivse külje ühtsus ja ühes sellega ka kuriteo objektiivne külg.⁸⁶

6. Mõningad erisused on käsitletava küsimuse lahendamisel tegeliku ettenägemise korral.

Tegelik ettenägemine on tahtliku kuriteo kui teo subjektiivse külje obligatoorseid elemente. Et väline akt, mis omab teatava kuriteo seaduses ettenähtud faktilisi tunnuseid, oleks käsitletav tahtliku kuriteo objektiivse küljena, on peale muu nõutav, et tegija olnuks teadlik kõigist neist faktilistest tunnustest, materiaalsete kuritegude ja osavõtu korral sealhulgas ka kausaalsest seosest (oleks neid ette näinud).⁸⁷

Ka objektiivses tegelikkuses kulgenud kausaalse ahela tegelik ettenägemine võib, kuid ei tarvitse olla detailne.⁸⁸ Teo ja selle tagajärgede üle valitsemise seisukohalt on küllalt ka kausaalse ahela põhiliste osade ettenägemisest. Need on praktikas kõige sagedamini esinevad ja raskusi mittevalmistavad juhud.

Tagajärje tekkimisele viinud kausaalne ahel võib olla tegija poolt ette nähtud ka üsna üldiselt, ebakonkreetset ja ebatäielikult, selliselt, et peale tegeliku tagajärje ja selle kujutluse (teise inimese surm, vara hävinemine jne.) langevad ühte veel ainult kausaalse ahela tegelik ja kujutletud algus, s. t. teatava tingimuse asetamine või teatava vahendi rakendamise algus, teinekord aga erinevustega selleski. Täpselt võetuna asendub neil juh-

---

tekitamise ja surma vahel objektiivselt juhuslik seos (määravaks põhjuseks on hemofiilia põdemine), mida tuleb tunnistada õigeaks. Järelikult ei saaks paratamatu seose teooria esindajate seisukohalt taolistel juhtudel kunagi esineda lõpuleviidud ega üldse ettevaatamatut kuritegu, sest objektiivselt juhuslikud seosed ei ole ju selle käsituse järgi arvestatavad kuriteo objektiivse külje tunnusenäht. Arvatavasti niisuguse tulemuse vältimiseks väidavadki teised selle teooria esindajad, et taolistel juhtudel esinevat teo ja tagajärje vahel paratamatu seos.

⁸⁶ Tekstis esitatud seisukoha puuduseks võidakse arvata seda, et ta viib teo ja süü identifitseerimisele. See etteheide poleks paikapidav: 1) faktiliste tunnuste ettenägemise võimalusest ei piisa veel ettevaatamatuks süüks, resp. ettenägemisest — tahtlikuks süüks ja 2) üks ja sama nähtus esineb ja on vaadeldav mitmesugustes seostes.

⁸⁷ Niivõrd kui ettenägemise puudumise korral esines ettenägemise võimalus, säilib tegu. Kriminaalõiguslikku tähtsust omab see siis, kui kuriteo moodustab ka neidsamu tunnuseid omava välise akti ettevaatamatu sooritamine.

⁸⁸ Siinkohal pole enam põhjust peatuda objektiivselt juhuslike kausaalsete seoste küsimusel: niivõrd kui nende võimalust tegelikult ette nähakse, kuuluvad nad kuriteo objektiivse külje tunnuste hulka.

tudel tegelikkuses toimuva kausaalse seose arengu konkreetne ettenägemine mõttega kujutletud tagajärje põhjustamisest sooritava välise akti läbi. Need ongi raskusi tekitavad nn. «komplitseeritud kausaalse seose» juhud. Nad on iseloomult kahesugused.

Esiteks juhud, mis moodustavad siia kuuluvaist valdava enamiku ja mis seisnevad selles, et mõttega põhjustamisest seondub konkreetne kujutlus põhjustamise viisist, mis aga ei peegelda objektiivses tegelikkuses toimuvat arengut, vaid erineb sellest (näiteks mõttega surma põhjustamisest tulistamisega seondub kujutlus sellest, et kuul tabab teist inimest, tekitab purustusi organismis ja kutsub esile surma, tegelikult aga tekitab tulistamine elule mitteohtliku haavandi ja surm saabub teel haiglasse autoavarii läbi). Teiseks praktiliselt vähe huvi pakkuvad harvad erandjuhud, kus mõte põhjustamisest on seotud fantaasia kujutlustega, objektiivses konkreetses olukorras mittejuurduvate oletuste ja lootustega, mis aga mõningal määral osutuvad ühtelangevaiks objektiivse kausaalse arengu nende või teiste momentidega (näiteks üks isik mõjutab teist osa võtma ekspeditsioonist, lootes, et teine ekspeditsioonil hakkub, mis juhtubki).

7. Esimestele on niisiis iseloomulik erinevus tegeliku ja kujutletud kausaalse seose arengu vahel. Seetõttu tekibki küsimus, kas tegija vastutus saabunud tagajärje eest on põhjendatud, ja kui ei ole, kas ja mille eest ta siis võib olla vastutav. See on aga kõigepealt küsimus välise akti ja kuritegeliku tagajärje vahel esinenud kausaalse seose kuuluvusest, resp. mittekuuluvusest vastava kuriteo objektiivse külje tunnuste hulka. Kausaalse seose ette piiramine nende või teiste objektiivsete tunnuste abil ei ole, nagu on näidatud eespool, kohane lahendusmeetod. Küsimuse lahendamisel süü pinnalt kasutatakse kriteeriumina eksitust kausaalses seoses. Sellise eksituse eitamise tähendab kausaalse seose ärvestamist objektiivse külje tunnuseks ja ühtlasi vastutuse tunnustamist (eeldusel, et esinevad ka kõik muud olulised tunnused) tahtliku lõpuleviidud kuriteo eest, eksituse jaatamine aga — kausaalse seose mitteärvestamist ja vastutuse võimalust vastava kuriteo katse eest. Et aga neil juhtudel ei puudu tegija kujutlus tagajärje põhjustamisest, siis tekib raskusi ja lahendamatusi küsimusega, kunas esineb eksitus kausaalses seoses ja millal seda ei esine. Nõukogude kriminaalõiguslikus kirjanduses käsitatakse sellena olulist erinevust kausaalse seose tegeliku ja kujutletud arengu vahel. Kuid millal on see erinevus oluline? Selle määramiseks ei ole kriteeriumi, mis väldiks lahenduste juhuslikku iseloomu ja alati tagaks nende veenvuse ja vastuvõetavuse.⁸⁹ Sel põhjusel ei

⁸⁹ VIJuN-i õpiku lk. 249 järgi on eksitus kausaalses seoses oluline siis, kui tema tegeliku ja eeldatud arengu vahel on järsk mittevastavus, mis väljub kausaalse seose arengu sellise üldise ettenägemise piiridest, milline on vajalik tahtliku tegevuse olemasoluks (vt. ka V F Kiritšenko, op. cit., lk. 64—65). See piiritleks ei anna vastust küsimusele, juba seepärast mitte, et selles olulist erinevust piiritletakse kahe tundmatuga («järsk mittevastavus» ja «üldine ette-

suuda küsimuse lahendamine süü aspektist tagada rahuldavaid tulemusi.

Küsimuse lahendamisel eelkõige teo aspektist võib tegija lõpptulemusel samuti vastutada kas tahtliku lõpuleviidud kuriteo või kuriteo katse eest. Vastutuse küsimuse lahendamine sõltub siin eelkõige sellest, kas kujutletud tagajärje põhjustamine esines teona või ei esinenud sellena. Jaataval korral kuulub välise akti ja kuritegeliku tagajärje vahel esinenud kausaalne seos objektiivse külje tunnuste hulka ja tegija võib olla vastutav tahtliku lõpuleviidud kuriteo eest, eilaval korral see kausaalne seos ei kuulu objektiivse külje tunnuste hulka ja tegija võib olla vastutav kuriteo katse eest. Vastavalt eespoolesitatud käsitusele teost kuriteo substraadina ei piisa teoks tagajärje põhjustamise eespool iseloomustatud üldisest kujutlusest, sest valitsemiseks välise akti ja selle tagajärgede üle on nõutav kausaalse seose arengu põhiliste lülide ja momentide ettenägemine või vähemalt sellise ettenägemise võimalus. Seda ettenägemise võimalust ei lülita välja ega asenda eespool iseloomustatud tegelik, kuid üldine kujutlus kausaalsest seosest.⁹⁰ Et niisuguse ettenägemise korral tagajärje põhjustamine oleks käsitatav teona, on tarvis, et esineks ühtlasi kausaalse seose arengu põhiliste lülide ja momentide ettenägemise võimalus. Kui isik omas küll eespool kirjeldatud üldist kujutlust tagajärje põhjustamisest, kuid samal ajal tal puudus võimalus ette näha kausaalse seose tegelikku arengut selle põhilistes osades, siis ei olnud tal ka mingit võimalust objektiivses tegelikkuses arenenud kausaalse seose ärakasutamiseks ega järelikult ka valitsemiseks välise akti kui antud tagajärje põhjustava akti üle.⁹¹ Kausaalne seos asub sel juhul väljaspool tegu kui objektiivse ja subjektiivse külje ühtsust ega ole ühelgi juhul arvestatav kuriteo tunnuseks.

nägemine»), kusjuures teine neist tundmatuist jääb tundmatuks seepärast, et selle piiritlemisel esineb *circulus* (tahtluseks on vajalik kausaalse seose üldine ettenägemine, üldine ettenägemine on selline ettenägemine, mis on vajalik tahtluseks). Peale selle: kui üldist ettenägemist mõista lihtsalt tegija mõttena kujutletud tagajärje põhjustamisest, siis hõlmab selline üldine ettenägemine ääretult paljusid kausaalse seose arengu kulgemise viise; kui seda kausaalse seose üldist ettenägemist kuidagi konkretiseerida, siis peab ta paratamatult sisaldama kujutluse põhjustamise teatavast viisist (põhjustamisest tulistamisega, põhjustamisest mürgiga, põhjustamisest uputamise teel jne.). Kuiq siis on see ettenägemine juba kaunis kitsas, mille piiridest väljuks peaaegu iga kujutletule mittevastav kausaalne seose areng. Niimoodi olulisest erinevusest aru saades, tuleks eitada lõpuleviidud tahtlikku tapmist ja tunnistada tapmise katset näiteks juhul, kui kurjategija heidab teise inimese uputamise eesmärgil sillalt alla, heidetul aga puruneb pea põrkest vastu silla talasid (või vastu veest väljaulatuvat kivi).

⁹⁰ Üldine ettenägemine ja ettenägemise võimalus esinevad ja peavad siin esinema ühtaegu küll ühe ja sama koosseisu tunnuse — kausaalse seose suhtes, ent nad erinevad teineteisest konkreetsuse poolest. Seepärast lülitaks siin mõeldud ettenägemise võimaluse välja kausaalse seose arengu põhilistes osades (resp. detailides) ettenägemine.

⁹¹ Seepärast ongi just kausaalse seose arengu vähemalt põhilistes osades ettenägemise võimalus teo piiride määrajaid; ainult neis piires on võimalik ettevaatamatu või tahtlik kuritegu.

Et aga vaadeldavatel juhtudel esineb ühtsus välise akti (näit. tulistamise) ja subjektiivse külje vahel ning isikul oli teglikkusele küll vähe vastav, kuid konkreetne ja objektiivselt tähenduselt ühiskonnaohtliku sisuga tahtlus (näiteks kujutlusega surma põhjustamisest tulistamise läbi), siis võib ta vastutada kuriteo katse eest.

Eespoolestatud printsiipide kohaselt on esimesse gruppi kuuluvad nn. «komplitseeritud kausaalse seose» juhud lahendatavad järgmiselt.

a) A, tahtes tappa B-d, lööb viimast maast haaratud kiviga, tekitades elule mittekardetava haava, kuid B sureb kiviilt haavandisse sattunud teetanuspisikute poolt tekitatud kangestuskrampi.⁹² Kas A on vastutav lõpuleviidud tahtliku tapmise⁹³ või tapmiskatse eest? Kausaalse seose iseloom ja tema tuvastamine ei tekita siin mingeid probleeme. Et surm esineb siin välise käitumisakti suhtes paratamatu tagajärjena, siis tunnistavad ka need kriminalistid, kes pooldavad kausaalse seose ette piiramist, sellel ja taolistel juhtudel vajadust leida lahendust kausaalse seose ja subjektiivse külje vahekorra, nimelt eksituse alusel kausaalsuses. Sellelt seisukohalt tuleks lahendada küsimus, kas erinevus kausaalse seose tegeliku ja kujutletud arengu vahel on oluline. Vastus sellele, olgu jaatav või eitav, oleks paratamatult juhuslik ja vastusest tulenev järeldus — esimesel juhul vastutus tapmiskatse, teisel juhul vastutus lõpuleviidud tahtliku tapmise eest — võib konkreetset juhul osutada põhjendamatuks. Küsimuse lahendamisel te o aspektist tuleks selgitada, kas esines konkreetset juhul kausaalse seose tegeliku arengu põhiliste lülide ja tingimuste (antud kaasuses kuulub nendesse kõigepealt fakt, et kivi küljes olid teetanuspisikud) ettenägemise tegelik võimalus. Selle küsimuse lahendamisel tuleb selgitada ja arvestada neid väliseid konkreetseid tingimusi, milles isik tegutses, ning tema isiklike teadmisi, kogemusi jne. Kui tegijal puudus eespoolnimetatud ettenägemise võimalus, siis puudub teetanuse läbi surma põhjustav tegu ning sellega ühtlasi ka lõpuleviidud tapmise objektiivne külg. Küll on isik sel juhul vastutav tapmiskatse eest, sest tema teadvuse ja kiviga viskamise läbi haava tekitamise vahel on ühtsus ja tema tahtlusel on tegelikule kausaalse seose arengule küll täielikult mitte vastav, kuid konkreetne ja objektiivselt tähenduselt ühiskonnaohtlik sisu (iseendast õiged kujutlused teise inimese surma põhjustavatest nähtustevahelistest seostest). Ainult vastupidisel juhul, s. o. ettenägemise võimaluse korral esineks surma põhjustamine teetanuse läbi teo ning sellega ühtlasi lõpuleviidud tahtliku tapmise objektiivse küljena.

b) A, tahtes B-d tappa, tulistab viimast, kuid kuul läheb mööda

⁹² Variant: B kukub maha ja haavandisse satuvad mullas sisalduvad teetanuspisikud.

⁹³ Surm teetanuse läbi on surm eriti piinaval viisil (KrK § 136 p. «v»). Seepärast, kui tegija ei olnud teadlik surma põhjustamisest just teetanuse läbi, siis ei ole küll tegu kvalifitseeritav KrK § 136 p. «v» järgi, kuid vastutuse võimalus lõpuleviidud tahtliku tapmise eest jääb siiski püsima.

ja, pörgates vastu ahju, tabab B-d rikošeti teel siiski surmavalt. Kausaalse seose tuvastamine ei tekita siin raskusi. Vaieldamatu peaks olema ka see, et tagajärg on siin tulistamise suhtes objektiivselt juhuslik. Nende seisukohalt, kes piiravad kuriteo objektiivset külge paratamatute seostega, tuleks antud juhul eitada tapmise objektiivset külge ja kuna A ei tekitanud mingit muud kahjulikku tagajärge (näiteks kehavigastust), siis ka tema vastutust üldse, mis oleks aga ilmselt vastuvõetamatu. Seades küsimuse eksitusest kausaalses seoses, võidakse teatava põhjendatusega (toetudes sellele, et kuul läks mööda) väita, et erinevus tegeliku ja kujutletud kausaalse arengu vahel on siin oluline. Kuid järeldus sellest: vastutus vaid tapmiskatse eest ei tarvitse kaugeltki alati olla õigustatud. Küsimuse lahendamisel sellelt seisukohalt, kas B surma põhjustamine esineb teona või ei esine, oleks ka siin määravaks see, kas A võis ette näha, et juhul, kui ta B-d ei taba, võib kuul surmata B rikošeti teel (lõpuleviidud tahtlik tapmine) või ei võinud ta seda ette näha (tapmiskatse).

c) Samal viisil on lahendatavad ka järgmised juhud: A tungib tapmise eesmärgil B-le noaga kallale, B end kaitstes ja käänates A kätt, milles see hoiab nuga, surub ise endale tera unetuiksoonde ning sureb verekaotusesse;⁹⁴ A, tulistades samal eesmärgil tänaval B-d, ei taba B-d, kuid viimane, tulistamisest hirmununa, tormab sõiduteele, kus autobussi alla jäädes surma saab; A tabab küll B-d, kuid tekitab mittesurmava haava, haiglasse transportimisel hakkub B autode kokkupõrkel.

Kõigil kolmel juhul on tagajärg A käitumise suhtes objektiivselt juhuslik. Järelikult paratamatute seoste kriteeriumi seisukohalt tuleks kõigil neil juhtudel eitada tapmise objektiivset külge täies ulatuses. Tulemused oleksid muidugi ebaõiged ja vastuvõetamatud: esimesel kahel juhul poleks A teod üldse kvalifitseeritavad kuriteona, kolmandal nad oleksid kvalifitseeritavad tahtliku kehavigastuse tekitamisena. Kausaalse seose tegeliku ja kujutletud arengu võrdlus ei anna esimesel kahel juhul veenvat vastust küsimusele, kas erinevus nende vahel on oluline, s. t. kas antud juhul on eksitus kausaalses seoses või ei ole. Küsimuse lahendamisel teo aspektist tuleks, arvestades konkreetseid tingimusi, selgitada, kas A võis

---

⁹⁴ See näide on variant NSV Liidu Ülemkohtu praktikas lahendatud analoogilisest kaasusest: R, nähes, et poeg peksab võõrast, hakkab poega takistama, unustades ära panna taskunuga, millega parajasti oli teritanud pliitsit, poeg, käänates ja tõmmates seajuures enda suunas isa kätt, milles oli taskunuga, surub ise endale taskunuga tera rangluualusesse arterisse. NSV Liidu Ülemkohtu KrKK kvalifitseeris R teo ettevaatamatu tapmisena, sest R «схватив сына, имея в руках перочинный нож, должен был предвидеть, что в борьбе с сыном, находившимся в возбужденном состоянии, он произвольным движением мог нанести сыну ранение ножом». Vt. «Судебная практика Верховного суда СССР», 1950, nr. 7, lk. 27—28. Ka selles määruses leiab väljenduse nõue, et võimalik ettenägemise sisu peab olema konkreetne; peale selle, olgugi et R oma teoga ei asetanud mitte määrava põhjuse, vaid põhjuse-tingimuse, tunnistab KrKK siin kausaalse seose esinemist.

ette näha kausaalse seose arengut selle põhilistes osades. Kui selgub, et võis, siis B surma põhjustamine kuulub teosse ja A on vastutav tahtliku lõpuleviidud tapmise eest, kui selgub, et ei võinud, siis asub B surma põhjustamine väljaspool teo piire ja A on vastutav vaid tapmiskatse eest.

d) Ka eespoolkirjeldatud sillalt allaheitmise kaasuse (A heidab B sillalt alla, arvestades, et B upub, B aga saab surma, purustades pea vastu sillatala) puhul püüavad paratamatute seoste kriteeriumi pooldajad leida lahendust eksituse alusel kausaalses seoses, sest et B surm esineb siin sillalt allaheitmise suhtes objektiivselt paratamatuna. Vaadelduna teo aspektist kuulub B surma põhjustamine A teosse ja on seetõttu kvalifitseeritav lõpuleviidud tahtliku tapmisena.

8. Teo aspektist ei teki raskusi ka nende «komplitseeritud kausaalse seose» juhtude lahendamisel, mida illustreeritakse järgmise koolinäitega: A mõjutab B-d osa võtma ekspeditsioonist, lootes seejuures, et B ekspeditsioonil hakkub, mis ka juhtub. Ka sellel ja taolistel juhtudel esineb vaid ebakonkreetne mõte põhjustamisest, sest sellega seotud, kuid konkreetses tegelikkuses mittejuurduvad oletused ja lootused ei kujuta endast kausaalse seose tegelikku arengu ettenägemist. Ka puudub taolistel juhtudel tegelik võimalus selliseks ettenägemiseks. Seetõttu ei esine surma põhjustamine neil juhtudel teona. Esineb küll välise akti (ekspeditsioonist osa võtma mõjustamise) ja subjektiivse külje ühtsus, kuid samal ajal puudub subjektiivsel küljel konkreetse, objektiivselt tähenduselt ohtliku sisuga tahtlus, mistõttu neil juhtudel puudub ka kuriteo katse.

9. Vaadelduna teo aspektist eristab kuriteo tunnuste hulka kuuluvaid kausaalseid seoseid kõigepealt kausaalse ahela põhiliste osade ettenägemise võimalus tegija poolt. Seda ennekõike ettevaatamatute kuritegude suhtes, tahtlike kuritegude suhtes aga niivõrd, kui viimaste puhul esineb üldine kujutlus tagajärje põhjustamisest. Seda eristamist täiendavad muidugi kuriteo spetsiifilised tunnused: teo ühiskonnaohtlikkus ja õigusevastastus süülisusega.

Võidakse väita, et esitatud lahenduskatse ei võimalda vastutuse piiride rahuldavat määramist tsiviilõiguses, niivõrd kui see tunneb nn. objektiivset vastutust. See on õige. Ühtne piiride määramine eeldab olemuselt sarnaseid nähtusi. Süüline vastutus ja nn. objektiivne vastutus on aga kvalitatiivselt erinevad. Seepärast küsimus, missugused objektiivses tegelikkuses esinevad kausaalsed seosed on arvestatavad ja missugused mitte, laheneb nende suhtes erinevalt. Kui nn. objektiivse vastutuse puhul on õiguslikult tähtsust omavate kausaalsete seoste eristamine nende seoste objektiivsete omaduste alusel täiesti põhjendatud, siis ei ole ta seda süülise, olgu kriminaalõigusliku või tsiviilõigusliku vastutuse korral.

К ВОПРОСУ О ПРИЧИННОЙ СВЯЗИ В СОВЕТСКОМ УГОЛОВНОМ ПРАВЕ

Профессор Х. Кадари

Кафедра уголовного права и процесса

Резюме

В статье рассматривается вопрос о причинной связи как признаке преступного деяния (включая и соучастие).

Во введении указывается, что выдвинутое в советской юридической литературе правильное положение о том, что вопрос о причинной связи в праве должен быть объектом изучения общей теории права, не снимает этого вопроса с тематики специальных дисциплин, поскольку разработка этого вопроса общей теорией права и специальными дисциплинами взаимно обусловлена, и что с самого начала следует избегать механического перенесения обусловленных спецификой одной специальности, напр. уголовного права, выводов в общую теорию права или в другие области права.

В первой части статьи излагаются основные положения марксистско-ленинской теории причинной связи и вытекающие из них методические требования относительно установления этой связи как признака объективной стороны преступного деяния, причем вместе с тем уточняется и рассматриваемая в работе проблема.

Во второй части статьи рассматриваются предложения об ограничении имеющих уголовно-правовое значение причинных связей теми или иными объективными свойствами их или особыми критериями и делается вывод, что такое ограничение причинной связи не является ни обоснованным, ни необходимым. Существенные свойства и признаки преступления сами обеспечивают правильные пределы преступного, а вместе с тем ответственности и в тех случаях, где преступный результат является объективно случайным.

В частности, показывается, что нет основания говорить о сложных причинных связях, так как сложность и проблемность соответствующих случаев обусловлены особенностями характера от-

ношения субъективной стороны действия к объективному процессу причинения. Вместе с тем указывается, что не может быть каких-либо особых критериев для установления причинной связи в т. н. сложных случаях.

В статье показывается также, что общественная опасность и виновность как признаки преступления не смогут в достаточной мере выполнять функцию отграничения в конкретном случае тех объективных связей, которые могут и должны быть учтены в качестве признаков объективной стороны преступления. В третьей части статьи этот вопрос рассматривается как проблема в первую очередь деяния. Внешний акт, соответствующий предусмотренным уголовным законом фактическим признаком объективной стороны определенного преступления, является объективной стороной преступления лишь тогда, когда она связана с его другими элементами и признаками, если она, прежде всего, является внешней стороной деяния. В соответствии с учением диалектического материализма о человеческом действии как единстве объективного и субъективного в статье проводится взгляд, что для деяния в смысле советского уголовного права существенно не только отсутствие непреодолимой силы и физического принуждения, но и наличие реальной возможности конкретного предвидения (возможности предвидения в основных моментах) причинения преступного результата. В статье показывается, что это не ведет к идентификации субъективной стороны деяния ни с неосторожностью, ни с умыслом, как формами вины. На основании изложенных в статье положений анализируются т. н. «сложные случаи причинных связей».

Наконец, в статье высказывается мнение, что поскольку виновная ответственность и т. н. объективная ответственность представляют собой качественно различные явления, то и разрешение вопроса об ограничении причинной связи приводит в отношении того и другого к различным выводам. Если ограничение причинной связи объективными свойствами ее в случае т. н. объективной ответственности является обоснованным, то при виновной ответственности оно таковым не является.

ZUR FRAGE DES KAUSALZUSAMMENHANGES ALS VERBRECHENSMERKMAL IM SOWJETISCHEN STRAFRECHT

H. Kadari

Zusammenfassung

Im Aufsatz wird die Frage der sog. komplizierten Fälle des Kausalzusammenhanges im Strafrecht behandelt.

Ausgehend von den Grundsätzen der marxistischen Kausalitätstheorie, werden im ersten Teile des Aufsatzes die methodischen Prinzipien der Feststellung des Kausalzusammenhanges im Einzelfalle erörtert, zugleich auch das zu untersuchende Problem präzisiert. Im zweiten Teile werden die Versuche, den Kausalzusammenhang als Merkmal der objektiven Seite des Verbrechens auf Grund verschiedener objektiver Kriterien im voraus einzuschränken, einer kritischen Betrachtung unterzogen. Im dritten Teile des Aufsatzes wird die Möglichkeit der Lösung der sog. komplizierten Fälle auf Grund der Voraussehbarkeit (Erkennbarkeit) des Verlaufs der Kausalkette untersucht, und zwar ausgehend von der Handlung als einer Einheit vom Objektiven und Subjektiven.

О РАЗГРАНИЧЕНИИ ВИДОВ ПРАВОНАРУШЕНИЙ И ЮРИДИЧЕСКИХ САНКЦИЙ ПО СОВЕТСКОМУ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОМУ ПРАВУ

Доц., канд. юрид. наук И. Ребане

Кафедра уголовного права и процесса

I. Советская наука права уделяет недостаточно внимания учению о юридической санкции. Между тем учение о юридических санкциях имеет громадное практическое значение и представляет большой теоретический интерес.

Слабо разработан в науке советского социалистического права, в частности, вопрос о разграничении отдельных видов юридических санкций, хотя и этот вопрос имеет первостепенную важность для всего учения о юридических санкциях. Этот вопрос не может быть обойден не только в плане учения об отдельных видах юридических санкций, являющегося предметом отдельных правовых дисциплин, но и в плане общего учения о юридических санкциях, разрабатываемого теорией государства и права и обобщающего нормативный материал всех различных отраслей советского социалистического права.

II. С первого взгляда может показаться правильной постановка вопроса о критериях разграничения отдельных видов юридических санкций применительно к системе советского социалистического права.

Действительно, конкретная юридическая санкция не может быть применена, пока не установлено совершение конкретного правонарушения, пока не налицо предпосылки применения данной юридической санкции. Судить же о конкретном правонарушении нельзя, пока не установлено, каково должно быть соответствующее правомерное поведение, пока не установлено, что предписано и что запрещено нормой права. В связи с этим и возникает вопрос о возможности различать отдельные юридические санкции применительно не только к отдельным видам правонарушений, но в то же время и к системе советского социалистического права, как системе совокупности правил поведения.

С первого взгляда такая постановка вопроса представляется тем более обоснованной, что от других социальных норм право-

вые нормы отличаются по своим последствиям. Нормы права характеризуются санкциями, применением которых охраняется их соблюдение. Если, однако, специфической для правовой нормы является юридическая санкция, то кажется, что и отдельные отрасли права отличаются по характеру и особенностям санкций.

Тем не менее критерии разграничения отдельных видов юридических санкций не соответствуют системе советского социалистического права. Вопрос о системе советского социалистического права, с одной стороны, и вопрос о видах правонарушений, а следовательно, и о видах санкций, с другой, — различные, хотя и соприкасающиеся проблемы.

Система советского социалистического права строится применительно к отдельным правоотношениям, через посредство которых правовые нормы реализуются в жизни. В связи с этим проф. М. С. Строгович указывает, что «мы можем усмотреть отдельную самостоятельную отрасль права там, где правовые отношения (правоотношения), выражающие тот или иной вид общественных отношений, приобретают устойчивый, определенный характер и специфические черты, которыми они отличаются от других правоотношений».¹

Отдельные правоотношения характеризуются не только одним каким-нибудь признаком, применительно к которому могла бы быть построена система советского социалистического права. Правоотношение — отношение многогранное. Оно порождено определенными юридическими фактами и оказывает воздействие на множество других общественных отношений. Значимость отдельных правоотношений с точки зрения интересов советского народа неодинакова. Разное содержание правоотношений, различный характер носят связи между их участниками. Сами же характерные черты правоотношения — существо его, состав, характер связи между его участниками, формы и способы его защиты, основные его типы, как правильно указывает проф. С. И. Аскназий, должны быть поняты из существа типовых производственных отношений данной социально-экономической формации и необходимости их.²

Следовательно, определенное правоотношение характеризуется целым рядом, совокупностью различных признаков. Со-

---

¹ М. С. Строгович, Принципы системы советского социалистического права, «Известия Академии Наук СССР», Отделение экономики и права, 1956 г. № 2, стр. 89. Так как статья передана редакции еще в январе 1957 г., в ней не мог быть учтен дискуссионный материал по вопросу о системе советского социалистического права, опубликованный в журнале «Советское государство и право» в 1957—1958 гг. Считаем, однако, необходимым отсылать читателя к обзору нашей статьи в журнале «Советское государство и право», 1958 г. № 1, стр. 102—103.

² См. С. И. Аскназий, Общие вопросы методологии гражданского права, Ленинградский Государственный Университет, «Ученые записки», выпуск 106, Л. 1948, стр. 49.

вокупность этих признаков следует иметь в виду и при построении системы советского социалистического права.

С другой стороны, в основе разграничения отдельных видов правонарушений и юридических санкций лежат критерии, не тождественные с критериями, лежащими в основе построения системы советского социалистического права. Хотя вопрос о системе права и вопрос о видах правонарушений имеют соприкосновение, это — все же различные проблемы. Отдельные правонарушения, а также следующие за ними юридические санкции, не являются правоотношениями. Это юридические факты, рождающие определенные правоотношения и, следовательно, только в числе других признаков характеризующие отдельные правоотношения, которыми в свою очередь характеризуется определенная отрасль советского права.³ Правоотношения вовсе не исчерпываются правоотношениями, возникающими в связи с правонарушениями.

Невозможность различать отдельные правонарушения и юридические санкции применительно к системе советского социалистического права вытекает также из соображения, что не каждой отдельной отрасли советского права соответствуют определенные, только ей присущие юридические санкции. В частности, государственное, земельное, колхозное, финансовое и трудовое право не имеют специфических, лишь им присущих юридических санкций. Нарушение норм этих отраслей права может иметь последствием применение самых различных санкций.

Попытка разграничения видов правонарушений применительно к системе советского социалистического права предпринята в учебном пособии по теории государства и права в издании 1955 г. В пособии, вопреки примерам, приводимым в самом учебнике, утверждается, что отдельные правонарушения отличаются в зависимости от характера общественных отношений, которые регламентирует нарушенная норма права.⁴ Так, например, посягательством на правопорядок характеризуются не только уголовные преступления, как полагает учебник, а все правонарушения вообще. Несоблюдение правил уличного движения может составлять состав не только административного проступка, как утверждает учебник, но и дисциплинарного проступка, если нарушителем является военнослужащий, а также уголовного преступления.

Разграничение видов правонарушений применительно к системе советского социалистического права связано с переоценкой объекта правонарушения.⁵ Если система права строится приме-

---

³ Неправильно утверждение М. Д. Шаргородского, Предмет и система уголовного права, «Советское государство и право», 1941 г. № 4, стр. 46, о том, что преступление — это и есть общественное отношение.

⁴ См. «Теория государства и права», М. 1955, стр. 423—424.

⁵ Переоценивает значение объекта при разграничении видов правонарушений Н. И. Загородников, Значение объекта преступления при опре-

нительно к охраняемым общественным отношениям, то все посягательства на данный объект как будто охватываются понятием определенного вида правонарушения. Ошибочность подобного вывода очевидна. При всей важности объекта правонарушения — общественного отношения — он только в числе других признаков характеризует определенное правонарушение.

III. Вопрос о критериях разграничения юридических санкций по советскому социалистическому праву должен быть поставлен, исходя из видовых различий отдельных правонарушений. Эти видовые различия отражаются и не могут не отражаться на видовых различиях отдельных юридических санкций, являющихся лишь правовыми последствиями правонарушений. Отдельные юридические санкции — это различные формы государственной реакции, соответствующей различным формам общественно-вредных, противоправных посягательств.

Вопрос о видах юридических санкций поэтому не может быть разработан в отрыве от вопроса о видах правонарушений.

Пределы видовых различий отдельных правонарушений определяются единством их материального существа, которое эти различия выражает. Все отдельные правонарушения являются действиями общественно-вредными, а тем самым однородными по самому их существу. «Взгляд на право, — указывает проф. А. Н. Трайнин, — как на систему норм, охраняющих соотношение классовых сил в обществе, отчетливо вскрывает искусственность противопоставления общественно-опасного ⁶ деяния другим видам правонарушений; если каждая норма является звеном в системе права, ограждающего господствующие классовые интересы, то отсюда непосредственно следует социальная однородность всех правонарушений: они всегда являются посягательствами на эти отношения.» ⁷ Тем самым опровергается мнение о том, что неправда не обладает единством и что правонарушения отличаются по существу.

Признание качественных различий между отдельными правонарушениями означало бы, что отдельные правонарушения, а вместе с тем и юридические санкции отличаются по классовой сущности, по политической направленности. С таким выводом согласиться, конечно, нельзя. Наука советского социалистиче-

---

делении меры наказания по советскому уголовному праву, «Труды Военно-Юридической Академии», выпуск X, М. 1949, стр. 12. Он ошибочно полагает, что, например, уголовное преступление всегда имеет отличный от дисциплинарного проступка объект. Уголовное право, по его мнению, охраняет от противоправных посягательств определенные, только им специфические общественные отношения. См. также: А. Б. Сахаров, Ответственность за должностные злоупотребления по советскому уголовному праву, М. 1956, стр. 161—162.

⁶ Под общественно-опасными А. Н. Трайнин понимал деяния преступные.

⁷ А. Н. Трайнин, Уголовное право, Общая часть, М. 1929, стр. 307.

ского права исходит из качественной однородности всех отдельных правонарушений и юридических санкций.

При социальной однородности всех отдельных правонарушений видовые различия между отдельными правонарушениями не могут касаться их материального существа. Тем самым единство материального существа определяет пределы видовых различий между отдельными правонарушениями. Эти видовые различия могут касаться только количественных различий в общественной вредности правонарушений: ее характера и степени.

Только различия в материальном существе отдельных правонарушений являются различиями существенными, адекватными отдельным правонарушениям. Ими обусловлены все остальные.

IV Вопрос о социальной природе правонарушения и его отдельных видов, а тем самым и юридических санкций — это вопрос общей теории государства и права. Утверждение, что «ближайшее изучение отдельных санкций составляет задачу соответствующих юридических наук»,⁸ само по себе правильно, но успешно осуществимо лишь при разработанности общего учения о правонарушении и юридической санкции. Между тем содержательный анализ сущности правонарушения, юридической санкции и их отдельных видов отсутствует в учебниках по теории государства и права.⁹ Этим, разумеется, обусловлены исключительные трудности при анализе отдельных правонарушений и юридических санкций.

И представители отдельных правовых дисциплин не всегда и не достаточно раскрывают материальную сущность — общественную вредность правонарушений. Это объясняется не только тем, что вопрос о социальной природе правонарушения слабо разработан в теории советского государства и права, но, очевидно, и тем, что общественная вредность некоторых правонарушений, в частности проступков, совсем упускается из виду, из-за ее незначительности.

Советские административисты и трудовики сравнительно редко касаются вопроса о материальных признаках административного и дисциплинарного проступков, причем отказываются от анализа этих признаков и, как правило, ограничиваются указанием, что проступок — это малозначительное правонарушение, которое в силу этого не влечет за собой уголовной ответственности.¹⁰

⁸ Теория государства и права, Макет, М., 1948, стр. 423.

⁹ См. С. А. Голунский и М. С. Строгович, Теория государства и права, М. 1940, стр. 280—281; А. И. Денисов, Теория государства и права, М. 1948, стр. 469; Теория государства и права, М. 1949, стр. 141—142; Теория государства и права, М. 1955, стр. 423—424.

¹⁰ Так, например, «Советское административное право», М. 1940, стр. 10, 11—13, определяет административное и дисциплинарное правонарушения исключительно формально, усматривая их наличие при нарушении норм административного права. В определении административного правонарушения ука-

Положение о том, что проступки (дисциплинарные и административные) — это малозначительные правонарушения, само называется еще, что это — правонарушение, не влекущее за собой уголовных санкций. И. И. Евтихий и В. А. Власов, Административное право СССР, М., 1946, стр. 59, также отказываются от раскрытия материального существа дисциплинарного проступка. Они пользуются негативным определением понятия дисциплинарного проступка, указывая, что дисциплинарный проступок не предусмотрен уголовным законом. От определения административного проступка И. И. Евтихий и В. А. Власов отказываются вообще. Речь у них идет об ответственности — уголовной или административной — за нарушение актов управления. Эта ответственность, по мнению их, различается, по-видимому, в зависимости от порядка применения взысканий. В то же время они полагают, что административный порядок наложения взыскания не обязательно связан с наличием административно-правового нарушения. Понятием административного взыскания они охватывают все вообще меры административного принуждения (стр. 101—108). Тем самым в учебнике понятие административного проступка и административного взыскания вообще лишается точного смысла. «Советское административное право», М., 1950, стр. 174, в общей форме говорит о том, что административные нарушения не являются опасными для основ советского строя, хотя в ряде случаев являются опасными для социалистического правопорядка. В силу малозначительности они влекут за собой ответственность в административном порядке. От раскрытия материальной сущности дисциплинарного проступка учебник отказывается. Дисциплинарный проступок в учебнике характеризуется как нарушение обязанностей по службе, в частности трудовой дисциплины, не преследуемое в уголовном порядке (стр. 140). «Советское военно-административное право», М., 1945, также не дает определения административного проступка. Речь идет об ответственности за нарушение определенных актов управления (стр. 165—166). Что касается дисциплинарного проступка, то в учебнике указывается, что такой неопределенный признак как «маловажность» представляется недостаточным для отграничения дисциплинарного проступка от уголовного преступления. Учебник относит разграничение уголовного преступления и дисциплинарного проступка к компетенции законодателя или же предоставляет на усмотрение начальника (стр. 168—169). С. С. Студеникин в учебнике по советскому административному праву для юридических школ, М., 1945, стр. 51 и сл., отличает административные взыскания от других мер административного принуждения, но и он не дает определения административного проступка. В определении дисциплинарного проступка он включает некоторые материальные признаки. Преобладают в нем, однако, признаки негативные. В последнем изд. учебника, М., 1949, определение понятия дисциплинарного проступка по существу не изменилось (стр. 102—104), но в то же время в учебнике указывается, что административное правонарушение менее опасно по сравнению с уголовным преступлением (стр. 133).

В учебнике по советскому трудовому праву, М., 1946, стр. 267—268, дается исключительно формальное определение понятия дисциплинарного проступка, в которое включен негативный признак. Дисциплинарный проступок определяется как нарушение трудовой дисциплины, не влекущее за собой уголовной ответственности, т. е. не предусмотренное уголовно-правовыми нормами. Это же определение, в основном, сохранено и в следующем изд. учебника, М., 1949, стр. 270, с добавлениями, что дисциплинарная ответственность устанавливается за сравнительно менее тяжкие нарушения трудовой дисциплины. В последнем издании учебника по советскому трудовому праву, М., 1954, автором которого является Н. Г. Александров, при характеристике дисциплинарного проступка снова опущено указание на сравнительно меньшую тяжесть последнего. В учебнике прямо указывается, что отличие дисциплинарного проступка от уголовного преступления заключается в отсутствии общественной опасности нарушения трудовой дисциплины. Поэтому, по мнению учебника, дисциплинарный проступок и не предусмотрен уголовным законом.

по себе правильно и не вызывает возражений. Но этот признак весьма неопределенен и требует дальнейшего уточнения. Действительно, если речь идет о малозначительности правонарушения, то не может быть снят вопрос о тех конкретных обстоятельствах, наличие которых достаточно для признания правонарушения проступком. Анализ этих обстоятельств, который, впрочем, возможен лишь в плане учения об отдельных видах проступков, в свою очередь служит доказательством обоснованности вывода о малозначительности проступков.

Неопределенность положения о том, что проступки характеризуются своей малозначительностью, не может быть снята и ссылкой на то, что малозначительное правонарушение является проступком постольку, поскольку оно влечет за собой не уголовную, а административную или дисциплинарную ответственность. Подобное негативное определение отходит от сущности вопроса. Нельзя поэтому согласиться с утверждением Ц. А. Ямпольской о том, что размежевывающая грань, в том виде, в каком она дана в негативном определении дисциплинарного проступка, только внешне формальна, методологически правильна и что в действительности за нею кроется глубокое материальное содержание.¹¹ Бесспорно, конечно, что советское законодательство пользуется этим негативным определением. Вряд ли, однако, оно при этом поступает правильно и обоснованно.

Ц. А. Ямпольская полагает, что материальное содержание дисциплинарного проступка вырисовывается на фоне наличия в законе уже существующего определения понятия преступления с его материальной характеристикой.¹² Между тем в спорных случаях негативное определение проступка, в частности дисциплинарного проступка практически непригодно для разграниче-

---

Тем самым учебник снова включает негативный признак в определение понятия дисциплинарного проступка и отказывается от раскрытия его материального существа (гл. XI, § 4).

«Юридический словарь», т. I, М. 1956, стр. 103, также дает формальное определение проступка, как нарушения административно-правовой нормы, указывая вместе с тем в т. 2, М. 1956, стр. 277, что совершение проступка влечет за собой не уголовную, а административную ответственность.

А. Б. Сахаров, Ответственность за должностные злоупотребления по советскому уголовному праву, М. 1956, стр. 154; е го ж е, Должностное преступление и дисциплинарный проступок, «Советское государство и право», 1955 г. № 2, стр. 60, а также рецензия на книгу «Юридический словарь», М. 1953, «Советское государство и право», 1954 г. № 5, стр. 133, правильно указывает на неудачность и недостаточность негативного определения понятия дисциплинарного проступка. В то же время А. Б. Сахаров правильно пишет, что дисциплинарные проступки отличаются от должностных преступлений по степени общественной опасности, а, следовательно, отнюдь не лишены общественной опасности. Этой же точки зрения придерживается М. Турецкий, Преступление и дисциплинарный проступок, «Социалистическая законность», 1956 г. № 10, стр. 16.

¹¹ См. Ц. А. Ямпольская и Е. В. Шорина, Административно-правовые вопросы укрепления государственной дисциплины, М. 1955, стр. 154—155.

¹² См. там же, стр. 149—154.

ния уголовных преступлений и проступков. Имеется смежная область, где грани между уголовными преступлениями и дисциплинарными проступками отнюдь не всегда точно определены законодателем. В этой смежной области оба они чрезвычайно сходны. Весьма показательным, что сама Ц. А. Ямпольская считает нужным «уточнить» негативное определение понятия дисциплинарного проступка введением в него основного материального признака (степень общественной опасности).¹³

В указанной выше смежной области вопрос о разграничении уголовных преступлений от дисциплинарных проступков по существу приобретает первостепенную практическую важность. Это разграничение невозможно, пока не установлена типичная степень общественной вредности данного вида правонарушения, пока не обобщены обстоятельства, которыми эта степень характеризуется.

В учебниках по советскому гражданскому праву определение понятия имущественных правонарушений также не выходит за пределы формальных определений. Имущественное правонарушение рассматривается как действие, нарушающее существующий закон.¹⁴ Материальная сущность имущественных правонарушений почти не раскрывается. Не сопоставляются отличительные черты имущественных и других правонарушений. Такой подход к анализу имущественных правонарушений объясняется, по-видимому, тем, что общественная вредность их выражается в убытках. Имея в виду лишь внешнее воплощение общественной вредности в имущественной сфере, упускается из виду нематериальный вред, наносимый совершением имущественных правонарушений социалистическим общественным отношениям, их общественная вредность.

И в советской гражданско-правовой монографической литературе вопрос о разграничении отдельных правонарушений и юридических санкций почти не разработан. Этого вопроса касался проф. А. В. Венедиктов, более подробно рассмотрел проф. Г. К. Матвеев, и даже проф. О. С. Иоффе, автор специаль-

---

¹³ См. там же, стр. 155. Анализ соответствующих статей УК РСФСР при этом безусловно необходим, ибо дисциплинарная ответственность, так же как и административная ответственность, регулируется не только нормами советского административного права, как это ошибочно утверждает Ц. А. Ямпольская, указ. соч., стр. 142, но и нормами УК РСФСР. Впрочем, если степень общественной опасности является основным материальным признаком дисциплинарного и других проступков, то общественная опасность как таковая не может быть признана специфическим, отличительным признаком одного только уголовного преступления, как это делается Ц. А. Ямпольской, указ. соч., стр. 151.

¹⁴ См. М. В. Зимелева, В. И. Серебровский и З. И. Шкундин, *Гражданское право*, М. 1947, стр. 360, где указывается: «Противоправное действие есть действие, нарушающее существующий закон (объективное право)». См. также *«Гражданское право»*, т. I, М. 1944, стр. 319; *«Советское гражданское право»*, т. 2, М., 1951, стр. 294; Е. А. Флейшиц, *Обязательства из причинения вреда и из неосновательного обогащения*, М. 1951, стр. 30.

ного исследования об ответственности по советскому гражданскому праву, не остановился в своей монографии на сравнительном анализе различных видов правонарушений по советскому социалистическому праву.

Проф. А. В. Венедиктов касается этого вопроса в связи с рассмотрением различных средств охраны социалистической собственности. Он полагает, что неправомерное посягательство может повлечь за собой применение уголовно-, административно- или гражданско-правовых санкций в зависимости от его характера и вызванных последствий.¹⁵ К сожалению, однако, проф. А. В. Венедиктов совсем не раскрывает, как он понимает различия в характере и последствиях противоправного посягательства.

Не разработан вопрос с исчерпывающей полнотой и проф. Г. К. Матвеевым. Проф. Г. К. Матвеев относит сравнительный анализ гражданской и административной (а также дисциплинарной) ответственности к задачам специальных исследований и ограничивается разграничением только гражданских правонарушений и уголовных преступлений.¹⁶

Проф. Г. К. Матвеев исходит из правильного положения о том, что правонарушения не могут быть противопоставлены друг другу и что они отличаются по различным формам государственной реакции, вызываемой правонарушением.¹⁷

Различие в формах этой реакции зависит, по мнению проф. Г. К. Матвеева, от характера и серьезности последствий правонарушения для господствующего класса, а у нас для всего народа.¹⁸

Что касается уголовных преступлений и имущественных правонарушений, то они, по мнению проф. Г. К. Матвеева, отличаются тем, что последние в общей массе менее общественно-опасны, чем первые.¹⁹

¹⁵ См. А. В. Венедиктов, *Гражданско-правовая охрана социалистической собственности в СССР*, М.—Л. 1954, стр. 41.

¹⁶ См. Г. К. Матвеев, *Вина в советском гражданском праве*, Киев, 1955, стр. 16, сноска 1.

¹⁷ См. там же, стр. 21.

¹⁸ См. там же, стр. 15. Следует, однако, отметить, что проф. Г. К. Матвеев в дальнейшем сочетает различные исходные точки зрения. Так, на стр. 21 он пишет, что ответственность (государственная реакция) может быть различной в зависимости и от того, какая область общественных отношений оказалась задетой правонарушением. Если это так, то очевидно, что критерий разграничения отдельных правонарушений следует искать уже не в характере и серьезности последствий, а в объекте правонарушений. Различие в объекте гражданских (имущественных) и уголовных правонарушений Г. К. Матвеев усматривает в том, что иногда уголовные преступления сопровождаются нарушением субъективных прав, между тем как гражданское правонарушение, кроме нарушения гражданского закона, в то же время всегда нарушает и субъективное право (стр. 31—32). См. также: его же, *О гражданском противоправном действии*, «Советское государство и право», 1955 г. № 3, стр. 78. Совершенно ясно, что этот критерий недостаточен для разграничения уголовных и гражданских правонарушений.

¹⁹ См. Г. К. Матвеев, указ. соч., стр. 33, 182. Отсюда, однако, вовсе

В доказательство этого положения проф. Г. К. Матвеев ссылается на то, что в тех случаях, когда совершение уголовного преступления сопровождается причинением имущественного ущерба, гражданская вина как бы поглощается уголовной виной, Установление уголовной вины является преюдициальным с точки зрения установления гражданской вины. «Значит, — указывает проф. Г. К. Матвеев, — уголовное право как бы отнимает у гражданского все наиболее серьезные (наиболее общественно-опасные) умышленные правонарушения и тем самым сужает сферу действия гражданской вины.»²⁰

Аргументация проф. Г. К. Матвеева неубедительна. Как раз случаи кумуляции различных правонарушений при наличии только одного противоправного посягательства опровергают его вывод о меньшей, по сравнению с уголовными преступлениями, общественной вредности гражданского правонарушения. Об этом справедливо говорил проф. С. Н. Братусь еще до выхода в свет труда проф. Г. К. Матвеева в выступлении на защите его докторской диссертации в 1951 г.²¹

Не подлежит сомнению, что в случае кумуляции различных правонарушений налицо только одно противоправное посягательство (действие или бездействие) и один субъект. Нельзя в этом случае говорить и о т. н. «двойной вине», возможность конструкции которой сам проф. Г. К. Матвеев справедливо отвергает.²² Нет и не может быть различных психических отношений к одному и тому же противоправному посягательству. При подобном совпадении, однако, одно и то же противоправное посягательство не может обладать различной степенью общественной вредности. Речь может идти только о различном характере последствий этого посягательства.²³

В связи с этим следует отметить, что проф. Г. К. Матвеев не

не следует, что уголовные преступления и имущественные правонарушения принципиально, качественно отличаются друг от друга, как это утверждает Г. К. Матвеев, указ. соч., стр. 33. Ведь речь идет у него о степени общественной опасности. Кроме того, такое утверждение противоречит исходному положению проф. Г. К. Матвеева о единстве всех видов ответственности по советскому социалистическому праву (стр. 21), тем более, что любое правонарушение является посягательством на советский социалистический правопорядок. Если Г. К. Матвеев вместе с тем говорит об общественной опасности гражданских правонарушений в общей массе, то, бесспорно, следует с ним согласиться, если он при этом имеет в виду типичную форму (см. ниже) общественной вредности имущественных правонарушений.

²⁰ Там же, стр. 188—189.

²¹ См. выступление С. Н. Братуся на защите докторской диссертации Г. К. Матвеева на тему: «Вина как основание гражданско-правовой ответственности по советскому праву», «Известия Академии Наук СССР», Отделение экономики и права, 1952 г. № 1, стр. 52.

²² См. Г. К. Матвеев, Вина в советском гражданском праве, Киев, 1955, стр. 185.

²³ Вплотную к этой проблеме подошел О. С. Иоффе, Гражданско-правовая охрана интересов личности в СССР, «Советское государство и право», 1956 г. № 2, стр. 56.

случайно обходит вопрос о разграничении имущественных правонарушений от проступков. Исходя из конструкции проф. Г. К. Матвеева, разграничение обоих вообще не представляется возможным. Если имущественные правонарушения, как это полагает проф. Г. К. Матвеев, действительно менее общественно-опасны по сравнению с уголовными преступлениями, то они не отличаются от проступков, которые, по общему признанию советских исследователей, характеризуются также меньшей, по сравнению с уголовными преступлениями, общественной опасностью.

Наконец, условия преюдиции, на которые ссылается проф. Г. К. Матвеев, не могут служить раскрытию сущности правонарушений. Эти условия имеют в первую очередь в виду практические соображения делопроизводства.

В то же время проф. Г. К. Матвеев, вопреки своим исходным положениям, отказывается вообще от ближайшего рассмотрения характера различных последствий противоправного посягательства, в которых именно следовало бы искать критерий для разграничения уголовных преступлений от имущественных правонарушений.

В науке советского социалистического уголовного права, наоборот, с достаточной полнотой раскрывается материальная сущность уголовного преступления, как посягательства общественно-опасного (общественно-вредного)²⁴ В то же время в советской уголовно-правовой литературе широкое распространение получил взгляд на общественную опасность, как на отличительный, специфический признак уголовных преступлений, не присущий другим правонарушениям.

Взгляда на общественную опасность, как на признак, присущий исключительно уголовным преступлениям, придерживаются первые издания учебника по советскому уголовному праву.²⁵ Учебник по уголовному праву для юридических школ, изданный в 1947 г., наоборот, подчеркивает, что общественная опасность присуща не только уголовному преступлению, но и административным и дисциплинарным проступкам.²⁶ Таких же примерно взглядов придерживаются проф. В. Д. Меньшагин и З. А. Вышинская в учебнике по советскому уголовному праву для юридических школ, изданном в 1950 г.²⁷

Точка зрения проф. А. А. Герцензона, изложенная в учебниках по общей части уголовного права, непоследовательна. В пер-

²⁴ По вопросу о терминологии см. И. Ребане, К постановке вопроса об основаниях правовой ответственности, Тартуский государственный университет, «Ученые записки», выпуск 44, Таллин 1956, стр. 160—161. При критическом разборе взглядов того или другого автора мы, как правило, придерживаемся принятой им терминологии.

²⁵ См. «Уголовное право», Общая часть, М. 1939, стр. 7—8; М. 1943, стр. 5, 100—101.

²⁶ См. «Уголовное право», М. 1947, стр. 19, 60—61.

²⁷ См. В. Д. Меньшагин и З. А. Вышинская, Советское уголовное право, М. 1950, стр. 15—16.

вом издании учебника проф. А. А. Герцензон указывает, что «наука социалистического уголовного права определяет преступление прежде всего как общественно опасное деяние; этим подчеркивается социальная сущность преступления и дается объективная оценка значимости преступления, его отличие от других видов правонарушений, напр. от гражданского или административного правонарушения».²⁸ И тут же, при рассмотрении вопроса о детальном разграничении уголовного преступления от других видов правонарушений, проф. А. А. Герцензон выразил более правильную, хотя и иную точку зрения. «Материальным разграничением правонарушений, — пишет проф. А. А. Герцензон, — служит степень общественной опасности правонарушения и обусловленная ею степень интенсивности осуществления мер государственного принуждения.»²⁹ Этой же противоречивой точки зрения проф. А. А. Герцензон придерживается и во втором (1948 г.) издании учебника.³⁰ Она вошла в издание 1948 г. учебника по общей части советского уголовного права для юридических вузов, где соответствующий раздел написан проф. А. А. Герцензоном.³¹

Известной противоречивостью изложение этого вопроса страдает и в последнем (1952 г.) издании учебника по общей части советского уголовного права. В учебнике, с одной стороны, отождествляются преступность деяния и его общественная опасность,³² а, с другой — выдвигается положение о том, что правонарушения отличаются по степени общественной опасности,³³ которая достигает самых больших размеров в уголовном преступлении, положение, которое, впрочем, не может быть приме-

---

²⁸ А. А. Герцензон, Уголовное право, часть общая, М. 1946, стр. 6, см. также стр. 111.

²⁹ Там же, стр. 9.

³⁰ См. А. А. Герцензон, Уголовное право, часть общая, М. 1948, стр. 11, 14—15, 254.

³¹ См. «Уголовное право», Общая часть, М. 1948, стр. 7—9. Впоследствии А. А. Герцензон высказал мнение, что преступление посягает на жизненно-важные интересы господствующих классов. См. Отчет о научной сессии во Всесоюзном Институте Юридических Наук, посвященной годовщине опубликования труда И. В. Сталина «Марксизм и вопросы языкознания», «Советское государство и право», 1951 г. № 12, стр. 69—70.

³² См. «Советское уголовное право», часть общая, М. 1952, стр. 97, 154, 180—181. Этой же точки зрения придерживаются: Я. М. Брайнин, К вопросу о составе преступления как основании ответственности по советскому уголовному праву. «Советское государство и право», 1954 г. № 7, стр. 72; М. Шнейдер, Советское уголовное право, часть общая, М. 1954, стр. 115—126. Правильные соображения по этому вопросу см. Т. В. Церетели и В. Г. Макашвили, Состав преступления как основание уголовной ответственности. «Советское государство и право», 1954 г. № 5, стр. 69; А. Б. Сахаров, К вопросу о понятии состава преступления, «Советское государство и право», 1952 г. № 7, стр. 31—32; Г. К. Матвеев, указ. статья, стр. 78; М. Турецкий, указ. статья, стр. 16.

³³ См. «Советское уголовное право», часть общая, М. 1952, стр. 23.

нено при разграничении уголовных преступлений и имущественных правонарушений.

Монографическому исследованию в советской уголовно-правовой литературе вопрос о материальной сущности уголовного преступления и отграничении преступления от прочих правонарушений подвергнут проф. Н. Д. Дурмановым.

Проблема отграничения преступления от других видов неправды, указывает проф. Н. Д. Дурманов, может включать в себя прежде всего задачу найти признаки, неизменно присущие только преступлению и отсутствующие в других видах правонарушений.³⁴ Проф. Н. Д. Дурманов утверждает, что при наличии такого основного, материального, присущего только преступлению признака, уголовное право имеет самостоятельное значение, преступление качественно отличается от других правонарушений и о единстве неправды не представляется возможным говорить.³⁵ Решение поставленной задачи, разумеется, предполагает обстоятельный анализ материальной сущности всех видов правонарушений и нельзя ограничиться, как это делает проф. Н. Д. Дурманов, указанием, что общий, основной признак преступления заключается в опасности деяния для социалистических общественных отношений.³⁶ Очевидно, что это бесспорное положение недостаточно для обоснования следующего вывода проф. Н. Д. Дурманова о том, что общественная опасность преступления является неизменным, присущим только преступлению признаком.³⁷ Тем не менее проф. Н. Д. Дурманов, исходя из этого априорного, недоказанного положения, переходит к решению задачи: «отграничить преступление от других видов правонарушения по действующему праву».³⁸ При этом проф. Н. Д. Дурманов учитывает, главным образом, характер санкций нормы и порядок рассмотрения дел.³⁹

При последовательном развитии взгляда на общественную опасность, как на признак, присущий исключительно уголовным преступлениям, необходимо прийти к выводу, что общественная опасность и есть преступность деяния. И, действительно, проф. Н. Д. Дурманов говорит о специфической уголовно-правовой противоправности, связанной только с уголовно-правовой санкцией, которая выражает собой общественную опасность, как специфическую материальную сущность преступления.⁴⁰ Однако проф. Н. Д. Дурманов тут же отступает от этого взгляда и утверждает, что общественная опасность все же не тождественна с преступностью. Он находит, что имеются действия, безусловно

³⁴ См. Н. Д. Дурманов, Понятие преступления, М.—Л. 1948, стр. 278.

³⁵ См. там же, стр. 66.

³⁶ См. там же, стр. 131, 134—135.

³⁷ См. там же, стр. 134—135.

³⁸ Там же, стр. 278.

³⁹ См. там же, стр. 279.

⁴⁰ См. там же, стр. 188, 191, 196.

общественно-опасные, но не преступные.⁴¹ Оказывается, что общественная опасность все же не общий, основной, специфический признак уголовного преступления. Проф. Н. Д. Дурманов, например, говорит об общественно-опасных действиях неизменяемых⁴² и посвящает даже целую главу доказательству того, что имеются действия общественно-опасные, не являющиеся преступными.⁴³ Он неоднократно вынужден упоминать о том, что уголовное преступление характеризуется не общественной опасностью вообще, а степенью,⁴⁴ тяжестью⁴⁵ общественной опасности, серьезностью угрозы для правопорядка.⁴⁶ А в таком случае окажется, что отдельные правонарушения отличаются все же не качественно, а только количественно.

Для спасения своей конструкции проф. Н. Д. Дурманов противопоставляет общественную опасность, присущую якобы только преступлениям, и вредность, которой, по его мнению, характеризуются все правонарушения вообще.⁴⁷ Проф. Н. Д. Дурманов утверждает, что административные и дисциплинарные правонарушения — это нарушения незначительные, порицаемые и вредные, но они лишены общественной опасности.⁴⁸

При этом проф. Н. Д. Дурманов включает вред в качестве составной части в общественную опасность. Он прямо утверждает, что общественная опасность определяется, между прочим, тяжестью причиненного вреда.⁴⁹

Вообще обязательным условием наличия общественной опасности деяния, пишет проф. Н. Д. Дурманов, является посягательство на охраняемый советским правом объект. И дальше: «опасность деяния предполагает причинение или хотя бы возможность причинения вреда объекту, на который посягательство направлено», причем этот вред или ущерб при совершении уголовного преступления должен быть довольно значительным.⁵⁰ Ссылаясь, далее, на примечание к ст. 6 УК РСФСР проф. Н. Д. Дурманов утверждает, что в случае ненаступления вредных последствий может встать вопрос об отсутствии общественной опасности.⁵¹

Очевидно, что причинение вреда, ущерба объекту, охраняемому советским правом, т. е. социалистическим общественным отношением, является действием общественно-вредным, и весь вопрос сводится к тому, что вред, причиненный совершением

⁴¹ См. там же, стр. 168, 184—185.

⁴² См. там же, стр. 4, 184.

⁴³ См. там же, стр. 168—176.

⁴⁴ См. там же, стр. 147, 150, 281, 299.

⁴⁵ См. там же, стр. 243.

⁴⁶ См. там же, стр. 115.

⁴⁷ См. там же, стр. 136, 147, 251, 290.

⁴⁸ См. там же, стр. 135—136, 147, 290.

⁴⁹ См. там же, стр. 132.

⁵⁰ См. там же, стр. 160—161.

⁵¹ См. там же, стр. 265, 267, 269.

уголовного преступления, является по своей степени более значительным, чем вред, причиненный совершением административного или дисциплинарного проступков, и иным по характеру, по сравнению с убытками, возникшими в результате совершения имущественного правонарушения.

Проф. Н. Д. Дурманов упорно и последовательно отвергает этот вывод. Утверждая, что в отличие от уголовных преступлений другие правонарушения не связываются с обязательным наличием признака общественной опасности⁵² (следовательно, возможность общественной опасности этих правонарушений не исключена), он все же придерживается следующего положения, смысл которого не ясен: «отнюдь не все нарушения социалистического правопорядка общественно-опасны, хотя они и вредны, как все вообще противоправные деяния».⁵³

Вся путаница в концепции проф. Н. Д. Дурманова становится очевидной, если обратиться к случаям кумуляции различных правонарушений при одном противоправном посягательстве. Правда, этот вопрос не подвергнут проф. Н. Д. Дурмановым специальному анализу, но ясно, что если общественная опасность — признак, присущий только преступлению, то в подобных случаях посягательство признается одновременно общественно-опасным и общественно-неопасным.

По иному пути идет проф. М. Д. Шаргородский. Отказавшись от своих прежних взглядов,⁵⁴ он едва ли не первым в советской правовой литературе со всей последовательностью признает общественную опасность признаком любого правонарушения вообще. Правонарушения отличаются в первую очередь в зависимости от различной степени этой опасности. «В зависимости от различной степени этой опасности, а также от тех последствий, которые действие за собой влечет, законодатель относит его к гражданскому, административному или уголовному праву».⁵⁵

⁵² См. там же, стр. 136.

⁵³ Там же, стр. 250—251. И А. Б. Сахаров, указ. соч., стр. 157; его же, Должностное преступление и дисциплинарный проступок, «Советское государство и право», 1955 г., № 2, стр. 61, наряду с общественной опасностью говорит об общественной вредности правонарушения. Однако он полагает, что «вредность и опасность понятия одного порядка: вредное — всегда в какой-то степени опасно, а опасное, — несомненно, вредно. Сказать, что дисциплинарное правонарушение не общественно-опасно, но вредно — значит по существу отметить различную степень одного и того же свойства» (указ. соч., стр. 158—159).

⁵⁴ См. «Советское уголовное право», Л. 1940, стр. 6.

⁵⁵ М. Д. Шаргородский, указ. статья, стр. 49; см. его же, рецензия на книгу: «Уголовное право», Общая часть, М., 1943, «Социалистическая законность», 1945 г., № 3, стр. 45. См. также: Б. С. Никифоров, Об объекте преступления по советскому уголовному праву, «Советское государство и право», 1956 г. № 6, стр. 62; Т. Л. Сергеева, Борьба с подлогами документов по советскому уголовному праву, М.—Л., 1949, стр. 30; А. Н. Трайнин, Общее учение о составе преступления, М. 1957, стр. 167; Б. С. Утевский, Общее учение о должностных преступлениях, М. 1948, стр. 426.

Уголовное преступление характеризуется повышенной социальной опасностью. «Преступление выделяется не потому, что какой-либо определенный момент превалирует, а потому, что совокупность обстоятельств (всех, нескольких или одного из элементов состава), повышая общественную опасность, превращает данное действие в преступление».⁵⁶

Рассуждения проф. М. Д. Шаргородского правильны при разграничении уголовных преступлений и проступков. Они недостаточны для разграничения различных проступков и ошибочны в части отграничения уголовных преступлений от имущественных правонарушений.

V Отнесение различных противоправных посягательств к тем или иным видам правонарушений зависит от советского законодателя. Он определяет признаки, наличие которых необходимо для состава именно данного вида правонарушения. При этом он учитывает степень и характер общественной вредности данного противоправного посягательства и тем самым устанавливает, какие формы общественной вредности типичны именно для данного вида противоправного посягательства. Выдвинутое в свое время проф. М. М. Исаевым положение о том, что общественная опасность уголовного преступления кроется в типовом характере этой опасности,⁵⁷ может быть распространено на все виды правонарушений вообще.

Однако нет и не может быть твердой лестницы общественной вредности. Общественная вредность правонарушений меняется в зависимости от условий места и времени, в зависимости от соотношения классовых сил и фаз развития общества. Она меняется в зависимости от тех непосредственных политических задач, которые ставят трудящиеся Советского Союза, от значимости, которую советский народ придает тем или иным общественным отношениям.

Общественную вредность данного вида правонарушения нельзя определять на основании одного какого-нибудь критерия. Общественная вредность правонарушения соотносится с целым рядом отдельных признаков, критериев общественной вредности,⁵⁸ совокупностью которых она и определяется. Даже относительная важность отдельных критериев общественной вредности правонарушения подвергается постоянному изменению.

На основании учета совокупности всех критериев обще-

---

⁵⁶ М. Д. Шаргородский, указ. статья, стр. 47.

⁵⁷ См. М. М. Исаев, Общая часть уголовного права РСФСР, Л. 1925, стр. 134.

⁵⁸ Не лишено было рационального основания рассмотрение основных институтов общей части советского уголовного права как критериев общественной опасности в учебнике по общей части уголовного права А. Н. Трайниным, М. 1929, стр. 219.

ственной вредности⁵⁹ можно установить типичные формы — степень и характер — общественной вредности. Отдельным видам правонарушений присущи специфические типичные формы общественной вредности.

Общественная вредность правонарушения определяется в значительной мере значимостью, характером и содержанием того общественного отношения, на которое данное правонарушение посягает. В этой связи это должно быть отмечено потому, что в плане учения о видах правонарушения, как указано было выше, соприкасаются вопрос о системе советского социалистического права и вопрос о классификации правонарушений и юридических санкций.

Действительно, значимость, характер и содержание общественных отношений, на которые посягает правонарушитель, — это не только критерий общественной вредности правонарушения, влекущего за собой применение соответствующей юридической санкции. Эти признаки в числе других в значительной мере характеризуют и определенную отрасль советского социалистического права. Они учитываются при построении системы советского социалистического права.

Но оба вопроса здесь только соприкасаются. Указанные признаки лишь в числе других характеризуют данную отрасль права и данный вид правонарушения, влекущего за собой применение именно данной юридической санкции.

При установлении общественной вредности не могут не иметь значения и другие обстоятельства: наши успехи в деле построения коммунистического общества, наше продвижение вперед к коммунизму. Укрепление морально-политического единства всего советского народа, его культурный и моральный рост, решительное преодоление пережитков капитализма в быту и сознании людей, беззаветная преданность всех честных людей, советских патриотов, Родине, коммунистической партии, упрочение советского общественного и государственного строя, укрепление социалистической законности и правопорядка — эти и подобные обстоятельства советский законодатель постоянно имеет в виду при оценке общественной вредности правонарушений. Учитывая эти и подобные обстоятельства, советский законодатель усматривает наличие то одной, то другой типичной формы общественной вредности противоправного посягательства.⁶⁰

⁵⁹ А. Б. Сахаров, указ. соч., 164—165 и М. Турецкий, указ. статья, стр. 17—18, правильно подчеркивают, что при разграничении в спорных случаях уголовных преступлений и дисциплинарных проступков необходимо учитывать все обстоятельства дела в их совокупности.

⁶⁰ Так, например, отменяя наказуемость аборта (Указ Президиума Верховного Совета СССР от 23 ноября 1955 г. «Об отмене запрещения абортов», «Ведомости Верховного Совета СССР», 1955 г. № 22), законодатель это мотивирует проводимыми Советским государством мероприятиями по поощрению материнства и детства, непрерывным ростом сознательности и культурности женщин, снижением числа абортов путем дальнейшего расширения государ-

Типичные формы общественной вредности, устанавливаемые советским законодателем, отличаются по характеру и размеру вреда. По своему характеру ущерб, нанесенный социалистическим общественным отношениям, бывает или материальным, выражаясь в убытках, или же — нематериальным. В свою очередь типичные формы нематериального вреда отличаются по размеру вреда. Этот вред бывает более или менее значительным. Соответственно следует различать правонарушения, причиняющие вред материальный и влекущие за собой применение санкций имущественных, и правонарушения, причиняющие вред нематериальный и влекущие за собой применение карательных санкций. Правонарушения, причиняющие вред нематериальный, распадаются на правонарушения более общественно-вредные — уголовные преступления, влекущие за собой применение уголовных наказаний, и на правонарушения менее общественно-вредные — проступки (административные, дисциплинарные и процессуальные), влекущие за собой применение взысканий (административных, дисциплинарных и процессуальных).

В типичной форме общественной вредности правонарушения находят выражение общественная вредность данного вида правонарушения в совокупности всех ее отдельных критериев в одном конечном итоге. Это и тоговая оценка общественной вредности данного вида правонарушения дается советским законодателем.

Если каждый отдельный критерий общественной вредности рассматривается в отдельности, вне связи с остальными ее критериями, независимо от одного общего, руководящего критерия, то невозможно установить основания классификации отдельных правонарушений по существу. Именно выражение совокупности

ственных мер поощрения материнства, а также мер воспитательного и разъяснительного характера, вредом, причиняемым здоровью женщины абортми, проводимыми вне лечебных учреждений, а также предоставлением женщине возможности самой решать вопрос о материнстве.

В Указе Президиума Верховного Совета Союза ССР от 27 марта 1953 г. «Об амнистии» («Ведомости Верховного Совета СССР», 1953 г. № 4) указывается на упрочение советского государственного и общественного строя, повышение благосостояния и культурного уровня населения, рост сознательности граждан, их честное отношение к выполнению своего общественного долга, укрепление законности и социалистического правопорядка, значительное сокращение преступности в стране, как на обстоятельства, вызывающие необходимость пересмотреть уголовное законодательство, имея в виду заменить уголовную ответственность за некоторые преступления мерами административного и дисциплинарного порядка.

Следует отметить, что в этой связи речь идет о критериях типичных общественной вредности, присущей определенному виду правонарушения. Степень общественной вредности данного, конкретного правонарушения определяется органом, применяющим конкретную юридическую санкцию. Но этот вопрос уже выходит за пределы проблемы типичных форм общественной вредности отдельных видов правонарушений.

всех этих критериев в одном конечном итоге открывает возможность разграничения отдельных видов правонарушений.

Так, например, в случае совершения одним противоправным посягательством различных правонарушений (например, кумуляция уголовного преступления и имущественного правонарушения) признаки общественной вредности противоправного посягательства, взятые каждый в отдельности, не позволяют говорить о совокупности двух правонарушений. Установив же различные типичные общественно-вредные результаты, можно определить, какие различные правонарушения совершил виновный. Посягательство само по себе, как определенный акт человеческого поведения, — одно и единое. Из одного действия не получится двух. Но одно посягательство может произвести различные результаты. Оно может быть оценено с различных аспектов.

Указанные типичные офрмы общественной вредности должны быть положены в основу при разграничении отдельных видов правонарушений по советскому социалистическому праву. Они имеют существенное значение и при разграничении юридических санкций. Типичной общественной вредностью обусловлены самые существенные свойства, а именно ближайшие цели применения отдельных юридических санкций.

Тем не менее характеристика отдельных видов правонарушений в советском социалистическом праве не исчерпывается типичными формами общественной вредности. Указанный критерий недостаточен при разграничении различных проступков. По степени и характеру присущей им общественной вредности проступки не отличаются друг от друга. Соответственно и отдельные виды юридических санкций не обусловлены одними только степенью и характером общественной вредности данного правонарушения. И при разграничении отдельных юридических санкций этот критерий должен сочетаться с другими, дополнительными критериями.

Д о п о л н и т е л ь н ы й критерий, который должен быть учтен при разграничении отдельных видов юридических санкций и правонарушений, не может быть установлен, если будет упущена из виду соотносительность понятий правонарушения и юридической санкции, взаимно определяющих друг друга. Действительно, неотъемлемым, существенным признаком любого правонарушения является применимость соответствующей юридической санкции. При внутренней и неразрывной связи отдельных правонарушений с определенными юридическими санкциями понятие отдельного вида правонарушения обладает необходимой устойчивостью. Вследствие этого в спорных случаях не представляет особых практических трудностей установить, какое правонарушение в данном случае совершено. Из применимости определенной юридической санкции можно делать вывод о наличии определенного правонарушения.

Следовательно, несмотря на огромную принципиальную важ-

ность типичных форм общественной вредности с точки зрения разграничения отдельных правонарушений, окончательно установить отдельные виды правонарушений можно только после разграничения отдельных видов юридических санкций в советском социалистическом праве. С другой стороны, разграничение отдельных видов правонарушений не может не иметь самого существенного значения и в плане учения о видах юридических санкций, хотя бы потому, что применение данной юридической санкции зависит от совершения определенного правонарушения.

VI. Юридические санкции — это меры борьбы с общественно-вредными, противоправными посягательствами. Разграничение типичных форм общественной вредности правонарушений и в соответствии с этим юридических санкций важно потому, что это способствует практическим потребностям борьбы с правонарушениями, раскрытию целей применения определенных юридических санкций. Еще в 1850 г., говоря о различных классификациях в науке, проф. А. Жиряев справедливо указал, что « первое и самое главное правило заключается в том, чтоб при исследовании не терять ни на минуту из виду цели, для коей это исследование предпринимается.»⁶¹

При разграничении отдельных видов юридических санкций в соответствии с типичными формами общественной вредности правонарушений в полной мере учитываются цели применения юридических санкций. Целесообразность же применения юридических санкций — основа рациональной и эффективной борьбы с правонарушениями.

Ближайшая цель применения юридической санкции — заглаживание последствий правонарушения, вредных с точки зрения интересов советского народа. В соответствии с типичными формами общественной вредности заглаживание ущерба, нанесенного совершением правонарушения социалистическим общественным отношениям, имеет форму или справедливой кары (заглаживание нематериального ущерба), или же возмещения убытков.

VII. Отдельные виды юридических санкций характеризуются, однако, не только ближайшими целями, но и порядком применения, хотя и порядок применения юридических санкций (судебный или административный) — это не самостоятельный критерий разграничения отдельных видов юридических санкций. Это — признак производный, приводящий.

Сам по себе порядок применения юридических санкций обусловлен целями их применения, а в конечном счете — типичными формами общественной вредности правонарушений. Но зависимость порядка применения юридических санкций от непосредственных целей их применения и, следовательно, в конечном

---

⁶¹ А. Жиряев, О стечении нескольких преступников при одном и том же преступлении, Дерпт 1850, стр. 20; см. также стр. 30.

счете от типичных форм общественной вредности правонарушений отнюдь не означает, что тем самым этот порядок predetermined во всех подробностях. Он обусловлен лишь в общих чертах, в определенных пределах. В зависимости от целого ряда других обстоятельств, имеющих также существенное значение, этот порядок видоизменяется и приобретает ту или иную конкретную форму.

Так, заглаживание материального вреда предполагает точное установление размера вреда. По своей природе и формам деятельности суд и арбитраж являются органами, наилучше справляющимися с этой задачей.

И уголовные наказания применяются через суд. Судебный порядок применения уголовных наказаний обусловлен прежде всего существом уголовных наказаний и непосредственными целями их применения. Огромный моральный и политический авторитет советского суда, разбирательство дел в процессуальной форме, как правило, публично, в присутствии советской общественности, не может не оказать существенного влияния как на эффективность воздействия, в частности карательного, оказываемого применением уголовных наказаний, так и на всестороннее выяснение всех обстоятельств дела.

Административные взыскания налагаются в административном порядке, но не в порядке служебного подчинения, каковым порядком наложения характеризуются дисциплинарные взыскания. Процессуальные же взыскания налагаются судом в особом порядке. Сами особенности порядка наложения взысканий и обусловленность их различными обстоятельствами, однако, могут быть раскрыты лишь при анализе соответствующих видов взысканий.

Различия в порядке применения соотносятся с эффективностью предупредительного воздействия, оказываемого применением юридических санкций. Действительно, большая степень кары в уголовном наказании и обусловленный этим судебный порядок назначения исключительно повышает общепредупредительное воздействие наказаний по сравнению с взысканиями. С другой стороны, эффективность и специально-предупредительного воздействия уголовных наказаний является повышенной по сравнению с взысканиями. Высокая степень кары в уголовном наказании оказывает влияние на меру наказания, а повышенная мера наказания не может не оказать влияния на эффективность специально-предупредительного воздействия уголовных наказаний. Таким образом, повышенная степень справедливой кары в уголовном наказании находит выражение не только в судебном порядке назначения наказаний, в повышенной их репрессивности, но и в большей эффективности их предупредительного воздействия.

Наконец, порядок применения юридических санкций соотносится и с воспитательными задачами применения юридических

санкций. Юридические санкции применяются в тех формах и порядке, которые наиболее целесообразны с точки зрения эффективности воспитательного воздействия, оказываемого применением юридических санкций.

Разграничение юридических санкций на основании этих критериев соответствует различиям в материальной сущности правонарушений и обусловлено этими различиями. Поэтому эти критерии являются существенными и выражают существенные отличительные признаки отдельных видов юридических санкций. В то же время такое разграничение отдельных видов юридических санкций учитывает эффективность их применения в различном порядке, принимает во внимание соображения рационализации борьбы с правонарушениями.

Итак, юридические санкции распадаются на виды в зависимости от ближайших, специфических целей применения их и специфических форм, в которых эти цели претворяются в жизнь. Отдельный вид юридической санкции имеется там, где отдельные юридические санкции охвачены единством конкретной цели и применяются в определенных специфических формах. Существенное значение при разграничении отдельных видов юридических санкций имеет поэтому как конкретная цель применения юридических санкций, так и те специфические формы, в которых они применяются, порядок их применения.

При исторической изменчивости границ между формами общественной вредности правонарушений, при всей относительности различий в существе отдельных правонарушений, а также непосредственных целях отдельных юридических санкций, отнесение их в определенную группу явлений носит до известной степени условный характер. В действительности встречаются явления промежуточные, пограничные, обладающие некоторыми свойствами соседних явлений. Условное отнесение таких пограничных явлений в ту или иную группу зависит от того, какие признаки преобладают среди признаков, характеризующих существо данного явления. Но при всей этой условности, относительности, при всех этих различиях количественного порядка определенная, относительно устойчивая граница, бесспорно, существует.

Поступила 1 II 1957.

ÕIGUSERIKKUMISTE JA JURIIDILISTE SANKTSIOONIDE LIIKIDE PIIRITLEMISEST NÕUKOGUDE SOTSIALISTLIKU ÕIGUSE JÄRGI

Dots., juriid. tead. kand. I. Rebane
Kriminaalõiguse ja -protsessi kateeder

Resümee

1. Juriidiliste sanktsioonide piiritlemise katsed vastavalt nõukogude õiguse süsteemile ei anna tulemusi. Nõukogude õiguse süsteem kujuneb vastavalt nende õigusesuhete spetsiifikale, millega kaudu õiguslik norm realiseerub elus. Juriidiline sanktsioon on aga ainult üheks tunnuseks, mis iseloomustab vastavat õigusesuhet. Pealegi pole igale õiguseharule omased spetsiifilised juriidilised sanktsioonid.

2. Küsimus juriidiliste sanktsioonide piiritlemisest nõukogude õiguse järgi tuleb asetada olenevalt sellest, kuidas piiritleda üksikuid õiguserikkumisi. Sealjuures tuleb lähtuda sellest, et üksikud õiguserikkumised ei erine oma sotsiaal-poliitiliselt olemuselt üksteisest kvantitatiivselt. Need erinevused on kvalitatiivsed. Nad iseloomustavad üksikute õiguserikkumiste ühiskonnakahjulikkuse erinevat iseloomu ja astet.

3. Küsimus üksikute õiguserikkumiste ja juriidiliste sanktsioonide piiritlemisest on riigi ja õiguse üldteoorias nõrgali läbi töötatud. Ka üksikute juriidiliste distsipliinide esindajate töödes pole see küsimus leidnud rahuldavat ja ammendavat käsitlust.

4. Nõukogude seaduseandja arvab ühed või teised õiguserikkumised õiguserikkumiste ühte või teise liiki. Ta arvestab sealjuures õiguserikkumiste ühiskonnakahjulikkuse astet ja iseloomu. Seega nõukogude seaduseandja määrab, millised ühiskonnakahjulikkuse vormid on tüüpilised nimelt antud õiguserikkumiste liigile. Õiguserikkumiste ühiskonnakahjulikkuse kriteeriumidena esinevad kõik õiguserikkumise koosseisu elemendid nende kogumis.

Olenevalt iseloomust võib olla kahju, mis õiguserikkumisega tekitatakse sotsialistlikele ühiskondlikele suhetele, kas materiaalne või mittemateriaalne. Kui see kahju on materiaalne, siis on lege-

mist varandusliku (tsiviilõigusliku) õiguserikkumisega. Kui see kahju on aga mittemateriaalne, siis tuleb tuvastada selle kahju tüüpiline aste. On see kahju tunduvam, siis on tegemist kriminaal-kuriteoga, on see kahju vähem tunduv, siis on tegemist üleastu-misega.

Ülaltähendatud tunnus pole aga küllaldane üksikute üleastu-miste piiritlemiseks. Üksikute üleastumiste piiritlemisel on vaja arvestada ka täiendavat kriteeriumi ja nimelt: tuleb pidada silmas neid erinevaid juriidilisi sanktsioone, mis leiavad rakendamist ühe või teise üleastumise toimepanemisel.

5. Juriidilised sanktsioonid on vahendid võitluses õigusevas-taste, ühiskonnakahjulike rünnetega. Nende rakendamise ees-märgiks on tasa teha kahju, mis on tekitatud sotsialistlikele ühis-kondlikele suhetele õiguserikkumisega. Olenevalt selle kahju ise-loomust tuleb teha vahet varanduslike sanktsioonide vahel (mate-riaalse kahju heastamine) ja karistuslike sanktsioonide vahel (mittemateriaalse kahju tasategemine).

6. Üksikud juriidilised sanktsioonid erinevad olenevalt ka sel-lest, millises korras neid rakendatakse. See tunnus on küll sekun-daarne, olenev ühiskonnakahjulikkuse tüüpilistest vormidest ja juriidiliste sanktsioonide rakendamise eesmärkidest, kuid rea muude asjaolude lisandumisel omab ta siiski ühe või teise juriidilise sankt-siooni spetsiifikat iseloomustavat tähendust.

Varanduslike sanktsioone kohaldab kohus või arbitraaž. Varan-dusliku kahju ja selle suuruse tuvastamiseks on viimased kõige kohasemad. Ka kriminaalkaristusi rakendab nõukogude kohus. Koh-tulik rakendamise kord kindlustab kriminaalkaristuse maksimaalse efektiivsuse. Teisi karistuslike sanktsioone aga ei rakenda kohus. Administratiivõiguslike sanktsioone rakendatakse administratiiv-korras, distsiplinaarkaristusi — erilises administratiivses korras ja nimelt teenistusliku alluvuse korras. Protsessuaalseid karistusi rakendatakse küll kohtu poolt, kuid erimenetluse korras.

Seega juriidilised sanktsioonid erinevad olenevalt nii selle, õiguserikkumisega sotsialistlikele ühiskondlikele suhetele tekitatud kahju iseloomust ja astmest, mille tasategemise eesmärgil neid rakendatakse, kui ka olenevalt nende rakendamise korrast. Üksi-kud õiguserikkumised aga erinevad olenevalt nende toimepanemi-sega sotsialistlikele ühiskondlikele suhetele tekitatud kahju iselo-omust ja astmest, kui ka nendega kaasnevate juriidiliste sanktsioo-nide spetsiifilistest iseärasustest, eriti aga viimaste rakendamise korrast.

ÜBER DIE BEGRENZUNG DER ARTEN DER RECHTSVERLETZUNGEN UND JURIDISCHEN SANKTIONEN NACH DEM SOWJETISCHEN SOZIALISTISCHEN RECHT

I. Rebane

Zusammenfassung

1. Die Versuche der Begrenzung der juridischen Sanktionen entsprechend dem System des Sowjetrechts sind erfolglos. Das System des Sowjetrechts entspricht den spezifischen Merkmalen jener Rechtsverhältnisse, durch welche die Rechtsnorm ihre Verwirklichung im Leben findet. Die juridische Sanktion ist aber nur ein Merkmal, das das entsprechende Rechtsverhältnis charakterisiert. Ausserdem sind nicht einem jeden Rechtszweige spezifische juridische Sanktionen eigen.

2. Die Frage der Begrenzung der juridischen Sanktionen nach dem Sowjetrecht hängt davon ab, wie die einzelnen Rechtsverletzungen begrenzt werden. Dabei muss davon ausgegangen werden, dass die einzelnen Rechtsverletzungen sich in ihrem sozialpolitischen Wesen voneinander quantitativ nicht unterscheiden. Diese Unterschiede sind qualitativer Art. Sie bezeichnen den verschiedenen Umfang und Charakter der Gesellschaftsschädlichkeit der einzelnen Rechtsverletzungen.

3. Die Frage der Begrenzung der einzelnen Rechtsverletzungen und juridischen Sanktionen ist in der allgemeinen Staats- und Rechtslehre wenig bearbeitet worden. Ungenügend ist diese Frage auch in den Arbeiten der Vertreter der einzelnen juridischen Disziplinen behandelt worden.

4. Die einzelnen Arten der Rechtsverletzungen stellt der sowjetische Gesetzgeber fest. Dabei wird der Umfang und Charakter der Gesellschaftsschädlichkeit der Rechtsverletzungen in Betracht gezogen. Damit bestimmt der sowjetische Gesetzgeber, welche Formen der Gesellschaftsschädlichkeit für die betreffende Art der Rechtsverletzungen typisch sind. Als Kriterien der Gesellschaftsschädlichkeit der Rechtsverletzungen treten alle Elemente des Tatbestandes in ihrer Gesamtheit auf.

Der Schaden, den die Rechtsverletzung den sozialistischen Gesellschaftsverhältnissen zufügt, ist entweder materieller oder

nichtmaterieller Art Wenn der Schaden materieller Art. ist, haben wir es mit einer vermögensrechtlichen (bürgerrechtlichen) Rechtsverletzung zu tun. Wenn aber dieser Schaden einen nichtmateriellen Charakter trägt, dann muss der typische Umfang dieses Schadens festgestellt werden. Ist der Schaden umfangreicher, haben wir es mit einem Verbrechen zu tun, ist der Schaden gering, liegt eine Übertretung vor.

Dieses Merkmal reicht aber zur Begrenzung der einzelnen Übertretungen nicht aus. Zur Begrenzung der einzelnen Übertretungen müssen wir ein ergänzendes Kriterium hinzuziehen und zwar: man muss die verschiedenen juristischen Sanktionen, die bei dieser oder jener Übertretung angewendet werden, in Betracht ziehen.

5. Juristische Sanktionen sind Massnahmen im Kampfe gegen die rechtswidrigen, gesellschaftsschädlichen Angriffe. Sie werden zur Ausgleichung des Schadens, den die Rechtsverletzungen den sozialistischen Gesellschaftsverhältnissen zugefügt haben, angewendet. Nach dem Charakter des Schadens muss man vermögensrechtliche Sanktionen (Ersetzung des materiellen Schadens) von den Strafsanktionen (Ausgleichung des nichtmateriellen Schadens) unterscheiden.

6. Die einzelnen juristischen Sanktionen unterscheiden sich auch danach, in welchem Verfahren sie angewendet werden. Dieses Merkmal ist wohl sekundär, es hängt von den typischen Formen der Gesellschaftsschädlichkeit und den Zielen der juristischen Sanktionen ab; wenn jedoch dazu auch andere Tatsachen hinzukommen, kann auch dieses Merkmal als Artmerkmal der juristischen Sanktionen betrachtet werden.

Vermögensrechtliche Sanktionen wendet das Gericht oder die Arbitrage an. Das Gericht und die Arbitrage sind dazu geeignet den Vermögensschaden und dessen Umfang festzustellen. Das Sowjetgericht wendet auch Kriminalstrafen an. Bei der gerichtlichen Anwendung der Kriminalstrafen wird ihre maximale Effektivität erzielt. Die übrigen Strafsanktionen werden vom Gericht nicht angewendet. Die administrativrechtlichen Sanktionen sowie die Disziplinarstrafen werden von den Verwaltungsbehörden angewendet, jedoch die Disziplinarstrafen werden im spezifischen Verfahren von dienstlich höherstehenden Behörden verhängt. Prozessuelle Strafen werden wohl vom Gericht angewendet, jedoch im Sonderverfahren.

Somit unterscheiden sich die juristischen Sanktionen erstens danach, welchen Charakter und Umfang der durch die Rechtsverletzung den sozialistischen Gesellschaftsverhältnissen zugefügte Schaden trägt, zu dessen Ausgleichung die Sanktionen angewendet werden, und zweitens danach, in welchem Verfahren sie verhängt werden. Die einzelnen Rechtsverletzungen unterscheiden sich aber sowie nach dem Charakter und Umfang des den sozialistischen

Gesellschaftsverhältnissen zugefügten Schadens, als auch nach den spezifischen Besonderheiten der Sanktionen, die sie nach sich ziehen, darunter auch nach dem Verfahren, in welchem sie verhängt werden.

AMETIISIKUTE KRIMINAALVASTUTUSEST KURITEGUDEST MITTETEATAMISE EEST

Juriid. tead. kand. E. Raal

Kriminaalõiguse ja -protsessi kateeder

Nõukogude kriminaalõiguslikus kirjanduses on osutatud eriti viimastel aastatel märkimisväärset tähelepanu kriminaalvastutuse küsimustele kuritegudest mitteteatamise eest. Vaatamata sellele on teoorias jäänud kuni käesoleva ajani ebaselgeks ja diskuteeritavaks probleem, kas ja kuidas vastutavad ametiisikud kuritegudest mitteteatamise eest.

Eriti aktuaalseks muutus nimetatud probleem seoses NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 4. juuni 1947. a. seadluste «Kriminaalvastutuse kohta riigi- ja ühiskonnavara riisumise eest» ja «Kodanike isikliku omandi kaitse tugevdamise kohta» kehtestamisega. Et nimetatud seadlused näevad ette vastutuse sotsialistliku omandi kvalifitseeritud riisumisest ja kodanike isikliku omandi röövimisest mitteteatamise eest, siis kerkis praktikas küsimus, kas ametiisikud vastutavad nendest kuritegudest mitteteatamisel NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 4. juuni 1947. a. seadluste «Kriminaalvastutuse kohta riigi- ja ühiskonnavara riisumise eest» § 5 ja «Kodanike isikliku omandi kaitse tugevdamise kohta» § 3 järgi või vastutavad nad mitteteatamise eest ametialaste kuritegude paragrahvide järgi. Seda küsimust on nõukogude kriminaalõiguslikus literatuuris käsitletud mitmed autorid, lähtudes sealjuures erinevaist seisukohtadest.

Nii peab G. Aleksandrov selle küsimuse lahendamisel kõige tähtsamaks ametiisikute poolt toimepandud võimaldamise ja mitteteatamise eristamist. Ta märgib, et 4. juuni 1947. a. seadluse «Kriminaalvastutuse kohta riigi- ja ühiskonnavara riisumise eest» rakendamisel praktikas olevat üheks kõige sagedamini esinevaks veaks riisumise toimepanemise võimaldamises süüdi olevate ametiisikute käitumise kvalifitseerimine seadluse § 5 järgi kui mitteteatamine. Selline käitumine, nagu ametiisikute poolt riisumise võimaldamine, erinevat agra oma olemuselt täieli-

kult nende isikute käitumisest, kes ei teata ettevalmistatavast või toimepandud kuriteost võimuorganitele.¹

G. Aleksandrov asub seisukohal, et võimaldamine, s. o. ametiisiku poolt tingimuste loomine, mis soodustavad riigi ja ühiskonna vara riisumist, võib olla inkrimineeritud ainult sellisele ametiisikule, kellel lasub kohustus kontrollida riigile või ühiskonnale kuuluvate materiaalsete väärtuste allesolekut ja seaduslikku kulutamist. Selline ametiisik ei vastutavat kunagi mitteteatamise eest, vaid võimaldamise kui ametialase kuriteo eest. G. Aleksandrov jõuab järeldusele, et mitteteatamise eest ei vastuta mitte kõik ametiisikud, vaid ainult sellised ametiisikud, kellel ei ole kohustust kontrollida sotsialistlikule sektorile kuuluvate materiaalsete väärtuste allesolekut ja seaduslikku kulutamist. Viimatimärgituga printsiibis samal seisukohal asuvad ka P. T. Nekipelov² ja B. S. Utevski ning Z. A. Vöšinskaja.³

Esitatud seisukoha puhul tekib aga õigustatult küsimus, kas selliseid ametiisikuid, kellel ei lasu kohustust kontrollida materiaalsete väärtuste allesolekut ja seaduslikku kulutamist, võib üldse nimetada ametiisikuteks ettevalmistatava või toimepandud riisumise ja sellest mitteteatamise fakti suhtes. Näib, et ei või. Ametiisikud, kellel ei ole oma teenistuslike funktsioonide tõttu kohustust kontrollida sotsialistlikule sektorile kuuluvate materiaalsete väärtuste allesolekut ja seaduslikku kulutamist, on kohustatud teatama vastavatele organitele teiste isikute poolt selliste väärtuste riisumisest ainult kriminaalseadustes spetsiaalselt ettenähtud juhtudel. Neidel juhtudel nimetatud ametiisikud vastutavad aga mitteteatamise eest juba eraisikutenä, pakkumata seepärast vaadeldava küsimuse seisukohalt erilist huvi.⁴

Esitlust nähtub, et ametiisikute kriminaalvastutuse küsimuse lahendamisel kuritegudest mitteteatamise eest ei ole õige lähtuda võimaldamise ja mitteteatamise eristamisest. Probleemi tuum seisneb selles, kas ametiisikud üldse vastutavad kuritegudest mitteteatamisel kriminaalseadustes mitteteatamise eest vastutust

¹ Vt. Г. Александров, Ответственность недоносителей по указам Президиума Верховного Совета СССР от 4 июня 1947 г., «Социалистическая законность», 1950, № 7, lk. 32; samuti *id.*, Ответственность за недонесение по указам Президиума Верховного Совета СССР от 4 июня 1947 г., Москва 1951, lk. 17.

² Vt. П. Т. Некипелов, Советское уголовное законодательство в борьбе с хищениями социалистической собственности, Москва 1954, lk. 132, kus märgitakse: «Очевидно, что в том случае, когда на должностное лицо не возложены соответствующие обязанности контроля за сохранностью и законностью расходования материальных ценностей и совершивший хищение этих материальных ценностей не является подчиненным данному должностному лицу, такое должностное лицо (типу sõõendus — E. R.) должно отвечать за недонесение.»

³ Vt. Б. С. Утевский, З. А. Вышинская, Практика применения законодательства по борьбе с хищениями социалистического имущества, Москва 1954, lk. 149—150.

⁴ Vrd. П. Мишунин, Институт прикосновенности к преступлению в советском уголовном праве, «Социалистическая законность», 1956, № 11, lk. 14.

reguleerivate spetsiaalsete sätete (näit. VNFSV KrK⁵ § 59¹³, NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 4. juuni 1947 a. seadluse «Kriminaalvastutuse kohta riigi- ja ühiskonnavara riisumise eest» § 5, jne.) järgi või vastutavad nad mitteteatamisel vastavate ametialaste kuritegude paragrahvide järgi.⁶

Vaieldav on seega ainult nende ametiisikute kriminaalvastutuse küsimus mitteteatamise eest, kelle teenistusliku tegevuse sfääris kuritegu toime pannakse (s. t. kes antud kuriteo fakti suhtes esinevad ametiisikutena) või kellel lasub teenistuslik kohustus pidada võitlust kuritegudega. Ametiisikute kohustus teatada teiste isikute poolt ettevalmistatavaist või toimepandud kuritegudest vastavatele organitele tuleneb mitte kriminaalseadustes vastutust mitteteatamise eest reguleerivaist spetsiaalseist normidest, vaid ametiisikute teenistuslike kohustuste ringist, nende kompetentsist. Ametiisikud on kohustatud teatama neile teadaolevaist ettevalmistatavaist või toimepandud kuritegudest juba nende teenistuslike kohustusi reguleerivate eeskirjade järgi.⁷ Üldreeglina on selline teatamise kohustus ette nähtud *expressis verbis* vastavates eeskirjades.

Nii kohustab 17 septembri 1947. a. Põhimäärus riiklike, kooperatiivsete, ühiskondlike asutiste, organisatsioonide ja ettevõtete pearaamatupidajate (vanemraamatupidajate) kohta pearaamatupidajaid (vanemraamatupidajaid) mitte ainult võtma tarvitusele abinõusid puudujääkide, raiskamiste ja teiste kuritegude vältimiseks, vaid ka õigeaegselt vormistama materjalid ja kindlustama nende õigeaegne üleandmine kohtu- või uurimisorganitele.⁸

Võitluse tubevdamiseks riisumiste, raiskamiste ja puudujääkidega riiklikes ja kooperatiivsetes kaubandusettevõtetes kohustatakse kaubandusettevõtete juhatajaid igast nimetatud kuriteost teatama prokuratuuriorganitele või ette kandma kõrgematele kaubandusorganitele.⁹

⁵ Edaspidi KrK.

⁶ Printsipiis samuti läheneb antud küsimusele A. V a s s i l j e v, kes märgib, et «в практике нашей работы проблему составляет вопрос о том, подлежат ли вообще должностные лица привлечению к ответственности за недонесение по ст. 5 указа Президиума Верховного Совета СССР от 4 июня 1947 г. «Об уголовной ответственности за хищение государственного и общественного имущества» или они должны нести ответственность за недонесение как за должностное преступление» (vt. A. V a s i l j e v, Ответственность недонесителей по указам Президиума Верховного Совета СССР от 4 июня 1947 г., «Социалистическая законность», 1950, № 11, lk. 17).

⁷ Vrd. В. Г. С м и р н о в, Понятие прикосновенности по советскому уголовному праву, Издат. ЛГУ, 1957, lk. 99—100.

⁸ Vt. Eesti NSV Teataja, 1947, nr. 28, art. 240.

⁹ Vt. NSV Liidu RKN-i 16. veebruari 1933. a. määrust «О мероприятиях по усилению борьбы с хищениями и растратами в государственных и кооперативных торговых предприятиях» (СЗ СССР, 1933. a., nr. 13, art. 76), samuti NSV Liidu Kaubandusministeeriumi 8. detsembri 1949. a. käskkirja nr. 1100 «О росте недостат и хищений товаро-материальных ценностей и денежных средств в системе Министерства торговли ССР»; NSV Liidu kauban-

Mitteametkondliku välisvalveteenistuse instruksioonis kohustatakse valvurit abistama miilitsatöötajaid võitluses kuritegevusega, ära hoidma ja takistama kuritegusid. Posti territooriumil toimunud kuriteost, ettevalmistatava kuriteo kohta andmete saamisel, kahtlaste isikute valveobjekti lähedal viibimisest peab valvur teatama lähimale postimilitsionäärile, patrullile või miilitsaorgani korrapidajale.¹⁰

Raske oleks ette kujutada praktikas selliseid juhte, kus ametiisikul on oma teenistuslike funktsioonide tõttu kohustus ära hoida antud kuritegu, kuid pole samal ajal kohustust sellest teatada vastavatele organitele. Esimese kohustuse täitmine eeldab oma olemuselt ka viimase kohustuse täitmist.

Kui vastupidised juhud ka esineksid, siis tähendaks see seda, et ametiisik vastutab neil juhtudel mitteteatamise eest mitte ametiisikuna, vaid eraisikuna, kelle teatamise kohustust reguleeritakse spetsiaalsete kriminaalõiguslike normidega.

Esitatu põhjal ei ole meie arvates õige asuda aga seisukohale, nagu teevad seda mõned autorid (A. Vassiljev, T. L. Sergejeva), et kuriteost mitteteatamine ametiisiku poolt on alati hõlmatud võimaldamise mõistest, moodustades selle ühe eriliigi.¹¹ Eriti põhjendamatu on selline seisukoht toimepandud kuriteost mitteteatamise puhul. Toimepandud kuriteost mitteteatamine leiab alati aset pärast seda, kui vastav kuritegu on juba lõpule viidud ning seepärast ei saa selline mitteteatamine olla hõlmatud kuriteo toimepanemise võimaldamise mõistest.¹² Mitteteatamine ametiisikute poolt on hõlmatud ametialastest kuritegudest, moodustades nende erivormi.

Ametiisikud, kes on kindlasti teadlikud ettevalmistatavaist või toimepandud kuritegudest ega võta tarvitusele vastavaid abinõusid nende ärahoidmiseks või avastamiseks, näiteks ei teata nendest võimuorganitele, vastutavad mitteteatamise eest kui ametialaste kuritegude eest. Nende kuritegude ring, millest mitteteatamisel ametiisikud kriminaalõiguslikult vastutavad, on palju laiem kui

---

dusministri 19. novembri 1955. a. käskkirja № 871 «О мероприятиях по усилению борьбы с хищениями и злоупотреблениями в государственных торговых предприятиях», jne.

¹⁰ Vt. Instruksioon mitteametkondliku välisvalveteenistuse valvurile, Tallinn 1954, p. 14 «e» (lk. 9).

¹¹ Vt. A. Васильев, *op. cit.*, lk. 18; Т. Л. Сергеева, Уголовно-правовая охрана социалистической собственности в СССР, Москва 1954, lk. 120—122.

¹² Autorid, kes loevad kuriteost mitteteatamise ametiisikute poolt võimaldamiseks, mõistavad samal ajal võimaldamise all just kuriteo toimepanemise võimaldamist, s. t. toimepanemise mittetakistamist. Nii märgib A. Vassiljev: «В понятие попустительства хищения действительно входит создание должностным лицом условий, способствующих хищению но в понятие попустительства хищения входит также невоспрепятствование совершению преступления, нереагирование на него, неприменение соответствующих последствий» (vt. A. Васильев, *op. cit.*, lk. 18).

kuritegude ring, millest eraisikud on kohustatud teatama. Ametiisikud vastutavad ka nendest kuritegudest mitteteatamise eest, millest mitteteatamisel eraisikud ei kannu üldse kriminaalvastutust. Nii vastutab revident, kes avastas toimepandud raiskamise ega teatanud sellest vastavatele organitele, KrK § 111 või § 109 järgi, sõltumata sellest, kas tegemist on sotsialistliku omandi kvalifitseeritud riisumisega või mitte.

Kui asuksime seisukohal, et ametiisik, kes ei teata näiteks riisumise toimepanemisest, ei vastuta mitte ametialase kuriteo eest, vaid 4. juuni 1947 a. seadluse «Kriminaalvastutuse kohta riigi- ja ühiskonnavara riisumise eest» § 5 järgi, siis satuksime vastuoludesse ka kriminaalpoliitilistest kaalutlustest lähtudes. Kvalifitseerides ametiisiku poolt toimepandud mitteteatamise ülalnimetatud 4. juuni 1947 a. seadluse § 5 järgi, mõonaksime ametiisikute karistamatust mitteteatamise eest nendel juhtudel, kui ametiisikud ei teata sotsialistliku omandi mittekvalifitseeritud riisumisest. Kui see eraisikute suhtes on arusaadav, siis ametiisikute suhtes, kellel lasub teenistuslik kohustus ära hoida riisumiste toimepanemist, oleks kriminaalvastutuse mittekohaldamine nendel juhtudel täiesti lubamatu.

Kui asuda aga seisukohale, et viimatinimetatud juhtudel vastutavad ametiisikud mitteteatamise eest KrK § 111 või § 109 järgi¹³, siis tähendaks see kõigepealt loobumist ühtsetest ja kindlastest printsiipidest ametiisikute vastutuse küsimuses mitteteatamise puhul. Kriminaalpoliitilisi kaalutlusi silmas pidades tekiks sellise kvalifikatsiooni puhul absurdne olukord, kus vähem ohtliku kuriteo eest ähvardaks ametiisikut suurem karistus kui enam ohtliku kuriteo eest.

Mitteteatamine ametiisiku poolt on muudel võrdsetel tingimustel enam ühiskonnaohtlik kui mitteteatamine eraisiku poolt, sest esimene rikub alati ka oma teenistuslikku kohustust. See asjaolu peab peegelduma ka mitteteatamise eest ettenähtud sanktsioonides. Asudes seisukohale, et ametiisikud vastutavad mitteteatamise eest samade paragrahvide järgi kui eraisikud, poleks kehtiva kriminaalseadusandluse järgi võimalik küllaldaselt diferentseerida nimetatud isikutekategoriate vastutust mitte ainult seoses NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 4. juuni 1947 a. seadlustega, vaid ka teistel juhtudel. Ilmne on see eriti ohtlikest valitsemiskorravastastest kuritegudest mitteteatamise puhul, mille eest on ette nähtud (KrK § 59¹³) karistusena vabadusekaotus kuni ühe aastani. Kvalifitseerides eriti ohtlikest valitsemiskorravastastest kuritegudest mitteteatamise ametiisikute poolt KrK § 59¹³ järgi, kergendaksime lubamatult nende isikute vastutust, kelle otseseks ülesandeks on kaitsta valitsemiskorda ja võidelda selliste eriti ohtlike kuritegudega, nagu massilised korratused, banditism ja rahamärkide võlt-

¹³ Ei saa nõustuda V. G. Smirnovi väitega, et ametiisiku poolt mitteteatamine kui tegevusetus võib olla kvalifitseeritav ainult KrK § 111 järgi (vt. В. Г. Смирнов, *op. cit.*, lk. 102).

simine.¹⁴ Kuigi selliste kuritegude puhul võib mitteteatamine ametiisiku poolt esineda suhteliselt harva, sest enamikul juhtudel on siin ametiisik ise kohustatud vahetult takistama kuriteo toimepanekut, siiski ei ole needki juhud praktikas tundmatud.

Lõpetades käesoleva küsimuse vaatluse võime eelnevat kokku võttes märkida, et ettevalmistatavaist või toimepandud kuritegudest mitteteatamine ametiisikute poolt on kvalifitseeritav ametialase kuriteona. KrK eriosas vastutust mitteteatamise eest spetsiaalselt reguleerivad normid tulevad rakendamisele ainult siis, kui eraisikud ei teata ettevalmistatavaist või toimepandud kuritegudest vastavatele organitele.

Saabunud 1. II 1957.

---

¹⁴ Seepärast ei saa nõustuda V. D. Menšagini väitega: «Субъектом ответственности за недонесение, предусмотренное ст. 59¹³ УК, может быть как частное, так и должностное лицо» (minu sõrendus — E. R.). V. D. Menšagin parandab ise oma vea, märkides samas: «В тех случаях, однако, когда недоносителем является такое должностное лицо, на обязанности которого лежит борьба с преступностью, уголовная ответственность должна наступить по соответствующим статьям о должностных преступлениях» (vt A. A. Пионтковский, В. Д. Меньшагин, Курс советского уголовного права, Особенная часть, т. 1, Москва 1955, lk. 327). Järelikult viimatiesitatust nähtub, et KrK § 59¹³ subjektiks võivad olla siiski ainult eraisikud, sest ametiisikuid, kellel ei ole kohustust võidelda kuritegevusega, ei saa mitteteatamise seisukohalt vaadelda üldse ametiisikutena.

ОБ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ДОЛЖНОСТНЫХ ЛИЦ ЗА НЕДОНОСИТЕЛЬСТВО

Канд. юрид. наук Э. Раал

Кафедра уголовного права и процесса

Резюме

За последние годы в советской юридической литературе уделялось значительное внимание вопросу об уголовной ответственности за доноительство. Несмотря на это, в теории уголовного права до сих пор остался спорным вопрос, по каким статьям УК подлежат должностные лица привлечению к уголовной ответственности за доноительство. Так как правильное разрешение этого вопроса имеет существенное значение для эффективности борьбы с преступностью и тем самым для укрепления социалистической законности, то в настоящей статье делается попытка осветить и разрешить вопрос об ответственности должностных лиц за доноительство, исходя из действующего законодательства.

Критически анализируя изложенные в нашей юридической литературе взгляды отдельных авторов по этому вопросу, автор статьи показывает, что для разрешения вопроса об уголовной ответственности должностных лиц за доноительство нецелесообразно и неправильно исходить из разграничения попустительства и недоноительства. Автор статьи в то же время не соглашается и с точкой зрения, высказываемой в нашей юридической литературе, согласно которой доноительство со стороны должностных лиц должно всегда рассматриваться как попустительство.

В статье проводится мысль, что в данном случае проблему представляет не вопрос о том, отвечают ли должностные лица в том или другом случае за попустительство или доноительство, но вопрос о том, подлежат ли вообще должностные лица привлечению к ответственности за доноительство как *delictum sui generis* (например ст. ст. 58¹², 59¹³ УК РСФСР) или же они должны нести ответственность за это поведение как за должностное преступление.

Говоря о должностных лицах, автор имеет в данном случае в виду, конечно, лишь тех должностных лиц, на которых по службе лежит обязанность сообщить о готовящемся или совершенном преступлении соответствующим органам, т. е. тех лиц, которые выступают по отношению к данному преступлению в качестве должностных лиц. Если на должностном лице по службе не лежит подобной юридической обязанности, то оно выступает по отношению к данному конкретному преступлению не как должностное, а как частное лицо. Обязанность должностного лица сообщить соответствующим органам о готовящемся или совершенном преступлении вытекает из его служебного положения. Эта обязанность должностного лица, как правило, установлена соответствующими служебными инструкциями и предписаниями.

Круг преступлений, за недоносительство которых должны нести ответственность должностные лица, гораздо шире круга преступлений, за недоносительство которых подлежат привлечению к уголовной ответственности частные лица. Если должностные лица не сообщают соответствующим органам о готовящемся или совершенном преступлении, то они должны нести ответственность за такое поведение как за должностное преступление.

Недоносительство, имевшее место со стороны должностного лица, при равных условиях более общественноопасно, чем недоносительство со стороны частного лица. Это обстоятельство должно отражаться также в санкциях, предусмотренных за недоносительство в уголовном законе. Если же исходить из того, что должностное лицо за недоносительство должно нести ответственность по тем же ст. ст. УК РСФСР, как и частное лицо, то не всегда возможно по действующему уголовному законодательству дифференцировать ответственность должностного и частного лица.

Автор статьи приходит к выводу, что за недоносительство о готовящемся или совершенном преступлении должностные лица должны нести ответственность как за должностное преступление. За недоносительство, предусмотренное в уголовном законе как *delictum sui generis*, подлежат привлечению к уголовной ответственности лишь частные лица.

ÜBER DIE STRAFRECHTLICHE VERANTWORTUNG DER AMTSPERSONEN WEGEN NICHTANZEIGE VON VERBRECHEN

F. Raal

Zusammenfassung

Der vorliegende Artikel behandelt die Frage der strafrechtlichen Verantwortung der Amtspersonen wegen Nichtanzeige eines in Vorbereitung befindlichen oder begangenen Verbrechens.

Die in der sowjetischen strafrechtlichen Literatur geäußerten Ansichten kritisch analysierend und von dem geltenden sowjetischen Strafrecht ausgehend, gelangt der Autor zu folgenden Ergebnissen:

- 1) bei Nichtanzeige eines in Vorbereitung befindlichen oder begangenen Verbrechens verantworten Amtspersonen wie wegen eines Amtsverbrechens;
- 2) wegen Nichtanzeige als *delictum sui generis* verantworten nur Privatpersonen.

KOHTULIKU TÕENDI MÕISTEST NÕUKOGUDE KRIMINAALPROTSESSIS

Juriid. tead. kand. O. Püssa

Kriminaalõiguse ja -protsessi kateeder

Kohtuliku tõendi mõiste küsimuses pole meie protsessualistide hulgas kaugeltki mitte üksmeelt. Sellealaseid käsitusi iseloomustab niihästi seisukohtade sisuline mitmekesisus kui ka terminoloogiline segasus. Puudujäägid kohtuliku tõendi mõiste küsimuses ei saa aga jätta avaldamata oma kahjulikku mõju ka tõendite kasutamisele, kuritegude tõendamismenetlusele.

Käesolevas artiklis käsitletakse sellealastest lahendamist vajavatest küsimustest kahte: 1) kas on võimalik anda ühtset, kõiki kohtuliku tõendi liike ja klassifikatsioone hõlmavat kohtuliku tõendi mõistet, või tuleb rääkida kohtulikust tõendist alati kahes tähenduses, ja 2) kas kohtuliku tõendi koosseis on jaotamatu või on võimalik temas eraldada mõnesuguseid koostisosi, kohtuliku tõendi elemente.

1

Esimeses küsimuses avaldatud seisukohtade järgi võib protsessualiste jagada kahte suurde rühma. Osa neist pooldab kohtuliku tõendi ühtset mõistet, teine osa aga tarvitab tõendi terminit kahes tähenduses.

Viimaste hulgas tuleb nimetada kõigepealt M. S. Strogovitšit. Tema järgi on kohtulik tõend esiteks asjas tähtsust omavate faktide teadasaamise allikäs. Selles tähenduses on tõendiks näiteks tunnistaja ütlus, milles pealtnägija kirjeldab süüaluse poolt kannatanule kehavigastuse tekitamist. Äntud juhul on tunnistaja ütlus tõendiks kehavigastuse tekitamise kohta süüaluse poolt. Kuid Strogovitši järgi on kohtulikul tõendil veel teine tähendus. Esinevat nimelt selliseid juhte, kus neid fakte, mida asjas on vaja tuvastada (näiteks varguse sooritamist teatava isiku poolt), ei saa vahetult hankida ühestki allikast. Taolistel juhtudel võivat aga siiski esineda selliseid allikaid, mis küll vahetult ei

tõenda antud isiku poolt varguse sooritamist, kuid tõendavad nüü-suguseid fakte, millest omakorda saab teha järeldusi selle isiku poolt varguse toimepaneku kohta. Selliseid fakte, mis ise küll ei kuulu kuriteo koosseisu, kuid millest on võimalik kuriteo koosseisu kuuluvate faktide (peafakti) suhtes teha järeldusi, nimetab Strogovitš tõenduslikeks faktideks. Viimased on seega peafakti tõenditeks. Sellisteks tõenduslikeks faktideks olevat näiteks süüaluse viibimine varguse toimepanemise kohas, süüaluse juures varastatud esemete leidmine jne. Koos teiste taoliste tõenduslike faktidega võivad nad olla antud isiku poolt varguse toimepaneku tõenditeks.¹

Nagu esitatust järeldub, nimetab Strogovitš tõenditeks ühel juhul faktide teadasaamise allikaid (tunnistaja ütlust, eksperdi arvamust jne.), teisel juhul aga tõenduslike fakte. Neid, terminiga «tõend» tähistatavaid mõisteid peab Strogovitš erinevateks, kuigi omavahel seotud mõisteteks. Strogovitši arvates kajastab tõendite kahesugune tähendus objektiivset tegelikkust, mistõttu seda polevat võimalik vältida, olgu kohtulikust tõendist ühtse mõiste loomine kuidahes ahvatlev.

Nagu järeldub Strogovitši sellealaste seisukohtade lähemast analüüsist, põhineb tema poolt esitatud tõendi kahesugune tähendus tõendite liigitusel otsesteks ja kaudseteks tõenditeks. Nimelt esineb Strogovitši järgi tõenduslik fakt ainult kaudsetes tõendites. Otsestes tõendites tõenduslikku fakti aga ei olevat, sest seal tuvastavat tõendi allikas peafakti vahetult.²

Põhijoontes samu vaateid jagavad M. M. Grodzinski³, A. I. Vinberg, G. M. Minkovski ja R. D. Rahhunov⁴. Kõik nimetatud autorid räägivad tõendi kahesugusest tähendusest. Kohtulikust tõendist annab kaks mõistet ka V. J. Livšits. Kuigi tema seisukohad eespoolnimetatud autorite omadest sisuliselt erinevad, lähtub ka tema kohtuliku tõendi kahe mõiste kujundamisel otseste ja kaudsete tõendite eristamisest.⁵

Tekitab küsimus, kas ei ole võimalik otseseid ja kaudseid tõendeid mahutada ühtse kohtuliku tõendi mõiste alla?

Mille poolest erinevad omavahel otsesed ja kaudsed tõendid? Lühidalt võiks seda väljendada järgmiselt. Tõend on otsene siis, kui tema abil tõendatav fakt kuulub kuriteo koosseisu, s. o. peafakti hulka. Kaudse tõendi puhul tõendatav fakt kuriteo koosseisu

¹ М. С. Строгович, Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе, Москва 1955, lk. 236 jj.

² Sealsamas, lk. 240.

³ Vt. Государственный обвинитель в советском суде, Москва 1954, lk. 11 jj.

⁴ Vt. А. И. Винберг, Г. М. Миньковский, Р. Д. Рахунов, Косвенные доказательства в советском уголовном процессе, Москва 1956, lk. 5 jj.

⁵ Vt. В. Лившиц, Принцип непосредственности в советском уголовном процессе, Москва—Ленинград 1949, lk. 23 jj.

ei kuulu. See on mingi kõrvaline fakt, mida on vaja tõendada ainuüksi sellepärast, et tema kaudu osutub võimalikuks tuvastada mõnda kuriteo koosseisu kuuluvat fakti. Tapetu kõrval asuval noal mõne isiku sõrmejälgede esinemine ei tõenda veel tapmise toimepanekut selle isiku poolt. Kuriteo koosseisu seisukohalt pole tapmiseks kasutatud noal sõrmejälgede leidumine üldse oluline. Ta on aga siiski faktiks, mis koos teiste asjaoludega lubab tõendada tapmise toimepanekut vastava isiku poolt. Noal sõrmejälgede leidumine on seega vastava isiku poolt tapmise toimepanemise kaudseks tõendiks. Otseseks tõendiks on aga näiteks tunnistaja-pealtnägija ütlus, kus kirjeldatakse selle isiku poolt tapmise toimepanemist. Milles seisneb siis vahe otsese ja kaudse tõendi vahel? Otseste ja kaudsete tõendite eristamine põhineb nende seosel kuriteo koosseisu kuuluvate faktidega, mitte aga tõendite endi sisulisel erinevusel. Tõendite endi sisus vahet ei ole ega saagi olla. Ka kaudse tõendi puhul on alati olemas teatav objektiivse tegelikkuse fakt, mida see tõend tõendab otseselt. Nii tõendab noal sõrmejälgede leidumise fakt otseselt seda, et vastav isik on seda nuga oma sõrmedega puudutanud. Tõend on oma olemuselt seega alati nn. otsene, tõendades vahetult mõnda objektiivses tegelikkuses asetleidnud fakti. Kui see tõendi poolt vahetult tõendatav fakt kuulub kuriteo koosseisu, on tegemist otsese tõendiga, kui ta kuriteo koosseisu ei kuulu, kuid temast on siiski võimalik teha järeldusi mõne kuriteo koosseisu kuuluva tegelikkuse fakti suhtes, on ta asjas kaudseks tõendiks.

Et otsesest tõendist vahetult järelduv tegelikkuse fakt kuulub ise kuriteo koosseisu, on otsese tõendiga selle fakti tuvastamine suhteliselt lihtne. Kui tunnistaja, kes vastava isiku poolt tapmist pealt nägi, seda oma ütluses teatab, siis sellest on otseselt võimalik järeldada seda, et objektiivses tegelikkuses leidis aset selle isiku poolt tapmise fakt. Et aga kaudsest tõendist vahetult järelduv tegelikkuse fakt kuriteo koosseisu ei kuulu, tuleb sellise tõendi kasutajal mõne kuriteo koosseisu kuuluva fakti tuvastamiseks teha omaltpoolt veel rida vahejäreldusi. Raskeks teeb kaudse tõendi kasutamise aga just see, et selle tõendi poolt vahetult tuvastatud tegelikkuse faktist on võimalik teha mitte üht, vaid väga mitut erisulist järeldust. Nii on võimalik tapetu kõrval asuval noal isiku sõrmejälgede leidumise faktist teha mitte ainult seda järeldust, et vastav isik oli tapja, vaid veel teisi. Niisama võimalik on näiteks järeldus, et see isik polnud üldse tapja, vaid et ta katsus seda nuga pärast või ka enne teise isiku poolt toimepandud tapmist. Nagu eelnevast selgub, ei ole kaudne tõend ükski, ilma teiste tõenditeta võimeline ühtki kuriteo koosseisu kuuluvat fakti tõendama, milleks on aga alati võimeline otsene tõend. Seega ei seisne otseste ja kaudsete tõendite vahe eeskätt mitte tõendite endis, vaid nende kasutamises, s. o. tõendamise viisis. Vahe seisneb selles, et tõendamisel tuleb otsesest tõendit kasutada

teisiti kui kaudset.⁶ Ühel juhul on tõendamine otsene, teisel juhul kaudne. Tekib paratamatult küsimus, kas sel juhul on üldse õigustatud vahetegemine otseste ja kaudsete tõendite vahel? Kas poleks õigem piirduda vahetegemisega otsese ja kaudse tõendamise vahel? Tõendite selline eristamine on siiski õigustatud, sest ühtede tõenditega suudetakse tõendada kuriteo koosseisu kuuluvat fakti otseselt, teistega aga kaudselt.

Põhjus, miks mõned protsessualistid annavad kohtulikust tõendist kaks mõistet, peitubki selles, et need autorid pole teinud vahet tõendi ja tõendamise mõiste vahel. Kandnud tõendamisele omaseid tunnuseid üle tõenditele, hakkasid nad kahe erineva tõendamismenetluse asemel rääkima kahest erinevast kohtuliku tõendi mõistest.

Lähtudes tõendi ja tõendamise mõistete range lahushoidmise nõudest, jõuame järeldusele, et kohtuliku tõendi mõiste saab olla ainult ühtne. See mõiste peab hõlmama kõiki kohtuliku tõendi liike, mida tunneb meie kehtiv kriminaalprotsessuaalne seadusandlus ja uurimis- ning kohtupraktika (tunnistaja ütlus, eksperdi arvamus, asitõend jm.). Seesama ühtne kohtuliku tõendi mõiste peab hõlmama ka kõiki praegu protsessiteoorias üldtunnustatud klassifikatsioone (otseseid ja kaudseid, algseid ja tuletatud ning õigustavaid ja süüdistavaid tõendeid). Kui kõik tõendid, vaatamata nende liigilisele või klassifikatoorsele kuuluvusele, on võimelised tõendama teatavat objektiivses tegelikkuses asetleidnud faktilist asjaolu (ja selleks nad on võimelised), siis peavad nad kõik mahtuma ka ühtsesse mõistesse. Ei ole seepärast mingit alust rääkida kohtuliku tõendi mõiste kahest tähendusest.

Mõningad nõukogude protsessualistid on püüdnud anda kohtuliku tõendi mõistele ka ühtset sisu. Nende hulgast tuleb nimetada M. A. Tšeltsovi ja N. V. Tšeltsovat, kes mõistavad tõendi all teatavat asjaolu, fakti, millest saab järeldada mõne teise fakti olemasolu. Nende allikate äratähendamiseks, kust tõendid saavad (tunnistaja ütlus, eksperdi arvamus jne.), kasutavad nad samaaegselt niihästi tõendamisvahendi kui ka tõendi allika terminit. Seega ei tee nad vahet tõendi allikate ja tõendamisvahendite vahel. Küll räägivad nad tõendi allikatest laiemas mõttes, mõistes nende all isikuid, kes annavad kohtule ütlusi, arvamusi ja seltsusi (tunnistajad, eksperdid, süüalused).⁷

Nimetatud autorid, püüdes anda kohtuliku tõendi mõistele ühtset, kõiki tõendiliike ja klassifikatsioone hõlmavat sisu, on kahel-

---

⁶ Analoogilisel seisukohal on ka M. M. Grodzinski. Ta kirjutab: «Различие между прямыми и косвенными доказательствами заключается не в большей и меньшей их силе и убедительности, а в методах оперирования ими, в том как происходит процесс доказывания при наличии тех и других.» (Государственный обвинитель в советском суде, Москва 1954, lk. 59.)

⁷ Vt. M. A. Чельцов, Советское уголовное право, Москва 1951, lk. 136; M. A. Чельцов, Н. В. Чельцова, Проведение экспертизы в советском уголовном процессе, Москва 1954, lk. 9—10.

damatult õigel teel. Muidugi on omaette küsimus, kuivõrd nad on suutnud seda teha sisuliselt õigesti. Nagu allpool näeme, ongi tõendi mõiste nende käsitusel kujunenud mahult liiga kitsaks, jättes hõlmamata tõendi olulisi koostisosi.

2

Küsimusele, kas kohtuliku tõendi koosseisus on võimalik eraldada üksikuid koostisosi, ei anna enamik protsessualiste sõnaselget vastust. Nad lihtsalt ei analüüsi tõendi mõistet sellest seisukohast.

Üks vähestest autoritest, kes ei näe kohtulikku tõendit jaotamatu üksusena, vaid eraldab temas mitmesuguseid koostisosi, on V. J. Livšits. Tema arvates kujutab tõend endast mitte ühte fakti, vaid mitmesuguste faktide kogumit. Need faktid asuvad omavahel teatavas objektiivses seoses ja moodustavad ühtse terviku.

☞Käsitledes kohtuliku tõendi koostisosi teeb V. J. Livšits vahet obligatoorsete ja fakultatiivsete elementide vahel. Kohtuliku tõendi obligatoorsete elementide hulka arvab Livšits 1) tõendamiseseme, 2) tõendamisevahendi, 3) tõendatava fakti teadasaamise allika ja 4) kausaalseose tõendamiseseme, allika ja vahendi vahel. Livšitsi järgi on kohtuliku tõendi fakultatiivseteks elementideks 1) tõenduslik fakt ja 2) kausaalseos tõendusliku fakti ning tõendamiseset moodustava fakti vahel. Tõendi obligatoorsed elemendid esinevat kõikiide tõendiliikide juures, fakultatiivsed elemendid olevat omased aga ainult kaudsetele tõenditele.⁸

Nõustuda ei saa muidugi sellega, et Livšits ei anna ühtset kohtuliku tõendi mõistet, esitades eri mõisted otsese ja kaudse tõendi jaoks. Kindlasti tuleb aga nõustuda Livšitsiga selles, et kohtuliku tõendi koosseisus on vaja eraldada tema koostisosi, elemente. Nagu näitab aga järgnev analüüs, ei saa olla nõus Livšitsi poolt esitatud kohtuliku tõendi elementidega sisuliselt.

Kohtuliku tõendi esimese obligatoorse elemendina nimetab Livšits t õ e n d a m i s e s e t, s. t. tõendamist vajavaid fakte objektiivses tegelikkuses. Oma seisukohta põhjendab ta järgmiselt: «Ei saa määratleda tõendit, näitamata seda, mida me tõendame. Sellepärast tõendatav fakt, tõendamisesese on tõendi enda võõrandamatu koostisosa.»⁹

Kuigi tõendatav fakt, tõendamisesese omab tõendamisel suurt tähtsust, ei saa ta siiski kuuluda tõendi mõistesse. Viimasesse ei saa kuuluda see fakt, mis tõendab, ja samaaegselt ka see fakt, mida tõendatakse. Arvates tõendamiseseme tõendi koosseisu, võime õigusega küsida, mida selline tõend siis tõendab? ☞Kas iseennast?

Loomulikult on tõendamisesese tõendiga väga tihedasti seotud, ei kuulu aga siiski viimase koosseisu. Küll kuulub tõendamisesese t õ e n d a m i s e mõistesse. Tõendamine ongi tõendite abil kuriteo

⁸ Vt. В. Я. Лившиц, osundatud teos, lk. 23.

faktilise koosseisu, s. o. tõendamiseseme tuvastamine. Tõendamine sisaldab endas rea mitmesuguseid toiminguid, läbib mitmesuguseid etappe. Ta on protsess, tegevus, olles seetõttu oma olemuselt sihipärane, taotledes kindlat eesmärki, milleks on kuriteolise käitumise tuvastamine. Tõendamisesse kuulub seega tõendamise mõistesse, pole aga tõendi elemendiks.

Livšits peab kohtuliku tõendi teiseks obligatoorseks elemendiks tõendamisvahendit. Tuleb nõustuda Livšitsiga, kui ta tõendamisvahenditena vaatab tunnistajate ütlusi, eksperdi arvamusi, asitõendeid, vaatluse protokolle, teisi kirjalikke dokumente ja süüaluse isiklikke seletusi, mida loetleb VNFSV KrPK § 58. Nõus ei saa olla ainult sellega, et Livšits hõlmab tõendamisvahendi terminiga ka tema sisuks oleva fakti. Nagu allpool näitame, oleks õige viimast vaadelda tõendi iseseisva elemendina.

Järgmine Livšitsi poolt esitatud kohtuliku tõendi element, tõendatava fakti teadasaamise allikas, on enne kõike terminoloogiliselt ebaõnnestunud. Tõendatav fakt on ju tõendamisesse, s. o. kuriteoline käitumine, kui ka need asjaolud, milledest saab teha järeldusi kuriteolise käitumise suhtes. Tõendatava fakti teadasaamise allikaks on seega kogu tõend tervikuna, mitte ainult üks tema elementidest. Livšitsil on selline terminoloogia muidugi põhjendatud, sest tema poolt esitatud tõendi struktuur sisaldab ka tõendamiseseme.

Sisuliselt on muidugi õige rääkida tõendamisvahendi kõrval eraldi tõendi allikast (kasutades seda terminit Livšitsi poolt tarvitatul asemel). Tunnistaja ütlus lähtub kindlast isikust — tunnistajast. Süüaluse ütlus saabub süüaluselt. Eksperdi arvamuse on kujundanud samuti kindel isik — ekspert. Kirjalik dokument on alati koostatud teatava isiku poolt. Asitõendi puhul tuleb rääkida teatavate esemele omaste tunnuste kõrval, milledest kohus teeb järeldusi tõendatavate faktide suhtes, ka sellest esemest endast kui nende tunnuste kandjast. Tõendi allikaiks on tunnistaja, süüalune, ekspert, dokumendi autor ja ese. Ei saa ühe nimetusega märkida tunnistajat ja tema ütlust, eksperti ning tema arvamust jne. Tõendi allikas, mõistetuna selliselt, ei saa kuuluda aga kohtuliku tõendi koosseisu. Nii nagu tõendi koosseisu ei kuulu see fakt, mida tõendatakse, tõendamisesse, ei saa tõendi koosseisu kuuluda ka tõendi autor. Temast küll lähtub tõend, ta pole aga selleks mitte ise. Sellest ei järeldu muidugi tõendi allika vähene tähtsus. Asudes küll ise väljaspool tõendit, on ta tõendi suhtes väga suure tähtsusega. Temast oleneb ennekõike ja suurel määral kogu tõendi (tema sisuliste ja vormiliste tunnuste) kvaliteet. Tunnistaja isikust, eksperdist ja dokumendi autorist kui tõendi allikaist sõltub vahetult tunnistaja ütluse, eksperdi arvamuse ja kirjaliku dokumendi kui tõendite kvaliteet. Kõige selle järeldusena tuleb tõendi allika praktiline tähtsus eriti esile tõendite kontrollimise ja hindamise juures. Niihästi tõendite kontrollimine kui ka nende hindamine on võimatu ilma tõendi allika üksikasjalise ja igakülgse kont-

rollimise ja hindamiseta. Tõendile antud hinnang ei oma aga tähtsust tõendi kui sellise olemasoluks. Tunnistaja ütlus või eksperdi arvamus on tõendid, vaatamata sellele kas neis sisalduvad faktid on õiged ja kas nad suudavad tegelikult tõendada mõnda objektiivses tegelikkuses esinevat asjaolu. Kui tõendi mõiste eeldaks neis sisalduvate faktide tõele vastavust, tekiksid tõendid alles peale nende lõplikku hindamist, igatahes mitte enne otsuse tegemist antud asjas. Seega on tõendi allikas, võimaldades tõendi iga-külgset ja põhjalikku hindamist, oluline just tõendite kasutamise, s. o. tõendamise seisukohalt. Sellega seletubki, miks tõendi allikas ei saa olla kohtuliku tõendi üheks koostisosaks. Küll kuulub ta aga t õ e n d a m i s e mõistesse.

Analüüsid esdas Livšitsi poolt antud kohtuliku tõendi koostisosi, tuleb asuda seisukohale, et tõendi elemendiks ei saa olla ka kausaalseos tõendamiseseme ja tõendi teiste elementide vahel. Livšitsi konstruktsiooni seisukohalt oleks nimetatud kausaalseose tõendi mõistesse kuulumine muidugi täiesti loogiline, sest ta paigutas ju tõendi mõistesse ka tõendamiseseme. Seevastu meie, nagu näitasime eespool, ei arvanud tõendamiset kohtuliku tõendi mõistesse. Sellest järelduvalt ei saa arvata kohtuliku tõendi mõistesse ka kausaalseost tõendamiseseme ja tõendi elementide vahel. Õeldu ei tähenda muidugi seda, et niisugust kausaalseost tegelikkuses ei esine. On olemas seos ühelt poolt selle fakti vahel, mida tõendatakse, ja teiselt poolt selle fakti vahel, millega tõendatakse. Nimetatud seost ei saa aga pidada tõendi elemendiks ega kuulu ta ka seetõttu tõendi mõistesse. Muidugi ei järeldu sellest kausaalseose tuvastamise mittevajalikkus. Tema tuvastamine on kuriteo tõendamisel möödapääsmatu. Selle seose peavad tuvastama uurimis- ja kohtuorganid kui tõendite kasutajad. Kui kausaalseos tõendamiseseme ja tõendi teiste elementide vahel oleks ise üheks tõendi elementidest, oleks üks või teine fakt vaadeldav tõendina alles siis, kui kohus on teda kontrollinud, hinnanud ja võtnud otsuse aluseks. Ometi räägime sellest faktist kui tõendist juba tema uurimis- või kohtuorganite kätte saabumise momendist, muidugi eeldusel, et tal on nõutav protsessuaalne vorm. Kausaalseose t u v a s t a m i n e tõendamiseseme ja tõendi elementide vahel on seega üheks tõendamise elemendiks.

Lõpuks tuleb väita, et kaudse tõendi koostisosana ei saa olla vaadeldav ka Livšitsi poolt fakultatiivse elemendina esitatud t õ e n d u s l i k f a k t . Livšitsi järgi kujutab tõenduslik fakt endast mõnda sellist objektiivses tegelikkuses esinevat fakti, mis küll ise ei kuulu kuriteo koosseisu, kuid millest on võimalik teha järeldusi mõne kuriteo koosseisu kuuluva fakti suhtes. Just seetõttu aga vajabki tõenduslik fakt tõendamist ning Livšits arvabki tema tõendamiseseme koosseisu. Siit aga järeldub omakorda, et tõenduslik fakt kui tõendamiseseme koosseisu kuuluv fakt ei saa kuuluda tõendi mõistesse ühe tema elemendina.

Tehes Livšitsi seisukohtadest kokkuvõtet, tuleb tunnustavalt

märkida tõendi juures koostisosade eraldamise püüet. Nagu näitas eespool esitatud kriitiline analüüs, ei saa sisuliselt Livšitsi sellealaste seisukohtadega siiski ühineda.

Kohtuliku tõendi struktuuri küsimusele ei anna enamik protsessualiste sellist sõnaselget vastust, nagu seda teeb Livšits. Nad lihtsalt ei analüüsi tõendi mõistet sellest seisukohast ega avalda seetõttu ka oma sellekohaseid vaateid. Nagu eespool näitasime, räägivad M. S. Strogovitš ja rida teisi protsessualiste kohtulikust tõendist küll kahes tähenduses, kuid kohtuliku tõendi mõiste kaks tähendust on siiski kaugelt midagi muud kui tõendi juures koostisosade eraldamine. Strogovitš vaatles teatavasti kohtulikku tõendit ühel juhul faktide kohta andmete saamise allikana ja teisel juhul tõendusliku faktina. Strogovitš ei mõistnud aga kohtuliku tõendi kahte tähendust mitte tõendi koostisosadena. Tema käsitluses moodustab tõend nii ühes kui teises tähenduses omaette tervikliku tõendi.

Tõendi kui faktide kohta andmete saamise allika juures Strogovitš mingeid koostisosi ei eraldanud. Ta väidab küll, et otseste tõendite puhul sisalduvad neis allikais andmed peafakti suhtes, kaudsete tõendite puhul aga mõne tõendusliku fakti suhtes, ometi ei eralda ta oma käsitluses neid andmeid allikaist. Nad kuuluvad tema arvates allika mõistesse. Strogovitš ei eralda koostisosi ka tõendi kui tõendusliku fakti koosseisus.

Esitatud Strogovitši seisukohtadega pole võimalik täielikult nõustuda. Vaevalt on õige koondada tõendi kuj faktide kohta andmete saamise allika mõistesse ka neis allikais sisalduvaid andmeid tõendamisele kuuluva fakti kohta. Need andmed, moodustades tõendi kui faktide kohta andmete saamise allika sisu, jääksid sel viisil täiesti varju, olles ometi kohtuliku tõendi kõige olulisemaks osaks. Tõendi kui faktide kohta andmete saamise allika sisuks olevatele faktidele on vaja anda tõendi iseseisva koostisosa tähendus.

M. S. Strogovitši seisukohtade kohta öeldu on samavõrra kehtiv ka M. M. Grodzinski hilisemate seisukohtade suhtes, kuna nende autorite vaated omavahel nimetamisväärselt ei erine.

Ka M. A. Tšeltsov ei eralda kohtuliku tõendi juures koostisosi. Mõistes kohtuliku tõendi all teatavat asjaolu, fakti, millest saab järeldada mõne teise fakti olemasolu, tabab Tšeltsov kahtlematult tõendi kõige olulisema koostisosa, ta sisu. Tõendi selline mõistmine aga ei hõlma kohtulikku tõendit tervikuna. Tõendi sisuks olevad faktid peavad saabuma uurijale või kohtunikule alati mingisuguses vormis. Neid vorme (tunnistaja ütlust, eksperdi arvamust jne.) Tšeltsov ka käsitleb, nimetades neid samaaegselt tõendamisvahenditeks ja tõendi allikateks, kuid ei arva neid tõendi koostisosade hulka.

Milline on kohtuliku tõendi struktuur?

Sellele küsimusele vastamiseks tutvume lühidalt kohtuliku tõendi kujunemisega.

Ühiskonnaohtlik käitumine, kuritegu, jätab välismaailma mitmesuguseid jälgi, kutsudes esile ümbrisevaid esemeid ja inimeste teadvuses mitmesuguseid mõjutusi. Sellised kuriteo poolt mõjutatud inimesed ja esemed kujutavad endast tulevaste kohtulike tõendite allikaid. Need inimese teadvuses esinevad kujutused ja asjadel leiduvad jäljed, olles esile kutsutud kuriteo poolt, kajastavad seetõttu kuriteo tunnuseid. Et tõendi allikatel esinevad mõjutused on võimelised tõendama kuriteolist käitumist, nimetame neid tõendavateks faktideks. Tõendav fakt ongi kohtuliku tõendi üks elemente.

Nende tõendite puhul, kus tõendi allikaks on inimene, eksisteerib tõendav fakt inimese teadvuses (süüaluse, tunnistaja, eksperdi teadvuses). Ta on sellisel kujul aga teistele mittetajutav. Inimese teadvuses esinev fakt saab muutuda tajutavaks kõne kujul (nii suulise kui ka kirjaliku kõnena). Kõne vormis väljendatuna saavad neid fakte tajuda muidugi ka uurija ja kohtunik. Nad võivad näiteks kuulata kuriteo pealtnägija jutustust ning lugeda tema kirjalikke ülestähendusi. Selleks aga, et kõnesolev isik muutuks tunnistajaks ning tema jutustuses või ülestähendustes esinevad faktid saaksid esineda kohtulike tõenditena, peavad nad saama kindla protsessuaalse vormi. Nii tuleb tunnistaja ülekuulamise eel kindlaks teha isiku samasus, vahekord pooltega, hoiatada teda vale ütluse andmise eest ja järgida mitmesuguseid teisi protsessuaalseid nõudeid. Ainult asitõendite puhul, arvestades nende esemelisust, on tõendavatel faktidel algusest peale tajutav kuju. Kohtulike tõenditena esinemiseks on aga ka neile vaja anda vastav protsessuaalne vorm. Tuleb teostada nende vaatlus, võtta nad asitõenditena asja juurde ning järgida teisi protsessieeskirju. Tõendava fakti tajutavat kuju koos temale vastava protsessuaalse vormiga nimetame tõendamisvahendiks. Tõendamisvahend on seega kohtuliku tõendi teiseks elemendiks. Tõendamisvahendite loetelu on antud VNFSV KrPK § 58 ja teiste liiduvabariikide kriminaalprotsessi koodeksite vastavates paragrahvides. Nimetatud paragrahv näeb tõendamisvahendina ette tunnistaja ütlused, ekspertide arvamused, asitõendid, vaatluste protokollid, teised kirjallikud dokumendid ja süüaluse isiklikud seletused.

Kohtuliku tõendi elementideks on seega 1) tõendav fakt kui tõendi sisu ja 2) tõendamisvahend kui tõendi vorm.

Tõendav fakt on tõendamisvahendi sisuks. Tõendamisvahend pole mõeldav ilma tõendava faktita. Nii pole olemas tunnistaja ütlust ega eksperdi arvamust kui tõendamisvahendeid siis, kui neis ei sisaldu ühtki fakti. Pole mõeldav ka tõendav fakt ilma tõendamisvahendita. Tõendav fakt, nagu eespool nägime, ei saa ilma tõendamisvahendita üldse sattuda kohtu orbiiti.

Tõendamisvahendi kui tõendi vormi ja tõendava fakti kui tõendi sisu omavaheline vahekord kujutab endast sisu ja vormi dialektilist ühtsust, milles primaati omab tõendav fakt kui tõendi sisu. Et aga ka vorm pole sisu suhtes ükskõikne, pole tõendava fakti

seisukohalt ükskõik, milline on tõendamisvahend. Seepärast just reguleeribki kriminaalprotsessi-alane seadusandlus üksikasjaliselt tõendamisvahendeid, nähes ette tunnistaja ja süüaluse ülekuulamise korra, eksperdi arvamuse esitamise korra, asitõendite säilitamise reeglid jne.

Seoses tõendava faktiga tuleb rõhutada seda, et ta ei kujuta endast kunagi mõnda objektiivses tegelikkuses esinevat fakti, vaid tõendav fakt eksisteerib isikuliste tõendite puhul alati inimese kui tõendi allika teadvuses. Ta on tõendamisesemega küll vahetus seoses, ei lange temaga aga kunagi kokku. Tõendaval faktil on tõendamisesemega sama vahekord nagu välismaailma eseme kujutisel meie teadvuses on selle eseme endaga. Nagu ei saa väita, et ese ise oleks sama, mis tema aisting meie meeleorganeis, ei saa samuti väita, et kohtuliku tõendi puhul tõendav fakt (kuriteolise käitumise tajumise meie teadvuses) oleks tõendamisesemega (kuriteoline käitumine välismaailmas). Üks esineb tajuva subjekti teadvuses, teine aga välismaailmas. Neid ei saa samastada.

Kohtuliku tõendi juures koostisosade eraldamisel on väga suur praktiline tähtsus. Kui vaatleksime kohtuliku tõendina ainult tõendavat fakti, poleks võimalik eraldada tõendite üksikuid liike. Tõendava fakti seisukohalt ei tarvitse erineda omavahel tunnistaja ütlus, eksperdi arvamus, asitõend ja teised VNFSV KRPK §-s 58 loetletud tõendid. Nende kõikide sisuks võib olla üks ja sama fakt. Nii võib tunnistaja olla allkirja võltsimise pealtnägijaks, ekspert oma arvamuses näidata samale isikule kui võltsijale ja süüalune võib oma ütluses ise oma teo üles tunnistada. Sisult sama fakt esitatakse aga ühel juhul tunnistaja ütlusena, teisel juhul eksperdi arvamusest ja kolmandal juhul süüaluse ütlusena, s. t. igal juhul erinevas vormis. Tõendi üksikute liikide vahel saame seega vahet teha ainult tõendi vormi, s. o. tõendamisvahendi järgi.

Kui vaadelda kohtuliku tõendina aga ainult tõendamisvahendit, jättes kõrvale tema sisuna esineva fakti, osutub võimatuks eraldada mõningaid tõendite klassifikatsioone. Tõendamisvahendi poolest ei erine süüdistavad tõendid õigustavatest ega otsesed tõendid kaudsetest. Tunnistaja ütlus, eksperdi arvamus ning samuti ka kõik ülejäänud tõendamisvahendid võivad sisaldada niihästi süüalust õigustavaid kui ka süüdistavaid fakte. Samad tõendamisvahendid võivad sisaldada samuti fakte, mis on kuriteo koosseisu kuuluvate faktidega kas otseses (otsene tõend) või kaudses (kaudne tõend) seoses. Nende klassifikatsioonide kujundamisel on seega vaja lähtuda tõendavast faktist, s. o. tõendi sisust, mitte aga tõendamisvahendist. Tõendavast faktist (mitte tõendamisvahendist) on vaja lähtuda ka tõendi suhtumuse otsustamisel, s. o. selle küsimuse lahendamisel, kas konkreetne tõend käib uuritava asja kohta.

Nagu eelnevast nähtub, ei tule tõendi liikide ja klassifikatsioonide eristamisel lähtuda mitte kogu tõendist tervikuna, vaid mõnest tema tunnusest. Kui neil tunnustel on omaette praktiline

tähtsus, millega on siis õigustatud nendest mitterääkimine, nende mitteeraldamine kohtuliku tõendi koosseisus? Seejuures tuleb neid muidugi vaadelda tõendi kui terviku koostisosadena, tõendi elementidena, mitte aga samastada neist üht või teist kogu tõendiga.

Arvestades kogu eelnevat käsitelu, võiksime määratleda kohtuliku tõendi mõiste alljärgnevalt: kohtulikud tõendid on mitmesugused faktid, mis protsessinormide poolt määratud vormis seovad kohtuniku teadvuse nende objektiivses tegelikkuses asetleidnud faktidega, mida seoses konkreetse kuriteolise käitumisega on vaja tuvastada.

Selline kohtuliku tõendi mõiste, sisaldades tõendile vajalikke sisulisi ja vormilisi koostisosi (tõendavat fakti ja tõendamisvahendit) on ühtne kõikidele tõendi liikidele ja klassifikatsioonidele.

Saabunud 1. II 1957.

О ПОНЯТИИ СУДЕБНОГО ДОКАЗАТЕЛЬСТВА В СОВЕТСКОМ УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Канд. юрид. наук О. Пюсса

Кафедра уголовного права и процесса

Резюме

Понятие судебного доказательства трактуется процессуалистами различно, характеризуясь как разнообразием точек зрения, так и путаницей в терминологии.

В настоящей статье рассматриваются два вопроса, требующие разрешения: 1) возможно ли дать единое, охватывающее все виды и классификации судебного доказательства, понятие судебного доказательства, или следует говорить о судебном доказательстве всегда в двух значениях, и 2) неразделимо ли содержание судебного доказательства или же в нем можно выделить какие-либо составные части, элементы судебного доказательства.

Те авторы, которые говорят о различных значениях понятия доказательства, исходят при формулировке двух понятий судебного доказательства из разграничения прямых и косвенных доказательств, хотя большинство авторов и не делает прямого словесного указания на такой подход к вопросу.

По нашему же мнению, как прямые, так и косвенные доказательства входят в одно понятие доказательства. Разница между прямыми и косвенными доказательствами заключается прежде всего не в самих доказательствах, а в их применении, т. е. в способе доказывания. Различие состоит в том, что при доказывании прямое доказательство следует использовать иначе, чем косвенное доказательство. В содержании же самого доказательства разницы нет. При косвенном доказательстве также всегда имеется известный факт объективной действительности, который это доказательство доказывает непосредственно. Доказательство тем самым по своей сущности является т. н. прямым, доказывая непосредственно какой-нибудь факт, совершившийся в объективной действительности. Если этот факт, непосредственно доказываемый доказательством, относится к составу

преступления, то мы имеем дело с прямым доказательством, если же этот факт не относится к составу преступления, но из него можно сделать выводы относительно какого-либо факта действительности, входящего в состав преступления, то доказательство является косвенным. Однако такие выводы относятся уже к понятию доказывания, а не доказательству.

Причина того, что некоторые процессуалисты дают два понятия судебного доказательства, заключается в том, что эти авторы не делают различия между понятиями доказательство и доказывание. Приписав доказыванию признаки доказательства, они начинают вместо двух различных процедур доказывания говорить о двух понятиях судебного доказательства.

Исходя из строгого разграничения понятий доказательства и доказывания, приходим к выводу, что понятие доказательства может быть только единым. Это понятие должно охватывать все виды судебного доказательства, известные нашему действующему уголовно-процессуальному законодательству и судебной практике (показание свидетеля, заключение эксперта, вещественное доказательство и др.). Такое же единое понятие судебного доказательства должно охватывать и все классификации доказательств, признанные в настоящее время процессуальной теорией (прямые и косвенные доказательства, первоначальные и производные, оправдательные и обвинительные).

В статье высказывается мнение, что судебное доказательство не является неделимым единством и что его можно разделить на составные части: 1) доказывающий факт как содержание доказательства и 2) средство доказывания как форма доказательства.

Доказывание является опосредственным познанием. Установление одних фактов происходит при посредстве других фактов. Тот факт, который доказывает другой факт, называем доказывающим фактом. Доказывающий факт и представляет собой один из элементов судебного доказательства.

В отношении тех доказательств, источником которых является человек, доказывающий факт существует в сознании человека (свидетеля, эксперта, обвиняемого) и в таком виде не подлежит восприятию других людей.

Факт, существующий в сознании человека, может стать познаваемым в виде речи (как устной, так и письменной). Будучи выражены в виде речи, такие факты могут, разумеется, познаваться также следователем и судьей, когда они выслушивают рассказ очевидца преступления или читают его письменные объяснения. Однако для того, чтобы данное лицо стало свидетелем и чтобы факты, изложенные в его рассказе или письменных объяснениях, могли фигурировать в качестве судебного доказательства, они должны получить определенную процессуальную форму. Так, перед допросом свидетеля необходимо установить его личность, его отношение к сторонам, предупредить его о по-

следствиях, которые влечет за собой дача ложных показаний, и выполнить ряд других процессуальных требований. Только в отношении вещественных доказательств, в силу их предметности, доказывающие факты с самого начала имеют воспринимаемую форму, но для того, чтобы стать судебными доказательствами, и эти факты должны быть облечены в соответствующую процессуальную форму. Необходимо осуществить их осмотр, приобщить их в качестве вещественных доказательств к делу и выполнить другие процессуальные предписания. Воспринимаемую форму доказывающего факта вместе с соответствующей ему процессуальной формой мы называем средством доказывания. Средство доказывания является таким образом вторым элементом судебного доказательства. Перечень средств доказывания дан в ст. 58 УПК РСФСР, а также в соответствующих статьях уголовно-процессуальных кодексов других союзных республик. Взаимоотношение между средством доказывания как формой доказательства и доказывающим фактом как содержанием доказательства представляет собой диалектическое единство содержания и формы.

Разграничение составных частей судебного доказательства имеет большое практическое значение. Если бы мы считали судебным доказательством лишь доказывающие факты, не представлялось бы возможным различать отдельные виды доказательств. С точки зрения доказывающего факта показания свидетеля, заключения эксперта, вещественные доказательства и другие доказательства, перечисленные в ст. 58 УПК РСФСР, могут и не различаться между собой. Содержанием их всех может быть один и тот же факт.

Если же мы рассматриваем в качестве судебного доказательства лишь средство доказывания, отбросив факт, выступающий в качестве его содержания, то нельзя различить классификации доказательств. С точки зрения средств доказывания обвинительные доказательства не отличаются от оправдательных, а прямые от косвенных.

Как видим, при выделении видов и классификаций следует исходить не от доказательства в целом, а от некоторых его признаков. Именно вследствие этого практического значения необходимо различать в составе доказательства его составные части. При этом следует, конечно, рассматривать их в качестве составных частей доказательства, но не отождествлять ту или иную из них с целым доказательством.

Учитывая изложенное, можно дать следующее определение понятия судебного доказательства: судебные доказательства представляют собой различные факты, которые в установленной процессуальными нормами форме связывают сознание пользующегося доказательством с теми имевшими место в объективной

действительности фактами, которые в связи с конкретным преступным деянием необходимо установить.

Такое понятие судебного доказательства, содержа необходимые для доказательства составные части (доказывающий факт и средство доказывания), является единым для всех видов и классификаций доказательства.

ÜBER DEN BEGRIFF DES GERICHTLICHEN BEWEISES IM SOWJETISCHEN STRAFPROZESS

O. Püssa

Zusammenfassung

Im vorliegenden Artikel werden zwei mit dem Begriff des gerichtlichen Beweises verbundene Fragen behandelt: 1) ist es möglich einen einheitlichen, alle gerichtlichen Beweisarten und Klassifikationen umfassenden Begriff des gerichtlichen Beweises zu geben, oder muss man von einem gerichtlichen Beweis immer in zwei Bedeutungen sprechen und 2) kann man überhaupt von einem Bestand des Beweises sprechen, d. h. besteht der Beweis aus einzelnen Elementen oder ist er etwas Unteilbares?

In der Arbeit kommt man zu der Folgerung, dass der Begriff des gerichtlichen Beweises alle Arten der gerichtlichen Beweise (Zeugenaussage, Gutachten der Sachverständigen usw.) so wie auch alle Klassifikationen von gerichtlichen Beweisen (direkte und indirekte, belastende und entlastende Beweise usw.) umfasst. Desgleichen wird in dem Aufsätze die Ansicht vertreten, dass der gerichtliche Beweis keine unteilbare Einheit ist; man kann in ihm folgende Bestandteile unterscheiden: 1) die beweisende Tatsache als Inhalt des Beweises und 2) das Beweismittel als die Form des Beweises.

К ВОПРОСУ О РАЗРЕШЕНИИ ГРАЖДАНСКОГО ИСКА В УГОЛОВНОМ ДЕЛЕ

Ю. Адоян

Кафедра уголовного права и процесса

Гражданский иск в уголовном деле, являясь особым институтом советского уголовного процесса, имеет важное значение как правовое средство охраны имущественных интересов государственных и общественных организаций, а также граждан, потерпевших от преступления.

Сущность этого института заключается в том, что, в целях всемерной защиты прав и законных интересов потерпевших от преступления и обеспечения более действенного возмещения причиненного преступлением материального ущерба, закон допускает совместное рассмотрение уголовных дел и гражданских исков, вытекающих из преступления (ст. 14 УПК РСФСР).¹

Их совместное рассмотрение и разрешение полностью соответствует задачам социалистического правосудия и является возможным в силу единства советской судебной системы и демократических принципов нашего правосудия. Наряду с осуществлением карательной и воспитательной деятельности в правосудии, советский суд призван также защищать и восстанавливать нарушенные преступлением имущественные права потерпевших. Эту задачу суд осуществляет путем применения всех законных средств к скорейшей ликвидации материальных последствий преступления. Поэтому, наряду с разрешением вопросов вины и наказания подсудимого, в приговоре по уголовному делу должны находить разрешение также и вопросы возмещения имущественного ущерба, понесенного потерпевшим от преступления. Вопросы разрешения гражданского иска в приговоре по уголовному делу имеют немаловажное значение в советском уголовном процессе. Они являются актуальными ввиду возросшей роли

¹ В дальнейшем изложении при указании статей УПК РСФСР имеются в виду и соответствующие статьи УПК других союзных республик (если нет специального указания).

института гражданского иска в уголовном деле в охране социалистической собственности и имущественных прав граждан. На это указывает и Пленум Верховного Суда Союза ССР, требуя от судов правильного разрешения гражданского иска в уголовном деле.² Этот вопрос становится еще более актуальным в связи с разработкой республиканского уголовно-процессуального законодательства.

В соответствии с действующим уголовно-процессуальным законодательством, при рассмотрении гражданского иска о возмещении материального ущерба в уголовном деле, суд может постановить:

- а — о разрешении иска по существу, т. е. об удовлетворении иска или отказе в нем;
- б — об оставлении иска без рассмотрения;
- в — о признании за гражданским истцом права на удовлетворение иска и направлении его на рассмотрение в порядке гражданского судопроизводства.

(Ст. ст. 327 и 329 УПК РСФСР)

Все эти исходы гражданского иска в приговоре по уголовному делу зависят от доказанности оснований и размеров иска (п. 3 ст. 327 и ст. 329 УПК РСФСР), и от определенных оснований оправдательного приговора, указанных в законе (п. 1 и п. 2 ст. 327 УПК РСФСР).

Пленум Верховного Суда СССР в указанном постановлении от 28 мая 1954 г.³ исчерпывающе определяет все возможные исходы по гражданскому иску в уголовном деле.

Пленум Верховного Суда СССР указывает, что:

1. Суд разрешает иск по существу, т. е. удовлетворяет иск или отказывает в нем только в обвинительном приговоре (п. 6): «В тех случаях, когда суд, рассматривая дело в судебном заседании, признав подсудимого виновным, освобождает его от наказания, в силу п. 2 ст. 326 УПК РСФСР и соответствующих статей уголовно-процессуальных кодексов других союзных республик, вопрос о гражданском иске разрешается на таких же основаниях, как при вынесении обвинительного приговора» (п. 5).

2. Суд оставляет иск без рассмотрения, если подсудимый оправдан за отсутствием в его действиях состава преступления.

Равным образом гражданский иск оставляется без рассмотрения в случае прекращения дела за смертью подсудимого, в силу акта об амнистии, на основании ст. 8, а также примечания к ст. 6 УК РСФСР, либо вследствие невменяемости подсудимого (ст. 322 УПК РСФСР) (п. 5).

Во всех этих случаях потерпевшие вправе предъявить иск к

² См. Постановление № 6 Пленума Верховного Суда СССР от 28 мая 1954 г. «О судебной практике по взысканию материального ущерба, причиненного преступлением». «Судебная Практика Верховного Суда СССР», 1954 г. № 5, ст. 1 и сл.

³ Там же, см. стр. 5.

подсудимому в порядке гражданского судопроизводства (ст. 328 УПК РСФСР).

3. Суд отказывает в удовлетворении иска, если подсудимый оправдан за недоказанностью события преступления или за недостаточностью улик для обвинения (ст. 327 УПК РСФСР) (в этом случае потерпевшие не имеют права предъявлять подсудимому гражданский иск в порядке гражданского судопроизводства).

4. Пленум Верховного Суда Союза ССР также указывает, что порядок, установленный в ст. 327 УПК РСФСР, должен применяться и при рассмотрении дела в кассационном порядке и в порядке надзора (п. 5).⁴

---

⁴ Необходимо отметить, что исходы гражданского иска в оправдательном приговоре решаются неодинаково в республиканском уголовно-процессуальном законодательстве.

Ст. 327 УПК РСФСР предусматривает оставление иска без рассмотрения только в случаях оправдания подсудимого за отсутствием в его деянии состава преступления. При всех других основаниях оправдательного приговора суд отказывает в иске. По ст. 303 УПК Украинской ССР, наоборот, гражданский иск остается во всех случаях оправдания подсудимого без рассмотрения, за исключением случая оправдания ввиду недоказанности участия подсудимого в совершении преступления.

Из указанных статей УПК РСФСР и Украинской ССР можно сделать вывод, что в случае оправдания подсудимого «ввиду недоказанности события преступления» по УПК РСФСР суд в иске отказывает, а по УПК Украинской ССР оставляет иск без рассмотрения. Ст. 105 УПК Таджикской ССР указывает лишь определенные основания оправдательного приговора, не разрашая вопроса о судьбе гражданского иска в этих случаях.

Интересно, что в одном из первых законодательных актов РСФСР по уголовному процессу, а именно в «Положении о полковых судах» (утвержденном декретом СНК РСФСР от 10 июля 1919 г.), вопрос о судьбе гражданского иска в уголовном деле не связывался с конкретными основаниями приговора. Ст. 109 названного Положения гласит: «При постановлении решения по гражданскому иску, предъявленному в уголовном деле, полковой суд не связан никакими формальными доказательствами и руководствуется, как и в отношении оценки правильности исковых требований вообще, так и в отношении определения размеров таковых требований исключительно своим революционным правосознанием, в связи с обстоятельствами рассмотренного дела» («История Законодательства СССР и РСФСР по уголовному процессу и организации суда и прокуратуры». Сборник документов. Под редакцией члена-корреспондента Академии наук СССР С. А. Голунского. Госюриздат, М. 1955, стр. 97).

В большинстве УПК зарубежных социалистических государств вопросы отказа в иске или оставлении его без рассмотрения не связываются с определенными основаниями оправдательного приговора.

По ст. 332 УПК Польской Народной Республики: «В случае прекращения производства по делу или вынесения оправдательного приговора, а равно в случае, если суд найдет, что материал, собранный по уголовному делу, недостаточен для вынесения решения по гражданскому иску, он оставляет иск без рассмотрения полностью или в той или иной его части».

По ст. 101 УПК Федеративной Народной Республики Югославии при вынесении оправдательного приговора или решения о прекращении дела потерпевший может требовать рассмотрения гражданского иска в порядке гражданского судопроизводства.

По ст. 271 УПК Германской Демократической Республики в случае оправ-

Эти указания Пленума Верховного Суда СССР неуклонно соблюдаются в судебной практике.

Так, по приговору народного суда Надворнянского района Станиславской области гражданин И. осужден по ст. 18 УК УССР и ст. 1 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 4 января 1949 г. «Об усилении уголовной ответственности за изнасилования». В том же уголовном деле народный суд удовлетворил гражданский иск в пользу конторы Надворнянской нефтеразведки, взыскав с И. 1022 р. 26 к., т. е. в размере дебиторской задолженности, образовавшейся за И. в период работы в конторе. Судебная коллегия по уголовным делам Верховного Суда СССР определением от 30 января 1952 г. отменила как приговор народного суда, так и определение Станиславского областного суда в части гражданского иска, и передала дело в этой части на новое рассмотрение в порядке гражданского судопроизводства, указав, что народный суд неосновательно, в нарушение ст. ст. 15 и 17 УПК УССР⁵, приобщил исковое заявление к уголовному делу. И. и при вынесении приговора удовлетворил иск, а Станиславский областной суд, отмечая это нарушение в определении, пришел сам к незаконному выводу «о нецелесообразности отмены приговора в части гражданского иска, как нарушения формального» (само определение Судебной коллегии опубликовано под тезисом: «При рассмотрении уголовного дела суд может своим приговором постановить о взыскании с подсудимого материального ущерба только в пользу потерпевшего от преступных действий, в которых подсудимый признан виновным»)⁶.

дания обвиняемого иск отклоняется. Потерпевшему не воспрещается предъявить иск в гражданском суде по другим правовым основаниям, нежели преступление, лежащее в основании обвинения.

Не решается судьба гражданского иска в оправдательном приговоре по УПК Чехословацкой Республики (ст. 164).

По Закону об уголовном судопроизводстве Венгерской Народной Республики (ст. 182) гражданский иск может быть разрешен по существу путем отклонения или удовлетворения в обвинительном и в оправдательном приговоре (Уголовно-процессуальное законодательство зарубежных социалистических государств. Под редакцией профессора Д. С. Карева. Госюриздат, 1956).

По уголовному судопроизводству царской России в некоторых случаях оправдательный приговор не отнимал у гражданского истца права на рассмотрение иска в порядке уголовного процесса. Во всех случаях, когда уголовный суд установил, что событие совершилось и что оно было деянием обвиняемого, равно как установлено, что обвиняемый не был вынужден к этому деянию «требованием закона или правительства, или необходимою личною обороною, или же стечением таких обстоятельств, которых он не мог предвидеть», то хотя бы и уголовный суд не признал возможным вменить деяние в вину подсудимого или нашел, что нет состава преступления, он обязан удовлетворить гражданский иск (см. Н. Н. Розин, Уголовное судопроизводство. Петроград 1916 г., ст. 262—263).

⁵ Соответствует ст. ст. 14 и 16 УПК РСФСР

⁶ См. «Судебная Практика Верховного Суда СССР», 1952 г. № 5, стр. 16—17.

По другому делу народным судом 1-го участка Ленинского района г Тбилиси были осуждены Мирвелов и Василин и постановлено взыскать с них солидарно в пользу завода им. Кирова 14.400 руб.

Судебная коллегия по уголовным делам Верховного Суда Грузинской ССР приговор отменила и дело прекратила за отсутствием состава преступления, а приговор в части взыскания с них 14.400 руб. оставила в силе, мотивируя это тем, что Мирвелов и Василин являются материально ответственными лицами.

Судебная коллегия по уголовным делам Верховного Суда СССР определением от 11. I. 1956 г отменила как приговор, так и определение по этому делу в части гражданского иска, указав, что «определение Судебной коллегии является неправильным и вынесено в нарушение требований ст. ст. 14 и 327 УПК Грузинской ССР.⁷ согласно которым гражданский иск, предъявленный при производстве уголовного дела, может быть рассмотрен лишь совместно с уголовным делом, но в случае оправдания подсудимого или прекращения дела за отсутствием в его действиях состава преступления гражданский иск должен быть оставлен без рассмотрения».⁸

Таким образом, при вынесении оправдательного приговора или прекращении судом уголовного дела основания для удовлетворения гражданского иска в уголовном деле отпадают и уже в зависимости от определенных, указанных в законе оснований оправдательного приговора, влияющих на судьбу иска, гражданский иск остается без рассмотрения или суд отказывает в нем.

Из приведенных указаний Пленума Верховного Суда СССР и судебной практики можно сделать выводы, что:

1. удовлетворение иска может иметь место только в обвинительном приговоре;
2. отказ в иске может иметь место в обвинительном и в оправдательном приговоре, но в последнем случае только при оправдании подсудимого за недоказанностью события преступления или за недостаточностью улик для обвинения;
3. удовлетворение иска в оправдательном приговоре не может иметь места;
4. оставление иска без рассмотрения может иметь место только в оправдательном приговоре и только в случае оправдания за отсутствием в действиях подсудимого состава преступления.⁹

⁷ Соответствует тем же статьям УПК РСФСР.

⁸ См. «Судебная Практика Верховного Суда СССР», 1956, № 5, стр. 18—19.

⁹ Это положение особенно четко выражено в циркуляре Верховного Суда РСФСР от 1926 г., в котором указывается, что «по точному смыслу ст. 327 УПК уголовный суд при вынесении приговора может оставить гражданский иск без рассмотрения только в случаях оправдания подсудимого за отсутствием в его деянии состава преступления. Во всех же остальных слу-

Чем объясняется такой различный исход гражданского иска в уголовном деле? Может ли его исход зависеть только от факта вынесения обвинительного или оправдательного приговора и указанных оснований последнего?

Судьба гражданского иска как в уголовном, так и в гражданском деле зависит в первую очередь от материально-правовых оснований этого иска. В уголовном деле суд «удовлетворяет иск или отказывает в нем в зависимости от доказанности оснований и размера иска» (п. 3 ст. 327 УПК РСФСР) (разрядка моя — Ю. А.). В соответствии со ст. ст. 320 и 323 УПК РСФСР, вопрос о том, подлежит ли удовлетворению предъявленный гражданский иск, разрешается судом лишь после разрешения вопросов: имело ли место деяние, приписываемое подсудимому, содержит ли в себе это деяние состав преступления и совершил ли означенное деяние подсудимый?

При положительном ответе на эти вопросы гражданский иск будет удовлетворен (конечно, при наличии материального ущерба, причиненного подсудимым потерпевшему), при отрицательном он не может быть удовлетворен в приговоре по уголовному делу.

Гражданский иск в уголовном деле, как известно, рассматривается и разрешается в порядке уголовного судопроизводства, но суд применяет в этом случае не только нормы материального уголовного права для наказания виновного или оправдания невиновного, но и нормы гражданского материального права, регулирующие имущественные отношения, так как только ими определяются условия и пределы гражданско-правовой ответственности и порядок возмещения материального ущерба.

Однако объективные и субъективные основания гражданско-правовой ответственности, т. е. противоправное действие, вредный результат этого действия, причинная связь между противоправным действием и вредным результатом и вина правонарушителя, приобретают в уголовном деле некоторые особенности, переплетаясь с основаниями уголовной ответственности. Противоправное деяние в таких случаях должно носить характер преступного действия или бездействия, т. е. иметь все признаки состава преступления; вредный результат этого действия или бездействия должен быть исключительно материального характера; вредный результат должен быть в причинно-необходимой связи с преступным деянием; субъективным основанием должна быть вина правонарушителя в совершении уголовного преступления, а не одного лишь гражданского правонарушения.

чаях уголовный суд обязан разрешить вопрос о гражданском иске по существу, т. е. либо удовлетворить иск, либо отказать в нем». (Циркуляр от 26 января 1926 г. НКЮ № 19, Верховсуда № 1), см. Сборник циркуляров и важнейших разъяснений пленума Верховсуда РСФСР (январь 1925 — май 1926), Юриздат Наркомюста РСФСР, М. 1927, стр. 18.

Эта особенность оказывает влияние на исход иска в уголовном деле. При полном совпадении оснований гражданско-правовой и уголовно-правовой ответственности иск подлежит удовлетворению в уголовном деле. Это может иметь место в тех случаях, когда одни и те же юридические факты образуют и состав преступления и противоправные действия, влекущие за собой обязательство обвиняемого из причинения вреда потерпевшему. Но даже при наличии всех оснований уголовно-правовой и гражданско-правовой ответственности может иметь место несовпадение лиц, отвечающих за преступление, с лицами, отвечающими за причинение преступлением ущерба потерпевшему. Это объясняется тем, что в составе гражданского правонарушения нет субъекта правонарушения, в составе же уголовного преступления он имеется, и без субъекта нет и уголовно-правовой ответственности.¹⁰ Поэтому потерпевший, понесший от преступления вред и убытки, вправе предъявить гражданский иск не только к обвиняемому, но и к лицам, несущим материальную ответственность за его действия (ст. 14 УПК РСФСР).

При отсутствии субъекта преступления (смерть подсудимого, невменяемость и др.) и прекращении уголовного дела производством, гражданско-правовая ответственность за ущерб, причиненный потерпевшему, не отпадает, и иск может быть в таких случаях рассмотрен в порядке гражданского судопроизводства.¹¹

Однако не всегда основания гражданской и уголовно-правовой ответственности совпадают. При наличии всех признаков уголовной ответственности могут отсутствовать отдельные основания гражданско-правовой ответственности.

Отсутствие хотя бы одного основания гражданско-правовой ответственности может не повлиять на уголовное обвинение, но всегда влияет на исход гражданского иска. В таких случаях суд, постановляя обвинительный приговор, отказывает в иске.¹²

Такой исход по гражданскому иску может быть, например, в случаях отсутствия материального ущерба, в случаях покушений на хищения и т. д., а также в случаях отсутствия причинной связи между вредными результатами и преступным деянием подсудимого. Так, по иску Киргизского республиканского управления «Главнефтесбыта» к Астахову и Лавриковой о взыскании 297 580 р. 25 к. Судебная коллегия по гражданским делам Верховного Суда СССР указала: «как видно из материалов дела,

¹⁰ За исключением случаев, предусмотренных в ст. 375 УПК РСФСР.

¹¹ См. п. 5 Постановления Пленума Верховного суда от 28 мая 1954 г., «Судебная Практика Верховного Суда СССР», 1954 г., № 5, стр. 5.

¹² Могут быть случаи оставления гражданского иска без рассмотрения и в обвинительном приговоре. Это может иметь место в тех исключительных случаях, когда гражданский иск предъявляется к подсудимому лицом, не являющимся потерпевшим от преступления по данному делу, и суд ошибочно признает его гражданским истцом. (См. пример из судебной практики, приведенный выше по делу И. — «Судебная Практика Верховного Суда СССР», 1952, № 5, стр. 15—17.)

Лаврикова, работающая старшим бухгалтером нефтебазы, произвела исправления в товарной книге данных о реализации нефтепродуктов и сообщила неправильные сведения об их остатках. По приговору суда Лаврикова осуждена только за совершение этих действий. Поскольку преступные действия Лавриковой не находятся в причинной связи с недостачей нефтепродуктов, суд не должен был возлагать на Лаврикову материальную ответственность за недостачу». Судебная Коллегия Верховного Суда отменила решение суда в отношении Лавриковой и в иске Киргизскому управлению «Главнефтесбыта» о взыскании с нее ущерба, причиненного недостачей нефтепродуктов, отказала.¹³

Несовпадения оснований уголовной и гражданско-правовой ответственности могут быть и в оправдательном приговоре. При отсутствии отдельных элементов состава преступления, а также и оснований гражданско-правовой ответственности, суд выносит оправдательный приговор и отказывает в иске.

Такой исход гражданского иска может иметь место, например, при отсутствии или недоказанности вины подсудимого (ответчика) Так, по иску колхоза «Заветы Ильича» к Гаркуновой и Ховановой о взыскании 4860 руб. Судебная коллегия Верховного Суда СССР установила, что принадлежащая колхозу «Заветы Ильича» лошадь зашла в огород работницы кирпичного завода Ховановой, где упала в погреб и погибла. «Ховановой нельзя вменить в вину то обстоятельство, что лошадь, сломав изгородь, зашла на ее усадьбу. Нет вины Ховановой и в том, что она оставила погреб открытым. Оставляя на своем огороженном приусадебном участке погреб недостаточно крепко закрытым, или даже открытым, она не могла предвидеть последствий, повлекших за собой гибель животного, принадлежащего колхозу. При таких условиях нет оснований для возложения на нее имущественной ответственности за гибель лошади».¹⁴

Если все основания гражданско-правовой ответственности все же остаются, несмотря на оправдание подсудимого, иск будет оставлен без рассмотрения. Такое разрешение судьбы гражданского иска может иметь место в тех случаях, когда подсудимый оправдан за отсутствием в его деянии состава преступления п. 1 ст. 327 УПК РСФСР)¹⁵. В таких случаях в деяниях под-

¹³ См. Определение по иску Киргизского республиканского управления «Главнефтесбыта» к Астахову и Лавриковой. «Судебная Практика Верховного Суда СССР», 1955, № 1, стр. 29—30.

¹⁴ См. «Судебная Практика Верховного Суда СССР», 1954 г., № 1, стр. 39—40; также дело Акопяна: Определение от 14 июля 1945 г., «Судебная Практика Верховного Суда СССР», 1945 г., выпуск VII/XXIII, стр. 7—8; дело Митюрева и Латушкиной: Определение от 22 февраля 1956 г., «Судебная Практика Верховного Суда СССР», 1956 г., № 4, стр. 22—25.

¹⁵ См., например, дело Головановой: Определение от 22 декабря 1954 г., «Судебная практика Верховного Суда СССР», 1955 г., № 2, стр. 19—20; дело Мирвелова и Василина: Определение от 11 января 1956 г., «Судебная Практика Верховного Суда СССР», 1956 г., № 5, стр. 18—19.

судимого нет состава преступления, однако поскольку этими деяниями причинен потерпевшему материальный ущерб, последний имеет право предъявить иск в порядке гражданского судопроизводства.

Из вышеприведенного можно сделать вывод, что решающую роль в вопросе разрешения гражданского иска в оправдательном приговоре имеют основания гражданско-правовой ответственности. Такие основания оправдательного приговора как «недоказанность события преступления», «недостаточность улик для обвинения» и «отсутствие в деянии подсудимого состава преступления» могут оказывать влияние на исходы гражданского иска в уголовном деле постольку, поскольку сами соответствуют основаниям гражданско-правовой ответственности.

Возникает вопрос, не требуется ли внести некоторые изменения в существующий порядок разрешения гражданского иска в уголовном деле при вынесении оправдательного приговора, всегда ли целесообразно оставлять иск без рассмотрения. Необходимо ли при решении судьбы гражданского иска в оправдательном приговоре вообще исходить из конкретно-определенных оснований оправдательного приговора? Анализ судебной практики по делам, где подсудимые были оправданы за отсутствием в их деянии состава преступления, показывает, что по целому ряду подобных дел в интересах обвиняемых (а подчас и гражданских истцов) было бы более правильным разрешение иска по существу.

Так, например, в случае постановления оправдательного приговора в связи с совершением подсудимым действий в состоянии необходимой обороны против посягательства на Советскую власть, либо на личность и права обороняющегося или другого лица, подсудимый оправдывается ввиду отсутствия в его действиях состава преступления. Это положение соответствует ст. 9 Основных начал уголовного законодательства СССР и союзных республик (ст. 13 УК РСФСР.) На основании п. 1 ст. 327 УПК РСФСР гражданский иск в таком случае остается без рассмотрения, и в соответствии со ст. 328 УПК РСФСР потерпевший от необходимой обороны имеет право вновь предъявить свой иск в порядке гражданского судопроизводства. Мы полагаем, что такой исход гражданского иска является необоснованным. «Такого рода действия, вытекающие из неотъемлемого права граждан на оборону, не только не содержат состава преступления, как не представляющие общественной опасности, но, наоборот, содействуют укреплению должного социалистического правопорядка».¹⁶

Действия эти могут нанести вред посягателю, но этот вред

¹⁶ См. Постановление № 8 Пленума Верховного Суда СССР от 23 октября 1956 г. «О недостатках судебной практики по делам, связанным с применением законодательства о необходимой обороне». «Судебная Практика Верховного Суда СССР», 1956 г., № 6, ст. 4 и сл.

правомерен и не подлежит возмещению. В соответствии со ст. 403 ГК РСФСР причинитель при осуществлении этих действий «управомочен» на причинение вреда, а поэтому освобождается от его возмещения». ¹⁷ Отсюда следует, что в таком случае отсутствует одно из существенных оснований не только уголовно-правовой, но и гражданско-правовой ответственности, а именно противоправность действия. По этим соображениям при оправдании подсудимого, который находился в состоянии необходимой обороны, нет необходимости оставлять иски без рассмотрения, — в таких случаях надо отказывать в иске. Предоставление потерпевшему права на предъявление иска в порядке гражданского судопроизводства является в таких случаях механическим подходом к разрешению гражданского иска в уголовном деле. Оно нарушает интересы оправданного и не может дать ничего реального самому потерпевшему.

Весьма спорным является вопрос о гражданско-правовой ответственности лиц, причинивших вред в состоянии крайней необходимости. В таком случае имеются в виду действия, которые совершены для устранения опасности, неотвратимой иными средствами при данных обстоятельствах, если причиненный при этом вред является менее важным по сравнению с предупрежденным вредом. ¹⁸ При доказанности совершения подсудимым действия в состоянии крайней необходимости он освобождается от уголовной ответственности и оправдывается судом за отсутствием в его деянии состава преступления. ¹⁹ Предъявленный гражданский иск в таком случае должен остаться без рассмотрения в соответствии со ст. 327 УПК РСФСР, и истцу предоставляется право вторично предъявить иск в порядке гражданского судопроизводства. Во всех ли случаях такие действия влекут за собой гражданско-правовую ответственность? По смыслу статьи 403 ГК РСФСР причинитель при осуществлении этих действий «управомочен» на причинение вреда, однако возникает вопрос: почему потерпевший должен брать на себя все расходы, связанные с избавлением другого лица от угрожающей ему опасности? Большинство цивилистов склоняются к тому, чтобы признать целесообразным возмещение вреда лицом, причинившим его. ²⁰

Однако для наиболее правильного разрешения этого вопроса было бы необходимо исходить из конкретных обстоятельств

---

¹⁷ См. Л. А. Майданик, Н. Ю. Сергеева, Материальная ответственность за повреждение здоровья, Госюриздат, 1953, ст. 14—15; также Г. К. Матвеев, Вина в советском гражданском праве, Киев 1955, стр. 34.

¹⁸ Ст. 9 «Основных начал уголовного законодательства СССР и Союзных республик» (ст. 13 УК РСФСР).

¹⁹ См. Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 25 марта 1955 г. по делу Минабугдинова и Степанова. «Судебная Практика Верховного Суда СССР», 1955, № 4, стр. 4—5.

²⁰ См. Г. М. Матвеев, Вина в Советском гражданском праве, Киев, 1955, стр. 36.

дела. В тех случаях, когда лицо, находясь в состоянии крайней необходимости, причиняет вред в целях защиты своих личных интересов, оно должно возместить вред, и то обстоятельство, что оно было уполномочено совершать вредоносное действие, не должно бы освобождать его от материальной ответственности.

Чукотский окружной суд освободил от уголовной ответственности и прекратил дело производством на основании ст. 13 УК РСФСР в отношении Ятыргина и Алявле, признанных народным судом виновными в том, что в 1942 г. они, следуя из поселка Островное, совершили хищение продуктов из склада Чаук-Чукотской геолого-разведовательной партии, который находился без охраны, и Алявле, кроме того, еще в том, что в октябре 1942 г похитил с пастбища двух оленей, которых забил на мясо.

Судебная коллегия по уголовным делам Верховного суда СССР, соглашаясь с определением Чукотского окружного суда, нашла, что подсудимые действовали в состоянии крайней необходимости, так как, очутившись по пути следования в тундре без продуктов, они оказались в таком положении, что им угрожала голодная смерть.²¹

В подобных случаях совершенно справедливо возникает вопрос, почему потерпевший, в данном случае геолого-разведовательная партия, должен нести материальный ущерб, а лица, находящиеся в состоянии крайней необходимости, были бы уполномочены целый месяц бесплатно питаться за счет государства.

В тех же случаях, когда граждане, находясь в состоянии крайней необходимости, защищают охраняемые законом интересы социалистического государства или другого гражданина и, в целях спасения социалистического имущества или жизни других граждан, причиняют вред третьим лицам, по нашему мнению, они не должны бы нести перед потерпевшим материальную ответственность. В таких случаях необходимо исходить из особого социалистического содержания института крайней необходимости. Он служит не только для разграничения преступных и непроступных действий с точки зрения социалистического права, но также и делу коммунистического воспитания граждан в духе общественной солидарности и всемерной борьбы за охрану интересов Социалистического государства.²²

При вынесении оправдательных приговоров в таких случаях было бы правильнее отказывать в иске и не давать потерпевшим право предъявлять иски в гражданском порядке к лицам, совершившим, например, героические поступки при охране государственных интересов или спасении жизни или имущества других граждан. В противном случае мы могли бы вызвать отрицатель-

²¹ «Судебная Практика Верховного Суда СССР», 1945, выпуск VIII (XXIV), стр. 10—11.

²² См. «Советское уголовное право», часть общая, Госюриздат, 1952 г., стр. 262.

ный эффект с точки зрения коммунистического воспитания граждан. Граждане стали бы воздерживаться от подобных поступков, чтобы в дальнейшем не нести за них материальную ответственность. В некоторых случаях такое бездействие могло бы быть даже противоправным, — в том случае, если лицо в силу закона или правил социалистического общежития обязано было и имело возможность действовать в целях предотвращения вреда, но этой своей обязанности не выполнило.

Исходя из указанных соображений, было бы более правильным возлагать в таких случаях ответственность за причиненный вред на тех граждан и организации, чьи законные интересы защищал причинитель вреда. Такое разрешение вопроса на наш взгляд совпадает с принципами возмещения вреда, понесенного потерпевшим в связи с охраной социалистической собственности. Исходя из начал, заложенных в Конституции СССР (ст. 131), и из общей политики Советского правительства (ст. 4 ГК РСФСР), судебная практика разрешает положительно вопрос о том, обязана ли государственная или общественная организация возместить вред, возникший в результате добровольных действий самого потерпевшего, направленных на спасение социалистического имущества.

По иску Бычковой-Гончаренко к обществу «Динамо» о возмещении за вред Судебная коллегия по гражданским делам Верховного Суда СССР установила, что Бычков погиб в огне, добровольно спасая от пожара общественное имущество, принадлежащее спортивному обществу «Динамо». На иждивении Бычкова находились двухлетняя дочь и жена. Судебная коллегия Верховного Суда по этому иску указала, что, следуя принципам социалистической морали и указаниям Конституции СССР о всемерной охране и укреплении общественной социалистической собственности, Бычков совершил в данном случае самоотверженный поступок и выполнил свой гражданский долг. При таких условиях спортивное общество «Динамо», имущество которого спасал Бычков, жертвуя своей жизнью, не должно оставаться безучастным к положению семьи Бычкова, лишившейся кормильца, и, исходя из конкретных обстоятельств данного случая, народный суд признал ответчика обязанным возместить ущерб, понесенный семьей погибшего Бычкова.²³

Аналогично должны решаться и вопросы возмещения ущерба, причиненного лицом в состоянии крайней необходимости при защите государственных и общественных интересов и законных интересов других граждан. По указанным соображениям нет необходимости оставлять иск без рассмотрения, но следовало бы отказывать в нем. Потерпевший в таких случаях имеет право предъявлять иск к той организации или лицу, чьи интересы защищались подсудимым.

²³ См. «Судебная Практика Верховного Суда СССР», 1949 г., № 10, стр. 27.

Подсудимый оправдывается за отсутствием состава преступления также в случаях совершения вредоносных деяний невиновно — случайно. Подсудимый может нести уголовную ответственность за последствия своих действий только в том случае, если они являлись результатом вины умышленной или неосторожной.

По делу Макешина Судебная коллегия по уголовным делам Верховного Суда СССР установила, что Иванов, будучи в нетрезвом состоянии в павильоне «Пиво-воды», затеял ссору с незнакомым ему Макешиным. Увидев неблагоприятно складывающуюся обстановку, Макешин направился к выходу из павильона, однако Иванов пытался его задержать; тогда Макешин вырвался и оттолкнул от себя Иванова имевшимся у него в руках чемоданом с продуктами. Не удержавшись на ногах из-за сильного опьянения, Иванов упал на асфальт, получив при падении тяжелые телесные повреждения, опасные для жизни. Действия Макешина были квалифицированы судом по ч. 1 ст. 142 УК РСФСР. Материалами дела установлено, что Макешин, отталкивая от себя пристававшего пьяного Иванова, не имел не только прямого, но и косвенного умысла нанести тяжелые телесные повреждения Иванову. Нельзя в действиях Макешина усмотреть и неосторожной вины, т. к. Макешин не предвидел последствий своих действий, что исключает неосторожность в форме самонадеянности. «Исходя из обстоятельств дела, Коллегия находит, что Макешин не мог предполагать, что от небольшого толчка Иванов, потеряв равновесие, упадет на тротуар и разобьет голову. Следовательно, Макешин не мог и не должен был предвидеть такого результата своих действий, который наступил».

По указанным основаниям Судебная коллегия Верховного Суда СССР приговор по делу отменила и на основании п. 5 ст. 4 УПК РСФСР дело производством прекратила, считая, что тяжелые телесные повреждения получены Ивановым в результате несчастного случая.²⁴

Аналогичный случай имел место и по делу Лугового, по которому Судебная коллегия по уголовным делам прекратила уголовное дело также за отсутствием в его действиях состава преступления, указав, что «в действиях Лугового нет состава преступления, а имеет место случай».²⁵

В соответствии со ст. ст. 327 и 328 УПК РСФСР потерпевший имеет право в таких случаях вновь предъявить свой иск в порядке гражданского судопроизводства. Однако согласно ст. 403 ГК РСФСР причинитель освобождается от ответственности, если будет доказано, что он не мог предотвратить вред, т. е. что вред наступил не по его вине, а случайно. В таких

²⁴ См. «Судебная Практика Верховного Суда СССР», 1955 г., № 4, стр. 9—10.

²⁵ См. «Судебная Практика Верховного Суда СССР» 1955 г., № 1, стр. 7—8.

случаях причинитель вреда не может нести ответственность, так как в его действиях отсутствует не только уголовная, но и гражданская вина.²⁶ Поэтому и в подобных случаях, по нашему мнению, необходимо отказывать в иске.

Иск не следовало бы оставлять без рассмотрения в оправдательном приговоре и при наличии всех оснований гражданско-правовой ответственности. В таких случаях следовало бы разрешать его по существу, т. е. удовлетворять иск в оправдательном приговоре. По действующему законодательству гражданский иск разрешается по существу и в оправдательном приговоре. В соответствии с п. 2 ст. 327 суд постановляет об отказе в иске при оправдании подсудимого ввиду недоказанности события преступления. Такой отказ может иметь место лишь в том случае, если не доказаны также и основания гражданско-правовой ответственности. Однако при доказанности этих оснований, что имеет место зачастую при оправдании за отсутствием состава преступления в деянии подсудимого, суд должен бы иметь такое же право решить иск по существу, т. е. удовлетворить его. Такое соображение вытекает из единства советской судебной системы и принципов социалистического правосудия и не нарушает прав и законных интересов субъектов гражданского иска в уголовном деле.

Нет необходимости в таких случаях оставлять иск без рассмотрения и создавать новый судебный процесс в порядке гражданского судопроизводства на тех основаниях, что гражданский иск, предъявленный при производстве уголовного дела, может быть рассмотрен лишь совместно с уголовным делом.²⁷

Практические соображения подсказывают необходимость удовлетворения гражданского иска в тех случаях, когда все основания гражданско-правовой ответственности полностью доказаны, хотя и отпадает уголовное обвинение.²⁸ Вторичное рассмотрение гражданского иска в порядке гражданского судопроизводства фактически будет повторением, чаще всего тем же самым судом, всех тех же действий по проверке доказательств по гражданскому иску, которые имели место уже в порядке уголовного судопроизводства. Различие заключается главным образом лишь в том, что ответчик будет обязан доказывать свою невиновность, чего он не был обязан делать при рассмотрении уголовного дела.

---

²⁶ См. также определение Судебной коллегии по гражданским делам Верховного Суда от 29 декабря 1948 г. по делу Брейкиной с Ивановой.

²⁷ См. дело Мирвелова и Василина. Определение от 11 января 1956 г. «Судебная Практика Верховного Суда СССР», 1956 г., № 5, стр. 18—19.

²⁸ Такой порядок может быть применим и в случаях прекращения уголовного дела производством вследствие невменяемости подсудимого, в силу акта об амнистии и в других случаях, когда прекращение уголовного дела явилось результатом его рассмотрения в судебном заседании по существу, и основания гражданско-правовой ответственности полностью доказаны.

Без рассмотрения иск мог бы остаться в этих случаях только лишь при недоказанности размера иска.

Из приведенных выше данных видно, что при одном и том же основании оправдательного приговора, влияющего на судьбу гражданского иска, и, в частности, при оправдании подсудимого за отсутствием в его деянии состава преступления, могут иметь место различные исходы по гражданскому иску. Суды в таких случаях в состоянии в оправдательном приговоре решить по существу и вопрос о гражданском иске, т. е. удовлетворить его или отказать в нем, конечно, в том случае, если удовлетворение или отказ будут полностью обоснованы. Механическое постановление иска без рассмотрения во всех случаях оправдания подсудимого за отсутствием в его деянии состава преступления является, по нашему мнению, неправильным, так как влечет за собой необоснованную волокиту по делу и необоснованное стеснение законных интересов оправданного, а также и потерпевшего по уголовному делу. Законные интересы потерпевшего при обоснованном отказе в иске в уголовном деле не страдают, т. к. рассмотрение его иска в порядке гражданского судопроизводства кроме расходов и траты времени ему ничего не дадут.²⁹

А поэтому было бы более правильным, если бы будущий уголовно-процессуальный кодекс не связывал исхода гражданского иска с определенными основаниями оправдательного приговора, а предоставлял суду право исходить в каждом конкретном случае из доказанности материально-правовых оснований иска, т. е. удовлетворять иск в тех случаях, когда, несмотря на невиновность подсудимого в совершении уголовного преступления, все же имеются все основания гражданско-правовой ответственности. В случае же отсутствия таковых оснований суду надлежит предоставить право отказывать в удовлетворении гражданского иска и не оставлять его без рассмотрения.

Без рассмотрения мог бы иск остаться, по нашему мнению, только в случаях недоказанности размера иска в оправдательном приговоре.

Во всех случаях разрешения иска по существу суды обязаны мотивировать свое решение в этой части, исходя из конкретных обстоятельств дела и материально-правовых оснований иска, предоставляя тем самым заинтересованным сторонам все необходимые возможности защищать свои законные интересы путем

---

²⁹ Другие основания оправдательного приговора, влияющие на судьбу гражданского иска в уголовном деле в настоящей статье не рассматриваются. В соответствии с указаниями Пленума Верховного Суда СССР от 28/V 1954 г. в случаях оправдания подсудимого за недоказанностью факта преступления или недостаточностью улик для обвинения, гражданский иск в уголовном деле разрешается по существу, т. е. суд, постановляя оправдательный приговор, отказывает в иске. Однако и в этих случаях, по нашему мнению, суд обязан также установить наличие или отсутствие оснований гражданско-правовой ответственности.

принесения кассационной жалобы на приведенные в приговоре основания.

* *
*

Кроме указанных исходов гражданского иска в уголовном деле уголовно-процессуальное законодательство предусматривает еще возможность передачи иска на разрешение в порядке гражданского судопроизводства, предвещая при этом вопрос о его удовлетворении. Это может иметь место в тех случаях, когда при рассмотрении гражданского иска в уголовном деле невозможно произвести подробный расчет по этому иску без отложения разбора уголовного дела или без получения дополнительных материалов. Суд в таких случаях вправе ограничиться признанием за потерпевшим права на возмещение, передавая вопрос об определении размера возмещения на разрешение суда в порядке гражданского судопроизводства (ст. 329 УПК РСФСР). В названном постановлении Пленума Верховного суда СССР от 28 мая 1954 г. судом дается по этому вопросу следующее указание: «Учитывая, что от размера причиненного материального ущерба зависят нередко квалификация преступления и определение размера наказания, передача гражданского иска в порядке ст. 329 УПК и соответствующих статей уголовно-процессуальных кодексов других союзных республик в соответствующий суд для определения в порядке гражданского судопроизводства размеров удовлетворения может иметь место лишь как особое исключение» (разрядка моя — Ю. А.). Это указание неуклонно соблюдается в судебной практике Верховного Суда СССР.³⁰

В тех случаях, когда имеют место хищение государственного или общественного имущества или имущества отдельных граждан, недостачи материальных ценностей, повреждения имущества и т. п., представляется вообще невозможным разрешить уголовное дело по существу без установления размера похищенного, недостачи и т. д. Так, например, невозможно признать виновным подсудимого в том, что он похитил 6—7 тысяч рублей. В таких случаях не только невозможно разрешить гражданский иск в уголовном деле, но и уголовное дело подлежит возвращению на дополнительное расследование для установления точного размера причиненного подсудимым материального ущерба. По делам о хищении социалистического имущества и другим имущественным преступлениям указанное требование Пленума Верховного Суда СССР должно неуклонно выполняться. Однако это требование не всегда выполняется и не всегда выполнимо по искам

---

³⁰ См. Определение Транспортной коллегии от 4 II 1956 г. Дело Ключко и Глушича, «Судебная Практика Верховного Суда СССР», 1956 г., № 3, стр. 24—25; Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 31 августа 1956 г. Дело Беловой и др.: «Судебная Практика Верховного Суда СССР», 1956 г., № 6, стр. 16—18.

о возмещении причиненного преступлением вреда здоровью, в случае смерти кормильца и др. По этим делам, в большинстве случаев, все обстоятельства, связанные с квалификацией преступления и определением меры наказания, выясняются полностью в стадии судебного разбирательства, не бывает никаких препятствий для вынесения приговора по делу. Однако размер возмещения в таких случаях зачастую может остаться невыясненным по различным, не всегда прямо связанным с событием преступления, обстоятельствам. Как известно, возмещение вреда, причиненного повреждением здоровья (увечие), производится в виде присуждения убытков, связанных с потерей потерпевшим заработка. Размер убытков в этих случаях определяется в соответствии со степенью (процентом) утраченной потерпевшим трудоспособности и средним заработком потерпевшего. Так, например, в случаях нанесения подсудимым потерпевшему тяжкого телесного повреждения, не оказывает никакого влияния на квалификацию преступления и размер наказания то обстоятельство, что потерпевший до момента преступления зарабатывал в среднем 1000, а не 900 руб. в месяц.

Кроме того, в определенных случаях суд обязан принимать во внимание и назначенную потерпевшему пенсию или пособие по социальному страхованию или социальному обеспечению и на соответствующую сумму уменьшить размер присужденного возмещения. В тех случаях, когда к моменту рассмотрения дела в суде вопрос о назначении потерпевшему пенсии или пособия в профсоюзных организациях или в органах социального обеспечения не разрешен, суд в порядке п. «д» ст. 113 ГПК РСФСР должен приостановить производство по делу в суде. Это указание Пленума Верховного Суда СССР от 10 VI 1943 г. № 11/М/6/У «О судебной практике по искам из причинения вреда»³¹ полностью относится и к гражданским искам, рассматриваемым совместно с уголовным делом. Однако в этих случаях рассмотрение уголовного дела не приостанавливается, а в силу ст. 329 УПК РСФСР суд, постановляя приговор по уголовному делу, признает за потерпевшим право на удовлетворение иска и передает его в соответствующий суд для определения размера удовлетворения в порядке гражданского судопроизводства.

В судебной практике подобные иски в большинстве случаев решаются окончательно в гражданском судопроизводстве, так как к моменту рассмотрения дела в уголовном порядке не выясняется ряд существенных обстоятельств, влияющих на размер возмещения. Так, по иску Шавишвили к Гогмачадзе о возмещении вреда Судебной коллегией по Гражданским делам Верховного Суда СССР было установлено, что «Гогмачадзе выстрелом из охотничьего ружья тяжело ранил несовершеннолетнего Шавишвили Эзиза, вследствие чего у потерпевшего ампутирована

³¹ См. Сборник действующих постановлений Пленума Верховного Суда СССР 1924—1951 г. г. Госюриздат, М., 1952 г., ст. 137—144.

левая рука и он признан инвалидом второй группы. За указанное преступление Гогмачадзе осужден в уголовном порядке. Гражданский иск по этому делу был разрешен в порядке гражданского судопроизводства. Судебная коллегия по гражданским делам Верховного Суда СССР по этому делу указала, что иск, предъявленный Шавишвили, вытекает из причиненного вреда и должен быть разрешен согласно ст. ст. 403 и 410 ГК Грузинской ССР и в соответствии с указаниями, содержащимися в постановлении Пленума Верховного Суда СССР от 10 июня 1943 г. «О судебной практике по искам из причинения вреда». Из материалов дела видно, что потерпевший является несовершеннолетним и заработка не имеет. Поэтому при удовлетворении иска с причинителя вреда в силу п. п. 10 и 11 указанного выше постановления Пленума Верховного Суда СССР суд мог взыскать расходы по уходу за потерпевшим, по предоставлению ему усиленного питания, по протезированию и лечению, в том числе санаторно-курортному лечению, если потерпевший, по заключению врачебной экспертизы, действительно нуждается в этих видах помощи и не получает ее бесплатно. Кроме того, суд должен был вынести решение о признании за потерпевшим права на возмещение по достижении им 16-летнего возраста убытков от потери трудоспособности».³²

При рассмотрении подобных исков в уголовном деле суду зачастую не представляется возможным установить всех обстоятельств, влияющих на размер возмещения, т. к. такие обстоятельства, как, например, расходы на лечение, протезирование, санаторно-курортное лечение и пр. требуют для выяснения более длительный срок, чем срок, предусмотренный для проведения предварительного расследования и рассмотрения дела в суде. Поэтому вполне естественно, что в таких случаях применение ст. 329 УПК РСФСР является необходимым и не может иметь места только как особое исключение, тем более, что вопросы о материальной ответственности за повреждение здоровья потерпевшему встречаются в судебной практике по уголовным делам нередко.

Применение по этой категории дел предписаний ст. 329 УПК РСФСР в порядке особого исключения приводит нередко к нарушению прав и законных интересов потерпевших, которых суды по этой причине направляют для разрешения исков в порядке гражданского судопроизводства, тем самым лишая их возможности взыскать причиненный им вред без дополнительных расходов в виде государственных пошлин.³³

³² Судебная Практика Верховного Суда СССР, 1953 г., № 3, ст. 37, определение по делу № 93/1065.

³³ Гражданский иск, предъявленный при производстве уголовного дела, освобождается от государственной пошлины (ст. 16 УПК РСФСР). Эта льгота распространяется и на иски, рассматриваемые в гражданском судопроизводстве в порядке ст. 329 УПК РСФСР

По указанным причинам применение порядка, предусмотренного ст. 329 УПК РСФСР, должно бы иметь место в зависимости от конкретных обстоятельств дела. В тех случаях, когда размер причиненного материального ущерба не влияет на разрешение уголовного дела по существу, этот порядок должен бы применяться без особых ограничений, с учетом лишь обоснованности его применения.

Вопросы об исходах гражданского иска в уголовном деле имеют немаловажное значение в деле защиты и восстановления имущественных прав потерпевших от преступления и должны найти свое окончательное разрешение в будущем республиканском уголовно-процессуальном законодательстве.

Поступила 1 II 1957.

TSIVIILHAGI LAHENDUSEST KRIMINAALASJAS

J. Adojaan

Kriminaalõiguse ja -protsessi kateeder

Resümee

Nõukogude kriminaalprotsessis on tsiviilhagi instituudil kuritegude läbi kannatanud riiklike ja ühiskondlike organisatsioonide ja kodanike varaliste õiguste kaitse seisukohalt suur tähtsus.

Arutades kriminaalasja, millega kannatanule tekitati materiaalne kahju, peab kohus otsuses üldreeglina lahendama lõplikult ka esitatud tsiviilhagi.

Süüdimõistvas kohtuotsuses rahuldab kohus tsiviilhagi siis, kui hagi alus ja suurus on tõendatud. Õigeksmõistva otsuse puhul sõltub aga tsiviilhagi lahendus seaduses eriti kindlaks määratud alustest. Kohtualuse õigeksmõistmisel kuriteo sündmuse tõendamata või süütõendite puudulikkuse tõttu jätab kohus tsiviilhagi rahuldamata, kuriteo koosseisu puudumisel aga selle läbi vaatamata.¹

Nimetatud põhimõtete teoreetilisel käsitusel, eriti aga tsiviilhagi läbivaatamata jätmise küsimusel on kohtupraktikas oluline tähtsus nii kannatanu kui ka õigeksmõistetud isikute õiguste ja seaduslike huvide kaitse seisukohalt.

Nende küsimuste vaatlemisel käesolevas artiklis lähtutakse tsiviilhagi materiaaloiguslikest alustest ning asutakse seisukohale, et tsiviilhagi lahendus õigeksmõistvas kohtuotsuses sõltub eelkõige tsiviilõigusliku vastutuse aluste tõendatusest kriminaalasjas. Sellised alused, nagu «kuriteo sündmuse tõendamatus», «süütõendite puudulikkus» ja «kuriteo koosseisu puudumine kohtualuse tegudes» võivad mõju avaldada tsiviilhagi edaspidisele saatusele õigeksmõistvas kohtuotsuses ainult niivõrd, kui need alused ise on konkreetsel juhul kooskõlas tsiviilõigusliku vastutuse alustega.

¹ Need kriminaalasjas esineva tsiviilhagi lahenduse põhimõtted on kooskõlas VNFSV KrPK § 327 nõuetega ning väljendatud üksikasjaliselt NSVL Ülemkohtu Pleenumi määruses nr. 6 28. maist 1954. a. «Kohtupraktikast kuritegudega tekitatud materiaalse kahju sissenõudmise kohta» (vt. «Судебная практика Верховного Суда СССР», 1954, 5, lk. 1 jj.).

Kriminaalvastutuse aluste puudumisel võivad tsiviilõigusliku vastutuse alused esineda, kuid ka puududa, sellepärast tuleks ka õigeksmõistvas kohtuotsuses tsiviilhagi vastavalt sellele sisuliselt lahendada. Nagu näitab kohtupraktika, ei ole tsiviilhagi läbivaatamata jätmise sellistel juhtudel põhjendatud.

Kohtualuse poolt hädakaitse seisundis kahju tekitamise korral tehakse õigeksmõistev otsus kuriteo koosseisu puudumise tõttu. VNFSV KrPK § 328 kohaselt on kannatanul (kallaletungijal) sel juhul õigus hagi esitamiseks tsiviilkohtupidamise korras. Tsiviilõigusliku vastutuse alustest lähtudes vabaneb aga kahjutekitaja sel juhul kahju täsumise kohustusest, sest ta oli õigustatud kahju tekitama (VNFSV TsK § 403). Analoogilised juhud võivad esineda ka kohtualuse õigeksmõistmisel seoses kahju tekitamisega häda-seisundis ja juhuslikult (mittesüüliselt).

Viimatimärgitud asjaolude tõttu oleks õigem sellistel juhtudel õigeksmõistvas kohtuotsuses hagi jätta rahuldamata. Kannatanule õiguse andmine sama hagi esitamiseks tsiviilkohtupidamise korras kujuneks neil juhtudel tsiviilhagi mehhaaniliseks lahendamiseks õigeksmõistvas kohtuotsuses. Samuti ei ole selline küsimuse lahendus kooskõlas õigeksmõistetute ja hageja seaduslike huvidega. Tsiviilhagi läbivaatamata jätmise asemel tema põhjendatud rahuldamata jätmise ei kitsendaks aga mingil määral hageja õigusi, sest teistkordne hagi läbivaatamine tsiviilkohtupidamise korras ei anna hagejale peale lisakulutuste mitte midagi. Artiklis jõutakse järeldusele, et tsiviilhagi tuleks sisuliselt lahendada õigeksmõistvas kohtuotsuses ka tsiviilõigusliku vastutuse aluste esinemisel. Sellistel juhtudel tuleks tsiviilhagi rahuldada. Nõukogude kohtusüsteemi ja sotsialistlike õigusemõistmise printsiipide ühtsus võimaldavad seda. Selline kord ei rikuks ka tsiviilhagi subjektide õigusi ega seaduslikke huvisid.

Tsiviilhagi teistkordne arutamine tsiviilkohtupidamise korras on enamikul juhtudel sama kohtu koosseisu poolt samade tõendite teistkordne kontrollimine ainult selle olulise erinevusega, et kostja on kohustatud tõendama oma süütust, mida ta ei olnud kohustatud tegema asja arutamisel kriminaalkohtupidamise korras.

Artiklis asutakse seisukohale, et tulevases kriminaalprotsessuaalses seadusandluses ei peaks siduma tsiviilhagi lahendeid õigeksmõistvas kohtuotsuses konkreetsete õigeksmõistmise alustega. Tsiviilhagi tuleks sisuliselt lahendada, s. t. rahuldada või rahuldamata jätta sõltuvalt tsiviilõigusliku vastutuse aluste tõendatusest.

Tsiviilhagi võiks jätta kriminaalasjas läbi vaatamata õigeksmõistva kohtuotsuse puhul vaid siis, kui hagi suurus pole tõendatud.

Artiklis jõutakse järeldusele, et tsiviilhagi üleandmine VNFSV KrPK § 329 korras vastavale kohtule rahuldamise ulatuse kindlakstegemiseks võib esineda mitte erakordse erandina, nagu seda nõuab NSVL Ülemkohtu Pleenumi määrus 28. V 1954. a. «Kohtu-

praktikast kuritegudega tekitatud materiaalse kahju sissenõudmise kohta», vaid sõltuvalt konkreetsetest asjaoludest. Neil juhtudel, kui kriminaalasja arutamisel osutub võimatuks kindlaks määrata ainelise kahju suurust ning viimasest ei olene kuriteo kvalifikatsioon ega karistuse määr, võib kohus tunnustada, et kannatanul on õigus hagi rahuldamisele, ja üle anda selle vastavale kohtule rahuldamise ulatuse määramiseks tsiviilkohtupidamise korras. Sellised juhud võivad esineda näiteks kehavigastuste või perekonna toitja surma puhul tekkinud kahjutasu hagides. Kannatanu töötasu, ravikulud, pensioni või abiraha määramine jne. ei avalda neis asjades mingisugust mõju kuriteo kvalifikatsioonile ega karistuse määrale, kuid nende kulutuste lõplik kindlaksmääramine võib nõuda rohkem aega, kui on ette nähtud kriminaalasja uurimiseks ja kohtulikaks arutamiseks.

ZUR FRAGE ÜBER DEN AUSGANG DER ZIVILKLAGE IN EINER STRAFSACHE

J. Adojaan

Zusammenfassung

Im Aufsatz «Zur Frage über den Ausgang der Zivilklage in einer Strafsache» werden einige Fragen über die Änderung der geltenden strafprozessrechtlichen Gesetzgebung in Hinsicht der Ergebnisse der Zivilklage im Fall eines freisprechenden Gerichtsurteils behandelt.

Nach der geltenden Gesetzgebung bleibt die Zivilklage in einem freisprechenden Urteil, im Fall des Freispruches des Angeklagten auf Grund des Fehlens des Tatbestands eines Verbrechens, unberücksichtigt. Der Geschädigte ist in solchen Fällen berechtigt, seine Zivilklage nochmals zu stellen, nämlich auf dem Wege des zivilrechtlichen Gerichtsverfahrens (siehe Art. 327 und 328 des strafprozessrechtlichen Kodex der RSFSR und die betreffenden Artikel der strafprozessrechtlichen Kodizes der anderen Bundesrepubliken)

Die Gerichtspraxis zeigt, dass in Strafsachen, in welchen der Freigesprochene dem Geschädigten einen Schaden im Zustand der Notwehr, der äussersten Not oder des Zufalls zugefügt hat, keine Notwendigkeit vorliegt, dem Kläger das Recht einzuräumen seine Zivilklage nochmals auf dem Wege des Zivilverfahrens zu fordern, denn es wird schon bei der Untersuchung der Strafsache das Fehlen des Grundes für eine zivilrechtliche Verantwortung festgestellt.

Bezugnehmend auf den Umstand, dass über das Ergebnis der Zivilklage in einer Strafsache die materiellrechtlichen Grundlagen der straf- und zivilrechtlichen Verantwortung entscheiden, müsste man es für richtiger halten, wenn im zukünftigen strafprozessrechtlichen Kodex das Ergebnis der Zivilklage in einer Strafsache mit konkretbestimmten Grundlagen des freisprechenden Urteils nicht in Zusammenhang gestellt würde. Vielmehr müsste es dem Gericht ermöglicht werden, in jedem konkreten Einzelfall aus den erwiesenen Gründen der straf- und zivilrechtlichen Verantwortung aus-

zugehen, und über die Zivilklage inhaltlich zu entscheiden. Diese soll in keinem Fall unberücksichtigt gelassen werden.

Eine diesbezügliche Erwägung ergibt sich aus der Einheit des sowjetischen Gerichtssystems mit den Grundprinzipien der sozialistischen Rechtspflege und verletzt nicht die Rechte und gesetzlichen Interessen der Subjekte der Zivilklage in einem Strafprozess.

Sisukord

I. Sildmäe. Nõukogude võimu taaskehtestamisest Eestis 1940. a. suvel	3
И. Сильдмяэ. Восстановление советской власти в Эстонии летом 1940 года. Резюме	19
I. Sildmäe. Wiederherstellung der Sowjetmacht in Estland im Sommer 1940. Zusammenfassung	22
A. Uustal. Исходная линия территориальных вод	25
A. Uustal. Territoriaalvete lähtejoon. Resümee	47
A. Uustal. La ligne initiale de la mer territoriale. Résumé	49
J. Mäll. Töötaja vallandamine kuriteo toimepaneku või vahil viibimise tõttu	50
И. Мялл. Увольнение работника вследствие совершения уголовного преступления или пребывания под стражей. Резюме	65
J. Mäll. Die Kündigung der Werkstätigen wegen Verübung einer strafbaren Handlung oder infolge der Verhaftung. Zusammenfassung	67
B. Kelder. О дисциплинарной ответственности колхозников	69
V. Kelder. Kolhoosnikute distsiplinaarvastutusest. Resümee	86
V. Kelder. Über die Disziplinarverantwortung der Kollektivbauern. Zusammenfassung	88
E. Salumaa. Kas isaduse kohta kehtivate õigusnormide muutmise on vajalik	90
Э. Салумая. Необходимо ли изменение действующих норм об отцовстве. Резюме	100
E. Salumaa. Ist es notwendig, eine Änderung des geltenden Rechts in Bezug der Vaterschaft vorzunehmen. Zusammenfassung	102
H. Rink. Kaasomandi osa konstruktsioon nõukogude tsiviilõiguses	104
X. Ринк. Конструкция доли общей собственности в советском гражданском праве. Резюме	113
H. Rink. Die Konstruktion des Anteils im Miteigentum nach sowjetischem Zivilrecht. Zusammenfassung	115
H. Kadari. Kausaalse seose küsimusest nõukogude kriminaalõiguses	117
X. Кадари. К вопросу о причинной связи в советском уголовном праве. Резюме	148
H. Kadari. Zur Frage des Kausalzusammenhanges als Verbrechenmerkmal im sowjetischen Strafrecht. Zusammenfassung	150
И. Ребане. О разграничении видов правонарушений и юридических санкций по советскому социалистическому праву	151
I. Rebane. Oiguserikkumiste ja juriidiliste sanktsioonide liikide piiritlemisest nõukogude sotsialistliku õiguse järgi. Resümee	173
I. Rebane. Über die Begrenzung der Arten der Rechtsverletzungen und juristischen Sanktionen nach dem sowjetischen sozialistischen Recht. Zusammenfassung	175
E. Raal. Ametiisikute kriminaalvastutusest kuritegudest mitteteatamise eest	178
Э. Раал. Об уголовной ответственности должностных лиц за недонесительство. Резюме	184

E. Raal. Über die strafrechtliche Verantwortung der Amtspersonen wegen Nichtanzeige von Verbrechen. Zusammenfassung .	186
O. Püssa. Kohtuliku tõendi mõistest nõukogude kriminaalprotsessis	187
О. Пюсса. О понятии судебного доказательства в советском уголовном процессе. Резюме .	198
O. Püssa. Über den Begriff des gerichtlichen Beweises im sowjetischen Strafprozess. Zusammenfassung	202
Ю. Адоян. К вопросу о разрешении гражданского иска в уголовном деле	203
J. Adojaan. Tsiviilhagi lahendusest kriminaalasjas. Resümees	222
J. Adojaan. Zur Frage über den Ausgang der Zivilklage in einer Strafsache. Zusammenfassung	225

Тартуский государственный университет

Тарту, ул. Юликооли, 18.

Труды юридического факультета

На эстонском, русском, немецком и французском языках.

Toimetaja A. Uustal

Korrektorid E. Uuspõld ja A. Pravdin

Ladumisele antud 8. VII 1957. Trükkimisele antud 23. II 1959. Paber 60×92, 1/16.
Trükipoognaid 14,25. Trükiarv 700. MB-00224. Tellimise nr. 2434. Trükikoda
«Tartu Kommunist», Tartu, Ülikooli 17/19.

Hind rbl. 8.50.

Trükivigu — Опечатки

Lk.	Rida	On trükitud	Peab olema
121	viide 20, 5. rida alt	Светское	Советское
132	5. rida alt	собственная	общественная
149	12. rida ülalt	признаком	признакам
163	13. rida alt	санкций	санкции
168	viide 6. rida alt	типичных	типичной
176	1. rida ülalt	.. nichtmaterieller Art Wenn der Schaden mate- rieller Art. ist, ...	.. nichtmaterieller Art. Wenn der Schaden mate- rieller Art ist,

TRÜ Toimetised 61.